

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

VERGILIUS ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

NÉMETHY GÉZA

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, L. KÖTET
1902—1904. CYCLUS

VERGILIUS ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

NÉMETHY GÉZA

AZ 1902-DIK ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE

VERGILIUS

ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

NÉMETHY GÉZA

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902

106420

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

Hornyánszky Viktor csász. és kir. udv. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

Könyvemben azt a czélt tűztem ki magamnak, hogy a nagy római költő életére és műveire vonatkozó összes főbb tudnivalókat tudományos önállósággal, de a nagy közönségnek is élvezhető irodalmi formában adjam elő. Ezért az idézeteket mindenütt magyarul, és pedig nagyobb részt metrikus fordításban, közlöm. Az életrajzban nem elégedtem meg a hézagok adatoknak forrástanulmányon alapuló tisztázásával, hanem igyekeztem a költőt beleállítani a maga korába s különös tekintettel voltam a kor vezéregyéniségeihez, nevezetesen Maecenashoz és Augustushoz való viszonyára. Műveinek nemcsak bő tartalmi elemzését, hanem beható aesthetikai méltatását is adom s föltüntettem azt a nagy hatást, a melyet az ókor két kiváló ethikai rendszere, az epicureismus és a stoicismus, továbbá a császárság nagy politikai eszméi tettek a költőre. A munka hézagpótlónak mondható, mert ilyen irányú és ilyen terjedelmű Vergilius-monographiával a külföld tudományos irodalma sem rendelkezik.

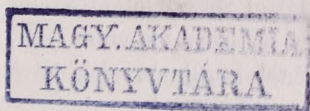
Az olvasó sok olyat fog találni a munkában, a mi folyóiratokban szétszórva már régebben megjelent. Ennek a magyarázata az, hogy immár másfél évtizede foglalkozom Vergiliusszal s egyes részletkérdéseket tárgyaló értekezéseimet eleve oly szándékkal irtam meg, hogy majdan, a szükséges módosításokkal és

pótlásokkal ellátva, egy nagyobb munka alkotó részeivé legyenek. Különben, hogy mi hol jelent meg először, a jegyzetekben olvasható.

Végül még megemlítem, hogy ezzel a könyvvel kezdem meg annak a tervnek a megvalósítását, a melyet tudományos életfeladatommak tekintek s a mely nem más, mint a római irodalmi aranykor öt nagy klasszikusának monographikus feldolgozása. Vergiliusomat, három-három évi időközben, Tibullus, Propertius és Ovidius, utoljára, a mi talán a legnehezebb, de egyszersmind a legszebb feladat, Horatius életének és műveinek ismertetése fogja követni s így, ha a sors kedvez, tizenkét esztendő múlva oly monographiacyclust fogok befejezni, a mely teljes és részletes képét adja a római költészet egész aranykorának.

NÉMETHY GÉZA.

VERGILIUS
ÉLETE ÉS MŰVEI

ELSŐ FEJEZET.

Vergilius ifjúsága.

Publius Vergilius Maro, a római költők fejedelme, alacsony sorsból emelkedett fel hazájának nagyjai közé. Bölcsőjét se az előkelő származás, se a nagy vagyon fénye nem ragyogta körül. Anyai részről való nagyatyja valami *Magius* nevű becsületes római polgár volt, a ki a *viator* szerény hivatalát töltötte be, azaz, modern kifejezéssel élve, mint hatósági kézbesítő működött s az volt a tiszte, hogy a magistratusok végzéseit a feleknek átadja s őket hivatalos tárgyalások alkalmával az illetékes forum elé idézze. Ez az alárendelt állás azonban olyan jövedelemmel járt, a mely szerényebb igényű embernek nemesak a megélhetést biztosította, hanem bizonyos mérsékelt jólétet is. Ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy költőnk atyja, az idősebb Vergilius Maro, ennek a Magiusnak a szolgálatában állott, nem ugyan mint rabszolga (*servus*), hanem, mint szabad munkás (*mercennarius*). Később azonban szorgalmával és jámborságával annyira megnyerte gazdája szeretetét, hogy az leányát, *Magia Pollát*, neki adta feleségül. Ebből a házasságból született a nagy költő Kr. e. 70-ben, október 15-én, Cneius Pompeius Magnus és Marcus Licinius Crassus, a ké-

sőbbi triumvirek, consulsága alatt Andesben,¹ egy, Mantuához közel fekvő jelentéktelen helységben, hol atyjának egy kis birtoka volt.

Születésének körülményeit a későbbi írók, a régiek közönséges szokása szerint, mindenféle csodás jelenségekkel hozták kapcsolatba, a melyek szerintök előre hirdették volna az újszülött jövendő nagyságát. Ezek közé a mesés elbeszélések közé azonban belekerült egy olyan adat is, a melynek valódiságát nincs okunk kétségbe vonni. E szerint költőnk nem a szülői ház falai között, hanem künn a szabad természet ölén látta meg először a napvilágot. Az idősebb Vergilius ugyanis feleségével együtt éppen útban volt közeli szántóföldje felé, midőn az asszonyt meglepték az anyaság fájdalmai, úgy hogy kénytelen volt az útról letérve egy árokban vonni meg magát s ott történt meg rajta az örömdetes esemény. Ha valamiben, úgy ebben láthatunk kedvező előjelet a költő jövőjére nézve, mert bizonyára elmés játéka a véletlennek az, hogy a Bucolica és a Georgica írója, a kinél szebben senki sem énekelte meg a mezőket és a szántóföldeket, mihelyt megszületett, első tekintetét nem a szoba négy falára, hanem a szabad égre vetette, oda, a honnan az áldást várja a pásztor és a földművelő egyaránt.

Bizonyára nagy befolyással volt a gyermek lelkének sajátyszerű kifejlődésére az a körülmény, hogy életének első tizenkét esztendejét egészen falun töltötte, szerény viszonyok közt, egyszerű földművelők körében. Az a vidék, a hol született, a felső-italiai gyönyörű síkság akkor is az volt, a mi ma: legter-

¹ Mantuától délkeletre feküdt a mai *Pietola* helyén.

mékenyebb és leggondosabban művelt földje Olaszországnak. Itt figyelte meg a szemfüles gyermek, a ki bizonyára mindenüvé elkísérte apját a gazdaságban, a földművelőknek tavasztól őszig szabályszerű rendszerben váltakozó munkáit; gyönyörködve legettette szemeit az aranykalászszal ékes vetéseken s a szilfákkal párosított szőlőültetvényeken, kíváncsian tanulmányozta a méhek csodálatos társadalmi életének titkait, fűrgén követte a mezőn szerte legelésző nyájakat s félelemmel vegyes bámulattal szemlélte a szerelemtől feldühödt bikák adáz viaskodását. Gyermekkorának élénk s örökre eltörölhetetlen benyomásai magyarázzák meg tehát azt a szerető gondot, melyet később a pásztorok és a földművelők dolgainak leírására fordított, azt a páratlanul éles megfigyelést, melyet a növényi élet rajzában tanúsít, azt a bámulatos plasztikát, melylyel az állatvilág köréből vett jeleneteket élénk tudja állítani. Ez teszi érthetővé, hogy a falusi élethez később is annyira ragaszkodott, hogy a fővárost megszokni sohasem tudta, hogy a nagyok palotáiban, a fényűzés és a pezsgő társadalmi élet közepette magát soha jól nem érezte, hogy modora és egész külseje mindig falusias maradt s ha ez utóbbi körülmény nem is vált becsületére Róma finomabb köreiben, annál nagyobb tisztelettel adóztak erkölcsi romlatlanságának és szűzies szemérmének, olyan két tulajdonságnak, a melyet szintén a falu tiszta levegőjéből hozott magával s egész életében megőrzött.

Valószínű, hogy az idősb Vergilius kezdetben, míg szűkebb viszonyok közt élt, nem is akarta egyébnek nevelni a fiát, mint egyszerű gazdálkodónak. De, miután szorgalmával és ügyességével jobb módra tett szert, benne is fölébredt az alacsony sorsú szülőknek

oly gyakran tapasztalt nagyravágyása: azt akarta, hogy a fiú külön ember legyen apjánál. Így küldte el gyermekét az akkori viszonyokhoz képest meglehetősen későn, tizenkét éves korában, Kr. e. 58-ban a közel fekvő Cremona városába, hogy az ottani grammatikusoknál az úgynevezett szabad művészeteket (*artes liberales*) elsajátítsa. Fontos lépés volt ez a szerény parasztfiú életében, mert az oktatásnak az a foka, melyben ez időtől fogva részesült, körülbelül megfelelt a mai középiskolának. Az úgynevezett grammatikus iskolákban ugyanis első sorban a latin és a görög nyelvtant, azután mind a két nemzet irodalmát kellett a növendékeknek tanulmányozniok s a ki a humanisztikus műveltségnek itt tárgyalt elemeit elsajátította, az már tanult ember-számba ment és nyitva állott előtte az út a további emelkedés felé. Ez az iskolázás a legszigorúbb, a mi felfogásunk szerint szinte kegyetlen fegyelem mellett rendszeren a gyermekek tizenötödik életévének betöltéséig tartott s ekkor öltötték fel ünnepies szertartások között a férfi-togát annak jeléül, hogy a tanító vesszeje alól immár felszabadultak. Így Vergiliusról is feljegyezték a régi életrajzírók, hogy, miután három esztendeig tanult Cremonában, ugyanazoknak a másodszori consulsága alatt, a kiknek első consulsága évében született, tehát 55-ben Kr. e., éppen születése napján, azaz október 15-én cserélte fel a gyermekruhát a férfiak diszöltözetével. Ezután tudományos képzettségének további gyarapítása céljából Mediolanumba, a mai Milanóba ment, a hol már ebben az időben jeles iskolák virágoztak s ily előkészületek után indult végre 53-ban Rómába, hogy ott a felsőbb tanulmányokat is elvégezze.

A felsőbb iskolázás Rómában tulajdonképen csak egy cél szolgálatában állott, s ez nem volt más, mint az ifjaknak a politikai pályára való kiképzése. Mindössze csak két szakmával foglalkoztak tehát tüzetesen: először a retorikával, mivel a szónoklás művészete volt a szabad köztársaság idejében a politikai befolyás leghatalmasabb eszköze, azután a jogtudománnyal, mint a melyegyedül képesít az állam kormányzásának nehéz feladataira. E tanulmányok végzése azonban ebben a korban, midőn mai értelemben vett nyilvános iskolák még nem léteztek s a magasabb képzettség elsajátítása csak a magánemberek áldozatkészségétől függött, aránylag nagy költséggel járt s így jogosult az a feltevés, hogy az öreg Vergilius meglehetősen jómódú ember lehetett már ebben az időben, mert máskép nem küldhette volna fiát Rómába s nem taníttathatta volna ott a legelőkelőbb emberek gyermekeivel együtt a legjelesebb s egyzersmind legdrágább mesterek iskoláiban. Az sem lehet kétséges, hogy a kitünő tehetségű fiú, mint minden törekvő római ifjú ebben a korszakban, eredetileg a politikai pályára készült. Szüleit s egész családját bizonyára az az édes remény kecsegtette, hogy a fiatal Vergiliust egykor még a curulisi széken láthatják.

Így került a tizenhétéves gyermekifjú a szónoki művészet elsajátítása céljából Epidius iskolájába, a ki az akkori római retorok közt a legjelesebbek egyike volt és a legelőkelőbb házak fiait számította tanítványai közé. Nála tanultak a későbbi triumvirek, Marcus Antonius és Octavianus is és nem lehetetlen, hogy itt találkozott először költőnk a fiatal Octavianusszal, a ki évek multával oly kegyes és nagylelkű pártfo-

gója lőn. De ha némely régi forrásnak ezt az adatát nem is tekinthetjük kétségtelen hitelességűnek, annyi bizonyos, hogy Vergilius itt vetette meg azoknak az előkelő összeköttetéseknek az alapját, melyek később módot adtak neki az emelkedésre. A legvagyonosabb és a legnagyobb nevű családok sarjaival ismerkedett itt meg az egyszerű kisbirtokos fia és szeretetreméltó szerénységével, mely egész életén át sajátja maradt, bizonyára már ekkor megnyerte sok előkelő tanuló-társának a barátságát. Tulajdonképeni célját azonban, hogy jó szónokká képezze ki magát, nem érte el. Hajlamai egészen más irányba, a költészet édes Múzsája¹ felé vonzották s már ekkor sejthette azt is, hogy bátortalan fellépésével és gyenge physikumával aligha állhatja meg majdan helyét a forum harczterén. De magát a szónoki stilust sem tudta kellőleg elsajátítani a költői nyelv későbbi nagy mestere, s az idősebb *Seneca*, a kinek műveiből részletesen ismerjük az akkori rhetoriskolák működését s a kit e tárgyban illetékes birónak tekinthetünk, bizonyára nem ok nélkül mondja róla: „Tehetsége a kötetlen beszédben cserben hagyta őt”.² Mint született költő, olyanformán járhatott ő is, mint később Ovidius, a ki azt mondja magáról, hogy hiába igyekezett szónokká lenni, mert még akkor is, ha prózában akart beszélni, önkéntelenül vers jött ajkaira.

Egyébiránt van okunk hinni, hogy rhetorikai tanulmányain kívül ugyancsak Rómában mélyebbre ható irodalmi tanulmányokkal is foglalkozott és hallgatta a főváros legjelesebb grammatikusait, azokat a tudós

¹ Dulces Camenae (Catal. V., vs. 12.)

² Exc. controv. III. p. 207. M.

férfiakat, a kik a már érettebb ifjúság és az irodalmat kedvelő művelt közönség számára tűzetes előadásokat tartottak a görög és a római irodalom köréből s a műkedvelőket a költészet gyakorlatába is bevezették. Legalább ezt a valószínű következtetést vonhatjuk le abból az érdekes kis költeményből, a melyben bucsút vesz a rhetorok és a grammatikusok iskoláitól, hogy egészen a philosophiára adhassa magát s ez alkalommal néhány híres római grammatikusról olyképen emlékezik meg, mintha maga is hallgatta volna őket.¹ Nagyon valószínű, hogy így vetette meg annak a mélyreható római és görög irodalmi erudíciónak alapját, a melyről későbbi műveinek minden lapja tanuskodik.

Költői kísérletekkel már gyermekkorában is foglalkozott s egyik régi életrajzírója fenntartotta számunkra legelső költeményét, egy kétsoros epigrammát, a mely valami Ballista nevű rablóról szól, a kit agyonköveztek.² Midőn azután Rómába került s az akkor divatos költők műveivel megismerkedett, a legnagyobb hatást Catullus tette reá, az a költő, a ki a köztársaság-korabeli írók között kétségtelenül a legnagyobbak egyike s az összes római poéták között talán a legeredetibb szellem volt. Nem volt sokkal

¹ Catalepton V., 2—5. vs.:

Et vos, Selique Tarquitique Varroque,
Scholasticorum natio madens pingui,
Ite hinc, inane cymbalon iuventutis.

² L. Donatus életrajzát, p. 58, 6, mely szerint a kérdéses epigramma így hangzott:

Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus;
Nocte die tutum carpe viator iter.

idősebb harmincz esztendősnél, midőn meghalt, körülbelül egy évvel azelőtt, hogy Vergilius a fővárosba jött, de ez a kevés idő elég volt neki arra, hogy örök időre szóló nyomokat hagyjon hátra nemzete irodalmában. Senki sem tudta a szerelmet a szenvedélynek olyan lángoló hevével s az igazi költői természet oly őszinteségével önteni a dalba, mint ő a híres Lesbiához intézett verseiben; senki sem emelt a barátságnak szebb emléket, mint ugyancsak ő azokban a végtelen gyöngéd érzésről és hű szívről tanuskodó sorokban, a melyekben szeretteit énekelte meg, de viszont az izzó gyűlölet hangját eltalálni s a gyilkos gúny rettentő fegyverét forgatni sem tudta senki jobban ő nála. Igaz kifejezést tudott ő adni minden érzesnek, a mely keblét áthatotta s midőn költeményeit olvassuk, hatalmas egyénisége az ifjúság minden irigyelt erényével és minden szeretetreméltó hibájával együtt áll előttünk. Nem csoda, hogy ő tette ebben az időben a legnagyobb hatást a fiatalabb költői nemzedékre és hogy kezdetben Vergilius is, a ki pedig legkevésebbé sem volt vele rokon szellem, az ő nyomdokain haladt.

Világosan mutatkozik ez a hatás Vergiliusnak amaz ifjúkori verseiben, melyek kisebb költeményeinek *Apróságok* (Catalepton) című gyűjteményében maradtak reánk. Blzonyítja ezt már a külső alak is, mert éppen azokat a versformákat, a melyekben Catullus kisebb, lyrai költeményeit írta, használta Vergilius is e legkorábbi munkáiban, nevezetesen az elegiai distichont, a jambikus trimetert és az úgynevezett sánta jambust. De nem csekélyebb a rokonság a tartalomban sem.

Catallusnak jó barátaihoz intézett enyelgéseit jut-

tatja eszünkbe az a két epigramm,¹ a melyet a mi költőnk két hivéhez, Tuccához és Variushoz írt, a kik maguk is jeles költők voltak, Vergiliusszal mindvégig a legjobb barátságban éltek s végül irodalmi hagyatékát is ők adták ki. Félreismerhetetlen catullusi reminiscentiát találunk azokban a sok gyöngédséggel írt distichonokban² is, melyekben egy harmadik barátját és egyszersmind földijét, a mantuai Octavius Musa lovagot szólítja meg, a kit mint jeles történetíró magasztal. Sőt mintha Catullus játszi humora kísértene abban a későbbi versében is, a melyben ugyanennek az Octavius Musának korai halálát siratja; fölemlíti az elhunyt ismerőseinek azt a mendemondáját, mely szerint Octavius halálát a borital mértéktelen élvezése okozta volna és a halott árnyékával e szavakat intézteti barátjaihoz: „Ha hiba is, hogy ittam, csak veletek ittam; mindenkit elér a maga végzete; miért vádoljátok hát az ártatlan serlegeket?”³

Ügyesen forgatja a későbbi éveiben annyira megszeliidült költő a catullusi gúny hegyes törét is egyik-másik apróságában. Egészen a mester modorában támadja még Titus Annius Cimbert, Antonius párthívét, abban a találós-meseszerű epigrammában, a mely már sok fejtörést okozott a magyarázóknak s a hol

¹ Catalepton I. és VII. Megjegyezzük itt, hogy a *Catalepton* cz. gyűjteménybe belekerült sok olyan dolog is, a mi kétségtelenül nem Vergiliustól való. Mi természetesen csak azokat a költeményeket vesszük figyelembe, a melyeket joggal tulajdoníthatunk neki.

² Catalepton IV.

³ Catalepton XI. vs. 3—4:

Vobiscum, si est culpa, bibi: sua quemque secuntur
Fata: quid inmeriti crimen habent cyathi?

ezt a rhetort először mint az affektált módon régieskedő attikai szónokiskola hívét teszi nevetségessé s ennek kapcsán maró szarkazmussal czéloz a testvérgyilkosság szörnyű gyanújára, a mely ezt az embert terhelte.¹ Ugyancsak Catullus szokimondó leplezetlenségével gúnyol ki valami Noctuinust, Atilius vejét, a ki a költő szerint Atiliusnak mind a két leányán gyakorolja a férji jogokat s így kétszeresen veje az apósának.² Ugyanezt az embert csipkedi egy másik epigrammájában s végül tréfásan alkalmazza reájuk Catullusnak azt a versét, a melyben Caesart és Pompeiust támadta meg: „Vő és após, ti mindent tönkre tettetek.“³ De, hogy mennyire tudta utánozni a mester stilusát, legjobban mutatja az az ügyes parodiája, melyben Catullusnak saját hajójáról szóló kedves költeményéből szatirát csinált, szorosán rágaskodva az eredetinek kifejezéseihez. Catullus ugyanis megénekelte azt a kis vitorlás hajóját, a melyen Kis-Ázsia partjairól szerencsésen megérkezett szülőföldjére és versét a következő szavakkal kezdte meg: „Ez a hajó, a melyet itt láttok, vendégek, azzal dicsekszik, hogy a hajók leggyorsabbika volt és nem akadt oly úszó faház, a melynek futását meg ne tudta volna előzni, akár evezőkkel, akár vitorlaszárnnyon kellett repülnie.“⁴ Ezeket a szavakat Vergilius paro-

¹ Catalepton II.

² Catalepton XII.

³ Catalepton VI. vs. 6. V. ö. Catull. c. XXIX. vs. 24.

⁴ Catull. c. IV. vs. 1—5:

Phaselus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse navium celerrimus,
Neque ullius natantis impetum trabis
Nequisse praeterire, sive palmulis
Opus foret volare sive linteo.

dizálva alkalmazza valami, uborkafára felkapaszkodott emberre, a ki előbb Quinctio nevet viselt és mint jeles öszvérhajtó suhogtatta ostorát Mantua és Brixia közt az országúton, utóbb azonban Sabinus név alatt nagyra vitte, magas méltóságokra jutott, és így az öszvérfogat bakjáról a curulisi székbe került. „Ez a Sabinus, — úgymond — a kit itt láttok, vendégek, azzal dicsekszik, hogy az öszvérhajtók leggyorsabbika volt és nem akadt olyan gyors cséza, a melynek futását meg ne tudta volna előzni, akár Mantuába kellett repülnie, akár Brixiaába.“¹ Catullus elbeszéli, mily nagy utakat tett meg a vitorlás és végül a hajósok védő isteneinek, Castornak és Polluxnak szenteli hajóját s versét így fejezi be: „De ez régen volt: most nyugalomban korhad s neked ajánlja fel magát, Castor, és neked, Castor ikertestvére.“² Vergilius is leírja, mily hőstetteket vitt véghez a híres kocsis Galliában s végül hozzáteszi: „De ez régen volt: most elefántcsont-széken ül és neked ajánlja magát, Castor, és neked, Castor ikertestvére“,³ ügyes célzással Castor

¹ Catalepton X. vs. 1—5 :

Sabinus ille, quem videtis, hospites,
Ait fuisse mulio celerrimus,
Neque ullius volantis impetum cisi
Nequisse praeterire, sive Mantuam
Opus foret volare sive Brixiam.

² Catull. c. IV., vs. 25—27 :

Sed haec prius fuere : nunc recondita
Senet quiete seque dedicat tibi,
Gemelle Castor et gemelle Castoris.

³ Catalepton X., vs. 23—25 :

Sed haec prius fuere : nunc eburnea
Sedetque sede seque dedicat tibi,
Gemelle Castor et gemelle Castoris.

templomára, a hol a senatus tartotta üléseit. Kétségtelen, hogy ez a tréfás költemény egyike a leg-sikerültebbeknek ama parodiák közül, a melyek az ókor meglehetősen gazdag humorisztikus irodalmából reánk maradtak.

Vergilius e nemű költeményei tehát szembeszökő példákkal erősítik meg azt az általános tapasztalatot, hogy még a legizmosabb irodalmi tehetség is utánzason kezdi s csak fokozatosan juthat el az önálló alkotásig. De van okunk hinni, hogy Catullusnak a mi költőnkre tett hatása nemcsak ezekben az apróságokban nyilvánul. Ne feledjük, hogy Catullusnak lyrai költeményei, melyekben szeretetreméltó egyénisége oly szabadon nyilatkozik, csak egyik felét teszik irodalmi hagyatékának; a hagyaték másik fele azokból az alexandriai görög minták után bámulatos műgonddal készült fordításokból és átdolgozásokból áll, a melyek megszerezték neki a tudós költő, a *doctus poeta* nevét, a hogyan hálás utódai nevezik, a midőn a nehézkes, archaikus latin költészet képviselőivel akarják szembe állítani. Nem kell tehát nagy merészség ahhoz a föltevéshez, hogy Vergilius első sorban ifjúkori mestertől, Catullustól, tanulta meg az alexandriai görög költők finom művészetének megbecsülését, Catullus példája csábította arra, hogy később ő is az alexandriai minták tanulmányozására adja magát s hogy első babérjait éppen az alexandrin kor legjelesebb és legtypikusabb költőjének, Theocritusnak utánzásával szerezze meg idylljeiben. Annyi bizonyos, hogy Vergilius mint bukolikus költő csak folytatója annak az alexandrin iránynak, a melynek művelésében ő előtte éppen Catullus érte el a legnagyobb sikert.

Különben kora ifjúságában, valószínűleg, mielőtt

még a Catullus-féle iskolához csatlakozott volna, foglalkozott egy nagyobb, epikus költemény tervével is. Életrajzírója, Donatus szerint¹ a rómaiak történetét akarta versekbe foglalni, régi magyarázója, Servius szerint² pedig az albai királyok viselt dolgaiat. Olyan-féle krónikaszerű eposz lebegett tehát szemei előtt, a minőt a római poézis atyja, Ennius³ hagyott hátra *Évkönyveiben* (Annales), a ki megénekelte Róma egész történetét Aeneastól kezdve saját koráig. Deszándékával csakhamar felhagyott s erre czéloz tréfásan maga is a hatodik ecloga elején: „Midőn királyokat és csatákat akartam énekelni, — úgymond — Apollo meghúzta fülemet és így intett: A pásztornak, Tityrus, a kövér juhokat kell legeltetnie és szerény dalocskákat zengetnie.“⁴ Ezzel tehát azt akarta mondani az erejét túl nem becsülő költő, hogy egyelőre még nem tartja magát képesnek ilyen nagyobb szabású költemények alkotására s ezért könnyebb feladatok megoldását, idyllek írását tűzte ki czélul maga elé. Lehetett azonban a terv dugábadóltének egyéb oka is. Vergilius a vidéken bizonyára annak az archaikus latin költészetnek a tiszteletében és bámulatában nőtt fel, a melynek fejedelme éppen az öreg Ennius volt s így nem csoda, hogy kezdetben őt tekintette mintaképének. Rómában azonban, midőn megismerkedett az új költői iskola képviselőivel, a kik mint az alexandriai

¹ Vita Donati p. 58, 21.

² Servius ad ecl. VI. 3.

³ Élt 239—169. Kr. e.

⁴ Ecl. VI., vs. 3—5:

Cum canerem reges et proelia, Cynthus aurem
Vellit et admonuit: „Pastorem, Tityre, pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen.“

finom művészet utánzói a kifogástalan formát mindennél többre becsülték s a római költői nyelvet addig el nem ért tökéletességre fejlesztvén, már csak lenézéssel tudtak visszatekinteni a régibb poéták primitív és nehézkes kísérleteire, bizonyára az ő szemében is alább hanyatlott az Ennius tekintélye. Megtanulhatta ezektől a tisztult ízlésű emberektől, hogy nagy különbség van a történet nyers anyaga és egy igazi költői mű kerekded és egységes meséje közt és hogy immár divatjokat multák azok a versekbe foglalt, meglehetősen száraz krónikák, a minőket az Ennius majmolói írtak. Idejekorán szakított tehát az elavult iránynyal, a nélkül azonban, hogy beleesett volna a merész újítók hibájába, a kik legjobban szerették volna sutba dobni az egész régibb költészetet. Ellenkezőleg, ő benne mindig megmaradt a régiség szeretete s ha nem is látta többé a második Homért Enniusban és a költői alkotás netovábbját az ő Évkönyveiben, mégis mindig nagy buzgalommal tanulmányozta a Livius Andronicus, Naevius, Ennius s az archaikus korszak egyéb költőinek munkáit, nem restelte eltanulni tőlök azt, a mit az utókor számára megmenteni érdemes volt s később a római költői nyelvet éppen azzal emelte legnagyobb tökéletességre, hogy az újítók minden vívmányának felhasználása mellett is helyre tudta állítani kapcsolatát a régiséggel. Epikus tanulmányainak tehát, a melyekkel egyelőre felhagyott, nagy hasznát vette utóbb az Aeneis megírásánál, a melynek ódon zamatú s a távol őskorból vett tárgyhoz nagyon illő stilusa lépten-nyomon mutatja Ennius hatását.

Láthatjuk mindezekből, hogy költőnk Rómában, sokoldalú elfoglaltsága daczára, rhetorikai, gramma-

तिकai és a nyilvános pályára készülőknek nélkülözhetetlen jogi tanulmányain kívül a költészet Muzsájának is áldozott. De római ember ebben az időben nem tekintette műveltségét befejezettnek mindaddig, a míg philosophiai tanulmányokkal is behatóan nem foglalkozott. Rendes szokás volt már ekkor, hogy az ifjak a rhetoriskola elvégzése után Athénbe mentek s ott hosszabb ideig hallgatták a legjelesebb görög philosophusok tanításait. Így tett az aranykori költészet másik csillaga, Horatius is, a kit, a mint tudjuk, éppen athéni tanulása közben lepett meg a polgárháború szörnyű vihara és sodort Brutus táborába. Vergilius nem ment ugyan Görögországba, de bizonyára csak azért nem, mert Rómában találta meg azt a mestert, a kihez bölcseséget szomjazó lelke teljes erejével csatlakozhatott. Siro, Epicurus híve, a ki Ciceróval is jó ismeretségben állott, volt ebben az időben Rómában a philosophia leghíresebb tanítóinak egyike s az ő iskolájába járt sok előkelő ifjúval együtt Vergilius is, miután szónoki tanulmányait befejezte, és hogy minő várakozásokkal s mily buzgalommal fogott bele a philosophia tanulásába, annak ékesen szóló tanubizonyossága az a néhány érdekes sor, mely kisebb költeményeinek már említett gyűjteményében maradt reánk.

Először is a szónokiskolától vesz búcsút. „Félre innen, — úgymond — rhetorok üres dagálya!“ Ebből is látszik, hogy nem valami nagy lelkesedéssel üzte a szónoklás művészetét és hamar megcsömörlött azoktól a nagyhangú, de meglehetősen tartalmatlan deklamációktól, a melyek ez iskolákban annyira divatosak és oly kedveltek valának. De nem valami hizelgően nyilatkozik a tudós grammatikusokról sem, a kiknek

tudákosságát, úgy látszik, unalmasnak és izlésöket fogyatékosnak találta. „Félre ti is, — így folytatja — Selius, Tarquitiuss és Varro, félre, otromba iskolamester-népség, az ifjúságnak üreshangú dorombja!“ Majd volt tanulóársaihoz fordul, a kik között különösen kedvelt valami Sextus Sabinust és ezektől is búcsút vesz: „Isten veled, Sextus Sabinus, lelkem jobb fele, isten véletek is, ti szép fiúk!“ Hiábavalónak tűnik föl előtte mindaz, a mivel eddig foglalkozott, s úgy hiszi, most ért el életének fordulópontjára. „Mi — úgymond — a boldogok kikötője felé vitorlázunk, a nagy Siro bölcs szavait kívánjuk hallgatni s életünket megszabadítjuk minden gondtól“. Íme, a mi a költőnk füléhez is eljutott az epicureismus szirén-hangja, mely az ezer gyötrelemtől zaklatott halandónak csendes boldogságot, minden gondtól és fájdalomtól való megszabadulást ígér, s ő naiv bizalommal kormányozza hajóját a biztosnak hitt rév felé. Sőt annyira csábítónak tetszik előtte ez a kilátás, hogy azt, a mi neki eddig a legkedvesebb volt, magát a költészetet is már-már eldobja magától, hogy annál zavartalanabban élhessen a bölcselkedésnek: „Félre tőlem, Múzsák; félre tőlem ti is, édes Múzsák; mert, megvallom az igazat, édesek voltatok“. De végül megbánja, hogy a Múzsáknak is búcsút mondott, nem bírja lelkére venni, hogy végleg elszakadjon tőlök s az utolsó két versben visszahívja őket: „Mégis látogassatok meg újra dolgozószobámban, de szemérmesen és ritkábban“.¹ Mintha a bölcsesség elnyerésé-

¹ Catalepton V:

Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullae,
Inflata rhuso non Achaico verba;
Et vos, Seliue Tarquitiue Varroque,

nek reményében magába szállott költő szemrehányást tenne itt magának, midőn a Muzsákat szeméremre inti, azokért a dévaj hangú versekért, a melyeket Catullus példájára irt¹ s mintha azt kívánná, hogy találkái ez istennőkkel ezentúl, ha már ritkábbak lesznek, komolyabb természetűek legyenek.

Úgy hisszük, nem túlozunk, ha ezt az őszinte érzéstől sugalt és kétségtelen hitelességű költeményt úgy tekintjük, mint Vergilius életrajzának egyik fontos *documentumát*, a mely kezünkbe adja a kulcsot egész egyéniségének megértéséhez. Tudnunk kell, hogy a philosophia, a görög szellemnek ez a legnemesebb és legmagasabb rendű terméke, a mely az emberi észet egyszer s mindenkorra kiszabadította a hagyomány és a tekintély bilincseiből s a szó legszebb értelmében szabaddá tette, a hellenisztikus műveltségnek ebben a virágzó szakában, a melyben a mi költőnk élt, nem volt a tudósok szűk körére szorítózkodó, tisztán elméleti tudomány, hanem valósággal az élet mestere, a mely átalakította az ó-kor egész erkölcsi felfogását. Különösen az a két szekta, a mely erősen kifejezett ethikai irányával, mint a jól és boldogul élés művé-

Scholasticorum natio madens pingui,
Ite hinc, inane cymbalon iuventutis.
Tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
Vale, Sabine; iam valet, formosi:
Nos ad beatos vela mittimus portus,
Magni petentes docta dicta Sironis,
Vitamque ab omni vindicabimus cura.
Ite hinc, Camenae; vos quoque ite iam sane,
Dulces Camenae (nam fatebimur verum,
Dulces fuistis): et tamen meas chartas
Revisitote, sed pudenter et raro.

¹ Így különösen Catalepton I, VI, VII, XII.

szete, a többi iskolát ez időben már teljesen háttérbe szorította, az epicureismus és a stoicismus annyira hatalmába ejtette a lelkeket, hogy alig volt művelt ember, a ki e két rendszer valamelyikével alaposan meg ne ismerkedett volna. Semmivel sem foglalkoztak ezek az emberek oly nagy buzgalommal, mint az ethika nagy kérdéseivel és semmire sem fordítottak oly nagy gondot, mint arra, hogy öntudatosan fejlesztésük magukat az egyik vagy a másik philosophiai irány mélyreható s az egész életen keresztül folytatótt tanulmányozása segítségével harmonikus jellemmé. Az igazi antik jellem épp oly gonddal s épp oly számító művészettel megalkotott műremek, mint az antik szobor: tökéletes bevégzettsége és irigylendő harmoniája természetes folyamánya a minden idegen elemtől ment, tisztán hellenisztikus műveltségnek, mely az emberi észbe vetett naiv hitében megoldhatónak tartotta a lét nagy problémáit és nem ismerte még azt a kínos meghasonlást, melyet bennünk, a mai kor gyermekeiben, éppen művelődésünk két ellentétes elemének, a hellenismusnak és a judaismusnak egymással való folytonos küzdelme idéz elő.

Vergilius, a mint saját vallomásából láthattuk, teljes bizalommal vetette magát az epicureismus karjai közé. Minő volt hát ez a philosophia, melynek elhárító befolyást kell tulajdonítanunk egész későbbi életére? Korántsem a gyönyörűségek hajhászását tűzte ez ki célul, mint némelyek, a kik a rendszerbe mélyebben belé nem hatoltak, tévesen hitték, hanem a küzdelmet a fájdalom ellen. Nagyon tévedne tehát, a ki a gondolkodás ez irányát azzal a naiv életörömmel akarná kapcsolatba hozni, a mely az ősi görögség egyik jellemző tulajdonsága volt. Hiszen ez a

rendszer már oly korban keletkezett, midőn a görög nép magasabb társadalmi osztályaiban éppen a finomabb kultúra következtében az elpuhulás és a *degeneráció* jelenségei mutatkoztak, olyan emberek körében, a kik sokkal jobban irtóztak a fájdalomtól, mint a mennyire kívánták az élvezetet. Maga a rendszer megalapítója, Epicurus, az ó-kor legnemesebb és legrokonszenvesebb alakjainak egyike, épp oly kevésbé hitt a pozitív élvezet boldogító hatásában, mint akár Schopenhauer; nem is ebben kereste a legfőbb jót, hanem a test fájdalomtalan állapotában és a lélek nyugalmaiban. Hogy a testet a fájdalmak ellen biztosítsa, híveit józan és mértékletes életmódra intette, a mire maga adott fényes példát; a lélek nyugalmaát pedig úgy akarta elérni, hogy igyekezett azt megszabadítani az előítéletektől és a szenvedélyektől. Ezért támadta meg első sorban a görög vallást, mely az embert kiszámíthatatlan természetfölötti hatalmak rémképeivel gyötörte, s helyébe a mindenség rendjének materialisztikus magyarázatát, az örök és változhatatlan természeti törvényeket állította, a melyeket az ember megismerhet s megnyugvással vetheti magát alájuk. Tagadta a lélek halhatatlanságát, mert a lélek szerinte épp úgy atomokból áll, mint minden anyag s az atomok felbomlása véget vet az egyéni életnek, és, a mi gondolkodásának pesszimiztikus irányára nézve jellemző, azt hitte, hogy az ember vigasztalást találhat az anyyira rettegett halállal szemben a teljes megsemmisülés gondolatában. Végre, hogy a lelket a szenvedélyek viharai ellen biztosítsa, küzdött a nagyravágyás, a hatalom, a gazdagság, a szerelem csábításai ellen s tanítványainak a csendes lemondást, a passzív, szemlélődő életet ajánlotta.

Ettől a philosophiától várta tehát a mi költőnk, hogy őt, saját szavai szerint, a boldogság révébe vezesse, hogy megszabadítsa minden gondtól. És az a buzgalom, a melylyel a Siro „bölcshazavait“ hallgatni kezdte, nem lankadt el egész életében sem. Följegyezték régi forrásaink, hogy a költészet mellett mindig folytatta a philosophia tanulmányát is, sőt az Aeneis befejezése után az volt a terve, hogy a költészettel, a melynek egész dicsőségét köszönhette, teljesen felhagy és azontúl kizárólag a philosophiával foglalkozik.

Ezt a tervet kora halála miatt nem valósíthatta ugyan meg, de kétségtelen bizonyosságát adta véle annak, mily nagy jelentőséget tulajdonított ennek a tudománynak ő, a költő, midőn kész volt a philosophia kedvéért lemondani még a költészetről is! Olyan lelki állapotban lehetett ő is, a minő Horatiuson vett erőt későbbi éveiben, midőn az epistolákat, a költészet és a philosophia ölekezésének e nemes gyümölcseit írta. Hiába unszolják már ekkor barátai, hogy folytassa a lyrai költészet művelését; ő tudni sem akar többé e „hiábavalóságokról“, mert sokkal fontosabbnak tartja azzal foglalkozni, minő életmód méltó a jó és bölcshemberhez. Valóban semmi sem bizonyítja jobban, mint ennek a két költőnek a példája, azt az életbevágó fontosságot, a mit a régiek a bölcselkedésnek tulajdonítottak.

De kétségtelen az is, hogy Vergilius nemcsak kora ifjúságában, midőn mint fogékony tanítvány Siro személyes befolyása alatt állott, hanem még később is, midőn az idylleket és a Georgicát írta, Epicurus híve volt. Bizonyítják ezt egyik leghitelesebb életírójának, Valerius Probusnak félremagyarázhatatlan tanú-

ságán kívül¹ saját nyilatkozatai is. A hatodik eclogában az öreg Silenus, Bacchus nevelője és kísérője, egész csomó mythost beszél el az emberiség őskorából s a mesék e sorozatát a világ keletkezésének leírásával nyitja meg. Méltán elvárhatnók, hogy a költő itt Hesiodus poetikus kosmogoniáját adja Silenus szájába, mert tulajdonképen csak ez illenék az egész mű mythikus tartalmához; e helyett azonban Vergilius a maga philosophiai hitvallását szötte bele az elbeszélésbe s néhány versben az Epicurus kosmogoniáját szinte tudományos szabatossággal adja elő. Kezdetben, úgymond, a végtelen üres térben még nem voltak egymástól elválasztva a föld, a levegő, a víz és a tűz atomjai; ezeknek az atomoknak az egyesüléséből keletkezett minden, maga az ég is. A föld lassankint szilárdult meg, a tenger elvált a száraztól és végre a föld felülete megszülte az első növényeket és állatokat.² És ehhez a tudományos teoriához fűzi minden átmenet nélkül a Deucalion és Pyrrha mondáját az emberi nem keletkezéséről! Mintha küzdene benne a philosophus a költővel, mintha sejtetni akarná az olvasóval, hogy maga sem veszi komolyan a poézis kedves hazugságait.

¹ V. ö. Probus Vergilius-életrajzának ránk maradt kivonatából a következő helyet, mely a Reifferscheid-féle Suetonius-kiadás 53. l. olvasható: „Vixit pluribus annis liberali in otio, secutus Epicuri sectam, insigni concordia et familiaritate usus Quintili, Tuccae et Vari“.

² V. ö. Ecl. VI. vs. 31—40:

Namque canebat, uti magnum per inane coacta
 Semina terrarumque animaeque marisque fuissent
 Et liquidi simul ignis, ut his exordia primis
 Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
 Tum durare solum et discludere Nerea ponto

Váratlanul tör ki belőle az epicureus a Georgicában is. A második énekben, ott, a hol a földművelők egyszerű életét magasztatja s ajánlja nekik a mezők és erdők istenségeinek jámbor tiszteletét, boldogoknak mondja azokat, a kik ilyen életmódot folytatnak. De nem állhatja meg, hogy ezzel a boldogsággal szembe ne állítson egy másik, magasabb rendű boldogságot, a bölcsek boldogságát. Boldog az, úgymond, a ki meg tudta ismerni a természeti tünemények okait, a ki minden félelmet száműzött lelkéből, a ki lába alá taposta a kérlelhetetlen végzetet és nem ijed meg a kapzsi Acheron morájától!¹ Ez megint az Epicurus hangja, a ki, mint már említettük, a mindenség rendjének tudományos magyarázatával éppen azt akarta elérni, hogy megszabadítsa az emberiséget a természetfölötti hatalmaktól való rettegetéstől, a melyet a vallás oltott belé, továbbá a haláltól való félelemtől, az alvilág rémképeitől. Az ilyen önkéntelen kitörés

Coeperit et rerum paulatim sumere formas;
Jamque novum terrae stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant summotis nubibus imbres,
Incipiant silvae cum primum surgere, cumque
Rara per ignaros errent animalia montes.

Itt a *magnum inane* semmi egyéb, mint az Epicurus-féle végtelen űr, a melyben az atomok mozognak, *semina* (a dolgok magvai) és *prima* (t. i. *corpora*, ös testek) pedig magukat az atomokat jelentik. V. ö. Lucretius, *De rerum natura*, I. vs. 61.

¹ Georg. II. vs. 490—492:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas
Atque metus omnes et inexoralile fatum
Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.

Megjegyzendő, hogy a *metus omnes* itt azt a kétféle félelmet jelenti, a mely ellen Epicurus küzdött, a haláltól és az istenektől való félelmet, az *inexorable fatum* pedig a halált.

éppen a legkevésbé megfelelő helyen, ott, a hol tulajdonképen az együgyű hitet kellett volna a költőnek dicsőítenie, legjobban elárulja, mi feküdt szíven s hogy mennyire erőt vett olykor lelkében a philosophus a poétán.

Kétségtelen ezek után, hogy Vergilius attól az időtől kezdve, a mikor a rhetoriskolát elhagyta és a Siro hallgatója lett, legalább is addig, a míg a Georgicát megírta, testestől-lelkestől az Epicurus hive volt s a philosophiával épp oly buzgón foglalkozott, mint a költészettel. Tekintettel tehát arra a nagy befolyásra, a melyet a régiek a philosophiának engedtek egész életök intézésében, bizonyára joggal kísérhetjük meg az epicureismus hatásával magyarázni Vergilius egyéniségének további fejlődését abban a kritikus korban, midőn az ifjú férfiúvá lesz.

Mondtuk már, hogy költőnk kezdetben a nyilvános pályára készült és e célból végezte a rhetorikai és a jogi tanulmányokat. Ezután csak az volt hátra, hogy az ügyvédi pályára lépjen, a mely egyrészt anyagi tekintetben nagyon kedvező kilátással kecsegtetett minden tehetséges kezdőt, másrészt pedig módot adott széleskörű népszerűség és nagy összekötetések szerzésére, a mi esetleg lehetővé tehetette az alacsony sorsból felemelkedett emberek számára is a politikai szereplést és magasabb állami hivatalok elnyerését. Kezdetben Vergilius is ezt a hivatást választotta magának s már annyira jutott, hogy, mint ügyvéd, önállóan léphetett fel a törvényszék előtt.

De, mint a leghitelesebb régi forrás állítja, csak egyetlenegy ügyben szerepelt, mint a peres fél jogi képviselője s mindössze csak egyszer beszélt a bírák előtt, azután végkép felhagyott ezzel a foglalkozással

és mindörökre lemondott a vagyonszerzés reményéről s a nagyravágyás álmairól. Ez az elhatározása annál feltünőbb, mert apja még mindig nem volt római fogalmak szerint gazdag ember s így joggal elvárhatta volna a család szemefényétől, hogy valamely, hasznot hajtó foglalkozást üzzön és bizonyára nem volt inyére, midőn a nagyreményű fiatal ember a magánéletbe vonult vissza. Az a kilátás pedig, hogy kitünő költővé lesz, mint Ovidius önéletrajzából tudjuk, az akkori apákat épp oly kevésbé lelkesítette, mint a mostaniakat.

Annyi bizonyos, hogy ennek a visszavonulásnak semmiféle külső okát nem tudják adni forrásaink. Ő nem tartozott, mint költőtársa, Horatius, Brutus egykori lelkes híve és katonája, semmiféle legyőzött párthoz s így a politikai események nem szoríthatták le a nyilvános pályáról. Attól már inkább félhetett, hogy gyenge testi szervezete nem bírja majd el a forumi élettel járó fáradalmakat s hogy szónoki tehetségének fogyatékossága és bátortalan föllépése, a melyről, mint igazi falusi ember, egész életében sem tudott leszokni, meg fogják akadályozni abban, hogy az ügyvédi pályán nagyobb sikert arasson. De mindez aligha lett volna elegendő arra, hogy őt mindjárt az első kísérlet után visszavonulásra bírja, ha mélyebben fekvő, lelki okok nem járultak volna hozzá.

Vergilius a Siro iskolájából lépett ki az életbe, miután teleszívta magát az epicureismus tanításaival. Már pedig nincsen philosophiai rendszer, mely hatásabban küzdene a hír, a dicsőség, a nagyravágyás csábításai ellen, mint éppen ez, a mely egyenesen kimondja, hogy a bölcsnek, a ki előtt legfőbb jó lelkének nyugalma, távol kell tartania magát a nyilván-

nos életben való aktív részvételtől, ha csak különös körülmények az ellenkezőt nem javalják. De mily képet mutat ebben az időben Róma nyilvános élete? Alig volt költőnk huszonkét esztendő, midőn kitört a polgárháború s ettől fogva három esztendeig szakadatlanul folyt az a rettenetes testvérharcz, melyet a Julius Caesar és a Pompeius pártja folytattak egymással, vérbe borítva a Földközi-tenger összes partjait. Éppen abban az időben tehát, midőn Vergiliusnak az első lépéseket kellett volna megtennie a nyilvános pályán, úgyszólván lehetetlen volt a forumon szerepelnie a nélkül, hogy maga is bele ne sodortassék ennek az ádáz tusának mindent elnyelő forgatagába. Csoda-e, ha ily körülmények közt ez a békés hajlandóságú, szelid lelkű ifjú borzadva fordult el e szörnyűségektől s nem tudott ellenállani az Epicurus csábító szavának, a ki oly nyomatékosan hangoztatja azt az ismeretes jelszót: „Élj elrejtőzve!“¹ Vagyon és hirnév úgy sem csábíthatták valami nagyon a Siro fogékony tanítványát, a viszonyok pedig olyanok voltak, a melyek az epicureusnak szinte kötelességévé tették a félrevonulást. Ez teszi érthetővé, hogy költőnk mindjárt első, valószínűleg kevésbé sikerült nyilvános szereplése után sietve és bizonyára örvendező szívvel hagyta ott a forumot.

Ugyancsak ez a philosophiai álláspont magyarázza meg azt a feltűnő politikai közönyösséget, a melyet Vergilius kezdettől fogva tanusított. Tudjuk, hogy a régi rómaiak mindig a szabad köztársaságban találták a kormányformák ideálját, s íróik java-része még akkor is, a mikor már belátták, hogy csak az

¹ Epicurus jelszava volt: *Λαδὲ βιώσας*.

egyeduralom tarthatja fenn az óriási birodalmat, szívében republikánus maradt. Egy-egy odavetett megjegyzésük, valamely önkéntelen kitörésük elárulja, hogy csak kínos megalkuvás árán tudtak belenyugodni a dolgok új rendjébe. Vergiliusnak azonban egy sora sincs, a mely arra mutatna, hogy valaha lelkesedett volna a köztársasági szabadságért s fájlalna elvesztét. Ő nem lett volna képes arra, hogy, mint Horatius, Brutus seregében küzdjön, mert egyáltalán nem volt semmiféle politikai meggyőződése. Előtte, mint igazi epicureus előtt, teljesen közömbös volt az, minő a kormányforma, csak zavartalan nyugalmat és biztonságot tudjon adni az egyénnek. Éppen azért senki sem volt a költők közül annyira alkalmas arra, hogy őszintén és minden hátsó gondolat nélkül álljon egész tehetségével azoknak a szolgálatába, a kik a polgárháborúk dúlásai után, már akárminő áron is, békét adtak a világnak, mint éppen Vergilius, a legbékésebb phisolopia híve.

Az is feltűnő, hogy Vergilius az aranykor költői közt az egyetlen, a kinek semmiféle szerelmi viszonyáról nincs tudomásunk. Úgy látszik, nem volt olyan nő, a ki iránt mélyebb és tartósabb vonzalommal viseltetett volna, mert, ha ilyen akadt volna, bizonyára megemlítenék régi életrajzírói, a kik magánéletének sok aprólékos részletére kiterjeszkednek. Pedig szinte elképzelhetetlen, hogy abban a költőben, a ki oly meghatóan énekelte meg Dido bús szerelmét, ne lett volna meg a fogékonyság a gyengédebb érzések iránt. De ő bizonyára, mint Epicurus minden híve, félt a szenvedélytől, óvakodott attól, hogy valamely hatalmasabb érzés uralomra vergődjék lelkében, csirájában fojtotta el szíve lázongását s inkább lemondott a sze-

relem gyönyörűségeiről, mint, hogy kitegye magát a csalódás fájdalmának. Sőt abban is lehet az epicureismusnak némi része, hogy családalapításra sohasem gondolt: hiszen éppen Epicurus az a philosophus, a ki mint nehéz problémát tárgyalja azt a kérdést, szabad-e a bölcsnek megnősülnie s nem titkolja el aggodalmait a miatt, vajjon nem veszélyeztetik-e a családi élettel járó elkerülhetetlen bajok és gondok a bölcsnek annyira féltett lelki nyugalma.

De van a léleknek egy oly nemes érzése, a mely sohasem fajulhat szenvedélylyé, s ez a barátság. Ennek az ápolását kötötte Epicurus az ő követőinek szívére, mert benne látta a bölcs nyugalmas boldogságának egyik leghathatósabb eszközét. Az az ideális viszony, mely ezt a mestert tanítványaihoz fűzte, fényes példaképen lebegett későbbi híveinek szemei előtt is, a kik valóságos kultuszt csináltak a barátságból s az epicureus barátságot az egész ókorban híressé tették. Vergilius ebben a tekintetben is méltó volt mesteréhez. Már azt a kis költeményét is, melyet Octavius Musához intézett s a melyre fönnebb utaltunk ifjúkori verseinek jellemzésénél, a legrajongóbb barátság érzése sugalta s úgy hat a mai olvasóra, mint valami gyöngéd, szerelmi dal.¹

Későbbi műveinek ama számos helye pedig, a hol férfikora barátairól, Asinius Pollióról, Cornelius Gallusról és Maecenasról emlékezik meg, valamint egész élete folyása ékesen szóló bizonyossága annak, hogy nála hívebb, hálásabb és odaadóbb barát

¹ V. ö. különösen Catalepton IV. vs. 11—12:

Quare illud satis est, si te permittis amari,
Non contra ut sit amor mutuus inde mihi.

alig élt még e földön. Látszik, hogy szíve egész gyöngédségét, a melyet mint családtalan ember nőre és gyermekre nem pazarolhatott, barátjai számára tartogatta, s ő is, mint egykor Epicurus, ebben az érzésben találta meg élete legigazabb és legtartósabb örömeinek forrását.

Az epicureismus befolyását ismerhetjük föl végre abban is, hogy Vergilius az egyetlen aranykori költő, a ki szeretettel tanulmányozta a köztársaság-korabeli irodalom egyik nagy, de elszigetelten álló s az utódokra csaknem minden hatás nélkül maradt alakját, Lucretiust,¹ *A természetről*² szóló bámulatos tanító költemény szerzőjét.

Ez a kitűnő tehetségű ember magát Cicerót is megelőzte a philosophiának latin nyelvre való átültetésében, sőt arra a hallatlan merészségre vállalkozott, hogy Epicurus atomistikáját költői alakban tegye a római közönség előtt népszerűvé. Neki sikerült az, hogy a képtelen tárgy daczára a maga egészében megragadó költeményt alkosson, melynek minden sorában ott lángol a philosophiai felvilágosodás apostolának a tudományos igazságért való szent lelkesedése s a vallásos előítéleteknek és babonáknak izzó gyűlölete. Ő oltotta bele Vergiliusba is a vágyat, hogy kutassa a nagy mindenségben uralkodó örök természeti törvényeket, az ő lelke szól a mi költőnkől, midőn a *Georgica* második könyvében megvallja, hogy legnagyobb boldogságát abban találná, ha teljesen a természeti tünemények vizsgálatával, vagyis a Lucretiustól megénekelte természetphilosophia

¹ Élt 98—55 Kr. e.

² *De rerum natura.*

nagy kérdéseivel foglalkozhatnék.¹ Midőn tehát a Georgica megírásakor maga is az előtt a nehéz feladat előtt állott, hogy költői alakba öltöztessen egy, magában véve prózai tárgyat, a földművelés szabályait, Lucretiust fogadta el mesterének, s a mi a tanító költemény formáját, nyelvét és hangját illeti, legtöbbet tőle tanult, a mint azt a megfelelő helyen bővebben fogjuk kimutatni.

Ha már most eddigi fejtegetéseinkre visszatekintünk, azt vesszük észre, hogy a rendelkezésünkre álló adatok minden fogyatékosága mellett is elég világos képet alkothatunk magunknak Vergilius egyéniségének fejlődéséről gyermekkorától fogva egészen addig az időpontig, midőn mint huszonnyolcz éves férfi első idylljeivel a nyilvánosság elé lép. Kora gyermekségében a falusi élet soha el nem mosódó benyomásai fejlesztik ki benne az érzéket a természet szépségei, a szeretetet a pásztorok és földművelők egyszerű életmódja, az érdeklődést a növény- és állatvilág csodálatos jelenségei iránt s ez avatja később a mezők és szántóföldek költőjévé; Rómában a Catullus hatása alatt fordul figyelme az alexandrin költészet felé s így lesz az új iskola híve; e mellett azonban epikus tanulmányai Enniushoz vonzzák s fenntartják érdeklő-

¹ V. ö. Georg. IX. 475—482. vs.:

Me vero primum dulces ante omnia Musae,
 Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
 Accipiant caelique vias et sidera monstrent,
 Defectus solis varios lunaeque labores;
 Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
 Obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
 Quid tantum Oceano properent se tingere soles
 Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.

dését az archaikus római irodalom iránt, a minek az Aeneis megírásánál veszi majd nagy hasznát; utóbb teljes lélekkel az epicureismushoz csatlakozik, mely érzéketlenné teszi őt a nyilvános pálya csábításaival, közönyössé a politikai élettel szemben s már kora ifjúságában arra bírja, hogy csekély vagyonával beérve, a független szegénységben, a teljes félrevonultságban keresse a boldogságot. Midőn Rómából Andesbe, atyja birtokára visszatér s az idyllek írásával foglalkozni kezd, már úgy áll előttünk, mint teljesen kiforrott, harmonikus egyéniség, a „dicstelen magánélet“, a Georgicában (IV. 564) megénekelt *ignobile otium* hive, a ki lelkéből kiölt minden nagyravágyást s a kinek egyéb kívánsága nincs, mint hogy a falu csöndjében nyugalmas, szemlélődő életmódot folytatva, áldozzon a költészet szelíd Múzsájának.

MÁSODIK FEJEZET.

A római költészet Vergilius előtt.

Mielőtt Vergilius költői működésének részletes ismertetésére térnénk át, nem lesz fölösleges egy pillantást vetni a római költészet fejlődésére az ő föllépése előtt, mert csak úgy ítéldhetjük meg igazságosan egész működését, ha beleillesztjük a történeti fejlődés keretébe és pontosan ki tudjuk jelölni azt a helyet, a melyet a római irodalomban elfoglal.

A római költészet tudvalevőleg nagyon kevés, igazán eredeti munkával dicsekedhetik, mert kezdetől fogva szakított a nemzeti hagyománnyal, nem fejlődött a népies költészet alapján, hanem egy idegen irodalom kész remekeire támaszkodott: görög költői művek utánzását tűzte ki célul. Az egész római költészet vezérelve az, a mit Horatius a fiatal Pisók lelkére köt a költői művészetről szóló híres levelében: „Ti a görög mintaképeket lapozgassátok éjjel és nappal egyaránt”.¹ Ez magyarázza meg túlnyomóan *reproductiv* jellegét, melynél fogva a római költészet története nem is tárgyalható másképp, mint a hellenismus történetének egyik fejezete, mint egyik nyilvánulása annak az óriási hatásnak, a melyet a hellén

¹ L. Ars poetica, 268—269 vs.:

Vos exemplaria Graeca
Nocturna versate manu, versate diurna.

szellem és hellén műveltség Nagy Sándor óta az ó-kor mindazon népeire tett, a melyek a Hindu-Kus aljától az Atlanti-óceánig laktak. Az első latin nyelven író műköltőtől, Livius Andronicustól kezdve egészen Augustus koráig a római költészet éltető eleme a görög volt és haladása egyértelmű volt újabb és újabb görög műformák elhódításával. A legmagasabb foka a fejlődésnek, a melyet a római költészet Augustus korában elért, nem volt egyéb, mint a görög költészet formáinak művészi elsajátítása, tehát éppen ellenkezője annak, a mit más nemzetek irodalmában tapasztalunk, a melyek éppen akkor jutnak virágzásra, mikor már emancipálni tudják magukat más, fejlettebb irodalmak hatása alól. Az a szerep tehát, a mely a római irodalomnak a világirodalom történetében jutott, tulajdonképpen semmi egyéb, mint közvetítés a görög szellem és a modern világ között.

Ennélfogva a római költészet fejlődésének áttekintésénél első sorban mindig azt a viszonyt kell megállapítanunk, a melyben időről-időre mintájához, a görög irodalomhoz, állott.¹

E tételünk a tárgyalásból egyenesen kizárja a Livius Andronicus föllépését megelőző korszakot, midőn a római költészetet a görög befolyás még nem érintette. Arra a kérdésre, vajjon nem követünk-e el hibát akkor, midőn ezt az irodalom későbbi fejlődésétől teljesen elkülönítjük, könnyen megfelellhetünk. Mert bármily kevés az, a mit a római költészet ős-

¹ V. ö. *A római költészet korszakai* című értekezésemet az Egyetemes Philologiai Közlöny 1890. évi Pótkötetének 1. és köv. II. Munkám e fejezete nem egyéb, mint ennek az értekezésnek az átdolgozása.

koráról tudunk, annyit a ránk maradt csekély maradványokból is láthatunk, hogy ebben az időben a rómaiaknál öntudatosan művelt, irodalmi költészetről még nem lehetett szó. Voltak vallásos énekeik, jósverseik, varázsigéik, voltak bordalaik, menyegzői és temetési énekeik, szóval mint egy népnél, úgy a rómaiaknál sem hiányoztak a népies költészetnek alakban és tartalomban egyaránt primitív termékei; de oly költők, a kik művészi célra értékesítették és tökéletesítették volna azt, a mit a népnél találtak, s így megkisértették volna a nemzeti műköltészet megteremtését, nem akadtak. Az első költő pedig, a ki ezt a nevet megérdemli, a nemzeti hagyománnyal teljesen szakított és áthidalhatatlanná tette az ürt a népies és a műköltészet között.

A római poézis atyja Livius Andronicus,¹ de nem olyan értelemben, mint Homér a görögé; mert Homér a maga nemzetéből való énekesek hosszú időn át folytatott poétikus munkásságára, Livius Andronicus ellenben egy idegen irodalom kész remekeire támaszkodott. Bámulatossággal fogott ez a görög eredetű ember a görög költészet összes főbb műfajainak római talajra való átültetéséhez: írt époszt, tragédiát, komédiát és kardalokat egyaránt. Egész működése alig egyéb fordításnál, de míg Odysseájában, Homér eredetijének e végtelenül kezdetleges meglatinosításában, megtartotta az ősi *saturniust*, a latin nemzeti versalakot, drámáiban ezzel is szakítva, görög formákat használt, és pedig nemcsak hatos jambust és hetes trochaeust, hanem még az anapaestusoktól, a kretikusoktól és a kardalok egyéb bonyolult versrendszereitől sem tar-

¹ Élt körülbelül 284—204. Kr. e.

tózkodott s így a latin nyelvet kimondhatatlan fáradtsággal a görög metrika szigorú jármába fogta. Így tette göröggé a római költészetet nemcsak tartalom-ban, de külső formában is. Az egyetlen, a mi nála még a régi népköltészetre emlékeztet, az *alliteratió*nak és az *assonantiá*nak az akkori latin nyelvtől elválaszthatatlan használata, a mire a görög műköltészetben példa nem volt.

Utóda, Naevius,¹ szintén a görög irodalom alapján áll ugyan, de mint latin anyanyelvű és teljesen római érzelmű ember nem elégedhetett meg a görögök szolgai utánzásával, illetőleg egyszerű lefordításával. Már komédiáiban is nagyobb szabadsággal járt el, mint előde: ő volt az első, a ki a *contaminatio* (elegyítés) név alatt ismeretes műfogást alkalmazta, vagyis nem ragaszkodott szorosan ahhoz a görög eredetihez, melyet a mese alapjául elfogadott, hanem valamely más darab-ból is vett át egyes szerepeket és jeleneteket; felhasználta továbbá a vígjáték szabadságát arra is, hogy politikai nézeteinek adjon bennök kifejezést s a zsarnokoskodó római oligarchákat merészen megtámadja. Görög tárgyú tragédiáiban már a dolog természetete követelte az eredetinek pontosabb szemmel-tartását, kárpótlásul azonban megteremtette a római történeti tárgyú komoly drámát, az úgynevezett *fabula praetextata*-t s ezzel megtette a merész lépést a nemzeties irányú műköltészet megteremtésére. Még tovább ment öreg korában írt, de legkitünőbb munkájában, az első pún háborúról szóló történeti eposzában,² a

¹ Részt vett már az első pún háborúban és nagyon öreg korában halt 199-ben Kr. e.

² Czime *Bellum Poenicum* volt.

hol a nemzeti tárgy, a római nép világhódító hivatásának megéneklése mellett a nemzeti versalakot, a *saturniust* is megtartotta és művészbibb formát igyekezett neki adni. Működésében tehát világosan látjuk a nemzeti elem reactióját a görögösködés ellen, melynek kiszámíthatatlan következményei lehettek volna, ha folytatója akad. Utána azonban a kor irányának hódoló ellenlábasa, a félgörög Ennius, foglalta el a tért s így ő vele bevégeződött a római költészet első időszaka, a görög és a nemzeti elem küzdelme, a mire jellemzően utal a neki tulajdonított sírfelírás: „Így, miután az alvilágba szállott (t. i. Naevius), elfelejtettek Rómában latinul beszélni“.¹

Új korszak kezdődik Enniusszal,² kinek legnagyobb tette a római történet versbe foglalt krónikájának, *Évkönyvek* (Annales) című eposzának megírása volt. Ő ugyan nemzeti eposzt akart adni a római népnek, melyet szembe lehessen állítani Homér költeményeivel de a nemzeti elemet csakis a tartalomban juttatta kifejezésre. Az egyes részletek compositiójában, a csataleírásokban, a különböző epikai fogásokban, az istenek beátvatkozásában, vagyis az úgynevezett époszi machinában, a stílusban mindenütt Homér hűséges utánzója igyekezett lenni s e törekvésére a koronát a *hexameter* meghonosításával tette fel. Itt ért a római költészet egy újabb fordulóra, a honnan lehetetlen volt többé a visszatérés; ekkor győzedelmeskedett a későbbieknel többé kérdés alá sem eső elv, hogy t. i. a római költészetben a nemzeti tartalom is csak

¹ Itaque postquam est orcino traditus thesauro,
Obliti sunt Romai loquier lingua Latina.

² Élt körülbelül 239—169. Kr. e.

görög alakban jelentkezhetik. Ez az elv, illetőleg ennek végső következménye, a hexameter behozatala, érczigába hajtotta magát a nyelvet is. Mert, míg a drámai versformában, a hol a görög metrikát már Ennius előtt is követték, a jambikus, trochaikus, logaoedikus és anapaestikus rendszerekben a latin nyelv még meglehetősen szabadsággal mozgott s a hangsúly, a rövidség és hosszúság ingadozása a kiejtésben, a hangugratás és a végzetek elkopása a versalkotásra mindenütt észrevehető befolyással volt: a hexameterben, a hol az arsis felbonthatatlan, a thesis csak egy és két szótag közt váltakozhatik, csakis a hosszúság és rövidség kivételt nem ismerő törvénye, az időmértéknek legszigorúbban keresztülvitt elve uralkodhatott s a költészetnek az élet nyelvével végképen szakítania kellett. Ennius azonban ezzel, hogy végleg megalapította a római költői nyelvet és műformát, még nem elégedett meg: tragédiáiban egész sereg új görög mesével ismertette meg a római közönséget, komédiáiban szigorúbban követte elődeinél a görög mintákat, kisebb költeményei között ő ültette át első ízben az alexandrin irodalom divatos termékeit, *Epicharmus*-ában és *Euhemerus*-ában¹ pedig már a görög philosophiai felvilágosodás apostolának állott be. Szóval tervszerűen azon munkálkodott, hogy a görög szellemi élet számtalan irányú nyilvánulásait a költészet révén a rómaiak közkincsévé tegye.

Ennius mellett jóval idősebb kortársa, Plautus² vonja magára figyelmünket, mint az első specialista a

¹ Mind a két munkájának főcélja a sok-istenhit (polytheismus) rationalistikus magyarázata volt.

² Élt körülbelül 254—184 Kr. e.

római költők között. Ez a körülmény az egész későbbi irodalom megértésére rendkívül fontos, mert újabb közeledést jelez a görög irány felé. A görög költők ugyanis irodalmuk klasszikus korában valamennyien specialisták voltak, egész életükben egy műfajjal foglalkoztak s éppen azért maradt meg minden műfaj a maga ideális tisztaságában és fejlett a természetének megfelelő sajátságos törvények szerint. E példán buzduzt Plautus, midőn tisztán az attikai, úgynevezett új-komédia művelésére adta magát s minden önálló inventióról lemondván — a mit előtte senki, még Livius Andronicus sem tett — megelégedett azzal, hogy Menander, Philemon, Diphilus és más attikai vígjátékirók nyomán kimerítse az egész görög komikus repertoire-t s otthonosakká tegye a rómaiakat e műfaj sajátságos légkörében, a kijátszott, balga atyák és léha, pazar fiak, a kardcsörtető Bramarbasok és falánk paraziták, az elegáns, kaczer hetaerák és furfangos rabszolgák, a piszkos uzsorások és kapzsi kerítők furcsa világában. Célját el is érte; mert ő volt az, a ki a görögös komédiát, az úgynevezett *fabula palliata*-t¹ Rómában végleg meghonosította és a szó szoros értelmében népszerűvé tette.

Ennius is, Plautus is a hellenismust segítették diadalra, amaz a költészetnek inkább a komoly, ez a vig nemében. De ők még mind a ketten naiv elfogulatlansággal állottak a görög szellem remekeivel szemben, távol attól, hogy mintáik művészi becsét teljesen felfogni képesek lettek volna. A jó Ennius az ő *Évkönyvei* révén második Homérnak tartotta

¹ A név onnan származott, hogy a szereplők nem római togában, hanem görögös *pallium*-ban léptek fel a színpadon.

magát, el is sajátította több-kevesebb sikerrel apróbb műfogásait, stilusát, versalakját: de hol maradt az éposz főtitka, az egységes compositio, a mit Aristoteles régen felismert? Ebben a tekintetben Ennius a maga közönségének szellemi színvonalára szállott alá, mely megelégedett versbe szedett, belső egység nélkül való, de a nemzeti hiúságnak kedvező krónikával. Hát Plautus hogyan bánt el az attikai komédia finoman szőtt meséivel? Előtte a részletek drasztikus hatása volt a fő: e célból alkalmazta nyakra-főre a rómaiak akkori izlését jellemző barbár fogást, a már említett *contaminatiót*, még csak arra sem ügyelve, hogy az egyes, máshonnan átvett jeleneteket legalább külsőleg, a legdurvább ellenmondásokat kiegyenlítve alkalmazza az eredeti meséhez, ezért rontotta el a komédia atheni, helyi színezetét görög és római intézmények és viszonyok furcsa összevegyítésével; ezért helyettesítette Menander attikai savát az itáliai néphumor borsával, mely mindig a komikum durvább nemeiben találta gyönyörűségét. De a nyelv sem tudott még hozzásimulni a természetének meg nem felelő idegen metrikához: nemcsak Plautusnál, hanem Ennius drámai töredékeiben is látjuk még a hangsúly küzdelmét a metrikai arsisszal, az ingadozó kiejtés vergődését a csak hosszúságot és rövidséget ismerő időmérték Prokrustes-ágyában; mint az ősi itáliai költészet kései visszhangja, még mindig kísért az alliteratio, az assonantia s a hangfestés különböző, gyakran drasztikus nemei, melyek mind nem férnek meg a görög művészet diszkrétebb színezésével. Szóval sok hiányzik még ahhoz, hogy a tanítványok megközelítsék mestereiket s így római költészet második időszakát, midőn Ennius és Plautus uralkodtak, bátran jellemezhetjük

úgy, mint a görög műformák kezdetleges utánzásának korát.

De minél közelebből ismerkedtek meg a rómaiak, főleg Görögország meghódítása után, a legyőzöttek magas műveltségével, minél inkább szaporodott Rómában a bevándorolt tudós görögök száma, kik a maguk irodalmának leghivatottabb tolmácsai és magyarázói valának, annál nagyobb bámulattal teltek el a tanítványok mestereik iránt s lemondtak arról, hogy az önálló alkotás terén velök versenyezzenek. A tüzetes tanulmányon alapuló hű utánzás, az eredetinek minden finomságához simuló fordítás, a formabeli tisztaság és tökéletesség lett most a jelszó. Nem mertek többé arra gondolni, hogy egy ember átölelje a görög költészet valamennyi főbb fáját a nagy éposztól az epigrammáig: megelégedtek azzal, ha egy nemben valami türethetőt hozhattak létre. Így tett a következő időszak minden jelentékeny írója: Statius Caecilius, Terentius, Turpilius csak a görög tárgyú vígjátékokra, a már említett *fabula palliata*-ra, Titinius és Afranius csak a nemzeti tárgyú komédiára, az úgynevezett *fabula togata*-ra,¹ Pacuvius és Accius pusztán a tragédiára szorítkoztak.

Az új irányt Statius Caecilius² kezdte meg és pedig a *fabula palliata*-ban. Nagyon kevés ugyan az, a mit róla tudunk, de annyi a rendelkezésünkre álló hézagosságból is kitűnik, hogy gondosan járt el az átdolgozandó mintaképek megválasztásában, különösen ragaszkodott a finomságáról és elegantiájáról híres

¹ A név onnan származott, hogy a szereplők, mivel a mese Italiában játszott, római tógában léptek föl.

² Körülbelül 219—166. Kr. e.

görög komikushoz, Menanderhez, és a mi nagyfontosságú lépés volt, tartózkodott a contaminatiótól. Ezt méltányolta régi bírálója, Volcatius Sedigitus, a ki híres kánonjában tíz komikus író közt neki adta az első helyet. Utóda Terentius¹ lett, a ki a nagy műveltségű ifjabb Scipio Africanus társasköréhez tartozott, mely egyesíté Rómának akkori összes, akár római, akár görög származású szellemi előkelőségeit s a latin irodalmi nyelv és ízlés csiszolására nagy befolyással volt. E körből indult ki az a mozgalom, mely az irodalmi forma fő törvényévé az *urbanitas*-t, az előkelő finomságot tette s a melynek első, hivatott képviselője éppen Terentius lőn. Élete célja, a mit kora halála miatt nem valósíthatott meg tökéletesen, Menander méltó átültetése volt, s noha Caeciliushoz képest visszaesést mutat annyiban, hogy a contaminatiótól nem tartózkodott teljesen, működésének egész irányából világos, hogy, ha hosszabb ideig él, ezzel is végképen felhagyott volna; jellemző azonban a kornak fejlettebb ízlésére, hogy ezt a hibáját, mint a drámáihoz irt prologjaiból kitűnik, szemére is vetették ellenfelei, noha még Plautus idejében senkinek sem jutott volna eszébe ezt az eljárást megróni. Azt azonban nem vitathatták el tőle, hogy a Menandert annyira jellemző attikai finomságot és gratiát ő vitte be a római irodalomba, hogy nem, mint Plautus, a tömeg, hanem az előkelők ízlése után indult s nem az ő jóakarátán mult, hogy Julius Caesar, e finom érzékű műbíró, igazságos ítélete szerint csak *fél Menander* maradt, mert eleganciájával nem tudta párosítani a komikai erőt, a *virtus comica*-t. Nyelve már

¹ Élt 185—159 Kr. e.

nagyon kevés archaikus nehézkességet mutat, a metrikában pedig bölcs mérséklettel lemondott a változatosabb és nehezebb formákról, de annál nagyobb műgonddal ragaszkodott az egyszerűbbekben a görög versalkotás törvényeihez s alig él már azokkal a szabadságokkal, melyeket előtte a latin nyelv természete megkövetelni látszott. Az utolsó nevezetesebb palliata-íróról, Turpiliusról¹ ismét nagyon keveset tudunk, de jellemző erre is, hogy Caecilius és Terentius nyomain haladva, főleg Menanderhez ragaszkodott.

Tanulságosan jellemzi e kort a nemzeti tárgyú vigjáték, a *fabula togata* fejlődése is. *Titinius*² tette meg azt a merész lépést, hogy az eddigi görög tárgyú és görög ég alatt játszó meséket nemzeti tárgyúakkal helyettesítette s így a vigjáték színterét itáliai ég alá, a latin városok körébe helyezte át. Mi lehetett volna ennek a következménye, ha előbb történik, a mikor a nemzeti elem az irodalomban még erősebb volt, ki tudná megmondani; így azonban elkésett, mert maga az itáliai élet, e vigjáték létalapja, annyira át meg át volt már hatva görög műveltségtől és még sokkal inkább görög romlottságtól, hogy az eredmény nem lehetett más, mint a *togata* nemzeti elemeinek elsatnyulása és a *palliata*-val való összeolvadása. Ezt látjuk legnevezetesebb művelőjénél, Afraniusnál,³ a ki nemcsak a meseszövében támaszkodott görög mintákra, hanem még az a csekélyszámú töredéke is, a mi ránk maradt, tele van menanderi reminiscentiával. Jól mondja róla a római drámairodalom legkitünőbb

¹ Meghalt 103 Kr. e.

² Terentius kortársa volt.

³ Született 154 Kr. e.

ismerője, Ribbeck, a *Római költészet történetében*: „A színtér s nagyjában a személyzet itáliai ugyan, de a légkör, a hang, az erkölcsi alap s a mese görögös, mint az akkori élet. Görög szolgák és szolgálók, görög haeterák, s a mi még rosszabb, görög fiúszeretők játszszaák a legfontosabb szerepeket.“

A komoly drámában Pacuvius¹ az első specialista. Ő sem ismer magasabb czélt a görögök gondos tanulmányozásánál és hű fordításánál, a miért meg is kapta a tudós költő, a *doctus poeta* nevét. A régibb tragikusokkal szemben a római műbirák nagyobb műgondját, finomabb technikáját és tudós irodalmi műveltségét emelték ki, dicsérték azt is, hogy Ennius után ő tökélesíté a tragikai versformát s először alkalmazta a jambikus trimetert görögös tisztaságában. Nem csekélyebb készséggel fogott a költői alkotáshoz utóda, a legnagyobb római tragikus, Accius² is, a ki, hogy elcsépelt meséinek némileg új fordulatot adjon, egyes darabjaiban a contaminatiót is alkalmazta ugyan, de egészben véve Pacuvius nyomain haladt: tulajdonképen csak fordító volt, a ki a tragikai nyelvet és technikát az addiginál magasabb fokra emelte, de, noha még Cicero idejében általános bámulat tárgya volt, eredetiséget semmiben sem tanúsított.

Érdekes mind a két tragikusnál a nemzeti tárgyú komoly dráma, a fönnebb már érintett *fabula praetextata* szerepe. Míg ugyanis a görög mythos köréből vett tragédiákat tucatszámra gyártották, római tárgyút alig írtak egyet-kettőt, azt sem annyira mű-

¹ Él. 220—132 Kr. e.

² Él. 170—94. Kr. e.

vészi becsvágyból, hanem valamely ünnepélyes alkalmal a nemzeti büszkeségnek hozott köteles hódolatból. Így satnyult el a kedvezőtlen viszonyok közt, nemzeti tárgyak feldolgozásához való kedv teljes hiányában, a jeles Naeviusnak ez a nagy reményekre jogosító alkotása is.

Hasonló sors érte a Naevius-Ennius-féle történeti époszt, melyet pedig a nagy hadi tetteikre büszke rómaiaknak mindenek fölött kellett volna kedvelniök. A calabriai öregnek méltó epigonjai nem akadtak; a jóval későbbi Aulus Furius¹ és Hostius,² a krónikás éposz e művelőit, csak kicsinyléssel emlegetik a műbírák. Ennek az iskolának utolsó tagja, az ataxi Publius Terentius Varro,³ főleg azért érdemel említést, mert ő az első római, a ki a görög nyelv ismerete nélkül, tisztán római irodalmi műveltséggel merészelt a költészet terére lépni s megénekelte Ennius modorában a nagy Caesarnak a sequanusok, egy galliai néptörzs, ellenviselt háborúját.⁴ De meg kellett hajolnia a kor szelleme előtt: harminczöt éves korában nagy szorgalommal feküdt neki a görög nyelv tanulásának s az egyik végletből a másikba esván, az úgynevezett alexandrin költészet bámulója és utánzója lön, sőt nem elégedett meg a tudós Apollonius Rhodius *Argonautica*-jának átdolgozásával, hanem még tudósabb, geographikus és kosmologikus tanító költemé-

¹ Valószínűleg Sulla korában élt. *Évkönyveket* (Annales) írt Ennius példájára.

² Az istriai háborút (*Bellum Istricum*) énekelte meg, a melyet rómaiak a Kr. e. 178-ban és a következő években folytattak.

³ Élt 82—37 Kr. e.

⁴ Czime *Bellum Sequanicum* volt.

nyek írására adta magát, szintén alexandriai minták nyomán.

Ezzel, vagyis az alexandrinismusnak mintául való elfogadásával jutott el a római költészet ez időszakbeli fejlődésének utolsó stadiumába. A régibb római poézis ugyanis a klasszikus görög irodalom emlőin táplálkozott, annak a kornak a remekein épült, a mely Homértól Nagy Sándorig terjed. Láthatjuk már az eddigi fejtegetésekből is, hogy az Aeschylus-Sophocles-Euripides-féle tragédiát ültették át a római irodalomba Livius Andronicus, Naevius, Ennius, Pacuvius és Accius; az attikai vígjáték után indultak Plautus, Caecilius és Terentius, sőt a nemzeti tárgyú vígjáték művelői, Titinius és Afranius is; a homérikus éposz volt a Naevius, Ennius és az összes epikusok mintája; a mi kevés kísérlet történt a lyra terén, mint például Livius Andronicus kardaljai, az is a régi dór kardalköltészetnek a hatását mutatja; szóval a költészet összes műfajaiban a klasszikus korbéli görög minták uralkodtak. Miután tehát csaknem mind átdolgozták már a görög poézis ez időből való remekeit s miután e nehéz munkában a formát mindennél többre becsülni megtanulták, végre a Nagy Sándor utáni, úgynevezett alexandriai írók felé fordult a figyelmök, a kik, hasonlóan a római költőkhöz, a poézist tudós mesterség gyanánt üzték s a forma virtuózai valának. Hogy itt van még valami új elhódítani való az olyanok számára, a kik nem akarnak rég elcsépeelt tárgyakkal foglalkozni, azt Valerius Cato,¹ a híres grammatikus ismerte fel, kinek sikerült csakhamar egész iskolát teremtenie. Nem a hosszú lélekzetű munka,

¹ Született 90 körül Kr. e.

hanem a kifogástalan forma volt előtte a fő; czélul tanítványai elé epigrammák, kisebb lyrai költemények, elegiák írását tűzte, tehát oly műfajok ápolását, a melyeket az alexandriai írók leginkább kedveltek, a költői alkotás netovábbját pedig, egészen Callimachusnak, az alexandrin irodalom egyik fejedelmének a szellemében, a heroikus mythos epizódjaiból meritett kis époszban, az úgynevezett *epyllion*-ban látta, a mire *Diana*-jában példát is adott. Az ifjabb nemzedék, a mely a szabad köztársaság utolsó éveiben virágzott, nagy lelkesedéssel követte őt: így *Cornificius* Glaucus-ával, *Licinius Calvus* Io-jával akart halhatatlan lenni, *Helvius Cinna* kilencz évig dolgozott Smyrná-ján, vagyis mind a hárman az alexandriai mintára szabott kis époszban keresték legfőbb dicsőségüket; maga *Catullus* is ez iskolához tartozik legnagyobb és leggondosabb munkájával, a *Peleus és Thetis lakodalmával*, az *epyllion* e remekével és két más alexandrin tanulmányával, az *Attisszal* és a *Berenike hajával* s bizonyára maga is többre becsülte tudószorgalmának e termékeit kisebb költeményeinél, a melyekben eredeti egyénisége sokkal szabadabban nyilatkozik s a melyekben mi legmaradandóbb becsű alkotásait bámuljuk. Ők mindnyájan büszkék voltak a tudós költő, a *doctus poeta* névre s ironikus felsőbb-séggel tekintettek le az Enniust még mindig bámuló régibb iskolára, a mi nagyon bosszantotta ennek egyik fő hívét, Cicerót, a nagy szónokot, a ki szerette volna magát a poézis dolgában is tekintélynek ismertetni el s a ki elkeseredésében *Euphorion majmolóinak*¹ nevezte el őket, mintha ennek az új iskolának éppen

¹ Cantores Euphorionis.

az az alexandriai költő szolgált volna mintaképül, a ki legkevésbbé méltó az utánzásra.

Ha így áttekintjük az egész időszakot Statius Caecilustól Catullusig, világosan látjuk, hogy valamennyi számbavehető költő közös törekvése a nemzeti elem csaknem teljes mellőzésével a görög remekek szabatos fordítása vagy a fordítástól nem sokban különböző átdolgozása volt s hogy ennek alapján bátran nevezhetjük e kort *a görög műformák szolgálai utánzása korának*. Nem módosíthatják ez ítéletünket egyes, az egykorú irodalmi iskolákon kívül álló, elszigetelt jelenségek, mint Lucilius,¹ a ki a maga mulatságára hanyag versekbe foglalta és szatirikus világításba helyezte a római társadalmi, politikai, irodalmi és tudományos élet körében tett tapasztalatait s így elvégezte egy nála nagyobb utód, Horatius számára az előmunkálatokat egy új irodalmi műfaj, a satira megalapítására, vagy mint Lucretius,² a kinek műve, Epicurus természet-philosófiájának versekbe foglalása, minden szépsége daczára a költészet végső határán áll s irodalmi jelentősége leginkább abban a hatásban keresendő, melyet az aranykor legnagyobb didaktikus költőjére, Vergiliusra tett.

Vége tehát elértünk volna a római költészet úgynevezett aranykorának küszöbéhez. Ezt az időszakot két, egymással körülbelül egyidős költő nyitja meg: Vergilius, a kinek írói munkásságát a következő fejezetben kezdjük részletesen ismertetni, és Cornelius Gallus, a kiről, mint Vergilius legkedvesebb barátainak egyikéről, szintén lesz alkalmunk bővebben szó-

¹ Élt 180—103 Kr. e.

² 98—55. Kr. e.

lani. Mind a kettőről világosan ki lehet mutatni, hogy kezdetben csupán folytatói az alexandriai iskolának s hogy ily módon a költészet aranykori fejlődése is abból a mozgalomból indul ki, a melyet Valerius Cato indított meg. Láttuk, hogy Vergilius ifjúkori költeményeiben egészen a Catullus hatása alatt áll, és saját nyilatkozata bizonyítja, mily áhítatos tisztelettel viseltetett ugyanennek az iskolának egy másik nevezetes képviselője, Cinna iránt.¹ Ezeknek a példájára fordult figyelme az alexandriai mintaképek felé s így bukkant rá egy oly műfajnak a képviselőjére, a mely a római irodalom számára mindaddig elhódítva nem volt, az idyll megteremtőjére, Theocritusra s a mint látni fogjuk, kezdetben ő sem tett többet, mint az alexandriai iskola legtöbb képviselője, a mennyiben ő is fordításon kezdte. Cornelius Gallus pedig, a mire még később is vissza kell térnünk, ugyancsak egy alexandriai költő, Euphorion munkáinak átdolgozásával foglalkozott és a legnagyobb dicsőséget azzal szerezte magának, hogy az alexandriai költészetnek úgyszólván uralkodó műfaját, az elegiát, római földre ültette át.

Látjuk immár mindezekből úgy az egész aranykori költészetnek, mint különösen Vergilius írói munkásságának a régiebb római költészettel való összefüggését. Hogy miben áll az a nagy haladás, a mi az aranykort a megelőző időszaktól elválasztja s hogy ebben a haladásban magát Vergiliust minő szerep illeti meg, azt a következőkben fogjuk kimutatni.

¹ L. Ecl. IX. vs. 35—36:

Nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.

HARMADIK FEJEZET.

A második, harmadik, ötödik és hetedik ecloga.

Vergilius, miután végkép lemondott arról, hogy a nyilvános pályára lépjen, elhagyta Rómát, a zajos fővárost, a hol magát soha jól érezni nem tudta és visszatért atyja jószágára, Andesbe. Régi forrásainkból azt az időpontot, a mikorra ez a visszatérés esik, közelebbről meghatározni nem lehet, de azt hisszük, nem egészen valószínűtlen az a föltevésünk, hogy a költő ama zavarok elől, a melyek Julius Caesarnak Kr. e. 44-ben márczius 15-én történt meggyilkolása óta Rómában napirenden voltak, menekült a falu csendjébe. Annyi bizonyos, hogy a polgárháborúnak újból való kitörése, a mi Caesar halála után csakhamar kikerülhetetlenné vált, csak megerősíthette a mi szelid lelkű költőnket abban az elhatározásában, hogy a magánéletbe visszavonulva, tisztán philosophiai és költői tanulmányainak éljen.

Újra ott tartózkodott tehát, a hová gyermekéveinek legszebb emlékei fűzték, a felső-italiai gyönyörű síkságon, a Mincius folyó náddal benőtt, zöld pázsittól szegélyezett partjai mellett.¹ Most már zavartalanul és szabadon áldozhatott a Múzsáknak és komo-

¹ Ecl. VII. vs. 12—13:

Hic viridis tenera praetexit arundine ripas
Mincius eque sacra resonant examina quercu.

lyan gondolhatott arra, hogy a költészet terén arasson babérokat. Kezdetben azonban ő sem vállalkozott eredeti alkotásokra, hanem, mint a régibb római költők előtt, úgy ő előtte is csak az a cél lebegett, hogy olyan műfajt ültessen át a latin irodalomba, a mely addig még a görögöktől elhódítva nem volt. Mint az alexandrin iskola híve, természetesen az alexandrin írók közt kereste mintaképét s így fordult figyelme egy vele rokon lelkű poéta, Theocritus,¹ a pásztorok édesszavú énekese s az idyllikus műfaj megalapítója felé, a kinek művei most, midőn falusi magányában maga is idyllikus életet élt, kétszeres erővel hathattak szívére.

Nagy szerencse volt költőnkre nézve, hogy mindjárt kezdetben olyan pártfogóra akadt Asinius Pollio személyében,² a ki mindenképen alkalmas volt arra, hogy első kísérleteit helyes irányban befolyásolja. Ez a kiváló férfiú a Kr. e. 43. év vége felé a második triumviratus megbízásából mint katonai kormányzó (*legatus*) jött Felső-Italiának abba a kerületébe, a hová Andes, Vergilius lakóhelye, is tartozott s a melyet akkor Gallia Transpadanának, vagyis Pón túli Galliának neveztek. Ez időtől fogva költőnknek gyakran volt alkalma arra, hogy vele érintkezzék. Csakhamar benső barátság fejlődött ki köztük, melynek Vergilius az idyllek több helyén emelt szép emléket.

Asinius Pollio nemcsak mint államférfiú és hadvezér jeleskedett, hanem mint író és műbíró is kiváló hírnevet szerzett magának. Kora ifjúságában jó barát-

¹ Virágzott a Kr. e. harmadik század közepén.

² Ecl. III. vs. 84:

Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam.

ságban élt az új római költői iskola legjelesebb tagjával, Catullusszal s maga is ennek az iránynak a híve lett költeményeiben,¹ melyek közül különösen ritka műgonddal irt tragédiái tűntek ki.² Később megírta az első triumviratustól kezdve a polgárháborúk történetét, a melyre mint elsőrangú forrásra hivatkoznak a császárkor történetirői. Mint szónok a maga korában a legjelesebbek egyike volt, a ki öntudatosan helyezkedett ellentétbe a római ékesszólás fejedelmével, Ciceróval, lemondott a pompázó, körmondatos stílus minden ékességéről s inkább velős rövidségre, egyszerűségre és világosságra törekedett. Mint finom ízlésű és szigorú ítéletű kritikus provincialismusokat fedezett fel Livius nyelvében, hibákat talált még a Cicero prózájában s a Catullus verseiben is, erősen megróttá Sallustiusnak affektált régieskedését s kétségbe vonta Caesar emlékiratainak hitelességét. Nagy szolgálatot tett Rómában a közművelődés ügyének azzal, hogy megalapította az első nyilvános könyvtárt, nagy hirben állott műgyűjteménye is, melynek egyik disze volt a Farnese-bika név alatt ismeretes szoborcsoport. Ő honosította meg továbbá a fővárosban a nyilvános irodalmi felolvasásokat, az úgynevezett *recitatiókat* is, melyeknek az volt a czéljuk, hogy a szerzők még ki nem adott munkáikat a műértők előzetes bírálata alá bocsássák. Ez az intézmény csakhamar oly népszerűvé lett, mint mai napság az irodalmi társaságok felolvasó estéi, s nagy élénkséget vitt Róma

¹ Ecl. III. vs. 86:

Pollio et ipse facit nova carmina.

² Ecl. VIII. vs. 9—10:

En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.

irodalmi életébe. Ilyen sokoldalú s a korabeli műveltség legmagasabb fokán álló ember volt Vergilius első pártfogója, a kiről némely régi forrásunk egyenesen azt állítja, hogy ő adta volna az eszmét a költőnek idyllek írására s ezt a nézetet megerősíti a nyolczadik ecloga egy helye is, a hol a költő elég világosan czéloz arra, hogy Polliótól indult ki az ő egész írói munkássága.¹ De ha fel is tesszük, hogy Vergilius már hamarabb is foglalkozott Theocritus tanulmányozásával, mielőtt Pollióval bizalmasabb barátságot kötött volna, annyi bizonyos, hogy Pollio, az új költői iskola hive, volt az, a ki a szerény s a maga erejében soha eléggé bizni nem tudó írót arra serkentette, hogy a megkezdett úton továbbhaladjon s az alexandrin költészet legeredetibb termékét, az idyllt, a római irodalomban meghonosítsa. Ő volt a Vergilius zsengeinek első olvasója s egyszersmind első bírálója, a kinek a kezdő poéta bizonyára sok jó tanácsot, sok helyes útbaigazítást köszönt.

Érdekes, hogy Vergilius, a ki minden feladatához lelkiismeretes gonddal és mélyreható tanulmánnyal fogott hozzá, először is oly módon akarta az idyll sajátos stílusát elsajátítani, hogy a görög mester egyes műveit egyszerűen lefordította. E fordításokat azután bemutatta első sorban bizonyára Polliónak, majd többi barátainak, mert a kilencedik eclogában mint ismereteskre utal rájuk s idéz is belőlök két mutatóványt, melyek Theocritus harmadik és tizen-

¹ Ecl. VIII., vs. 11—13. így aposztrofálja Polliót:

*A te principium, tibi desinam. Accipe iussis
Carmina coepta tuis atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere laurus.*

egyedik idylljéből vannak kiszakítva.¹ Azt kell hinnünk tehát, hogy ezt a két költeményt egész terjedelmében lefordította, meglehetősen szabadon ugyan, a mennyire a mutatványokból ítélhetünk, de mégis úgy, hogy elég hiven adta vissza a görög eredetinek sajátos hangját.

A nyilvánosság elé azonban ezekkel a fordításokkal nem lépett, hanem csak oly műveket adott ki, a melyekben már nagyobb önállóságot tanúsít a mesterrel szemben. Mindössze tiz idyllt tartott méltónak arra, hogy velök a nagy közönség is megismerkedjék, s éppen ezért nevezték el e pásztori költeményeket (*Bucolica*) a későbbi grammatikusok *eclogáknak*, vagyis szemelvényeknek.

A leghitelesebb régi forrás tanúsága szerint Ver-

¹ L. Ecl. IX. vs. 23—25 :

Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas
Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
Occursare capro — cornu ferit ille — caveto.

V. ö. Theocr. idyll. III. vs. 3—5 :

Τίτυρ' ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλημένε, βόσκει τὰς αἴγας
Καὶ ποτὶ τὰν κρίναν ἄγε, Τίτυρ, καὶ τὸν ἔνορχαν
Τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσειο, μή τι κορύψῃ.

Továbbá Ecl. IX. vs. 39—43 :

Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
Hic ver purpureum, varios hic flumina circum
Fundit humus flores, hic candida populus antro
Imminet et lentae texunt umbracula vites;
Huc ades; insani feriant sine litora fluctus.

V. ö. Theocr. idyll. XI. vs. 42—47 :

Ἄλλ' ἀφίκευ τὸ ποθ' ἀμὲ καὶ ἐξεῖς οὐδὲν ἔλασσον.
Τὰν γλαυκὰν δὲ θάλασσαν ἔα ποτὶ χέρσον ὀρέχθῃν.
Ἄδιον ἐν τῶντρῳ παρ' ἐμὶν τὰν νύκτα διαξεῖς.
Ἐντὶ δάφναι τηγεῖ, ἐντὶ ῥαδιναὶ κυπάρισσοι,
Ἔστι μέλας κισσός, ἔστ' ἄμπελος ἁ γλοκύκαρπος,
Ἔστι ψυχρὸν ὄδωρ.

gilius huszonnyolcz éves korában kezdte az eclogákat kiadni s az egész gyűjteményt három év alatt fejezte be. Az idyllek keletkezése tehát a Kr. e. 42. és 39. év közé esik, a mennyiben a legrégibb darabokat a 42., a legifjabbakat a 39. évben írta a költő. Lássuk már most a költeményeket egyenkint, keletkezésök valószínű sorrendjében.

Valamennyi közt legrégibb a *második ecloga*. Ennek a hőse *Corydon*, a siciliai pásztor, a ki reménytelenül szereti *Alexist*, gazdája kedveltjét, egy szép fiatal rabszolgát. Bújában a magányosságot keresi, leheveredik a bükkfák sűrű árnyékában és dalban önti ki szíve panaszát. (1—5. vs.)

A kegyetlen Alexis, úgymond, mit sem törődik az ő dalaival, nem könyörül rajta s végre még a halálba kergeti. A haragos Amaryllis, a barna Menalcas sem okozott neki annyi fájdalmat, mint ez a szép fiú, a ki túlságosan elbizakodik szépségében. Pedig ő sem utolsó ember ám, sok báránya legel Sicilia hegyein, bővében van a tejnek és az ének mesterségéhez is ért. Nem is olyan rút ő; a minap meglátta saját arczát a tenger-tükrében és egészen meg volt elégedve szépségével (6—27. vs.)

Ha Alexis hallgatni akarna ő reá, szép életet élhetnének együtt a mezőkön és az erdőkben. Vadászatnának a szarvasokra, őriznék a gödölyéket s a furulyázásban magával Pan istennel is versenyre kelhetnének, mert ő mestere ennek a hangszernek s Alexis is megtanítaná rajta játszani. (28—35. vs.)

Tudna ő ajándékokat is adni, a minők csak kitelhetnek egy pásztortól; szívesen oda adná Alexisnak hétsipú pásztorfurulyáját, a melyet a haldokló Damoetastól kapott ajándékba s a melyért a balga

Amyntas most is irigylti őt; azonkívül két vadkecske-gödölyét fogott a minap a sziklák között s ezeket is Alexis számára tartogatja; azután a mi szép virág csak van a réten s édes gyümölcs a kertben, az mind Alexisé lenne (36—55. vs.).

De a büszke fiú megveti az egyszerű pásztort és nem törődik ajándékaival. Pedig az istenek sem szégyeltek az erdőkben lakni s Paris királyfi is sokaig pásztorkodott. Alexisnek se válnék szégyenére, ha az erdön tanyázna Corydonnal, a ki csak érte ég (56—65. vs.).

Már esteledni kezd, az árnyékok egyre hosszabodnak, de Corydon szerelmének heve még mindig nem csillapul. Mégis belátja esztelenségét s hogy baját egy időre elfelejtse, szokott foglalkozásai után lát. Végre azzal vigasztalja magát, hogy talál ő más Alexist, ha ez mit sem akar tudni róla (66—73. vs.).

Mint a tartalom e rövid foglalata is mutatja, a költeménynek cselekménye tulajdonképen nincsen, mert az úgynevezett lyrikus idyllek közé tartozik, melyekben a természet egyszerű gyermeke *magándal* (monodia) formájában tárja föl szíve érzelmeit. A mintakép, a mely a költő előtt lebegett, kétségtelenül Theocritus tizenegyedik idyllje volt, a melyben Polyphemus, az Odysseából ismeretes Cyclops, panaszozza el szerencsétlen szerelmét a szép tengeristennő, Galatea iránt. Vergilius ezt az idyllt, a mint a kilencededik eclogában közölt és fönnebb ismertetett mutatványból láthatjuk, gyakorlatképen le is fordította latin nyelvre, utóbb pedig, a mint ebből az eclogából kitűnik, szabadon átdolgozta. A főkülönbség a mintakép és az átdolgozás között az, hogy, míg Theocritus idylljébe humoros vonások vegyülnek, — hiszen

a Cyclops, az egyszemű, toronymagasságú, durva szörnyeteg, azonnal komikus alakká válik, midőn viszonszerelemre vágyva kedves, gyöngéd, sőt szép akar lenni — addig Vergilius tisztán a pásztor naiv és egyszerű érzéseinek festésével akar hatni az olvasóra. De még azonfelül, hogy nagyban és egészben a Cyclopsot választotta mintául, egyes helyeket is majdnem szóról-szóra átvett Theocritus e költeményéből; nevezetesen azok a versek, a hol a pásztor juhainak nagy számával, tejben való gazdagságával s furulyázásbeli ügyességével dicsekszik (19—23. vs.), valamint a befejezés, midőn Corydon rendes foglalkozásához visszatér s azt a reményét fejezi ki, hogy talál ő más Alexist (69—73. vs.), alig tekinthetők egyének, mint fordításoknak a már említett görög eredetiből.¹ Tele van továbbá ez az ecloga Theocritus egyéb műveiből, nevezetesen a harmadik, hatodik, hetedik és tizedik idyllből vett reminiscenciákkal is, úgy hogy költőnk eljárása nagyon hasonlít a régibb római drámaíróknak ahhoz a furcsa fogásához, melyet *contaminatio* neve alatt ismertettünk könyvünk második fejezetében: ő is egy görög mintaképet fogadott el alapul, de belevegyített más mintaképekből vett részleteket is. A szóban forgó ecloga tehát az önállóságnak csak nagyon minimális mértékével dicsekedhetik s érdemét nem is az inventióban, hanem a feldolgozásban kell keresnünk. Ez ugyanis az első költői mű a római irodalomban, a melyben az aranykor latin nyelve immár minden archaikus nehézkességtől menten, a maga művészi tisztaságában és tökéletességében, görögös bájt és gyöngédséget lehelve

¹ V. ö. Theocr. XI. idyll. 30—38. és 72—76. vs.

áll előttünk, verselése pedig oly könnyed és gördülékeny, hogy bátran kiállja a versenyt Theocritus hexameterével. Bizonyára e jelességeinek köszönhetette az író, hogy mindjárt első kísérleteivel valóságos elragadtatást keltett a Pollióhoz hasonló műértők körében, a kik már ekkor felismerték benne a római poézis jövődöbeli csillagát s ahhoz képest bántak vele.

A modern olvasó előtt természetesen sokat vesztt hatásából e művecske annak következtében, hogy az egész szerelmi epedés fiut illet s így ebben a költeményben is régibb és újabb déli népeknél mutatkozó természetellenes nemi hajlam lép előtérbe, a mely, sajnos, nagyon sokszor felbukkan az antik költészetben. De szolgáljon vigasztalásunkra az a körülmény, hogy Vergiliusnál sokkal ritkábban találkozunk vele, mint akár a többi pogány, római és görög, akár a mohamedán keleti poéták műveiben.

Különben a régiiek egybehangzó tanúsága szerint, a melyben kételkedni nincs elég nyomós okunk, vannak az eclogának személyes vonatkozásai is. Asinius Polliónak volt állítólag egy Alexander nevű, feltűnő szépségű, fiatal rabszolgája, a kit a költő egy reggeli alkalmával, a melyre Pollióhoz hivatalos volt, látott meg először, s a kit annyira megkedvelt, hogy Pollio végre is oda adta neki ajándékba. Corydon pásztor e szerint nem más, mint maga a költő, gazdája, a kinek kedvenczét a pásztor szereti, Asinius Pollio, Alexis pedig a Pollio szolgája, Alexander. Az egész költemény tehát úgy fogható fel, mint Pollióhoz intézett enyelgés, a melylyel a költő köszönetét akarta kifejezni az ajándékért. Itt ugyan még nem találjuk meg azt a következetesen keresztülvitt allegóriát, a mi későbbi idylljeit jellemzi, de azért lehetnek benne

oly személyes czélzások, a melyek csak Pollio meghitt körének voltak szánva s a melyeket csupán a beavatottak érthettek meg.

A *harmadik eclogában* először is két pásztor, Menalcas és Damoetas lép fel. Menalcas haragra lobban, midőn megtudja, hogy Damoetas a távollevő Aegon nyáját őrzi; ez az Aegon ugyanis vetélytársa neki a szép Neaera kegyeiben s azt gyanítja, hogy Damoetas csak azért vállalta magára a nyáj őrzését, hogy azalatt Aegon meglátogathassa Neaerát. Boszúját tehát vetélytársa barátján tölti ki és Damoetasba minden áron bele akar kötni; de ez sem marad adós a felelettel s a kölcsönös kötekedés csakhamar durva civódássá fajul. Midőn pedig Damoetas azzal dicsekszik, hogy dalversenyben legyőzte Damont, Menalcas azt feleli, hogy Damoetas nem is tudna pásztorsipon játszani (1—27. vs.).

Erre Damoetas, hogy megmutassa, mit tud, dalversenyre hívja ki Menalcast, s arra az esetre, ha ellenfele győzne, egy borjút ajánl fel neki versenydíjul. Menalcas elfogadja a kihívást és a maga részéről két, bükkfából készült és gyönyörű faragványokkal ékesített poharat ajánl fel. Versenybírónak megválasztják az éppen arra járó Palaemont, a ki leül a puha pázsitra s kimondja, hogy a dalt Damoetas kezdje meg és Menalcas feleljen rá (28—59. vs.).

Most megkezdődik a pásztori versenydal, az úgynevezett *váltakozó ének* (*carmen amoebaeum*), az idyll-költészetnek Theocritus óta egyik legkedveltebb formája, melyet a görög mester bizonyára a sicíliai pásztorok ajkáról lesett el és így a népköltészetből vitt át, megnemesített alakban, az irodalomba. Főtörvénye a versenydalnak az, hogy, valahányszor az

egyik pásztor, a kezdő fél, néhány versben valamit elmond, a másíknak ugyanannyi versben oly gondolatot kell kifejeznie, a mely az előbbivel az ellentét vagy a parallelismus viszonyában áll, vagy pedig magát a megkezdett gondolatot kell megragadnia és szebb alakban adnia elő. Ha az ellenfél jól megfelelt, a kezdő fél szabadon csaponghat egyik tárgyról a másíkra, úgy, hogy az egész dalban semmiféle összefüggés, természetes kezdet, közép és vég nincsen, hanem, mikor a dolog hosszadalmassá kezd válni, a versenybíró egyszerűen félbeszakítja és kimondja az ítéletet.

Itt például Damoetas Juppiter dicséretével kezdi meg a versenyt, Menalcas pedig a Phoebus magasztalásával folytatja, oly módon, hogy mindegyik két-két verset mond el egyszerre s így az egész versenydal kétsoros strófákra oszlik. Damoetas azután Galateát, a szép leányt énekli meg, a mire Menalcas Amyntast, a szép fiút dicsőíti. Beleszövik utóbb a dalba más kedveseiket, Phyllist és Amaryllist is, dicsekednek pártfogóikkal és megtámadják ellenfeleiket, majd a pásztoréletből vett jelenetek leírására térnek át s utóljára kölcsönösen találós mesét adnak fel egymásnak (60—107. vs.).

Palaemon végre megelégteli a dolgot, a díjra mind a kettőt érdemesnek és így a versenyt eldöntetlennek nyilvánítja. Ő maga a rétöntözés felügyelete után lát s a költeményt e sokszor idézett verssel fejezi be: „Zárjátok el már a csatornákat, fiúk! Eleget ittak a rétek.“ ¹ (108—111. vs.)

¹ Ecl. III. vs. 111 :

Claudite iam rivos, pueri ; sat prata biberunt.

Ebben az idyllben is, épp úgy, mint a másodikban, azt vesszük észre, hogy a költő a görög mesterrel szemben a már említett *contaminatiót* alkalmazta műve megalkotásánál. Az egész szerkezetben Theocritus ötödik idyllje szolgált mintaképül, a hol Komatas és Lakon találkoznak, egy darabig ingerkednek egymással, aztán kihívják egymást dalversenyre, bírónak megválasztják az arra járó Morsont, hosszasan versenyeznek, míg végre Komatas győz. Ezenkívül egyes verseket is átvett ugyanebből az idyllből, erősen felhasználta továbbá a részletekben ugyancsak Theocritus negyedik idylljét, itt-ott az elsőt és a nyolcadikat is. Nagyobb önállóságot tehát ezúttal sem mutat, mint a második eclogában.

A költeménynek egészben véve semmiféle allegorikus czélzata vagy személyes háttere nincsen. Annál furcsább tehát, hogy a pásztorok egyszerre csak a Pollio nevét hozzák bele a versenydalba s felül akarják műlni egymást az ő dicsőítésében. Damoetas így szól: „Pollio szereti a mi Múzsánkat, bár az falusias; rajta hát, Pieridák, hizlaljatok borjút a ti olvasótok számára“. ¹ ~~Mise~~ Menalcas így felel: „Pollio maga is ír új költeményeket; hizlaljatok hát az ő számára fiatal bikát, a mely már támad szarvaival és lábaival szórja a homokot.“ ² Itt a pásztorok álarcza alatt maga a költő szólal meg s egyrészt ki akarja fejezni háláját Pollio iránt azért, hogy az ő kísérletét az idyllírás

¹ Ecl. III. vs. 84—85:

Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam:
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.

² Ecl. III. vs. 86—87:

Pollio et ipse facit nova carmina; pascite taurum,
Iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.

terén jóakarató támogatásban részesíti, másrészt tudtunkra akarja adni azt is, hogy Pollio nemcsak pártfogója a költészetnek, hanem maga is költő és pedig annak az új iskolának a híve, melyhez az eclogák szerzője tartozott s a mely a görög mintáknak az eddiginél gondosabb tanulmányát és művészibb utánzását tűzte ki célul. A Pollio *új költeményei* alatt tehát az új irány elvei szerint készült műveket kell érteni, azokat a nagy műgonddal irt tragédiákat, melyeket ugyancsak Vergilius az eclogák más helyén „Sophocles cothurnusához méltóknak“ nevez.¹

De ezzel még nem ér véget Pollio dicsérete. Damoe-tas így folytatja: „A ki téged, Pollio, szeret, jöjjön oda, a hova te is szívesen jössz, méz folyjék annak a fákból és balzsamot teremjen neki a tüskés csipkebokor.“² Ennek az értelme az, hogy, a ki Pollio költeményeit kedveli és az ő irányának hódol, jusson el maga is a Parnassusra és érezze ott magát oly boldognak, mintha a mesés aranykorban élne. Erre Menalcas így válaszol: „A ki Baviust nem gyűlöli, kedvelje a te költeményeidet, Maevius; fogja ekébe a rókát és fejjen bakkecskét.“³ Itt már a költő két ellenfelét támadja meg, a kik maguk nagyon rossz költők voltak ugyan, de azért, mint a régibb irány

¹ Ecl. VIII. vs. 10:

Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.

² Ecl. III. vs. 88—89:

Qui te, Pollio, amat, veniat, quo te quoque gaudet;
Mella fluent illi, ferat et rubus asper amomum.

³ Ecl. III. vs. 90—91:

Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi,
Atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.

hívei, nem riadtak vissza attól, hogy az új iskola legtehetségesebb tanítványait rosszakaratú kritikával támadják meg. Úgy látszik, Vergilius nyelvbeli újításait, melyek akkor még sokak előtt merészeknek tüntek föl, igyekeztek lerántani s a költő itt adta vissza nekik a kölcsönt. Különben Maevius ellenséges viszonyban volt az aranykor másik nagy költőjével, Horatiuszal is, a ki a tizedik epodusban maró gúnynyal ostorozza s azt a jó kívánságát fejezi ki, hogy sülyedjen el az a hajó, a melyre Maevius szállott. Az akkori irodalmi vitáknak, a régi és az új iskola küzdelmének a visszhangját halljuk tehát ezen a helyen, s hogy e harcz milyen heves lehetett, legjobban éppen az a feltűnő körülmény mutatja, hogy még a szelid lelkű Vergilius is elvesztette béketűrését s a keserű gúnynak nála szokatlan fegyveréhez folyamodott. Azt kell hinnünk, hogy első kísérletei, melyeket az eclogák későbbi gyűjteményébe föl nem vett, szélesebb körben is ismereteseek voltak, s a mily kedvező fogadtatásra találtak Pollio és hasonló szellemű barátai körében, épp oly ellenzést keltettek az archaikus költészet hívei. Rözött s Vergilius itt éppen azt akarta jelezni, hogy ő az ósdiak minden támadása daczára a maga útján kíván haladni. Arról, úgy látszik, egészen megfeledkezett, hogy az olvasót mennyire kizökkenti az idyllikus hangulatból a pásztoroknak avatott irodalmi kritikusokként való szerepeltetése.

Az *ötödik eclogában* két jó barát, Menalcas és Mopsus találkoznak. Menalcas dicséri fiatalabb társát, Mopsust, a kivel a költészet s az ének művészetében csak Amyntas mer versenyezni. Mopsus, hogy a dicséretre méltónak mutakozzék, megígéri, hogy előadja legújabb versét, melyet az imént jegyzett fel egy bükkfa

kérgére; ezzel versenyezzen azután Amyntas! Menalcas most elismeri, hogy még Amyntas is messze elmarad Mopsus mögött s felszólítja a dal eléneklésére (1—19. vs.).

Mopsus Daphnisnak, a szép pásztornak, a pásztordalok e főhősének, szomorú halálát siratja el. Midőn Daphnis meghalt s kétségbeesett anyja, a holttestet átkarolva, az isteneket kegyetlenséggel vádolta, még a nymphák is megkönnyezték. A pásztorok e napon nem hajtották nyájaikat a legelőre, sőt a vad oroszlánok, a zord hegyek és az erdők is siratták. Daphnis volt az, a ki Bacchus tiszteletét a pásztorok közt meghonosította, ő volt a pásztorok szemefénye; mióta meghalt, maga Pales és Apollo is, a pásztorok istenei, elhagyták a mezőket. Felveri már a gaz a nemrég oly termékeny szántóföldeket s viola és nárcisz helyett bogáncs és tüske nő a réten. Temessék el hát a pásztorok Daphnist, saját kívánsága szerint, a hűs forrás mellett, ültessenek a sír fölé árnyékos fákat s vészenek a sírkőre feliratot, mely halála után is hirdesse dicsőségét (20—44. vs.).

Menalcas erre megdicséri Mopsus énekét és szavaiból kitűnik, hogy Mopsus a pásztordal művészetét magától Daphnistól tanulta. De most már ő is dicsőíteni akarja dalával Daphnist, hiszen az elhunyt őt is kedvelte. Mopsus ennek nagyon megörül, mert már rég hallotta dicsérni Stimichontól Menalcasnak Daphnis tiszteletére írt versét (45—55. vs.).

Menalcas tehát Daphnisnak az istenek közé való fölvételét, apotheosisát énekli meg. Daphnis feljut az Olympusra és bámulattal látja lábai alatt a felhőket és a csillagokat, a pásztorokat pedig és Pan istent s a Dryadokat gyönyörűség fogja el. A farkas most

nem leselkedik a nyájra, a vadászok nem vetnek hálót a szarvasnak, mert a jó Daphnis a békét szerette. Az erdős hegyek is ujjonganak örömben, a sziklák is dalt zengenek: Daphnis istenné lett! Menalcas tehát négy oltárt állít fel, kettőt Daphnisnak, kettőt Phoebusnak s az év minden szakában italáldozatot mutat be neki. Tiszteletére himnust énekelnek és játékokat rendeznek a pásztorok az aratók hálaünnepén és a szántóföldek fölszentelésekor. Minden időben fennmarad az ő neve és dicsősége; fogadalmakkal járulnak eléje minden évben a szántóvetők s ő, mint isten, teljesíti a fogadalmakat (56—80. vs.).

Mopsus most nagy elragadtatással nyilatkozik Menalcas daláról és végül a két pásztor kölcsönösen megajándékozza egymást. Menalcas furulyát ad Mopsusnak, ez pedig diszes pásztorbotot Menalcasnak (81—90. vs.).

A Daphnis haláláról és apotheosisáról szóló két költemény együtt alkot egy pásztori versenydalt, melynek szerkezete azonban egészen más, mint a harmadik eclogában előforduló versenydalé. Ott a két pásztor felváltva énekelt el egy-egy kétsoros strófát, itt ellenben Menalcas a maga egész költeményét állítja szembe a Mopsus egész költeményével. A Daphnis apotheosisát ugyanannyi versben énekli meg, a hány versben Mopsus a Daphnis halálát adta elő és a strófákra való felosztás tekintetében is sorról-sorra utánozza a Mopsus dalát, sőt mi több, az egyes strófák tartalmában is bizonyos parallelismus mutatkozik az első költemény strófaival szemben. Mopsus először a Daphnis halálát siratja négy sorban (20—23. vs.), Menalcas Daphnisnak az Olympusra való feljutásával kezdi ugyancsak négy sorban (56—59. vs.); Mopsus azután az állatok, a hegyek és erdők gyászát írja le

öt sorban (24—28. vs.), Menalcas viszont ugyanezeknek az örömét ecseteli ugyanannyi sorban (60—64. vs.); Mopsus hét sorban (29—35. vs.) mondja el, hogy Daphnis mikép honosította meg a pásztorok közt Bacchus tiszteletét, Menalcas szintén hét sorban (65—71. vs.) írja le, minő isteni tiszteletben fog ezentúl maga Daphnis is részesülni; Mopsus négy versben (36—39. vs.) beszéli el, mily siralmas állapotba jutottak Daphnis halála után a mezők és a szántóföldek, Menalcas viszont ugyanannyi versben (72—75. vs.) festi azokat a vidám ünnepeket, a melyeket a pásztorok és szántóvetők ülnek meg Daphnis tiszteletére; végül Mopsus öt sorban (40—45. vs.) írja le Daphnis sirját, míg Menalcas az utolsó, szintén ötsoros strófában (76—80. vs.) arra utal, hogy Daphnis mint isten halhatatlanná lett s kultusza örök időre fenn fog maradni. Látnivaló, hogy a két költemény a maga egész beosztásában és legapróbb részleteiben is pontosan megfelel egymásnak s mint ilyen, a pásztori versenydal egyik fájának nagy művészettel megalkotott, tipikus példája.

Különben a Daphnistról szóló első dal nem egyéb, mint jelentékenyen megrövidített átdolgozása Theocritus első idylljének, a melyben Thyrsis pásztor ugyancsak a Daphnis halálát adja elő, ellenben a második dal, a Daphnis apotheosisa, Vergilius önálló alkotása. Ezenkívül a bevezetésben, az egyik dalról a másikra való átmenetben, valamint a befejezésben is, emlékeztet néhány sor Theocritus első, harmadik és hatodik idylljére. Mégis azt kell mondanunk, hogy itt már valamivel nagyobb önállóságot tanúsít a meseterrel szemben, mint a második és a harmadik eclogában, mert az idyllnek egész szerkezete és meséje

a saját találánya és csak az egyik részletet, a Mopsus dalát, kölcsönözte egészen Theocritustól.

A mi a költemény személyes hátterét illeti, csak annyi bizonyos, hogy Menalcas álarca alatt maga Vergilius rejtőzik. A befejezésben ugyanis Menalcas, mikor Mopsusnak oda ajándékozta furulyáját, azt mondja, hogy ezen a furulyán énekelte ő meg Corydon szerelmét Alexis iránt és Meliboeus viselt dolgait.¹ Itt tehát a második és a harmadik eclogára mint saját, már ismeretes munkáira czéloz és azzal, hogy a Daphnis apotheosisát mint a Menalcas költeményét adatja elő, bizonyára azt akarta jelezni, hogy ez a dal az ő önálló alkotása és nem Theocritus-utáncz, mint a Mopsus dala.

A régi magyarázók, a kik az eclogákban mindeütt és minden áron allegoriát akartak felfedezni, egyéb személyes czélzásokat is kerestek a költeményben. Szerintök a másik pásztor, Mopsus, a kit Menalcas mint jeles költőt dicsér, nem volna más, mint Aemilius Macer, Vergilius földije és barátja, veronai születésű költő. De az allegoriának csak akkor volna értelme, ha Macer is irt volna bukolikus költeményeket s így csakugyan versenyre kelhetett volna, mint idyll-író, Vergiliusszal, a mi azonban nem valószínű,

¹ Ecl. V. vs. 85—87:

Hac te nos fragili donabimus ante cieuta.

Haec nos „formosum Corydon ardebat Alexin“,

Haec eadem docuit „cuium pecus? an Meliboei?“

Világosan kitűnik ebből, hogy a második és harmadik idyllt, melyeknek kezdő sorait itt idézi, az ötödik előtt írta a költő; abból pedig, hogy Alexist előbb említi meg, mint Menelaust, azt következtethetjük, hogy a második ecloga régibb a harmadiknál.

mert Macert csak úgy ismerjük, mint természetrajzi és orvosi tárgyú, tudós színezetű tanító költemények szerzőjét. Ezzel elesik az a magyarázat is, hogy Amyn-tas alatt, a ki Menalcas szerint Mopsusszal versenyezni kíván, noha utól nem éri őt, Cornificiust kell érteni, mert erről a Cornificiusról is csak annyit tudunk, hogy Vergilius ócsárlói közé tartozott, de arról, hogy bukolikus költeményeket írt volna, nincsen semmi tudomásunk.

Helytelenek továbbá a régieknek Daphnis személyére vonatkozó magyarázatai is. Némelyek szerint Daphnis neve alatt jó barátját, Quintilius Varustakarta, elsíratni a költő, a mi azonban lehetetlenség, mert ez sokkal később, Kr. e. 24-ben halt meg. Mások Daphnis alatt a költő testvérét, a korán elhunyt Flaccust akarták érteni, a mit szintén nem fogadhatunk el, mert oly izléstelenséget nem tehetünk föl Vergiliusról, hogy ezt a Flaccust, bármennyire szerette is, az istenek közé kívánta volna sorolni. A magyarázók nagy többsége különben ezt az apotheosist Julius Caesarra vonatkoztatta, a mi már nem volna oly abszurdum, ha egyéb okok is szólnának mellette. De ha Vergilius Caesart akarta volna Daphnis neve alatt dicsőíteni, okvetetlenül meg kellett volna említenie azt az üstökös csillagot, mely nemsokára a nagy dictator halála után tűnt fel az égen s a melyről a nép azt hitte, hogy nem lehet más, mint Julius Caesarnak az égbe került és istenné lett lelke; már pedig erre a csillagra semmi célzást sem találunk e helyen. Különben, a mint a kilenczedik eclogából ki fog tűnni, Vergilius tényleg megénekelte Caesar apotheosisát egy másik költeményben, a mely azonban nem volt allegorikus jellegű s a dictatort a maga nevén nevezte

meg. Alig képzelhető tehát, hogy itt, allegorikus formában, ugyanazt a tárgyat akarta volna érinteni. Maradjunk a mellett, hogy a költemény, mint pásztori versenydal, minden allegorikus vonatkozás nélkül is megállhat; hiszen Daphnis volt az idyllikus költészet főhőse s halálának és apotheosisának itt leírt körülményei a mythológiából mind ismeretesek.

A *hetedik ecloga* tárgya szintén dalverseny, a melynek lefolyását Meliboeus pásztor beszéli el. A bakkecskéje, úgymond, eltévedt a nyájtól s miközben ennek keresésére indult, megpillantotta Daphnist, a pásztor-dal mesterét, a mint egy terebélyes tölgyfa árnyékában ült. Ugyanoda terelte nyájait két arkadiai pásztor, Corydon és Thyrsis is, a kik éppen dalversenyre akartak kelni és Daphnist választották birónak. Ez a verseny annyira érdekelte Meliboeust, hogy minden dolgáról megfeledkezett s ő is leült a Mincius folyó náddal szegélyezett, zöld pázsittól bevont partján s meghallgatta a két jeles énekest (1—20. vs).

Méltán kérdezhetnők itt, hogyan került a siciliai Daphnis és az arkadiai Corydon meg Thyrsis Felső-Itáliába a Mincius partjára, Vergilius szülőföldre. Itt tapasztaljuk először, hogy a költő az idyll színhelyét görög földről saját hazájába teszi át, a nélkül azonban, hogy a szereplő személyeket is a színhelyhez alkalmazni törekednék. Önkéntelenül ötlik itt eszünkbe a Plautus hasonló eljárása, a ki görög tárgyú vígjátékaiban szakasztott ilyen módon vegyítette össze az attikai meg a római viszonyokat és intézményeket, nem törődve az ebből származó ellenmondásokkal. De lássuk magát a dalversenyt, mely egészen hasonló a harmadik eclogában leírthoz, csak hogy itt a pásztorok nem kétsoros, hanem négyes strófákban felelgetnek egymásnak. Külön-

ben az egyes strófapárok között itt sincsen semmi összefüggés.

Először is Corydon arra kéri a nymphákat, hogy adjanak neki olyan költői tehetséget, mint Codrusnak; máskép felhagy a költészettel. Thyrsis erre azzal felel, hogy ő is költő, bár még csak kezdő, és hogy oly dicsőséget szeretne aratni, a melyet még Codrus is megirigyelne (21—28. vs.).

Corydon leírja, hogy egy fiatal vadász Dianának ajánlja fel első zsákmányát, s arra az esetre, ha szerencséje megmarad, megfogadja, hogy elkészítteti az istennő márványszobrát. Ezzel szemben Thyrsis Priapusnak, a kertek védő istenének, áldoz és aranyszobrot ígér neki (29—36. vs.).

Corydon elárulja, hogy Galatheát, a tenger nympháját szereti és látogatását várja; Thyrsis nem árulja el szeretője nevét, csak annyit mond, hogy nagyon hosszú neki a nap, mert este neki is találkája lesz valakivel (37—44. vs.).

Corydon kijelenti, hogy a hús forrásokat és az árnyas cserjéket kedveli, oda menekül nyájával együtt a nyári hőség elől. Thyrsis az ő gunyhóját és tűzhelyét dicséri, a mely megvédi őt a tél hidege ellen (42—52. vs.).

Corydon azt mondja, hogy szereti e szép tájat, a hol minden nevet a szemlélő felé; de, ha a szép Alexis eltávoznék e vidékről, még a folyók is kiszáradnának. (Itt mindjárt megemlíthetjük, hogy ez a *formosus Alexis* bizonyára azonos a második eclogában dicsőített és ugyancsak *formosus*-nak nevezett Alexisszel.¹ S így ez a Corydon sem más, mint a

¹ Ez a visszautalás is egyik bizonyossága annak, hogy a hetedik ecloga későbbi a másodiknál.

második ecloga hőse.) Thyrsis azzal felel, hogy a nagy hőség mindent kiszáritott, de, ha Phyllis megérkezik, újra zöld lesz az egész berek (53—60. vs.).

Corydon szerint Hercules a nyárfát, Bacchus a szőlővesszőt, Venus a myrthust, Phoebus a borostyánt szereti; de mindezeknél különb a mogyoróbokor, mert a szép Phyllis ezt kedveli. Thyrsis azt mondja, hogy a kőrisfa a legszebb az erdőkben, a czirbolya a kertekben, a nyárfa a folyók partján, a fenyő a hegyekben, de mindezeknél szebb a gyönyörű Lycidas (61—68. vs.).

Meliboeus végül megjegyzi, hogy Thyrsis volt a versenyben a legyőzött fél s hogy azóta lett előtte nagygyá a Corydon neve (68—70. vs.).

Az idyll kerete és a mese egészben véve nem utánzása Theocritus egyik idylljének sem, hanem Vergilius önálló alkotása, természetesen a mester formájában és stilusában; egyes helyeket azonban felhasznált Theocritus hatodik, kilenczedik és tizenegyedik, de főleg nyolczadik idylljéből. Kétségtelen a haladás itten még az ötödik idyllhez képest is; ott ugyanis még egy nagyobb részlet, a költeménynek csaknem fele, a Daphnis haláláról szóló dal, Theocritustól volt kölcsönözve, míg itt csak egyes elszórt versek emlékeztetnek a mesterre.

A régi magyarázók személyes célzást kerestek ebben az idyllben is és az itt említett Codrust, a kit Corydon dicsőít,¹ Thyrsis ellenben azt kívánja neki,

¹ Ecl. VII. vs. 21—23:

Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite: proxuma Phoebi
Versibus ille facit . . .

hogy pukkadjon meg irigységében,¹ azonosítani akarták azzal a Codrus nevű költővel, a ki ugyanebben az időben élt. De ez a Codrus minden valószínűség szerint elegiaíró volt, és nem bukolikus költő; már pedig a Corydonnal és a Thyrsisszel való összehasonlítás csak akkor volna helyén, ha idyllek szerzőjéről lehetne szó. Sokkal hihetőbb, hogy ez a név költött személyre vonatkozik, a mint már az ötödik eclogában is költött nevekkél (*Phyllis*, *Alcon*) egy sorban fordul elő.² Azt meg éppenséggel lehetetlen a költeménybe belemagyarázni, a mit némelyek akarnak, hogy Vergilius itt Codrust mint ellenfelét kívánta volna megtámadni, hiszen éppen Corydon, a mester, a verseny győztese, barátjának (*meo Codro*, 22. vs.) nevezi őt s egészen komolyan, az ironia minden nyoma nélkül, hasonlítja össze Phoebusszal, és csak a vesztes fél, Thyrsis, nyilatkozik róla ellenségesen, a kit Vergilius bizonyára nem akart megtenni a maga nézete tolmácsának. Ne keressünk hát se Corydonban, se Thyrsisben, se Codrusban élő személyeket és tekintsük ezt az idyllt egy pásztori dalverseny allegorikus czélzat nélkül való leírásának.

* Annyi bizonyos, hogy az eddig tárgyalt négy idyllben, melyek kétségen kívül a legkorábbiak, találunk ugyan személyes czélzásokat, de az egész művön következetesen keresztülvitt allegoriát még nem. Erre, mint a legközelebbi fejezetben látni fogjuk csak akkor került a sor, a mikor a költő már felszabadult mesterének hatása alól és saját élményeit kezdte idyll alakjába foglalni.

¹ Ecl. VII. vs. 25—26 :

² Ecl. V. vs. 10—11 :

NEGYEDIK FEJEZET.

Az első, a kilenczedik és a hatodik ecloga.

Azt az idyllikus életet, a melynek Vergilius, atyja falusi jószágán, eclogáinak írásával elfoglalva és Pollio jóakarató pártfogását élvezve, boldogan engedte át magát, csakhamar szörnyű csapás zavarta meg. Hogy azonban ennek a szerencsétlenségnek okait és egész lefolyását megérthessük, szükséges lesz egy pillantást vetni az akkori politikai viszonyokra.

Caesar halála után a Rómában és egész Italiában kitört zavaroknak egyelőre a második triumviratus megalakulása vetett véget. Marcus Antonius, Caesarnak 44-ben consultársa és legkedvesebb embereinek egyike, továbbá Marcus Aemilius Lepidus, a ki Caesar mint dictator mellett a dictatori segéd, a *magister equitum* tisztét töltötte be, és a fiatal, akkor még csak húszéves Octavius, a ki mint Caesar fogadott fia és örököse a Caius Julius Caesar Octavianus nevet vette fel, szövetségre léptek egymással oly célból, hogy a szabad köztársaság híveit leverjék és 43. november 27-én oly törvényt vittek keresztül a népgyűlésen, a mely őket mint a köztársaság szervezésével megbízott triumvireket (*triumviri reipublicae constituendae*) öt évre korlátlan hatalommal ruházta fel. Ekkor mondták ki politikai ellenfeleikre a *proscripti*ót, vagyis a fej- és jószágvesztést, a melyet a Sulla szörnyű idejére emlékeztető kegyetlenséggel vittek

keresztül s a melynek első áldozatai közt volt Cicero is, Róma legnagyobb szónoka. A vagyonek kobzás czélja különben az volt, hogy a triumvirek pénzt szerezzenek a Caesar gyilkosai ellen viselendő háború költségeire. Ebből a pénzből díjazták a vezetésök alatt álló hadsereget, de azonkívül már akkor megígérték a katonáknak, hogy a háború sikeres befejezése esetén birtokokat fognak nekik Italiában adományozni, mert jól tudták, hogy a féktelen hadak hűségét csak ily módon biztosíthatják a maguk számára.

A következő, 42. év őszen dőlt el a háború sorsa Philippi mellett Macedoniában. Az első csatában Antonius megverte Cassiust, a ki, miután azt a hamis hirt vette, hogy a Brutus serege is megsemmisült, kardjába dőlt. A második csatában, húsz nappal később, Brutus is vereséget szenvedett Antoniuusszal szemben és a köztársasági szabadság bukását túlélni nem akarván, ő is véget vetett életének. Ezzel a triumvirek csaknem az egész birodalomnak korlátlan uraivá lettek. Antonius a keleti tartományokba ment, hogy ott pénzt szerezzen, Octavianus visszatért Italiába és reá hárult az a gyűlöletes feladat, hogy a hadseregnek tett ígéreteket beváltsa.

Mintegy 170,000 kiszolgált katonát kellett most, a 41. évben, egyszerre kielégíteni, a kikkel tréfálni nem lehetett, mert reményeik megghiúsulása miatt bizonyára a legszörnyűbb lázadásban törtek volna ki. Eredetileg tizenhatsz oly itáliai város határát jelölték ki számukra, a melyek a polgárháborúban legyőzött párttal tartottak, de, mikor ez nem volt elegendő, a szomszédos községek határát is belevonták a földosztásba. Ilyen szerencsétlenség sujtotta Mantua lakosait is. Tulajdonképen ugyanis csak a cremonai határ

esett volna szétosztás alá, de, mivel ez nem bizonyult elegendőnek, Octavius Musa, a kit Octavianus ezzel a művelettel megbízott, a mantuai határból is jelentékeny részt lefoglalt, és pedig éppen azt a területet, a hol Vergiliusék birtoka is feküdt. A szegény mantuaiak tehát, a kik a győztesekkel szemben ellenséges magatartást sohasem tanúsítottak, csak azért szenvedtek, mert szomszédai voltak Cremonának. Erre vonatkozik Vergilius fájdalmas felkiáltása a kilenczedik eclogában: „Oh jaj, Mantua, te nagyon is közeli szomszédja vagy a szerencsétlen Cremonának!”¹

Költőnk családi jószága valami Arrius nevű centuriónak jutott s így közel volt ahhoz, hogy övéivel együtt önhibáján kívül földönfutóvá legyen. Ki tudja, minő sorsra jutott volna, ha nem segít rajta két nagy befolyású pártfogója, Asinius Pollio, a ki mint legatus még mindig a Pón túli Galliában tartózkodott, és Cornelius Gallus, a kit a triumvirek azzal bíztak meg, hogy sarczot vessen ki e tartománynak oly városaira, a melyek nem estek földosztás alá, s a ki, mint maga is jeles költő, melegen érdeklődött költőtársa iránt. Ez a két férfiú tanácsolta Vergiliusnak, hogy menjen Rómába és forduljon egyenesen Octavianushoz, és bizonyára ellátták ajánló levelekkel is, a melyekkel kérését támogathassa. Ő maga tehát Rómába ment, de előbb atyját és hozzátartozóit helyezte biztonságba, a kik abban a kis, valószínűleg Róma közelében fekvő villában találtak menedéket, a mely egykor Siróé, a Vergilius kedves tanítójáé volt. Erre czéloz az a megható költeménye, a melyben sajnálkozik a szülőföldét ért

¹ Ecl. IX. 27. vs.:

Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae!

szerencsétlenségen és szeretteit, de különösen atyját, a villa oltalmába ajánlja. „Te leszel most neki, úgymond, az, a mi előbb Mantua és Cremona volt.“¹ Ebből azt is gyaníthatjuk, hogy abban az esetben, ha jószágát nem nyerte volna vissza, itt szándékozott családjával együtt letelepedni.

Rómában Octavianust, a nagyhatalmú triumvirt, személyesen kereste fel² és folyamodása teljes sikerrel járt: Octavianus elrendelte, hogy a lefoglalt jószágot adják vissza a költőnek. Egyik régi forrásunk szerint ezt a kegyet annak köszönhette volna Vergilius, hogy a triumvir a költőben felismerte egykori tanuló társát, a kivel együtt járt az Epidius rhetor iskolájába. De még ha valónak is fogadjuk el azt az adatot, hogy a költő Octavianusszal egy időben hallgatta Epidiust, a mit sokan kétségbe vonnak, mivel Vergilius teljes hét esztendővel volt öregebb a triumvirnél, akkor sem lehet, úgy hiszszük, ebben a körülményben keresni a legfőbb és egyedüli okot. Pollio és Cornelius Gallus, maguk is költők, bizonyára mint költőt ajánlották barátjukat Octavianus pártfogásába s erről a korán érett lángészről, a ki később az óriási birodalom kormányzásának ezer gondja közt nemcsak

¹ Catalepton VIII.:

Villula, quae Sironis eras, et pauper agelle,
Verum illi domino tu quoque divitiae,
Me tibi et hos una mecum, quos semper amavi,
Si quid de patria tristius audiero,
Commendo, in primisque patrem. Tu nunc eris illi,
Mantua quod fuerat quodque Cremona prius.

² Ezt bizonyítják saját, Octavianusra vonatkozó szavai. Ecl. I. vs. 42—43:

Hunc illum vidi iuvenem, Meliboeae, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.

arra tudott figyelmet fordítani, hogy a költőket bőkezűen istápolja, hanem még arra is ráért, hogy helyes ízlésre valló tanácsokkal lássa el őket műveik elkészítése közben, bátran feltehetjük, hogy már ekkor, huszonkét éves korában is, képes volt Vergiliusban felfedezni a jövő nagy poétáját. Bizonyára érdeklődött munkái iránt, megismerkedett az idyll terén tett kísérleteivel s ezért tartotta őt érdemesnek arra, hogy különös kegyében részesítse. Valószínűleg már ekkor felébredt dicsőségre áhító lelkében az a vágy, a melynek később, mint császár, számtalanszor adott leplezetlen kifejezést, hogy nevét az irodalomban halhatatlanná tegye, s ezt csak úgy érhetette el, ha igyekezett megnyerni a maga számára a költészet jeleseit. Nem is számított rosszul, mert Vergilius azonnal hálásnak mutatkozott iránta és ő volt a legelső a költők közt, a ki a Caesar fogadott fiának dicsőségét megénekelte.

Alig érkezett haza, hogy lefoglalt jószágát újra birtokába vegye, már is arra gondolt, mikép fejezhetné ki köszönetét jótevőjének. Mivel az idyll stílusában már teljesen otthonosnak érezte magát, ezt a formát választotta s így készült el híres *első eclogája*, melyben pásztorok álarcza alatt Octavianust magasztalja.

Két pásztor beszélget itt egymással, Meliboeus és Tityrus. Meliboeus, a ki nyájával együtt szomorúan készül távozni a vidékről, boldognak mondja Tityrust, a ki a terebélyes bükkfa árnyában nyugodtan furulyázgat és dalaiban a szép Amaryllist énekli meg, míg neki, Meliboeusnak, el kell hagynia szülőföldét és a kedves mezőket. Tityrus erre azt feleli, hogy egy olyan férfinak köszönheti ezt a boldogságot, a kit mindig isten gyanánt fog tisztelni. Meliboeus csodálkozik, hogy ama szörnyű zavarok közt, a melyek

az egész vidéken uralkodnak, nem esett semmi baja a Tityrus nyájának és kíváncsian kérdezi, hogy ki ez az isten (1—18. vs.).

Tityrus most elbeszéli, hogy Rómában járt. Eddig azt hitte, hogy ez is csak olyan város, mint akármelyik a vidéken, de most látja, hogy Róma annyira kimagaslik a többi városok közül, mint a cserjék közül a cyprusfa. A fővárosba pedig azért ment, hogy, mint régi szolga, Amaryllis segítségével megtakarított pénzescskéjével megvásárolja urától szabadságát. Ott látta meg azt az ifjút, a kinek, mint házi isteneinek, hónaponként fogja ezentúl bemutatni áldozatát; ez biztosította őt arról, hogy nyájait ezentúl is zavartalanul legeltetheti (19—45. vs.).

Meliboeus most azt írja le, mily irigylendő a Tityrus sorsa, a ki szülőföldén, a jól ismert folyók partján s a szent források mellett legeltetheti nyáját, az árnyékban hűsölve, a hol a méhek dongása, a vinczellér éneke, a vadgalambok és gerliczék bűgása fogja álomba ringatni. Mennyire más a számkivetettek sorsa! Nekik a világ végéig kell elbujdosniok, mi alatt gunyhóikat és szántóföldeiket durva katonák, talán barbárok is, foglalják el. Íme, hová juttatta a szerencsétlen polgárokat a pártviszály! De most már továbbhajtja nyáját, a melyet többé úgy sem őrizhet a megszokott, kedves vidéken (46—78. vs.).

Végre Tityrus vigasztalásul még az utolsó éjszákára meghívja magához Meliboeust, mert már esteledni kezd, s édes almát, gesztenyét és sajtot kínál neki vacsorára (79—83. vs.).

A költemény allegorikus czélzásai a mondottak után egészen világosak. Tityrus nem más, mint maga a költő, a kinek Octavianus megengedte, hogy a föld-

felosztás daczára megtarthassa ősi birtokát, az az ifjú pedig, a kiről oly túláradó magasztalással nyilatkozik s a kit isteni tiszteletben akar részesíteni, nem más, mint a fiatal Octavianus, a költő jötevője. Meliboëus kétségen kívül a veteránoktól birtokaikból kiűzött, szerencsétlen mantuai polgárok képviselője, a kinek bizonyára azért juttatott oly nagy szerepet az eclogában, mert nemcsak köszönetét akarta e műben Octavianusnak kifejezni, hanem szeretete volna felhívni figyelmét azokra is, a kik nem részesültek hasonló jótéményben.

A modern olvasóra kissé furcsán hat a költőnek az a kijelentése, hogy Octavianust isten gyanánt akarja tisztelni, s hajlandó azt hinni, hogy Vergilius ezzel már túlment a hizelgés megengedhető határain. Pedig nagyon igazságtalanul járna el az, a ki ebből hátrányos következtetést akarna levonni a költő jellemére. Ha a régi poeták istenről beszélnek, sohasem szabad arra a fenséges, monotheistikus istenfogalomra gondolnunk, a mit a keresztény vallás oltott belénk, hanem gondoljunk csak azokra a pogány istenekre, a kiket a mythologiából ismerünk. Ezek az istenek, a kiket a görögök nemcsak emberi alakkal, hanem emberi hibákkal és gyarlóságokkal is felruháztak, a kiknek az volt egyik legkedvesebb foglalkozásuk, hogy a mi Petőfink szerint, „űzték az emberi nemmel játékot, oh gyönyörű szerelem“, a kik akárhány halandót vettek fel, Hercules módjára, soraik közé az Olympuson, nem álltak oly elérhetetlen magasságban az emberek felett, mint az Israel Istene, s ha a költők valakit istennek neveztek, azzal nem mondtak sokkal többet, mint mikor ma valakit *nagynak, lángésznek, az emberiség jötevőjének* nevezünk, és ha Vergilius azt mondja, hogy Octa-

vianust házi isteneivel, a *Lares*-ekkel akarja egyforma tiszteletben részesíteni, ezzel csak azt kívánta kifejezni, hogy házi tűzhelyének megtartását egyedül neki köszöni. Bizonyára maga sem hitte még akkor, hogy, a mit itt költői hyperbolával adott elő, később szó szerint valóra fog válni s Octavianust mint isteni (*Divus*) Augustust az egész római birodalom isten gyanánt fogja tisztelni.

A költemény különben úgy egészében, mint részleteiben önálló alkotás: Vergilius immár kinőtt az utánzásból és megtanult a saját lábán járni. Egyetlen verset sem vett át Theocritusból, sőt egyéb görög források nyomaival sem találkozunk. A maga élményeit foglalta itt gyönyörű versekbe tökéletes eredetiséggel.

De Octavianus iránt érzett hálájának más módon is kifejezést akart adni. Legalább nagyon valószínű, hogy ekkor fogott hozzá annak a, szintén idyllikus jellegű költeménynek a megírásához, a melyben, mint már említettük, Julius Caesar apotheosisát akarta megénekelni. Szólt ebben arról a csillagról, a mely a Caesar tiszteletére Octavianustól, mint örökösétől, rendezett halotti játékok alkalmával tűnt fel az égen s a melyről a nép közönségesen azt hitte, hogy nem lehet más, mint a nagy dictatornak égbe fogadott lelke. Ez a csillag, a költő szerint, egy békés jobb idő eljöttét jelzi s áldást hoz a földmívelők munkáira. A költeményt azonban, bizonyára amaz újabb szerencsétlenség következtében, mely Andesbe való visszatérése után nonsokára érte, nem fejezhette be s csak egy mutatványt vett fel belőle a kilenczedik eclogába.¹ Hogy ennek

¹ Ecl. IX. vs. 46—50 :

Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus ?
Ecce Dionaei processit Caesaris astrum,

sem lehetett egyéb célja, mint az Octavianusnak való kedveskedés, egészen bizonyos, mert Octavianus éppen azzal akarta kimutatni Caesar iránt való fiúi kegyeletét, hogy neki isteni tiszteletet biztosított.

Költőnk, sajnos, nem sokáig örvendhetett a triumvir kegyéből visszanyert birtokának. Az átkos pártviszály, a mely ellen oly szívet rázó panaszban tör ki Meliboeus az első eclogában, újabb csapást mért ő reá is. A kegyetlenül keresztülvitt földosztás ugyanis zavargásokat idézett elő egész Italiában s az Antonius párthivei épen ezt az általános forrongást akarták felhasználni arra, hogy a fiatal Octavianust eltegyék láb alól, mielőtt még nyakára nőne a Keleten időző Antoniusnak. A mozgalom élére Lucius Antonius, a triumvir testvére és a 41. évben consul, továbbá Fulvia, a triumvir harczias szellemű felesége állott s már a 41. év nyarának vége felé nyílt háború tört ki a két párt közt. Asinius Pollio, a ki kezdettől fogva Antonius barátja és legigazabb hive volt, elhagyta állomását, hogy Lucius Antonius és Fulvia segítségére siessen s így a költő elveszítette leghatalmasabb pártfogóját. Helyébe Octavianus egyik megbízható emberét, Alfenus Varust küldte legatus gyanánt Gallia Transpadanába s Vergilius sorsa most már ettől az embertől függött.

Szerencsére Alfenus Varus sem volt a költő előtt egészen idegen. Valamikor együtt hallgatták a Siro philosophiai előadásait s mind a ketten lelkesedtek Epicurus rendszeréért. Azonkívül Varus a költészet

Astrum, quo segetes gauderent frugibus et quo

Duceret apricis in collibus uva colorem.

Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.

íránt is melegen érdeklődött s így a költő minden jót várhatott tőle. Bizalommal fordult tehát hozzá és költeményt kezdett írni az ő tiszteletére, melyben megígérte neki, hogy, ha mantuai jószágán zavartalanul megmaradhat, meg fogja énekelni az ő dicsőségét is. De ezt a művet még be sem fejezhette, mikor újra kiűzték jószágából, s így csak egy töredéket vehetett fel belőle a kilenczedik eclogába,¹ a melyben éppen jószágának másodszori elvesztését panaszolja el.

A szerencsétlenség lefolyását Vergilius régi magyarázói különbözőképp beszélnek el. Némelyek szerint, mikor a költő jószágára visszatért, a határkiigazítás miatt czivakodás támadt közte és a szomszéd telkeket bíró veteránok közt; ekkor Clodius, a kiszolgált katonák egyike, fölkiáltott, hogy majd véget vet ő hamarosan minden pernek és kivont karddal támadta meg Vergiliust, a ki a dühöngő elől egy szénégető műhelyébe futott és csak annak köszönhetette menekülését, hogy az emberséges tulajdonos a másik ajtón kibocsátotta. Egy másik forrásunk szerint azért bősültek fel reá a veteránok, mert egyszer már lefoglalt jószágát visszakapta és valami Milienus Toro nevű centurio lett volna az, a ki a költőt meg akarta ölni. De talán legvalószínűbb a harmadik versio, mely szerint ugyanaz az Arrius, a kinek az első földosztás alkalmával a Vergilius földje jutott, támadta meg a visszatért tulajdonost, a ki életét csak úgy tudta meg-

¹ Ecl. IX. vs. 26—29 :

Immo haec, quae Varo, *necdum perfecta*, canebat:
„Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
Cantantes sublima ferent ad sidera cyeni“.

menteni, hogy üldözője elől futásnak eredvén, a Minicius hullámaiba vetette magát és átúszott a másik partra. Mi ezekben az egymástól annyira eltérő tudósításokban az igazság, a rendelkezésünkre álló forrásokból eldönteni lehetetlen. Nekünk tehát meg kell elégednünk Vergilius saját nyilatkozatával, melyet a kilenczedik eclogában tesz s a melyből kitünik, hogy a közte és a veteránok közt újból kitört viszátkodások alkalmával nemcsak ő maga, hanem egész háza népe veszedelemben forgott¹ s életét csak úgy menthette meg, hogy jószágát újra átengedte a jövevénynek. A költő egykori szolgája, Moeris, világosan megmondja ebben az eclogában, hogy most már az új úr számára őrzi a nyáját.²

De hogyan eshetett meg ez az erőszakoskodás Octavianus nyílt parancsa ellenére? Miért nem védte meg a költőt jószága birtokában akár Alfenus Varus, a ki kétségtelenül jóakarattal volt iránta, akár költőtársa, a már említett Cornelius Gallus, a ki még mindig e vidéken időzött, mint a földosztás egyik végrehajtója, s így éppen rajta állott volna, hogy barátján segítsen? Azt kell hinnünk, hogy ők mind

¹ V. ö. Ecl. IX. vs. 14—16:

Quod nisi me quacunque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Moeris nec viveret ipse Menalcas.

Megjegyzendő, hogy Menalcas itt maga a költő, Moeris pedig egykori szolgája, ki most az új úr szolgálatában áll.

² V. ö. Ecl. IX. vs. 2—6:

O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret: „Haec mea sunt: veteres migrate coloni“.
Nunc victi, tristes, quoniam fors omnia versat,
Hos illi — quod nec vertat bene — mittimus haedos.

a ketten tehetetlenek voltak a vérszemet kapott szoldateszka garázdálkodásaival szemben s erélyesen már csak azért sem merészeltek föllépni, mert az újból kitört polgárháború idejében nagyon veszedelmes lett volna megsérteni a veteránok érzékenységet, a kiket csakis úgy tarthattak meg az Octavianus hűségében, ha elnézték féktelenségeiket. Vergilius tehát egyelőre megint elvesztette mindenét s ebben a sanyarú állapotában írta meg *kilenczedik eclogáját*, melyben újabb szerencsétlenségét siratja a már megszokott idyllikus formában.

Az egész költemény nem egyéb, mint Lycidas és Moeris pásztorok párbeszéde; a színhely Mantua környéke. Moeris elpanaszolja, hogy régi gazdájának, Menalcasnak a birtokát valami jött-ment idegen kerítette hatalmába, ki a régi lakókat elűzte és most ő az új urat kénytelen szolgálni. Éppen gödölyéket visz be ennek az új úrnak a városba. Lycidas csodálkozik ezen, mert ő azt hallotta, hogy Menalcasnak, mint jeles költőnek, ezért az érdeméért egész birtokát meghagyták.¹ Moeris erre szomorúan azt feleli, hogy a versek épp oly gyengéknek bizonyultak a Mars fegyvereivel, mint a galambok a sassal szemben. Sőt, ha

¹ Lycidas szavai Ecl. IX. vs 7—10. a következők:

Certe equidem audieram, qua se subducere colles

Incipiunt mollique iugum demittere clivo,

Usque ad aquam et veteres, iam fracta cacumina, fagos,

Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.

Ebből azt a valószínű következtetést vonhatjuk le, hogy Vergilius birtoka olyan helyen feküdt, a hol egy dombsor utolsó nyúlványai ereszkednek le a felső-itáliai síkságra, és, hogy jószágát egyik oldalról ez a dombsor, másik oldalról a Mincius folyó határolta.

az újból kitört czivódás elől ki nem tértek volna, már régen nem élne se ő, Moeris, se gazdája, Menalcas. (1—16. vs.)

Lycidas elborzadva hallja, hogy a költő életveszélyben forgott. Ha ő meghalna, ki énekelné meg a nymphákat, a réteket és a hűs forrásokat.¹ A minap is elleste Moeris ajkáról Menalcas egyik szép dalát, a mely még emlékezetében van. Itt idéz három sort egy idyllből, mely nem volt egyéb, mint Theocritus harmadik idylljének fordítása, mint már a megelőző fejezetben említettük. Ezután Moeris mond el három sort abból a befejezetlen költeményből, a melyben gazdája megígéri Varusnak, hogy az ő dicsőségét is megénekli, ha mantuai birtokát megtarthatja s a melyről szintén megemlékeztünk az imént. (17—29. vs.)

Lycidas most azzal dicsekszik, hogy ő maga is költő, bár még a legnagyobbakkal nem versenyezhet. Arra kéri hát Moerist, hogy énekeljen még egyet-mást a Menalcas dalaiból. Erre Moeris először néhány sort mond el Theocritus tizenegyedik idylljének fordításából, a melyet szintén ismertettünk már a megelőző fejezetben, azután mutatványnyal szolgál abból a költeményből is, a melyben gazdája a csillag alakjában istenné lett Caesart magasztalja s a melyről az imént

¹ Lycidas szavaiban Ecl. IX. vs. 19—20 :

Quis caneret Nymphas ? Quis humum florentibus herbis
Spargeret aut viridi fontes induceret umbra ?

világos czélzás van az V. ecl. 40—41. versére :

Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras
Pastores.

Az 5. eclogát tehát már úgy tünteti fel, mint Menalcas ismeretes költeményét, a miből kitűnik, hogy ez az ecloga csakugyan régibb a kilenczediknél

szóltunk. De megvallja, hogy a mostani szomorú viszonyok közt nincs valami nagy kedve az énekléshez. (30—55. vs.)

E közben a két pásztor, a kik éppen útban voltak Mantua felé, a város alá ér, Bianor heros sirjához, a kit úgy tiszteltek, mint Mantua megalapítóját. Lycidas még mindig biztatja társát, hogy az éneklést folytassa, de az kijelenti, hogy ő csak akkor fog újra énekelni, ha gazdája visszatér. (56—67. vs.)

Az ecloga meséje némileg emlékeztet Theocritus hetedik idylljére, a hol Lycidas és Simichidas felváltva énekelnek el olyan dalokat, melyeket részben maguk költöttek, részben a Múzsáktól tanultak. Ezenkívül három helyen ugyanebből az idyllből vett reminiscenciákkal is találkozunk. Különben a költemény teljesen önálló alkotás, melyben saját élményeit adja elő pásztorok álarcza alatt.

Az allegorikus célzások egészen világosak. Menalcas nem más, mint maga a költő, a kit másodszor is kiűztek birtokából s a ki az életét is csak nehezen menthette meg. A dalok, a melyeket a két pásztor énekel, Vergilius saját, részben már ismeretes költeményei. De találkozunk egyéb, személyes célzásokkal is. Lycidas ott, hol azzal dicsekszik, hogy maga is költő, szerényen hozzáteszi, hogy még nem tud *Variusszal* és *Cinnával* versenyezni. Világos, hogy Vergilius itt tulajdonképp a maga nevében akart ennek e két költőnek bókolni s azt akarta tudtunkra adni, hogy magát még nem tartja velök egyenlő rangúnak. *Cinna* különben egyike volt az alexandrin iskola legjelesebb tagjainak, a kinek *Smyrna* című, bámulatos műgonddal, kilencz évig készült kis époszát nagyra tartották az új irány hívei s Vergilius is éppen azért

magasztalja, mert maga is ehhez az irányhoz csatlakozott. Variusnak, egyik legjobb barátjának és kézíratai örökösének magasztalása pedig különösen azért illett ide, mert ez is irt a maga idejében híres költeményt Caesar haláláról s a szerény költő előre is tiltakozni akart az ellen a föltevés ellen, mintha ő a Caesar dicsőítésében Variusszal kívánt volna versenyezni, sőt ellenkezőleg, önként engedi át a pálmát neki.

De azt már nem hihetjük el a régi magyarázóknak, hogy Lycidas beszédében, midőn azt mondja, hogy az ő dalai olyanok a Varius és Cinna dalaihoz, mint a *lúd* gágogása a hattyúk énekéhez képest,¹ a *lúd* (*anser*) szóban czélzás rejlenék Antonius udvari poétájára, Anserre, a kit ily módon akart volna, mint rossz poétát, megcsúfolni Vergilius. A lúdnak a hattyúval való összehasonlítása közmondásos volt a régiek-nél,² s a költő ezt a hasonlatot bizonyára szintén csak mint közmondást használta, a nélkül, hogy Anserre gondolt volna. Magát érti itt Lycidas, mint kezdő költő, lúd alatt, a hattyúk pedig Cinna és Varius.

Különbőn, azt hiszszük, a költemény első sorban Varushoz van intézve. Octavianusra és más pártfogóira még csak nem is czéloz a költő, ellenben idézi azt a befejezetlen művét, a melyben Varushoz fordult oltalomért és megigérte neki, hogy meg fogja énekelni dicsőségét. Világos tehát, hogy még mindig Varustól, mint Gallia Transpadana kormányzójától

¹ Ecl. IX. vs. 35—36 :

Nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere *anser* olores.

² V. ö. Propertius III. 34, 84:

Anseris indocto carmine cessit olor.

várta sorsa jobbrafordultát. Hogy pedig a Caesart dicsőítő sorokat is beleszőtte az eclogába, azzal bizonyára azt akarta feltüntetni, hogy ő hű Caesar-párti ember, a ki igényt tarthat a Caesar-pártiak jóakaratára. De, úgy látszik, se Alfenus Varus, se Cornelius Gallus nem voltak képesek a maguk erejéből segíteni rajta, s ő kénytelen volt újra Rómába menni, a hová e két ember ajánlatai kísérték. Találkozott-e ezúttal megint Octavianusszal, nem tudjuk, de arról már biztos tudomásunk van, hogy Maecenashoz, az Octavianus teljes hatalmú megbízottjához, a költők halhatatlan emlékü pártfogójához fordult, a ki ekkor még úgyszólván alig ismerte őt, de költői érdemeire való tekintettel mégis védelme alá vette¹ és teljes kárpótláshoz juttatta. Azt a kérdést sem lehet a forrásokból eldönteni, vajjon visszakapta-e andesi jószágát vagy más módon kapott kárpótlást, de abból a körülményből, hogy élete későbbi szakában sohasem tartózkodott szülőföldén, hanem vagy Rómában, vagy Nápolyban, vagy Campania és Sicilia enyhe vidékein lakott, joggal következtethetjük, hogy Andesbe többé vissza nem tért. Hiszen a szomszédos telkeket már mind elfoglalták a veteránok s e durva katonák közt, a kik őt kiváltságos helyzete miatt gyűlölték, ha újra visszatért volna, bizonyára ki lett volna téve mindenféle zaklatásnak, sőt az élete sem lett volna biztonságban. Annyi bizonyos, hogy Maecenas és valószínűleg az ő tanácsára maga Octavianus is már ekkor

¹ Leghitelesebb erre vonatkozólag a Suetonius (p. 59, 5. R.) tudósítása: „Georgica in honorem Maecenatis edidit, qui sibi mediocriter adhuc noto opem tulisset adversus veterani cuiusdam violentiam, a quo in altercatione litis agrariae paulum afuit, quin occideretur“.

bőkezűen gondoskodott róla s ez időtől fogva élete nyugalmas mederben folyt, úgy hogy egész haláláig zavartalanul és minden anyagi gondtól menten áldozhatott Múzsájának.

Hogy a dolgok illetén kedvező fordulatában nagy része volt az Alfenus Varus és a Cornelius Gallus befolyásának is, annak ékesen szóló tanúbizonysága a *hatodik ecloga*, melynek megírásánál a költőt éppen az a cél vezérelte, hogy egyszerre fejezze ki háláját mind a két férfiú iránt.

Vergilius, mint már említettük, megígérte Varusnak, hogy az ő dicsőségét külön költeményben fogja megénekelni. Úgy látszik tehát, kezdetben arra gondolt, hogy époszt ír Varus hadi tetteiről. Ezzel a tervével azonban felhagyott s a hatodik ecloga bevezetésében azzal igazolja magát Varus előtt, hogy, midőn csatákat és hősokeket akart énekelni, Apollo meghúzta a fülét és arra intette, hogy, mint a pásztorok költője, ne vállalkozzék erejét meghaladó feladatra és csak maradjon meg az idyll mellett. Pártfogóját tehát azzal vigasztalja, hogy úgy is akadnak elegendő, a kik az ő nagy tetteit kívánják megénekelni; elégedjék meg egyelőre azzal, hogy a pásztordalok költője szerény pásztordalt zeng az ő tiszteletére. (1—12. vs.)

Chromis és Mnasylos pásztorok egy barlangban rábukkannak az öreg Silenusra, Bacchus tanítójára és kísérőjére, a ki még nem aludta ki egészen a tegnapi mánort és kábultan fekszik ott. Mivel az öreg, a ki jeles énekes is volt, már többször megígérte nekik, hogy elénekelni előttük valamelyik dalát, de ígéretét sohasem teljesítette, most itt az alkalom, hogy szaván fogják. A koszorúból, mely a vén dőzsölő fejéről leesett, köteléket fonnak s összekötözik a még min-

dig alvónak tagjait, ezzel akarván kényszeríteni igéretének beváltására. Odajön Aegle, a szép najád is, a ki csupa pajkosságból erdei szederrel veresre festi a megköttözöttnek arczát. Silenus végre fölébred, elneveti magát a jól kieszelt cselen és készségesen dalolni kezd. Éneke oly gyönyörű, hogy a Faunok és a vadállatok tánczolnak reá, sőt még a vén tölgyek is ritmikusan mozgatják lombjaikat. (13—30. vs.)

Lássuk most már a Silenus dalát. Az öreg először a világ keletkezését beszéli el és pedig, mintha maga is Epicurus híve volna, az atomokból magyarázza ki az elemek, a föld, víz, tűz és levegő létrejöttét. Ez a részlet természetesen egy cseppet sem illik az egész költemény mythikus tartalmához, de Vergilius saját philosophiai hitvallását akarta itt megörökíteni s egyzersmind felidézni a felejthetetlen mester, az epicureus bölcs, Siro emlékét, a kit Varus a költővel együtt hallgatott s a róla való kegyeletes megemlékezést bizonyára jó néven vette. (31—40. vs.)

Ezután Silenus a Deucalion és Pyrrha meséjét énekei meg az emberi nem keletkezéséről, leírja Saturnus uralkodásának idejét, az emberiség boldog aranykorát; szól Prometheusról, a ki a tüzet elorozta az égből s az ember használatára engedte át, a miért Zeus őt büntetésből a Caucasus szikláihoz lánczolta. A kosmogoniáról tehát az emberiség őskorára tér át, a békés boldogság és ártatlanság idejére, a melynek éppen Prometheus bűne vetett véget. (41—42. vs.)

Az aranykor után a herosok kora következett s most ebből a korból való mondákat beszél el Silenus. Az argonauták útját, a heroikus idők eme legnevezetesebb vállalatát, nem mondja el egészen, hanem a mondának csak egy epizódját érinti, a szép Hylasnak,

Hercules kedvenczének a sorsát, a kibe annyira beleszerettek a nymphák, hogy elrabolták a hősök köréből és a kétségbeesett Hercules hiába kereste őt mindenfelé. Szól azután Pasiphaë, krétai királyné, örült szerelméről egy szép fehér bika iránt, végül Helios leányairól, a kik szerencsétlen testvérük, Phaëton, halála miatt érzett fájdalomban égerfákká változtak át. (43—63. vs.)

Most egyszerre Cornelius Gallusnak, a jeles költőnek, Vergilius barátjának magasztalására tér át Silenus. Elbeszéli, hogy Gallust, a ki a Permessus partjain bolyongott, a Múzsák egyike a Helikon hegyére vezette, a hol a Múzsák egész kara tisztelettel fogadta őt és Linus, a mesés őskor híres éneke, a Múzsák nevében oda ajándékozta Gallusnak azt a pásztorsípot, a mely előbb Hesiodusé, a régi görög költőé volt és felszólította őt, hogy ezen a pásztorsípon énekelje meg Apollo gryniumi szent berkének eredetét. (64—73. vs.)

Silenus végül Scyllának, Nisus leányának, tengeri szörnyeteggé, Tereusnak és Philomelának madarakká való átváltozását meséli el. Miután pedig elénekelte mindazt, amit egykor Phoebus dalolt el az Eurotas partján, beállott az este s a pásztorok elváltak Silenustól, hogy nyájaikat az ólakba hajtsák. (74—86. vs.)

Mi az összefüggés a legkülönbözőbb mythosoknak e lazán egybefűzött sorozatában s mi az egész, első pillanatra szinte rejtélyesnek látszó költemény értelme, lehetetlen volna kitalálnunk, ha a költő névszerint meg nem emlékezett volna benne barátjáról és költőtársáról, Gallusról. Így azonban a Gallus költői működése kezünkbe adja a kulcsot az ecloga magyarázatához. Itt lesz tehát a helye, hogy néhány szót szóljunk az aranykori irodalom e nevezetes alakjának életéről és műveiről.

Caius Cornelius Gallus Kr. e. 70-ben született s így a mi Vergiliusunkkal körülbelül egyivású ember volt. Születéshelye a Caesartól alapított katonai gyarmat, *Forum Julii*, a mai Fréjus, a mely a rómaiak idejében fontos hadi kikötő volt a Középtenger partján Galliában. Ő a legelső római költők egyike, a kiknek bölcsője az Alpeseiken túl ringott. Családja nagyon szerény viszonyok közt élt, ő azonban előkelő összeköttetései segítségével gyorsan emelkedett; sokat köszönt főleg annak a körülménynek, hogy a fiatal Octavianusszal együtt tanult. Hamar megnyerte Asinius Pollio, a nagy befolyású államférfiú barátságát s a 41. évben már fontos bizalmi állást töltött be, a meny nyiben, mint már föntebb említettük, a triumvirek megbízásából ő hajtotta be a sarczot azokon a felső-italiai városokon, a melyek földosztás alá nem estek, utóbb pedig tagja volt annak a hármas bizottságnak is, a mely a földosztást vezette. Később jelentékeny részt vett Octavianusnak Antonius ellen vívott harczaiiban, az actiumi csata után ő vette át a főparancsnokságot az Antoniustól elpártolt legiók fölött és visszaverte Antoniusnak a paraetoniumi öböl elfoglalása czéljából megkísértett támadását. Része volt Kleopatra királyné elfogásában is. Midőn Egyiptom a rómaiak közvetlen uralma alá került, Augustus őt tette meg a tartomány helytartójának, a mi a legnagyobb bizalom jele volt, mert Egyiptomot tekintették ebben az időben a birodalom éléstárának s fontos érdek fűződött ahhoz, hogy a gabonaszállítás onnan Italiába fennakadást ne szenvedjen. Itt azonban az alacsony sorsból felkapaszkodott embernek fejébe szállottak saját sikerei; bor mellett igen kicsinylő nyilatkozatot tett Augustusról, kezdte magát úgy viselni,

mint valami régi egyiptomi faraó: a maga szobrait állíttatta fel a tartomány különböző helyein, saját teteteinek emlékét vésette a pyramisok köveibe. Ezért csakhamar kegyvesztetté lőn. Végre is visszahívták, a tanács előtt zsarolásai miatt bevádolták, száműzésre és vagyonának elkobzására ítélték, úgy hogy kénytelen volt saját kezével vetni véget életének Kr. e. 27-ben.

Már fiatal korában nagy hirt szerzett magának mint költő s nem túlozzuk érdemét, ha őt az aranykori irodalom egyik úttörőjének tekintjük. Egészen az alexandriai irány szolgálatában állott s költői működése tulajdonkép nem egyéb, mint közvetlen folytatása a Valerius Cato iskolájának. Ő volt az, a ki az elegiát a római költészetben végleg meghonosította s a kit már a régiek úgy tekintettek, mint e műfaj első klasszikusát, a Tibullus és Propertius méltó elődét és mesterét. Bennünket azonban itt nem szerelmi elegiái érdekelnek, a melyekről lesz még szó a 10. ecloga tárgyalásánál, hanem fordításai, a melyekben Euphorionnak, a Kr. e. III. század második felében élt tudós költőnek, műveit ültette át latin nyelvre.

Volt az Euphorion művei közt egy, a mely Hesiodus címet viselt. Bár ez elveszett, maga a cím azt mutatja, hogy az egész alig lehetett egyéb, mint azoknak a mythosoknak foglalata, a melyeket Hesiodus szedett versekbe époszaiban. Mivel Hesiodus Theogoniájában s egyéb époszaiban úgyszólván az egész görög mythológiát összefoglalta, kezdve a világ keletkezésén, a Chaoson, folytatva az istenvilágon és végezve a herosokon, Vergilius hatodik eclogájának az a része, a mely a világ keletkezésétől fogva egészen a Pasiphaë szerelméig mintegy szemelvényekben adja

a görög mythológiát (31—63. vs.), valószínűleg nem egyéb, mint ennek a *Hesiodus* című, Euphoriontól származó és Gallustól bizonyára latinra fordított költeménynek a kivonata, természetesen azzal a változtatással, hogy Vergilius a Hesiodus chaosa helyébe Epicurus atomjait állította a világ keletkezésének leírásánál. Ha ezt a magyarázatot elfogadjuk, világos lesz annak az epizódnak az értelme is (64—73. vs.), a hol Linus Gallusnak adja át a Hesiodus pásztor-sipját. A költő ezzel azt akarta jelezni, hogy Gallus, a ki ugyanazokat a mythosokat foglalta versekbe, a melyeket Hesiodus, a régi poéta méltó utódjának bizonyult.

Hogy Linus Gallust az Apollo gryniumi berkének megéneklésére buzdítja (72—73. vs.), annak az értelme világossá lesz Serviusnak, Vergilius régi magyarázójának jegyzetéből, mely szerint Euphorion a gryniumi berekhez fűződő mondákat is megénekelte s Gallus ezt a költeményt lefordította.

Legnehezebb megérteni az ecloga befejező részének (74—86. vs.) a megelőzőkkel való összefüggését. Az összes eddigi magyarázók tehetetlenül állottak e problémával szemben, melynek megoldását ezúttal magunk kísértjük meg. Annyit mindenesetre föl kell tennünk, hogy az itt elbeszélt mythosok is épp úgy, mint az előbbie, Gallus költeményeiből vannak merítve. Feltűnő azonban az a körülmény, hogy Vergilius szerint azokat a meséket, a melyek ebben a részletben érintve vannak, vagyis a Scylla és a Tereus mondáját az Eurotas partján Apollo isten énekelte el.¹

¹ Ecl. VI. vs. 82—83:

Omnia, quae Phoebus quondam meditante beatus
Audiit Eurotas iussitque ediscere laurus.

Ebben találjuk mi az egész rejtély kulcsát. Alexander Aetolus, a Kr. e. harmadik században élt görög költő volt az, a ki Apollo című elegiai distichonokban irt elbeszélő költeményében, melyből csak egy töredék maradt ránk, összefoglalta a bűnös szerelem mondai példáit, és pedig olyformán, hogy e mondákat nem a maga nevében adta elő, hanem az egész elbeszélést jóslat alakjában Apollo isten szájába adta. Az egyezés itt az ecloga kérdéses részletével szembe-
szökő. Vergiliusnál sem a költő mondja el az említett meséket, hanem Apollo isten, és azok a mondák, a melyekre czéloz, a Scylla- és a Tereus-monda, éppen abba a körbe tartoznak, a melyet Alexander Aetolus dolgozott fel, mert mind a kettő a bűnös szerelemnek jellemző példája. Vagy képzelhető-e bűnösebb szerelem, mint akár a Scyllaé, a ki atyját, Nisust, Megara királyát, a várost ostromló ellenséges sereg vezérének, Minosnak, a ki iránt szerelemre gyuladt, elárulta, akár a Tereusé, a Progne férjeé, a ki sógor-
nőjén, Philomelán erőszakot tett, és, hogy a dolog titokban maradjon, a szerencsétlen leány nyelvét kivágta? Azért azt a gyanítást merjük kockáztatni, hogy Gallus talán lefordította Euphorion költeményein kívül Alexander Aetolus Apollóját is, a mit ha elfogadunk, az ecloga befejező részét úgy foghatjuk fel, mint ennek az Apollonak szemelvényes kivonatát. Gyanításunkat nagyban megerősíti az a körülmény, hogy Parthenus, görög elegiairó, a ki jó barátságban élt a mi Gallusunkkal s valósággal mestere volt neki, mint kezdő költőnek, a mennyiben összeállította számára prózában *A szerelem fájdalmai* cím alatt a szerencsétlen szerelem mythikus példáit éppen abból a célból, hogy Gallus azokat költőileg dol-

gozza fel, ebben a munkában egyenesen felhívja a Gallus figyelmét Alexander Aetolus Apollojára és mutatványkép közöl belőle egy részletet.¹ Gallusnak tehát a szóban forgó költeményt okvetetlenül ismernie kellett, és pedig úgy, mint utánzásra méltó példát. Könnyen kaphatott tehát kedvet arra, hogy a római irodalomba átültesse.²

Ezek után már világos fogalmat alkothatunk magunknak az egész ecloga szerkezetéről és céljáról. A Varushoz intézett bevezetés, valamint az idyll kerete, a két pásztornak Silenusszal való találkozása, Vergilius leleménye s ő tőle származik a világ keletkezésének Epicurus tanításai szerint való előadása is. (1—40. vs.) Innen kezdve nem tesz egyebet, mint, hogy szemelvényesen ismerteti Gallus három költeményének tartalmát, és pedig először a Hesiodus címűt (41—63. vs.), a melyhez hozzáfűzi Gallusnak költői fölvatását a Helikon hegyén (1—71. vs.), azután a gryniumi berekről szólót (72—73. vs.), végre az Apollót (74—87. vs.), a melyet Gallus már nem Euphorionból, hanem Alexander Aetolusból fordított. Eljárása ugyanaz, a melyet a tizedik eclogában is követett, a hol, mint a következő fejezetben látni fogjuk, szakasztott olyanformán adja a Gallus szerelmi elegiáinak visszhangját, mint a hogy itt görög költőkből való fordításait érintette.

Ebben az eclogában tehát két jó barátját tisztelte

¹ V.ö. Parthenius: Ἐρωτικά παθήματα, c. 14. (L. Meineke: Analecta Alexandrina, 318. és 219. l.)

² E feltevésemet először *Ad sextam Vergilii eclogam* című értekezésemben fejtettem ki, mely az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1901. évi folyamának 689. és köv. ll. jelent meg.

meg egyszerre: Varust azzal, hogy a bevezetésben az egész költeményt neki ajánlotta, Gallust pedig olyanformán, hogy az idyll legnagyobb részét az ő műveiből állította össze. Ez az eljárás természetesen csak úgy magyarázható, ha fölteszszük, a mit nincs is okunk kétségbe vonni, hogy ebben az időben Varus és Gallus is jó barátságban állottak egymással és Varus épp oly melegen érdeklődött a Gallus költészete iránt, mint maga Vergilius.

Különben ezen az eclogán már meglátszik, hogy szűk lett a költőnek az idyll kerete. Az egész költemény csak annyiban mondható idyllnek, hogy két pásztornak Silenusszal való találkozásából indul ki, de azok a mythosok, melyeket Silenus elbeszél, már nem az idyllnek, hanem az éposznak tárgyai. Tapasztaljuk itt is, hogy távolodik el egyre jobban mesztérétől, Theocritustól, a kire ebben az eclogában már egyetlenegy vers sem emlékeztet.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A negyedik, a nyolczadik és a tizedik ecloga.

A Lucius Antonius és Octavianus közt kitört polgárháború, a mely miatt, a mint láttuk, Vergiliusnak is szenvednie kellett, hamar véget ért. Octaviusnak sikerült ellenfelét Perusia városában, a melyről az egész hadjáratot perusiai háborúnak is szokás nevezni, körülzární és a 40. év elején megadásra kényszeríteni. Később maga Marcus Antonius is visszajött keletről, hogy hiveinek segítségére siessen és. midőn Brundisiumnál kikötött, nagyon közel volt a polgárháború újból való kitörésének veszedelme. Szerencsére a két triumvir jó barátai, köztük Asinius Pollio is, kibékítették egymással a versenytársakat és így jött létre a 40. év július havában az úgynevezett brundisiumi szövetség (*foedus Brundisinum*), melyet nagyon megerősített az a körülmény is, hogy Antonius, miután első felesége és rossz szelleme, Fulvia, meghalt, Octaviával, Octavianusnak minden női erénnyel ékeskedő nővérével kötött házasságot. A triumvirek most újra megosztottak a provinciákon: Octavianus a nyugati, Antonius a keleti tartományokat, Lepidus Afrikát kapta meg. Ezzel legalább Itáliában helyreállott a nyugalom s a sokat szenvedett szép félsziget lakói újra szabadon lélekzettek fel és remélni kezdtek a dolgok jobbrafordultában.

A közörömben teljes szívvel vett részt a mi szelid

lelkű költőnk is, a ki a brundisiumi egyezményben szebb idők hajnalát, az annyira óhajtott tartós béke előhírnökét látta. Öröme annál nagyobb volt, mert legkedvesebb barátja, Pollio, végre megkapta a neki még a második triumviratus megalakulása alkalmával kilátásba helyezett consulságot és mindjárt az egyezmény megkötése után elfoglalta a legmagasabb méltóságot, a melyet római polgár elérhetett. Ugyanekkor örvendetes esemény történt családjában: fia született, a ki a legkedvezőbb auspiciumok közt, a helyre állott béke idejében és atyjának consulsága alatt jött a világra.¹ Ez a hármass öröm sarkalta a költőt arra, hogy megírja híres *negyedik eclogáját*, melyben Polliót, a consult ünnepli s az ő consulságához, valamint fia születéséhez fűzi a jobb idők beálltának, egy új aranykor eljövetelének reményét.

Ezt az eclogát, mely a legkülönbébb magyarázatokra és a legkalandosabb feltevésekre adott alkalmat, egész terjedelmében lehetőleg hű és éppen azért prózai fordításban közöljük és sorról sorra magyarázzuk, hogy annál jobban meggyőzhessük az olvasót a magunk álláspontjának helyességéről.

A költő az egész művet a következő, sokat ígérő bevezetéssel látta el:

„Siciliai Muzsák, immár magasztosabb éneket zengjünk! Nem mindenki gyönyörködik a cserjékben és

¹ Hogy Asinius Pollio fia, Asinius Gallus, ekkor született, az a leghitelesebb régi tanú, Asconius Pedianus, Vergilius legelső és legjelesebb magyarázója szavaiból tűnik ki. V. ö. Servius jegyzetét a IV. ecl. 11. verséhez: „Asconius Pedianus a Gallo se audisse refert, hanc eclogam in honorem eius esse factam“. A IV. eclogában dicsőített, Pollio consulsága alatt született fiú tehát nem lehet más, mint Asinius Gallus.

az alacsony tamariszk-bokrokban; ha erdőkről énekelünk, legyenek az erdők a consulhoz méltók¹.

Előre jelzi tehát a költő, hogy ezúttal a pásztori költészetben — mert ezt jelentik a *siciliai Múzsák*, a *siciliai Theocritus Múzsái* — szokatlan, nagyszerű tárgyról akar szólni. Pollio consul lett s a consult már nem ünnepelheti egyszerű, Theocritus-féle pásztordallal (ezt jelképezik a *cserjék* és a *tamariszk-bokrok*), hanem a pásztordal formájába — ezt érti *erdők* alatt — fenséges tartalmat kell öntenie. A költemény tehát csak alakja tekintetében nevezhető idyllnek, mert tartalma már kívül esik e műfaj megszokott tárgykörén.

„Elérkezett már a cumaei Sibyllától megjövendölt utolsó időszak; újra kezdődik a világ korszakainak hosszú sora. Visszatér már a Szűz, visszatér a Saturnus uralma; immár új nemzedék száll alá a magas égből².”

A régiek a nagy világévet, mely sok ezer esztendőből állott, tíz kisebb korszakra vagy világhónapra osztották. Az első világhónapban Saturnus uralkodott s ez volt a mesés aranykor, az emberiség paradicsomi ártatlanságának és békés boldogságának ideje. A világhónapok haladtával következett be az ezüst-, a

¹ Ecl. IV. 1—3:

Sicelides Musae, paulo maiora canamus!
Non omnes arbusta iuvant humilesque myricae:
Si canimus silvas, silvae sint consule dignae.

² Ecl. IV. vs. 4—7:

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies caelo demittitur alto.

réz- és végre a vaskor, a mely idő alatt az emberiség egyre bűnösebbé lett s a régi békét öldöklő harczok, a nyugalmas boldogságot a bűnök szülte nyomorúság váltották fel. Mint Vergilius egyik régi magyarázójánál olvassuk,¹ egy Volcatius nevű haruspex már 44-ben megjósolta, hogy a Caesar halála után feltűnt üstökös a tizedik és utolsó világhónap beálltát jelenti, a mely után újra kezdődik a világév és így újra eljő az aranykor. Erre támaszkodva mondja Vergilius a Caesar apotheosisában, a melynek egyik töredékét a kilenczedik eclogában láttuk, hogy a Caesar csillaga áldást hoz a földművelőkre, mint egy jobb, békésebb idő hírnöke. Itt a költő a jóslatot a Sibylla-féle könyveknek tulajdonítja, a melyeket Rómában hivatalos *oraculum* gyanánt használtak s külön papi testület ügyelt fel őrizetükre. A *Szűz*, a ki visszatér, a szűz Astraeát, az Igazság istennőjét jelenti, a ki a vaskor beálltával az égiek közül utolsónak hagyta el a földet s most, az aranykor hajnalán, elsőnek tér vissza. *Saturnus uralma* nem egyéb, mint maga az aranykor. Az új nemzedék az aranykori emberiség, a mely oly ártatlan és minden bűn nélkül való, mintha az égből szállott volna alá.

„Csak te légy kegyes a születendő fiú iránt, a ki alatt elpusztul a vaskor nemzedéke s az egész világ fel nő az aranykori nemzedék, oh szűzi Lucina (Diana); hiszen immára te testvéred, Apollo uralkodik.“²

A születendő fiú, a kiben a költő az új, boldog

¹ L. Servius jegyzetét a IX. ecloga 47. verséhez.

² Ecl. IV. vs. 8—10:

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.

korszak egész nemzedékét jelképezi, nem más, mint Asinius Gallus, a Pollio fia. Asconius Pedianus, költőnk legrégibb életírója, a ki beszélt még olyan emberekkel, a kik Vergiliust személyesen ismerték, azt mondja, hogy magától Asinius Gallustól hallotta, hogy ezt az eclogát az ő tiszteletére írta a költő, vagyis őt értette a születendő fiú alatt.¹ Ez oly hiteles tudósítás, melyet az egész ecloga magyarázatának alapjául fogadhatunk el. A *születendő fiú* alatt azonban tulajdonkép már *megszületett fiút* kell értenünk, mert azt fel kell tennünk, hogy a költő ez eclogát az örvendetes családi esemény után írta és jóslata csak afféle költői jóslat, a multa vonatkozó jövődölés (*vaticinium ex eventu*); hiszen, ha véletlenül fiú helyett leány születik, értelmetlenné vált volna egész jövődölése. *Lucinát*, a szülő asszonyok védő istenségét, itt Dianával azonosítja a költő s hozzá fohászkodik, hogy a fiú szerencsésen jöjjön a világra. Apollo az utolsó, a tizedik világhónapnak az uralkodó istene; a költő tehát az ő uralmának említésével azt jelzi, hogy még tart a világév utolsó hónapja, mely után már közvetlenül következik az új világév első hónapja, az új aranykor.

„Tehát ez a dicső időszak a te consulságod alatt áll be, oh Pollio, és újra kezdődnek a nagy világhónapok. A te vezérleted alatt, ha meg is maradtak még bűneink némi nyomai, el fognak enyészni és megszabadul a föld az örökös félelemtől.“²

¹ Lásd Servius jegyzetét a IV. ecloga 11. verséhez, a melyet fönnebb jegyzetben idéztünk.

² Ecl. IV. vs. 11—14:

Teque adeo decus hoc aevi, te consule inibit,
Pollio et incipient magni procedere menses;

A gyermek születése jelzi az utolsó világhónap végét, az aranykor beálltát és ez Pollio consulsága alatt következik be. Ebből világosan kitűnik, hogy Asinius Gallus csakugyan a Pollio consulságának évében született. A *bűnök* tulajdonkép a vaskor nemzedékének bűnei; de itt a költő vaskor alatt bizonyára a polgárháborúk korát, a bűnök alatt a rómaiak testvérharczát érti, a mely rettegésben tartotta az egész világot. A polgárháborúknak a brundisiumi béke vetett véget, a melynek létrehozásában nagy része volt Polliónak s így méltán mondhatta róla a költő, hogy az ő vezérlete alatt szabadul meg az emberiség a bűnöktől s az egész világ a félelemtől.

„Ő neki isteni élet jut majd osztályrészül; látni fogja az istenek társaságában a herosokat s maga is ezek társaságához fog tartozni s atyjától örökölt erényeivel kormányozza a megbékélt világot.“¹

Itt a költő ismét a születendő fiúról beszél. Poétai hyperbolával azt jósolja róla, hogy ez a fiú olyan nagy tetteket fog véghez vinni, mint egykor Hercules s a többi herosok, és csakúgy, mint ezek, az istenek közé fog jutni az Olympusra. Antik felfogás szerint bátran mondhatott ilyet a Pollio fiáról, mert a görög mythologia tanúsága szerint akárhány halandót emeltek fel érdemei az istenek közé és mert alább külön is említi, hogy, mire ez a gyermek ifjúvá serdül, egy újabb heroikus kor következik be, hasonló a régi

Te duce, siqua manent sceleris vestigia nostri,
Inrita perpetua solvent formidine terras.

¹ Ecl. IV. vs. 15–17:

Ille deum vitam accipiet divisque videbit
Permixtos heroas et ipse videbitur illis,
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

herosok korához (l. 34—36. vs.). De azon már a legtöbb magyarázó fennakadt, hogy mikép helyezhette kilátásba a költő Pollio fiának a világ kormányzását, a melyre ekkor már Octavianus tartott számot. Pedig ebben sincs semmi lehetetlenség. Én ezeket a szavakat: „Atyjától örökölt erényeivel fogja kormányozni a világot“, úgy értelmezem: „A fiú épp úgy, mint atyja, Pollio, consul lesz és ezt a hivatalt atyjához méltó módon fogja betölteni“. Gondoljunk csak arra, hogy a rómaiak szerették a föld kerektségével azonosítani birodalmukat és hogy jogilag a triumvirek alatt is a consul volt a köztársaság első tisztviselője. A római consul tehát némi nagyítással még mindig elmondhatta magáról, hogy a világot kormányozza. A *megbékélt világ* ismét az aranykorra utal, a mely, mint az alábbiakból ki fog tűnni, csak akkor lesz teljessé, mikor a fiú férfiúvá érik s így eléri a consuli életkort. A költő e jóslata különben tényleg valóra vált, mert Asinius Gallus később csakugyan consullá lett.

„De neked, oh fiú, első ajándék gyanánt kúszó borostyánt nárduszszal együtt és indiai vízirózsát mosolygó acanthusszal vegyesen nagy bőségben fog teremni a föld minden művelés nélkül. A kecskék maguktól térnek haza tejtől duzzadó tögygyel s a nyájak nem félnek a nagy oroszlánoktól. Még bölcsőd is kedves virágokat fog neked hajtani. Eltűnik a föld színéről a mérges kigyó és a csalóka, mérges fű; mindenütt megterem az assyriai balzsam.“¹

¹ Ecl. IV. vs. 18—25:

At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum baccare tellus
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.

Az aranykor nem áll be egyszerre, minden átmenet nélkül, hanem fokozatosan, egymás után mutatkoznak azok a jelenségek, a melyeket a régi költők mint ama boldog őskor jellemző vonásait irtak le. A születendő fiú gyermekkorában a föld már minden művelés nélkül megtermi a legritkább virágokat, a melyek addig csak a leggondosabb ápolás mellett tenyésztek; a nyájakat nem kell többé őrizni senkinek s a ragadozó állatok elveszítik vérengző természetüket. A mérges kigyók és a mérges növények végkép eltűnnek a föld színéről.

„De midőn már a hősök dicsőségét és atyád tetteit olvasni kezded és fel tudod fogni, mi az erény, lassanként puha kalásztól kezd szökülni a mező, a vad tövisbokrokon piros szőlőfürt függ és a kemény tölgyfák harmatos mézet izzadnak“.¹

Tehát, mire a gyermekből ifjú lesz s arra gondolhat, hogy atyja, Pollio, nyomdokaiba lépjen, egyre jobban mutatkoznak az aranykor áldásai. A föld immár nemcsak virágokat, hanem gabonát és szőlőt is önként terem s mézhez is minden fáradság nélkül jutnak az emberek.

„De megmaradnak még a régi bűnnek némi nyomai,

*Ipsae lacte domum referent distenta capellae
Ubera nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet: Assyrium volgo nascetur amomum.*

¹ Ecl. IV. vs. 26—30:

*At simul heroum laudes et facta parentis
Iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus:
Molli paulatim flavesceat campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et durae quercus sudabunt roscida mella.*

a melyek arra készítetik az embereket, hogy hajóikkal a tengerre szálljanak, a városokat falakkal vegyék körül s a földre barázdákat hasítsanak. Egy új Tiphys születik akkor és új Argo fogja szállítani a válogatott hősöket; lesznek újabb háborúk is és a nagy Achilles újra Trója ellen indul“. ¹

Az aranykor tehát még mindig nem teljes, mert az emberekből még nem vészett ki egészen a régi bűn, a kapzsiság és a harczias szellem. Egy újabb heroikus kor lesz ez, hasonló az ősi herosok korához, a kiket már Hesiodus, a régi görög költő, úgy jellemzett, mint a vaskorinál jobb, de az aranykorinál rosszabb nemzedéket. ² Olyan nagyszerű dolgokat fognak véghezvinni ekkor az emberek, a minő volt az argonauták útja — erre czéloz Tiphysnek, az Argo hajó kormányosának említése is — vagy a trójai háború. A Pollio fiának tehát lesz alkalmja nagy tettekkel tünnetni ki magát s a régi herosok módjára feljutni az Olympusra. Ezért mondta a költő már a 15—17. versben, hogy a fiú egykor az istenek és herosok társaságába fog kerülni.

„Ezután, mikor már férfiúvá érlelt téged haladó korod, ott hagyja a tengert a hajós és a hajó nem cseréli ki többé az árúkat; minden föld megterem mincident. Nem szenved többé a föld a kapától, se a szőlőtő

¹ Ecl. IV. vs. 31—36:

Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
Quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
Oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.

Alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
Delectos heroas; erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.

² Lásd a *Munkák és Napok* 156. és köv. vs.

a sarlótól, az izmos szántóvető is leveszi az igát az ökör nyakáról. Nem fog többé a gyapjú hazug színekben tarkálni, hanem maga a kos visel a réten gyönyörű biborpiros vagy sáfrányszínű gyapjút; magától festi meg a skárlátveres sandyx a legelő bárányokat.“¹

Mire a gyermekből férfiú lesz, beáll az aranykor teljessége. Most már nemcsak földművelésre nem lesz szükség, hanem kereskedelemre sem, mert a föld minden részén megterem mindenféle termék, sőt még azokat a fényüzési czikkeket is, a melyeket addig csak nagy fáradsággal és költséggel lehetett megszerezni, készen adja az embereknek a természet.

„Ily korszakokat fussatok át! így szóltak orsóikhoz a Párkák, a kik egyetértően fonják a végzet változhatatlan fonalát. Rajta hát, kezd meg fényes pályafutásodat, — eljő már az ideje — istenek kedves ivadéka, Juppiternek nagy gyarapodása! Nézd, hogy rezdül meg a világ boltozata, a föld, a tenger és a magas ég, nézd, hogy örvend a mindenség az eljövendő időnek!“²

¹ Ecl. IV. vs. 37—45:

Hinc, ubi iam firmata virum te fecerit aetas,
Cedet et ipse mari vector nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem;
Robustus quoque iam tauris iuga solvet arator;
Nec varios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries iam suave rubenti
Murice, iam croceo mutabit vellera luto;
Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

² Ecl. IV. vs. 46—52:

Talia saecla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum *nemine* Parcae.
Adgredere o magnos, aderit iam tempus, honores,
Cara deum suboles, magnum Jovis incrementum!

Itt a költő a világhónapoknak már említett egy-másutánját úgy tünteti föl, mint változhatatlan határozatát a végzetnek, a melyet a Párkák személyesítenek meg. Fényes pálya vár a végzet szerint a Pollio fiára, a kit a költő mint az új heros-kor gyermekét nevez istenek sarjadékának, követve a Hesiodus példáját, a ki ama régi herosokat, a kik Vergilius szerint most újra feltámadnak, *isteni ivadéknak*¹ nevezte, mert a görög mythologia szerint mindnyájan közelebbi vagy távolabbi rokonságban voltak az istenekkel. Ez a kifejezés: *Juppiternek nagy gyarapodása*, nem egyéb, mint szó szerint való fordítása a latin *magnum Jovis incrementum*-nak, a melyet mások így fordítottak: *Juppiternek nagy ivadéka*, én azonban ragaszkodva az *incrementum* szó eredeti értelméhez, az említett fordítást találtam leghelyesebbnek, mert kétségtelennek tartom, hogy a költő a Pollio fiát nem akarta úgy feltüntetni, mint a Juppiter ivadékát, hanem mint herost, a ki idővel az istenek közé jut és szaporítani fogja a Juppiter háza népének, az Olympus lakóinak számát. Ez a heros pedig éppen akkor kezdi meg földi pályafutását, mikor az eljövendő aranykor reményében megrezdül örömében a mindenség.

„Bár nékem oly hosszú élet jutna osztályrészül s

Aspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque tractusque maris caelumque profundum,
Aspice, venturo laetentur ut omnia saeclo.

E helyen a *nemine* olvasás (*nemen* a. m. fonál) saját emendatióm, melyet bővebben megokoltam az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1901. évi folyamának 337. és köv. ll.

¹ Lásd *Munkák és Napok* 159—160. vss.:

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος οἱ καλέονται

Ἡμίθεοι

maradna vénségemben annyi ihletem, hogy méltóképen énekelhessem meg a te tetteidet. Nem győzne le akkor engem dalaival se a thraciai Orpheus, se Linus, habár amazt anyja, ezt atya támogatná: Orpheust Calliope, Linust a szép Apollo. Sőt maga Pan is, még ha arkadiai bírák előtt versenyezne is vélem, maga Pan is elismerné az arkadiai bírák ítélete szerint, hogy én legyőztem őt“. ¹

A költő itt olyan hosszú életet kíván magának, hogy megérhesse a születendő gyermek férfikorát, mert szeretné nemcsak Polliónak, hanem a Pollio fiának dicsőségét is megénekelni. Nem győznék őt le akkor az őskor isteni eredetű énekesei, Orpheus és Linus, sőt még Pan istennel magával is felvenné a versenyt arkadiai bírák előtt, noha Pan éppen Arkadiának volt legfőbb istensége.

„Rajta hát, kis fiú, mosolygásáról ismerd fel anyádat: hiszen anyádnak hosszú szenvedést hozott a tíz hónap. Rajta hát, kis fiú: a kire nem mosolyogtak szülői, azzal se asztalát isten, se ágyát istennő nem tartotta érdemesnek megosztani“. ²

¹ Ecl. IV. vs. 53—59:

O mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta:
Non me carminibus vincat nec Thracius Orpheus,
Nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.

² Ecl. IV. vs. 60—63.:

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer: cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Ezzel a kedves befejezéssel a költő azt akarta mondani, hogy csak az viheti nagyra, a ki gyermekkorában érezte a szülői szeretet melegét, a kinek szerető gondos szülei vannak. Itt tehát a szülőknek, Polliónak és nejének bókol, arra utalva, hogy az ő nevelésöknek lesz legnagyobb része az újszülött jövőendő nagyságában.

Az egész költemény természetesen csak úgy érthető meg, ha felteszszük, hogy a római nép között ebben az időben az a hit terjedt el, hogy a polgárháborúk szörnyűségei után végre valahára békésebb és boldogabb időnek, egy új aranykornak kell bekövetkeznie. A költő tehát, midőn ezt megjósolta, úgy léphetett fel, mint a nép reményének tolmácsa. Ezt a reményt fejezte ki a Volcatius haruspex már említett jóslata, melyet a Caesar halála után feltűnt üstököshöz fűzött s a melyről bizonyára Vergiliusnak is volt tudomása. Abból pedig, hogy a cumaei Sibyllára hivatkozik, mint a jóslat forrására, azt kell következtetnünk, hogy a Rómában külön papi testület felügyelete alatt őrzött Sibylla-féle könyvekben volt egy olyan jóslat, a mely az új aranykor eljövetelét hirdette. De nagyon valószínű, hogy ismerte azokat a jámbor csalással Sibyllának tulajdonított jövőendöléseket is, a melyeket az alexandriai elgörögösödött zsidók gyártottak görög hexameterekben s a melyekben számtalan változatban ismétlődik az az eszme, hogy egy új, boldogabb korszaknak kell bekövetkeznie. A zsidó szerzők természetesen e boldog idő alatt az Isten országának, a várva várt Messiásnak eljövetelét értették, de hogy ez eszmét a pogányokkal is megkedveltessék, ennek a kornak a boldogságát ugyanazokkal a vonásokkal rajzolták, a melyeket

a pogány költők használtak az aranykor leírásában s így a görögök és a rómaiak a maguk mythológiájának megfelelőleg a Saturnus uralmának visszatértét láthatták benne. Hogy ennek az ál-Sibyllának a jóslatai ismereteseek lehettek Rómában, azt nagyon valószínűvé teszi az a körülmény, hogy ott ebben az időben már nagy számmal laktak zsidók, a kik ekkor még nem éltek abban az elzárkozottságban, a melyet később főleg Jeruzsálem elpusztításának rettenetes katasztrófája idézett elő, sőt ellenkezőleg sűrűn érintkeztek a pogányokkal és köztök jelentékeny térítői működést fejtettek ki. Nem lehetetlen tehát, hogy ők, a kik Julius Caesarban jótevőjüket tisztelték és gyászuknak halála után megható módon adtak kifejezést, ragaszkodtak utódához, Octavianushoz is és azt a hitet, hogy alatta boldogabb időszak fog bekövetkezni, megerősítették az ál-Sibylla jóslataira való hivatkozással. Mindenesetre feltűnő, hogy ezeknek a Sibylla-féle oraculumoknak reánk maradt gyűjteményében, és pedig a gyűjteménynek éppen abban a részében, a mely kétségtelenül a Kr. e. második századból való és alexandriai zsidó szerzőtől származik, találunk olyan helyeket, a hol az eljövendő aranykor leírása szembe-
szökő megegyezést mutat Vergiliusnak ezzel az eclogájával.¹ Azt kell hinnünk, hogy költőnk ezeket az oraculumokat vagy legalább az ál-Sibylla jóslatainak ezekhez hasonló változatait ismerte. Különben, hogy a belső villongásoktól Marius és Sulla óta úgyszólván folytonosan sanyargatott római népnél ezek az eszmék élénk visszhangra találtak és mindnyájan szívesen

¹ V. ö. *Orac. Sibyll.* I. III. vs. 367—382, 619—623, 743—760, 784—794.

hittek abban, hogy egy jobb kornak kell eljönnie annyi szerencsétlenség után, az nagyon természetesnek látszik.

De önként kínálkozik a negyedik eclogával való összehasonlításra Horatius tizenhatodik epodusa is. Horatius, miután Brutus seregében Philippinél harczolt és, mint a legyőzött párt híve, itáliai birtokát éppen ama földosztás következtében, a melytől Vergilius is annyit szenvedett, elvesztette, sorsába csakhamar bele-törődött, Rómába visszatért és politikai ideáljainak bukásával szemben azzal vigasztalta magát, hogy, ha a szabadság el is vészett, legalább a béke helyreállt.

Ekkor tört ki a perusiai háború s borzasztó ki-ábrándulás érte azokat a jó hazafiakat, a kik Antoniustól és Octavianustól azt várták, hogy Philippi után valahára békét szereznek az elgyötört világnak. Sőt a helyzet még rosszabb volt, mint a philippi-i harcok idejében, mert a polgárháború most már Italia szentelt földét dúlta fel. Ennek a háborúnak a kétségbe-ejtő hatását tükrözi vissza Horatius említett költeménye. A második nemzedéket pusztítja immár a polgárharcz, így kezdi a költő, és Róma, melyet egy Hannibal sem pusztithatott el, saját fiai kezétől dől meg. Barbárok és vadállatok prédája lesz az a tér, a hol egykor a világ fővárosa állott. Azt tanácsolja tehát a jobbaknak, hagyják ott a vérrel fertőzött Rómát és költözzenek el a távol nyugatra, az Oceán közepén fekvő boldog szigetekre, a melyekről a költők annyit meséltek. Ott a föld szántatlanul termi a gabonát, a tőke minden művelés nélkül a szőlőt, méz folyik a tölgyfából, a kecskék maguktól térnek haza a legelőről duzzadt tögygyel, nincs ott ragadozó állat,

nincsen mérges kigyó. Csak ott található fel még az aranykor boldogsága.

Az egyezés oly szembeszökő, sőt, mi több, az ecloga egyik helyén oly erős reminiscentiát találunk az epodusra,¹ hogy ki merjük mondani azt a szerény gyanításunkat, mely szerint Vergilius ismerte volna a Horatius költeményét s a magáét úgy írta volna meg, mint az epodus párját.

Az a keserű csalódás, mely a római népet a perusiai háború kitörésével érte, arra indította Horatiust, hogy a sokaktól megjósolt aranykor visszatértét többé ne Rómában, hanem a mesés boldog szigeteken várja, a miben bizonyára ironia rejlik, mert a költő ezzel azt akarta mondani, hogy, míg Róma Róma lesz, a polgárháborúk nem szűnnek meg s az aranykor eszméje csak kedves utópia. De a háború csakhamar szerencsés véget ért s minden jel arra mutatott, hogy valahára eljött a tartós béke ideje. Vergiliusnak most eszébe jutott a Volcatius jóslata, fülébe csengtek a Sibylla-féle oraculumok rejtélyes szavai, visszaemlékezett Horatius kétségbeejtő nyilatkozatára s ezek együttes hatása alatt írta költeményét, a melyben bizalommal hirdeti, hogy a várva várt aranykor csak-

¹ Lásd Hor. Epod. XVI. vs. 43—44 :

Reddit ubi Cererem tellus inarata quotannis

Et imputata floret usque vinea.

V. ö. Ecl. IV. vs. 40 :

Non rastros patietur humus, non vinea falcem.

De még sokkal jobban megegyezik Hor. Epod. XVI. vs. 49—50:

Illic iniussae venient ad muletra capellae

Refertque tenta grex amicus ubera

és Ecl. IV. vs. 21—22:

Ipsae lacte domum referent distenta capellae

Ubera.

ugyan eljő és Pollio, a brundisiumi béke létrehozója, az a gondviselészerű férfiú, a ki consulságával az új korszakot inaugurálja.

Hogy a költő Polliónak ily nagy hivatást tulajdonít, azon nem csodálkozhatunk. Hiszen ő a jó barát mintaképe volt, a ki barátairól minden szépet és nagyot szívesen elhitt. De Octavianus se volt még az, a mi az actiumi csata után lett: huszonhárom esztendő fiatal ember volt, a kinek a proscriptiók alkalmával elkövetett kegyetlenségei még friss emlékezetben éltek s uralkodói erényeit kitüntetni még nem volt ideje. Az uralmon két triumvir-társával s azonfelül még Sextus Pompeiusszal is kellett osztoznia és a philippi-i győzelemben sem az övé volt az oroslánrész, hanem Antoniusé, a kit ekkor még nem tett tönkre Cleopatra. Az Octavianus nagysága tehát még nem homályosítja el annyira Polliót, mint később és Vergilius bátran remélhette, hogy barátja mint consulviselt ember még fontosabb szerepet fog vinni s még nagyobb érdemeket szerezni, mint megelőzőleg.

Igaz, hogy az eclogában sehol sincs határozottan megmondva, hogy a születendő fiú a Pollio fia, de ez azért van, mert a költő készakarva homályos akart lenni s utánozta a jósversek szokott rejtélyes stílusát. Minthogy azonban az egész a Pollio tiszteletére írta, csakis reá mint apára vonatkozhatnak azok a szavak, a hol erről a fiúról azt mondja, hogy apjától örökölt erényeivel kormányozza majd a világot¹ és hogy ifjú korában az atyja tetteit veszi mintaképül.² Végre az

¹ Ecl. IV. vs. 17.

² Ecl. IV. vs. 26 – 27:

At simul heroum laudes et facta parentis
Iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus.

anyára való czélzás sem illethet mást, mint a Pollio feleségét.¹ A gyermekre pazarolt magasztalások sem fognak előttünk oly szerteleneknek tűnni fel, ha az eclogát úgy magyarázzuk, hogy az allegorizálni szerető költő a Pollio fiában, a helyre állott béke idejének első szülöttében, az egész, szerencsésebb korban született nemzedéket akarta jelképezni, a melyet Pollionak s Róma egyéb vezérférfiainak, különösen a birodalom javára egymással kibékült triumvireknek vállvetett törekvései jobbbá, boldogabbá s így az istenekhez hasonlóbbá fognak tenni annál a régi nemzedéknél, a mely polgárvérrel volt kénytelen magát megfertőztetni.

Különben a költemény a legtágabb értelemben sem nevezhető idyllnek és nyelve sem idyllikus, hanem heroikus jellegű, mintegy első kísérlete a költőnek az epikus stílus terén. Verselése is elüt a többi idyllekétől: a negyedik láb végén álló metszet, az úgynevezett *caesura bucolica*, az idyllikus hexameter legjellemzőbb sajátossága, teljesen hiányzik.

Azzal a leghitelesebb ókori tanúságon nyugvó magyarázattal szemben, a melyhez mi is csatlakoztunk, nem állhatnak meg a hagyománytól eltérő magyarázók kísérletei. Azok, a kik a születendő fiúban nem akarnak élő személyt, hanem csak az új nemzedéknek vagy magának az aranykornak jelképét látni, nem tudják megfejteti az eclogának a fiú atyjára és anyjára vonatkozó helyeit. A kik a brundisiumi béke allegoriáját keresik benne, nem gondolják meg, hogy

¹ Ecl. IV. vs. 60—61:

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

a békét mint gyermeket, ifjat és férfit nem tüntethette volna fel a költő. A kik az istenné lett Romulus vagy Bacchus fiának fogják fel, elfeledkeznek arról, hogy ez esetben csak kellene valami célzásnak lenni a költeményben amaz istenségek valamelyikére; már pedig ilyet ők sem tudtak felfedezni.

Teljesen elhibáztak azoknak a kísérletei is, a kik az eclogát erőnek erejével Octavianusszal akarják kapcsolatba hozni, a kire a leghalványabb célzást sem teszi a költő. Sőt voltak olyanok is, a kik a fiúban azt a gyermeket vélték felfedezhetni, a ki Marcellusnak, Augustus nővére fiának s kiszemelt utódának, és Juliának, Augustus leányának házasságából fog származni. De ez a házasság Kr. e. 25-ben jött létre, a Pollio consulsága pedig a Kr. e. 40. évre esik s így ez a föltevés valóságos képtelenség.

De legérdekesebb az a magyarázat, a melyet a keresztény egyházatyák, főleg Eusebius, Lactantius és Augustinus, adtak ez eclogának. Ők észrevették azt a hasonlóságot, a mely az ál-Sibylla-féle jóslatok és a negyedik ecloga közt mutatkozik, és, valamint a Sibylla verseit, úgy ezt a költeményt is Krisztusra vonatkoztatták és Vergiliust megtették a kereszténység prófétájának, annál is inkább, mert az az időpont, midőn ez eclogáját írta, nem volt már messze a Megváltó születésétől. E hit alapján lett Vergilius a keresztények népszerű költője s innen ered az a nagy tisztelet, melyben az egész középkoron át részesült. Így került bele a Dante *Isteni színjátékába* is. E magyarázat szerint a születendő gyermek maga Jézus Krisztus, az aranykor az Isten országa. Megerősítették ezt az ecloga némely rejtélyeseknek látszó kifejezései, mert mi sem volt könnyebb, mint a 6. vers-

ben említett *Szüzet*, a boldogságos szűzre,¹ a 7. versben az égből leszálló új ivadékot az Isten fiára,² a 13. és 14. versben azt a bűnt, a mely az egész világot rettegésben tartja, az eredendő bűnre,³ a 24. versben a kigyó vesztét a paradicsomi kigyóra⁴ vonatkoztatni. És az egyházatyáknak ez a magyarázata nem is minden alap nélkül való. Vergilius itt annak a sajátságos lelki állapotnak adott megkapó kifejezést, a mely az antik világ népei, a római birodalom sanyargatott alattvalói közt ebben az időben általános volt; valami sejtelmes várakozás, valami fájó epedés fogta el az embereket egy jobb, szelidebb, békésebb idő után, a mely egyelőre fantasztikus jóslatokban keresett vigasztalást, és éppen ez a közhangulat volt az, a mely előkészítette az emberséget amaz öröndetes hiradásnak, az Evangeliumnak, a szeretet tanításának és a béke fejedelmének befogadására.

Sőt azt is elmondhatjuk, hogy jóslata szó szerint teljesült. Hiszen ő arra az időre helyezte kilátásba az aranykor teljességét, mikor a gyermek férfiúvá serdül, már pedig akkor, midőn a Pollio fia elérte a férfikort, keresztény felfogás szerint is bekövetkezett az idők teljessége: megszületett Jézus Krisztus, az emberi nem Megváltója.

¹ Ecl. IV. vs. 6.

² Ecl. IV. vs. 7.

³ Ecl. IV. vs. 13—14:

... siqua manent sceleris vestigia nostri,
Inrita perpetua solvent formidine terras.

⁴ Ecl. IV. vs. 24.:

Occidet et serpens.

Ugyancsak a Pollio tiszteletére írta a költő a *nyolczadik* eclogát, a melynek bevezetésében elmondja, hogy két pásztor, Damon és Alphesiboeus, dalverse nyét akarja előadni; ezek a dalok még a hiúzokat is megbűvölték s a folyók, hogy hallgathassák, meglassították folyásukat. (1—5. vs.)

Ezután Pollióhoz fordul a költő, a ki most nincs ugyan Rómában, de már útban van a város felé, vagy Észak-Italián, vagy az illyr tengeren keresztül. Kételkedve kérdezi önmagától, vajjon lesz-e olyan idő, a mikor képes lesz méltóan megőnekelni e nagy férfiú tetteit, a ki mint költő is örök dicsőséget szerzett magának egy Sophocleshez méltó tragédiáival. Addig is e dalokkal kedveskedik neki, a melyek írásába az ő biztatására fogott bele; ezzel a szerény ajándékkal tiszteli meg Polliót diadala alkalmából (6—13. vs.)

Következik a Damon dala. Egy szerencsétlen pásztor önti ki ebben szive keserűségét. Már gyermekora óta szereti a szép Nysát s a hűtelen most a Mopsus felesége lesz. Keserűen fakad ki Amor, a legkegyetlenebb istenség ellen s kétségbeesésében végre elhatározza, hogy a sziklák tetejéről a tengerbe veti magát. (14—61. vs.)

Erre a dalra Alphesiboeus felel. Dalában egy leány szólal meg, a kit szeretője, Daphnis, elhagyott. A leány azonban ért a bűbájosság mesterségéhez, szolgálója segítségével oltárt állít fel s rajta varázsló szertartásokat végez, hogy a hűtlent magához visszacsalja, a mi végre sikerül is neki. (62—108. vs.)

A költő ezt az eclogát akkor írta, a mikor Pollio már legyőzte Illyriában a parthinusok harcziás nép-

törzsét, de Italiába még nem tért vissza.¹ Mivel Pollio Rómában a 39. év október havában tartotta meg diadalmenétét a parthinusokon aratott győzelem emlékére, az ecloga mindenesetre ez időpont előtt keletkezett. Az ajánlás különben az ecloga tartalmával semmikép sem függ össze.

Maga az ecloga tulajdonkép csak két dalból áll, az egyik a szerencsétlen szerelmes, a másik a bűbajos leány dala. Mindegyik dal strófákra oszlik s az idyllköltészet egy oly sajátosságát tünteti fel, a mely Vergiliusnál másutt nem fordul elő, a *refrain* (versus intercalaris).

Mind a két dal visszatérést jelez a költő régi szerelméhez, Theocritushoz. De míg az első dal, a szerencsétlen szerelmes éneke, egészben véve önálló s csak néhány reminiscencia mutatja a görög mester hatását, már a második dal, a bűbajos leány éneke, szoros utánzása és sok helyt fordítása annak a híres varázseneknek, a mely Theocritus második, *Varázslónők* cím alatt ismeretes idylljének első felét teszi. Miért tért vissza a költő az utánzáshoz, miután messterétől már egészen függetlenítette magát, mutatja az ajánlás, a hol határozottan megmondja, hogy az idyllbe foglalt két dalt a Pollio felszólítására írta, sőt arra is céloz, hogy ez lesz utolsó idyllje.² Úgy látszik

¹ Ecl. VIII. vs. 6–7:

Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timavi,
Sive oram Illyrici legis aequoris.

² Ecl. VIII vs. 11:

A te principium, tibi desinam.

Én ezeket a szavakat így magyarázom: „A te biztatásodra, Pollio, fogtam az idyllíráshoz, azért utolsó idyllemet is neked ajánlom“. E szerint már a nyolczadik eclogát utolsónak szánta a költő, de utóbb Gallus kívánságára még egyet írt.

tehát, hogy a költő már ekkor fel akart hagyni az idyllírással, de Pollio, a ki őt egykor mint kezdőt a Theocritus utánzására buzdította, arra kérte, hogy mintegy búcsúképen, mielőtt a bukolikus költészettel végkép felhagyna, dolgozza még át a mester leghiresebb idylljeinek egyikét, a *Varázslónőket*. Éppen e személyes oknál fogva ajánlotta azután a költő a már kész munkát neki.

De még egyszer és utoljára visszatért az idyllíráshoz a *tizedik eclogában* egy másik barátja, a hatodik eclogából már ismeretes Cornelius Gallus kedvéért.

A bevezetésben arra kéri a pásztortal Múzsáját, hogy csak még ezt az utolsó munkát engedje meg neki. Gallus kívánságára kell egy rövid költeményt írnia, de olyat, a melyet Lycoris, a Gallus hűtlen szeretője is olvasson. Már pedig Gallustól, a költőtől ki tagadhatna meg költeményt? Ez az ének a Gallus szerencsétlen szerelméről fog szólni. A költő különben úgy tünteti föl magát, mint pástort, a ki, miközben dalát elzengi, a közelben legelésző kecskékre is ügyel. (1—8. vs.)

Midőn Gallust szerencsétlen szerelme gyötörte, még a cserjék, a fák, sőt a sziklák is siratták őt. Köréje gyűltek a juhok² és a pásztorok, hogy részvétüket kifejezzék. Végre eljöttek a pásztorok istenségei, Apollo, Silvanus és Pan is, a kik közül Apollo arra intette, hogy ne törődjék Lycorisszal, a ki most a zord éjszakon, durva katonák táborában mással éli világát, Pan pedig figyelmeztette, hogy Amor istent könnyekkel meglágyítani nem lehet. (9—30. vs.)

Most Gallus veszi át a szót. Nagy vigasztalására szolgál, úgymond, bánatában, hogy egykor még az arkadiai pásztorok is az ő szerelméről fognak éne-

kelni. Bár ő is pásztornak született volna; akkor boldog életet élhetne kedves Phyllise vagy Amyntasa, oldalán. Mily szívesen lenne most is a rétek és az erdők lakója, ha Lycoris osztaná meg véle ezt az egyszerű életet. De ő a durva Mars szolgálatában fegyverek és ellenség közt kénytelen élni s ez alatt Lycoris túl az Alpeseken a Rajna hideg vidékét látogatja meg. Vigasztalást az erdőkben keres, hol pásztorsípon zengi el szerelmi elegiáit és a fák kérgébe vési a kedves nevét. Majd vadászni indul, hogy baját elfeledje, de ez sem enyhíti szenvedését. Belátja, hogy a világ akármely tájára kerülne, akár a hideg éjszakot, akár a forró déli tájat keresné fel, mindenüvé elkísérné szerelme. Mindent legyőz Amor isten, neki is meg kell hát hajolnia Amor hatalma előtt. (31—69. vs.)

A költő végül barátságos érzelmeit fejezi ki Gallus iránt, a kit napról-napra jobban szeret. De elég már az énekből, mert eljött az est és haza kell hajtani a kecskéket. (70—77. vs.)

Ez az ecloga tökéletes párja a hatodiknak, mert ott is, itt is Gallust mint költőt dicsőíti Vergilius, azzal a különbséggel, hogy, míg a hatodikban azoknak a fordításoknak szólt a magasztalás, melyekben Gallus az alexandriai tudós görög költők mythikus tartalmú műveit ültette át latin nyelvre, itt az ő szerelmi elegiáinak visszhangját halljuk. Hogy tehát az eclogát megérthessük, Galusszal mint elegiaíróval kell megismerkednünk.

Gallus az ő elegiáiban is az alexandriai költőket vette mintaképül, de itt már nem lehetett szó fordításról, hanem csak az alexandrin elegia sajátos stílusának utánzásáról, minthogy a saját élményeit énekelte meg, azt a szerelmi viszonyt, a melyet egy

Cytheris nevű színésznővel folytatott, a kit a régi költők közönséges szokása szerint nem valódi neve, hanem Lycoris álnév alatt tett halhatatlanná.

Ez a Cytheris meglehetősen viharos életű hölgy volt. Kezdetben, mint felszabadult rabszolganő, egy gazdag római lovag, Volumnius Eutrapelus házában élt s itt ismerkedett meg vele egy ebéd alkalmával Cicero, a nagy szónok, a kinek, mint leveleiből kitűnik, nagyon megtetszett. Mint színésznő vette fel a Cytheris nevet és kedvese volt Brutusnak, Caesar későbbi gyilkosának, a ki, miután megházasodott, túladott rajta. Így került Marcus Antoniushoz, a későbbi triumvirhez, a ki egy campaniai hivatalos útja alkalmával nyitott gyaloghintóban vitte magával, mintha felesége lett volna, s a városi hatóságok, régi gazdája nevére Volumniának nevezve őt, hivatalból üdvözlötk, a mint Cicero a második Philippikában csúfolkodva elbeszéli. De vége lett a pünkösdi királyságnak, mikor Antonius Fulviát vette el feleségül. Ekkor pártolt Gallushoz, a ki lángoló szerelmi elegiákban ünnepelte, de hozzá sem maradt hű, hanem, mint ebből az eclogából is kitűnik, megszökött valami katonával és a táborba is követte legújabb szeretőjét az Alpeseiken keresztül a Rajnáig, a mi alkalmat adott Gallusnak újabb, de most már kesergő szerelemről szóló elegiák írására. Hogy ezekkel az elegiákkal, melyeken egész költői hírneve alapult, mily nagy sikert aratott, nemcsak barátjának, Vergiliusnak bókjai, hanem az elegiában utódainak, Propertiusnak és Ovidiusnak tiszteletteljes nyilatkozatai is mutatják. A régiműbírak is méltónak tartották őt arra, hogy az elegia két nagy klasszikusa, Tibullus és Propertius mellé állítsák, bár Quintilianus szavaiból, ki stilusát a két nagy

mesteréhez képest kissé nehézkesnek nevezi,¹ az is kitűnik, hogy nem érte el még teljesen a formabeli tökéletességnek aranykori fokát. Annyi kétségtelen, hogy az elegiában övé volt az úttörés érdeme.

Vergilius tehát ebben az eclogában Gallust mint elegiaíró-t akarja dicsőíteni s ezt a magasztalást nagyon ügyesen öltözteti idyll formájába. A bevezetésben és a befejezésben maga Vergilius lép fel, mint pásztor, a ki az egész költeményt kecskéinek őrzése közben énekli el. Utóbb Gallus jelenik meg szintén idylli környezetben, a pásztoroknak és a pásztorok istenségeinek a társaságában, a kik részvétőket fejezik ki a szerencsétlen szerelmes iránt. Ez a részlet különben nem egyéb, mint Theocritus első idylljének utánzása, a hol Daphnistról van szó, a ki halloklik s a kit az egész természet, az istenek és az emberek sajnálnak. Az utánzás itt-ott valóságos fordításig megy. Következik a Gallus panasza. Ezt Vergilius épp úgy állította össze Gallus szerelmi elegiáinak egyes helyeiből, itt-ott, a mint a régi magyarázók jegyzeteiből kitűnik, csaknem szó szerint való átvétellel, mint a hogy a hatodik eclogában egybefoglalta Gallus fordításainak a tartalmát. Meg is találjuk ebben a részletben mindazokat a főbb motivumokat, a melyek az antik elegiában úgyszólván közhelyekké váltak; a vágyakozást az egyszerű, falusi élet után, a hol a költő kedvesével együtt késő vénsegeig szeretne élni, a mi Tibullusnak is egyik legkedvesebb themája volt, a háború elátkozását, minthogy az elszakítja a szerelme kedvesétől, a mi ugyancsak Tibullusnál számtalanszor visszatér, a szerelem mindenható hatal-

¹ V. ö. Inst. Or. X. 1. 93.: *durior* Gallus.

mának festését, a mit Propertiusnál annyiszor olvassunk. Még a befejező hyperbolát is, hogy a szerelmet se az éjszaki sark fagya lehűteni, se a forró égöv hősege elnyomni nem tudja, megjeljük Horatiusnak Lalagéhez intézett híres versében.¹

Látnivaló, hogy Gallus taposta ki azt az ösvényt, a melyen a későbbi szerelmi költészet a rómaiaknál haladt s hogy Vergilius a Gallus verseinek minden nevezetesebb motivumát nagy művészettel foglalta össze mintegy költői kivonatban.

Említettük már, hogy Vergilius ezt a költeményt barátja egyenes kívánságára írta. Mintha csak érezte volna Gallus, hogy költői hírnevét nem a maga művei, hanem a Vergilius eclogái fogják az utókor számára megőrizni, mert az ő versei mind elvesztek s csak a hatodik és a tizedik eclogának köszönhetjük, hogy így is elég világos képet alkothatunk magunknak egész költői működéséről. Vergilius tehát e két költeményével bőven megfizette azt a sok jó szolgálatot, a mit Gallus neki tett: biztosította barátjának a halhatatlanságot.

¹ V. ö. Hor. Carm. IV., 22. vs. 17—24 :

Pone me, pigris ubi nulla campis
Arbor aestiva recreatur aura,
Quod latus mundi nebulae malusque
Juppiter urget ;

Pone sub curru nimium propinqui
Solis, in terra domibus negata :
Dulce ridentem Lalagen amabo,
Dulce loquentem.

HATODIK FEJEZET.

Az Eclogák méltatása.

Az előbbi három fejezetben egyenkint ismertettük és magyaráztuk Vergiliusnak mind a tiz eclogáját. Itt a helye, hogy már most az idyllek általános jellemzését adjuk s méltassuk úgy aesthetikai értéküket, mint irodalomtörténeti jelentőségüket.

Az idyll a görög költészet terebélyes fájának utolsó, életre való hajtása, mely már nem az irodalom klaszszikus korában, hanem az úgynevezett alexandriai időszakban sarjadt. Megalapítója a sicíliai *Theocritus*, a ki a Krisztus előtti harmadik század első felében élt. Ez a jeles költő *Sophron*t, a Krisztus előtti ötödik században élt, ugyancsak sicíliai származású író-t választotta mintaképül, a ki egy sajátos drámai műfajnak, az úgynevezett *mimus*-nak volt a megteremtője. Ez a *Sophron* volt az első, a ki az alsóbb néposztályok életéből vett jellemző jeleneteket drámai, párbeszédes formában dolgozott fel s a nép egyszerű fiainak életmódját, gondolkodását és tősgyökeres beszédét megkapó realismussal tudta feltüntetni. Legfőbb törekvése az élethűség volt s ezért nem is hasz-

nált verses formát, hanem valami sajátos, rhythmikus prózát írt s a dialogusban megtartotta a szereplő személyek, a siciliai parasztok, halászok, mesteremberek eredeti nyelvjárását, a durvának tartott dór dialektust. Theocritus a mimus tárgykörét szűkebbre szorította, a mennyiben csupán a pásztorélet festését tűzte ki célul; megtartotta a párbeszédes formát, legalább művei nagyobb részében, de nem írt prózában, hanem ékes hexameterekbe foglalta a pásztorok beszélgetéseit; megfigyelte továbbá a siciliai népköltészetet, melyet legeredetibb alakjában éppen a pásztorok tartottak fenn s innen vette át az idylljeibe közbeszótt pásztordalok tárgyait, strófás szerkezetét, a refrain, valamint azokat a sajátos szabályok szerint megalkotott versenydalokat, melyekről már részletesen szóltunk Vergilius eclogáinak magyarázata közben. Végül a pásztorénekek rhythmusához akart közelíteni valószínűleg azzal a módosítással is, a melyet az epikus hexameteren tett, midőn a hagyományos sormetszeteken kívül sűrűn alkalmazta az úgynevezett *caesura bucolica*-t, mely abban áll, hogy a negyedik láb végén végződik a szó is és így a vers e helyén bizonyos szünet áll be. A jellemzetesség kedvéért, ugyancsak a Sophron példájára, megtartotta Theocritus a dór dialektust is, de már nem a maga durvaságában, hanem szelidített, nemesített, a kardalköltészetben régen irodalmivá lett dorismushoz közelebb álló formában. Így teremtette meg a Sophron-féle mimusok és a siciliai népköltészet értékesebb elemeinek szerencsés egyesítésével a költészetnek egy új műfaját, a bukolikus, vagyis pásztori költeményt, vagy, a mint mi nevezni szoktuk, az idyllt.

Nem oly nehéz kitalálni, mi adott alkalmat éppen

ebben az időben, a Földközi-tenger egész keleti medencéjében kifejlett hellenisztikus műveltség virágzó korában, e műfaj keletkezésére, és, hogy mi volt az oka annak a kedvező fogadtatásnak, a melyben az olvasóközönség kezdettől fogva részesítette. Nagy Sándor hadjáratai a gazdag Keletet egészen az Indus folyóig megnyitották a görög kereskedők előtt s az ily módon megindult világkereskedelem addig soha nem látott gazdasági föllendülést idézett elő mindazokban az országokban, a hol a nagy hódító utódai uralkodtak. Egészen új, óriási városok alakultak, a régieknek a lakosságszáma is képzelhetetlen módon megsaporodott s ezekben a virágzó kereskedelmi középpontokban, a hol Kelet minden kincse összehalmozódott, a túlságosan elfinomult műveltség és elkényeztetett izlés mellett raffinált fényűzés és puhálkodás kapott lábra. Az emberek egyre jobban eltávolódtak a természettől s így fejlett ki az a kiáltó ellentét a város és a falu között, a melyet a szabad Hellas egyszerűbb viszonyok közt élő lakói még nem érezhettek. Ebből az ellentétből fakad természetes reakció gyanánt az idyllikus hangulat, a mikor a nagyvárosi élet természetellenességeitől, az enerváló fényűzéstől, a beteges hyperkulturától megundorodott ember visszakivánczik a természet ölébe és bizonyos sovárgással gondol a mezők és erdők tisztább levegőjére, a falusi élet egyszerű örömeire, a pásztorok és szántóvetők boldogabb, mert nyugodtabb, életmódjára. Ennek a sajátságos hangulatnak, a mely azóta a világirodalomban újra meg újra felbukkant, Theocritus volt első költői tolmácsa; ebben áll nagysága s innen a kortársaira, valamint az egész utókorra tett példátlan hatása.

De, hogy minden félreértésnek idején elejét vegyünk, különösen hangsúlyozni kívánjuk e helyen, hogy ez a hangulat Theocritusnál még nem párosul sem azzal a beteges sentimentalismussal, melynek első nyomai már a római elegiaíróknál feltűnnek, midőn idyllikus tárgyat érintenek, s a mely az újabb európai költészetben ismét meg ismét előtört, valahányszor a természethez való visszatérésről volt szó, sem azzal a moralizáló célzattal, a mely a nép fiait a kultura emberénél minden áron jobbaknak akarja feltüntetni s arra a hamis idealizálásra vezetett, a melytől az újabb irodalom, valahányszor népies alakokkal foglalkozott, sokáig nem tudott megszabadulni s a mely, hogy közel fekvő példát említsek, élvezhetetlenné teszi a mi népszínműveink nagyobb részét is, úgy, hogy Zoláig és Tolsztojig kellett várnunk, míg a modern irodalomban megkaphattuk a parasztnak tárgyilagosan megrajzolt alakját. Theocritus még megtartotta azt az egészséges realismust, a mely a Sophron mímusaiban nyilatkozott: ő nem érzékenyül el, ha a mezőn legelésző ökröt lát, de erkölcsnemesítő hatást sem akar tenni, midőn a falusi életet leírja, hanem megelégszik a pásztorok életmódjának tárgyilagos festésével. Az ő pásztorai nem is olyan rococo-pásztorok, a minőkben a tizenhatszodik század lelte örömet, se nem oly halvány ködalakok, a minőkkel a jámbor Gesner népesítette be idylljeit, hanem húsból és vérből való emberek, a valóság hű képmásai.

A költő a maga szemével látta mindazt, a mit leír s a természet egyszerű fiait erényeikkel és hibáikkal együtt olyanoknak tünteti föl, a minőknek ismerte, s a minők maradtak a mai napig. Gyönyörködünk érzéseik őszinteségében, dalaik megható naivságában,

de halljuk durva tréfáikat és értesülünk gonosz csínyjeikről is. Szeretjük őket, de eszünkbe se jut, hogy irigyeljük vagy hogy épüljünk rajtok. Látszik, hogy az akkori olvasó, a nagyvárosok művelt görögje, még nem is kívánt egyebet az idylltől, mint a pásztorélet lehetőleg hű rajzát, olyat, a melyből szinte kiárad a mezők friss levegője, a rétek és az erdők kedves illata, a melyhez oly ritkán jutott. Üdülni akart, nem merengeni, annál kevésbbé javulni. Ennek a kívánságnak pedig Theocritus teljesen eleget tett éppen azzal az említett, egészséges realismussal, a melylyel valamennyi követőjét felülmulatta s a melyet mi, a mai kor gyermekei, annál is inkább méltányolhatunk, mert éppen a mi korunkban lett a realizmus nemcsak az irodalomban, hanem egyéb művészetekben is uralkodóvá, úgy, hogy manapság semmitől sem irtózunk annyira, mint a hamis idealizálástól és semmiben sem gyönyörködünk úgy, mint a valóság hű képében. Annyi bizonyos, hogy Theocritus mindenik idylljében egy-egy darab életet ad s már ez maga elegendő arra, hogy a költészet nagy mesterei közé számítsuk.

Vergilius úgy is, mint az alexandriai irány híve, úgy is, mint falun nevelkedett s a falusi élethez később is ragaszkodó ember, méltán tarthatott bizonyos szellemi rokonságot Theocritusszal s így nem csoda, hogy első mesterének őt választotta. Ha tehát eclogáit méltatni akarjuk, először is az idyll e megteremtőjével kell őt összehasonlitanunk. De, hogy igazságosak lehessünk iránta, óvakodnunk kell attól, hogy valamennyi eclogáját egy kalap alá fogjuk és kivétel nélkül úgy tekintsük, mint Theocritus-utánpótlásokat. Ha valahol, úgy itt van helye a pontos megkülönböztetésnek, mert az egyes eclogák úgy belső érték, mint

költői önállóság tekintetében nagyon különböznek egymástól. Előre jelezzük tehát, hogy véleményünk szerint Vergilius tíz eclogája közt csak öt van olyan, a mely semmi egyéb Theocritus-utánzatnál, nevezetesen az időrendben legkorábbi négy ecloga, melyet a harmadik fejezetben tárgyaltunk, vagyis a *második*, *harmadik*, *ötödik* és *hetedik* számú, továbbá a későbbiek közül a *nyolczadik*, melyről az ötödik fejezetben szóltunk s már ott megjegyeztük, hogy a költő ez alkalommal csak a Pollio különös kívánságára tért vissza mestéséhez, a kinek hatása alól akkor már felszabadult.

Theocritushoz való viszonya azonban még ezekben az eclogákban sem mindenütt egyforma. A *második* és a *harmadik* eclogában még ugyanazt az eljárást követi, a melyet a régi római vigjátékirók követtek görög mintáikkal szemben: ő is épp úgy alkalmazza a contaminatiót, mit egykor Plautus és Terentius. A *második* idyllnek, a hol Corydon panasolja el reménytelen szerelmét Alexis iránt, egészben véve a Theocritus tizenegyedik idyllje, mely a Cyclops szerelméről szól Galathea iránt, szolgált mintaképül, de tele van a görög mester egyéb műveiből, nevezetesen a *harmadik*, *hatodik*, *hetedik* és *tizedik* idyllből vett reminiscenciákkal is. A *harmadik* ecloga, Menalcas és Damoetas dalversenye, a maga egészében Theocritus ötödik idyllje, a Komatas és Lakon dalversenye után készült, de egyes részleteket átvett az első, a *negyedik* és a *nyolczadik* idyllből is. Tehát ebben a két egkorábbi művében mutat a római költő legkevesebb önállóságot.

Több már az eredetiség az *ötödik* és a *nyolczadik* eclogában. Nevezetesen az *ötödik*ben, a hol Mopsus a Daphnis halálát siratja, Menalcas pedig a Daphnis

apotheosisát énekli meg, az egésznek a szerkezete és meséje a Vergilius saját találmanya és csak egy nagyobb részlet, a Daphnis haláláról szóló dal, van Theocritusból átvéve, mint a görög mester első idyll-jének jelentékenyen megrövidített átdolgozása. A nyolczadik eclogában az egésznek a kerete, Damon és Alphesiboeus dalversenye, szintén a Vergilius önálló alkotása s csak a második dal, a bűbájos leány dala, a ki hűtlen kedvesét varázslattal hódítja vissza, készült Theocritus második idyllje után.

Egy lépéssel tovább ment a költő a *hetedik* eclogában, a Corydon és Thyrsis dalversenyében. Mig ugyanis az ötödik és a nyolczadik eclogában egy-egy terjedelmes részletet, az egésznek csaknem felét Theocritustól kölcsönözte, itt már nemcsak az idyll keretét és meséjét alkotta meg önállóan, hanem a dalverseny minden egyes részletét is, úgy hogy csak egyes elszórt versek emlékeztetnek a mesterre. Itt már azt is megtette, hogy az ecloga színhelyét görög földről, a hol a többi idyll játszik, Italiába, és pedig éppen szülőföldjére, a Mincius partjára vitte át, de azt már elmulasztotta, hogy a szereplő személyeket a változott színtérhez alkalmazza és a Mincius partján árkádiai pásztorokat énekeltet.

De miért nem ment Vergilius, kérdezhetné talán valaki, még egy lépéssel tovább? Miért nem léptetett fel az itáliai színhelyen itáliai pásztorokat és miért nem használta fel idylljei megírásánál az itáliai népköltészet elemeit oly módon, a hogyan Theocritus a sicíliai pásztorok dalait nemesített alakban átvitte az irodalomba? Szóval miért nem alkalmazta a Theocritus művészetét nemzeti tárgyra? Ezekre a kérdésekre a római költészet minden ismerője azt kénytelen fe-

lenni, hogy ilyen feladatra római költő egyáltalában nem vállalkozhatott, mert a római irodalom már az első műköltő, Livius Andronicus óta teljesen szakított a népies hagyománnyal s egészen a hellenismus karjaiba vetette magát. Éppen a hellenismus hatása alatt a latin irodalmi nyelv csakhamar annyira eltért az élet és a nép nyelvétől s a költészet úgy a stílus, mint a külső forma tekintetében annyira elidegenedett a régi itáliai népköltészet formáitól, hogy a népies hagyományokhoz való visszatérés és egyáltalában a népies elemeknek a költészetben bármily alakban való érvényesítése lehetetlenné vált. Azt a roppant űrt, a mely a latin mű- és népköltészet közt századokon keresztül tátongott, csak a későbbi keresztény vallásos költészet hidalta át, de ez is csak úgy, hogy teljesen elszakadt a klasszikus költészettől, eldobta magától a görög időmértékes metrikát és visszatért az itáliai népdalok egyszerűbb rhythmikus formáihoz.

Vergilius tehát abban az öt idyllben, a melyről idáig szoltunk, nem azokról az itáliai pásztorokról szól, a kiket, mint falun felnőtt gyermek, bizonyára jól ismert, hanem a Theocritus pásztorait szerepelteti. Görög ezeknek a nevük, görögös a beszédjük és a gondolkozásuk. De Theocritus az élet után festett, Vergilius már csak Theocritus után. Azért nem is csoda, hogy ez eclogákban csupán azok a részletek mondhatók igazán sikerülteknek, a hol a költő a tájak leírásával, az állat- és a növényvilág rajzával foglalkozik, mert itt olyan tárgyokról szól, a melyeket mint falusi ember és a szabad természet nagy kedvelője jól ismert; de pásztorai már nem oly élettellel teljes, töről metszett alakok, mint a Theocrituséi, hanem csak halvány utánzatok. Nem elevenednek meg előtt-

tünk, nem tudnak igazi érdeklődést kelteni maguk iránt. Ennélfogva éppen abban, a mi Theocritus fő erőssége, a pásztorélet objektív festésében a latin költő messze elmarad mestere mögött s az élethűség és eredetiség hiányát nem pótolja nekünk nyelvének szépsége. Ne feledjük végre azt sem, hogy Vergilius saját hibáján kívül meg volt fosztva a jellemzetesség egy oly eszközétől, a mely Theocritus leghatalmasabb fegyvere volt; mert a siciliai költő művészi módon használhatta föl a görög kardalköltészetben már irodalmivá lett dór nyelvjárást arra, hogy a szereplő személyek beszédeinek igazi népies zamatot adjon, míg Vergiliusnak a latin nyelv szegényebb voltánál fogva, mely az irodalomban dialektusokat nem ismert, előre le kellett mondania erről. És maga ez a latin irodalmi nyelv, államférfiak és hadvezérek, parancsoláshoz szokott urak nyelve, még a költészetben is sokkal pathetikusabb és szónokiasabb volt, hogysen valóban népies tudott volna lenni. A Vergilius pásztorai bizony éppen úgy beszélgetnek egymással, mint Róma legműveltebb fiai, a kik a főváros finom nyelvszokását, az *urbanitas*-t tették a költészet minden nemében kötelezővé és kényes fülök a parasztozságot, a *rusticitas*-t még ott sem állhatta ki, a hol helyénvaló lett volna. Ilyen közönségnek nem is lehetett valódi pásztorokat mutatni be s így a Vergiliuséi sem a mezők és rétek igaz gyermekei, hanem csak afféle szalon-parasztok, a rococo-pásztorok méltó ősei. Valódi népies költeményt a római irodalom aranykorában, az irodalmi nyelv és ízlés akkori állapota mellett épp oly kevésbé írhatott Vergilius, a mint a hogy nem írhatott ilyet egyetlen franczia költő sem a XVII. és a XVIII. században, vagyis mindaddig, míg az ízlés

európai forradalma a klassziczizmus békóit szét nem törte.

Különben Vergilius csakhamar maga is belátta, hogy a pásztorélet realiztikus festésében mesterével semmikép sem versenyezhet. Ekkor egy merész újításra határozta el magát. Megtartotta ugyan az idyll formáját, mert e műfaj sajátságos stilusában már teljesen otthonos volt, de célul azt tűzte ki, hogy saját élményeit foglalja bele az idyll keretébe. Ezt látjuk az első és a kilenczedik eclogában.

Az első ecloga színhelye Mantua környéke. Tityrus, a ki nyugodtan heverész a terebélyes bükkfa árnyékában és dalaiban kedves Amaryllisát énekli meg, maga Vergilius, a ki Octavianus kegyelméből visszakapta elkobzott jószágát és gond nélkül élhetett költészetének. Az az ifjú, a kit Rómában felkeresett s a ki megengedte neki, hogy nyáját ezentúl is a megszokott, kedves vidéken legeltesse, nem más, mint Octavianus, a kit a hálás pásztor ezentúl ugyanolyan tiszteletben részesít, mint házi isteneit, mert csak neki köszönheti házi tűzhelyének épségben maradását. Ebben nyilvánul a költemény főcélja, a köteles hála lerovása Octavianusszal szemben. Meliboeus, a ki nyájával együtt szülőföldét elhagyni készül, a birtokaikból kiűzött mantuabeliek képviselője. Midőn saját szerencsétlen sorsát irigyen hasonlítja össze a Tityrus nyugalmas boldogságával, midőn elpanaszolja, hogy a régi lakosság, mely ezt a gyönyörű földet annyi szeretettel művelte, most szétszóródik a világ minden tája felé, kit Afrikába, kit Scythiába, kit Britanniába, a világ végére dob balvégzete s az eddig oly gonddal művelt szántóföldeket felveri a gaz az új tulajdonos, a durva katona kezén, ezzel bizonyára azt akarta el-

érni a költő, hogy a hatalmasok figyelmét felhívja az ártatlanul sujtottak bajára, a kikről szintén gondoskodni kell, hogy, ha már ősi földjeiket nem tarthatják meg, legalább más módon kapjanak némi kárpótást. Itt tehát Vergilius úgy lép fel, mint szerencsétlen földieinek szószólója. Midőn pedig Meliboeus minden baj okát a belső villongásokban találja és világos célzással utal arra, hogy ilyen viszonyok közt minden békés és hasznos foglalkozás lehetetlenné válik,¹ e szavakból is a költő hazafias intelme hangzik ki: figyelmeztetni akarja a rómaiakat, hogy valahára vessenek véget a polgárháborúknak, a melyek végveszélybe döntik az egész nemzetet. Kifejezést ad végre annak a büszkeségnek is, a mely az itáliai embert a hatalmas főváros, Róma láttára eltöltötte, a Tityrus szavaiban. „Én, balga, — úgymond Tityrus — azt hittem, hogy az a város, melyet Rómának neveznek, hasonló ehhez a mienkhez (t. i. Mantuához), a hova mi pásztorok gyakran hajtjuk be gyenge bárányainkat. Hiszen mindig azt láttam, hogy a kutyához hasonló a kölyke, a gödölye hasonlít az anyjához s így szoktam összevetni a kicsit a nagygyal. De ez a város oly magasan emeli föl fejét a többi városok fölé, mint a hogy a cziprusfa kimagaslik a cserjék között“.² A római hazafi

¹ Ecl. I. vs. 71—73:

En, quo discordia cives
 Produxit miseros: his nos consevimus agros!
 Inserere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vites.

² Ecl. I. vs. 19—25:

Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
 Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
 Pastores ovium teneros depellere fetus.

lelkes örömének első költői kifejezését halljuk itt azon, hogy Róma immár az egész világ fővárosa lett, kapcsolatban azzal a gondolattal, hogy, valamint Tityrusnak, úgy a birodalom minden lakójának Rómához, a közös anyához való ragaszkodásban kell keresnie üdvét.

A kilencedik eclogában Moeris pásztor, a ki éppen útban van Mantua felé, hogy új ura, valami jött-ment ember számára gödölyéket vigyen oda, nem más, mint Vergilius hű cselédje, a ki még mindig ragaszkodik a birtokaiból másodszor is elűzött régi gazdához; Menalcas, a kiről Moeris elbeszéli, hogy csaknem életét veszté a durva katonákkal való czivakodásban, maga Vergilius. Azzal, hogy a Menalcas szerencsétlen sorsát Moerisszel elbeszélteti, fel akarta hívni a maga bajára befolyásos barátai, első sorban Alfenus Varus figyelmét, azzal pedig, hogy Moeris és pajtása, Lycidas, miközben Mantua felé igyekeznek, a Menalcas, vagyis a Vergilius dalait éneklik el egymásnak, bizonyára azt kívánta jelezni költőnk, hogy ő, mint a Múzsák kedveltje, a kinek a verseit már a pásztorok is zengik, különös jogot formálhat a hatalmasok védelmére. A költemények ugyan, mint Moeris keserűen mondja, épp oly tehetetlenek Mars fegyvereivel, mint a galambok a sassal szemben,¹ de azért Mars fiainak is szentnek kell tartaniok az

Sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
Noram, sic parvis componere magna solebam.
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

¹ Ecl. IX. vs. 11—13:

carmina tantum

Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.

ihletett költő személyét, mert a halhatatlanságot csak ő biztosíthatja nekik. A hősök emlékét egyedül a költő óvhatja meg a feledéstől.

Ezekben az idyllekben, az elsőben és a kilencedikben, néhány jelentéktelen reminiscentiát leszámítva, Vergilius már teljesen felszabadítja magát a mester hatása alól, a mennyiben, a mire Theocritusnál nincs példa, pásztorok álarca alatt következetesen keresztülvitt allegoriával saját élményeit és saját gondolatait adja elő. Ily módon az idyllnek egy egészen új faját, az *allegorikus idyllt* teremtette meg. Oly lépés volt ez, minőre addig a római irodalomban nem volt példa, mert a római költők egészen Vergiliusig megelégedtek azzal, ha valamely műfajt a maga változatlan alakjában elhódítottak a görögöktől. Vergilius volt az első, a ki mélyreható módosítást mert tenni magán az átvett műfajon s ezzel példát mutatott az aranykor fiatalabb költőinek arra, hogy a görög műfajok művészi elsajátításában az eddiginél nagyobb önállóságot tanusítsanak és a régi formákba új tartalmat önteni ne féljenek. Sőt, mi több, az a műfaj, a melyet egy megalkotott, világirodalmi jelentőségre is emelkedett; mert az újabb költők Petrarcatól kezdve nem Theocritust, hanem a Vergilius allegorikus idylljeit utánozták első sorban, és, hogy többet ne említsünk, a mi jó Faludink is az ő tanítványa. A mi végre a műfaj aesthetikai becsét illeti, ha elismerjük azt, hogy az ízléssel alkalmazott symbolikának a költészetben bárhol helye van, nem szabad megütköznünk azon, hogy Vergilius a symbolikát éppen az idyllben alkalmazta, mert az bizonyos, hogy nagy művészettel tudta ebbe a formába öltöztetni a maga egyéni élményeinek jelképes leírását. Éppen napjaink-

ban voltunk tanui annak, hogy a nagy norvég költő, Ibsen, *Ha mi holtak feltámadunk* című drámájában a szereplő személyek álarcza alatt a maga művészi élményeinek és költői egyénisége fejlődésének symbolikus rajzát tárta az olvasó elé, bizonyára azért, mert annyira hozzászokott már a drámai formához, hogy szubjektív érzéseit és gondolatait is csak ebben a formában képes kifejezni. Egészen hasonló ehhez a Vergilius eljárása, a ki, Theocritus hatása alatt, annyira beleélte magát az idyll stilusába, hogy a szokott lyrikus forma helyett az idyll formáját választotta akkor is, a mikor magáról és a maga nevében akart szólni.

Épp úgy, mint az első és kilencedik ecloga, külön csoportba foglalható össze a hatodik és a tizedik. Mind a kettőben barátját, Gallust, a jeles költőt magasztalja Vergilius és az idyll formáját csak külső keretnek használja.

Igy a hatodik eclogában az idyllikus elem mind-össze annyiban nyilvánul, hogy két pásztor, Chromis és Mnasylos meglepi az alvó Silenust és tréfás erőszakkal éneklésre kényszeríti, továbbá, hogy az ének végeztével, mivel már esteledni kezd, a pásztorok haza hajtják nyájaikat. Maga a költemény tulajdonképeni magva, a Silenus éneke, oly mondákat foglal össze, a melyek már kívül esnek az idyll szokott tárgykörén és az epikus költészet keretébe tartoznak. Kifejtettük a negyedik fejezetben, hogy mindazok a mesék, a melyeket itt Silenus a világ és az emberi nem keletkezésén kezdve elbeszél, Gallusnak alexandriai minták után irt elbeszélő költeményeiből vannak meritve és az idyllnek nincs is egyéb czélja, mint hogy a Gallus költészetének visszhangja legyen. Varus, a kihez az

idyll intézve van, és mindazok, a kik a Gallus verseit ismerték és szerették, bizonyára nagy gyönyörűséggel olvasták ezt az eclogát, mert minden sora Gallusnak valamelyik szép helyét idézte vissza emlékeztökbe, de az elfogulatlan olvasó, a kit nem veszteget meg a Gallus iránt való személyes érdeklődés, mégis alapjában elhibázottnak kell hogy ítélje az egész idyllt. Nincsen meg benne az, a mi nemcsak a költői, hanem egyáltalában minden művészi alkotásnak a lelke, az egység. Silenus dala ugyanis három különálló részből áll, a melyek közt nincsen semmiféle belső összefüggés: az első a görög mythológiának Hesiodus nyomán járó rövid foglalata a világ keletkezésétől a Phaëton mondájáig, a második Gallusnak költővé avatása a Helicon hegyén, a harmadik a Scylla és a Tereus bűnös szerelmének története. Ezt a három részt csak az a külső kapocs fűzi egymáshoz, hogy valamennyi a Gallus költeményeiből van merítve, s a ki ezt nem tudja, a mint hogy nem is tudták a magyarázók a legújabb időkig, az előtt érthetetlen chaos az egész idyll. Látszik, hogy a költő csak egy szűk baráti kör számára írta s megelégedezett az olvasók nagy többségéről, a mely nem ismerhette annyira tövéről-hegyére a Gallus költészetét, mint Alfenus Varus vagy ő maga. Ez pedig olyan fogyatkozás, a melyet a stilus semmiféle szépsége nem pótolhat.

A tizedik eclogában az idyllikus elem abban mutatkozik, hogy a költő a bevezetésben pásztornak tünteti föl magát, a ki Gallus szerelméről énekel, míg kecskéi körülte legelésznek, a végén pedig, midőn befejezi az éneket, hozzáteszi, hogy esteledni kezd és haza kell hajtania a kecskéket. Idyllikus környezetben tünteti fel továbbá magát Gallust is, a kit juhok és

pásztorok vesznek körül s a pásztorok istenei, Apollo, Silvanus és Pan részvétellel hallgatnak, miközben panaszát elzengi. Már a költemény magva, a Gallus szerelmi dala, nem egyszerű pásztordal, nem azoknak a naív szerelmes énekeknek az utánzása, a minőket Theocritus szőtt bele idylljeibe s a melyekben a sici-liai pásztorok dalainak, tehát valódi népdaloknak adott nemesebb formát, hanem a Gallus szerelmi elegiáinak, az alexandriai finom művészet szabályai szerint készült s így minden népiességtől távol álló költeményeknek visszhangja. Mindazáltal ez az idyll a maga nemében sokkal sikerültebb, mint a hasonló czélból készült hatodik, mert megvan benne a hangulat egysége, s így zavartalan élvezettel olvashatják és minden részletében megérthetik azok is, a kik Gallus verseit nem ismerik. Mindazokat a sajátságos motívumokat, a melyeket az ókori erotikus költők az elegiában a szerencsétlen szerelem leírásánál használni szoktak s a melyeket éppen Gallus honosított meg alexandriai minták nyomán a római költészetben, a menekülést a szabad természet ölébe, a sóvárgást a távollevő kedves után, a feledés hiábavaló keresését, a panaszt Ámor isten kegyetlensége ellen, a ki a sebzett szívű szerelmest a világ minden táján üldözi, oly ügyesen foglalta össze a költő a hűtlen Lycorist sirató dalban, melyet Gallus szájába ad, hogy ez a dal a mellett, hogy kivonatát adja Gallus egész szerelmi költészetének, maga is egységes elegiát alkot és bátran állitható az elegia mestereinek, Tibullusnak és Propertiusnak remekei mellé.

Láthatjuk mindezekből, hogy a hatodik és a tizedik ecloga se nem valódi idyll, mert nem a pásztorok életét festi, mint a fönnebb tárgyalt öt ecloga,

se nem allegorikus idyll, mert nincs benne semmi symbolika, mint az elsőben és a kilenczedikben, és hősét, Gallust, a maga neve alatt lépteti fel, hanem idyllikus keretbe foglalt alkalmi költemény, a melyben az egésznek a magva az idylltól teljesen elütő műfajhoz tartozik. Így a hatodikban a Silenus éneke három kis éposz, vagy, a mint az alexandriai írók, a kik e műfajt különösen kedvelték, nevezni szokták, *epyllion*, egyesített kivonata; a tizedikben pedig a Gallus dala tökéletes szerelmi *elegia*.

A mi végre a negyedik eclogát illeti, itt a költő már az idyllikus keretet is teljesen mellőzte, mert érezte, hogy a nagyszerű tárgy semmikép sem illenék belé. Ebben a bámulatos költeményben, midőn a boldog aranykor visszajöttét a brundisiumi béke létrehozásában oly nagy érdemeket szerzett Pollio consulságához és fiának éppen akkor történt születéséhez fűzi, úgy lép fel, mint a polgárháborúktól elgyötört és egy békésebb, jobb idő után sovárgó nép szószólója s annak a sejtelmes várakozásnak, a mely a népet e válságos években elfogta, oly szívhez szóló kifejezést tudott adni a Sibylla-féle jóslatok rejtélyesen magasztos nyelvén, hogy műve nemcsak a kortársakat ragadta el, a kik a benne kifejezésre jutott hangulatot közvetlenül átérezték, hanem, mint a következő megmutatta, mély hatást tett később is mindazokra, a kik az emberiség nyomorúságát fájlalva hinni és remélni akartak egy jobb kor eljöveteleiben. Csak ez teszi érthetővé, hogy az egyházatyák nem átalították a pogány költő verseibe a Megváltóra vonatkozó jövődölést magyarázni belé.

Ha már most eddigi fejtegetéseinkre visszatekintünk, világosan áll előttünk, hogy, ha Vergilius eclogáit

- helyesen akarjuk megítélni, óvakodnunk kell minden általánosítástól és pontosan meg kell különböztetnünk egymástól a gyűjtemény különmemű darabjait. Az egész gyűjteménynek a fele, öt ecloga, nevezetesen a második harmadik, ötödik, hetedik és nyolczadik, valódi idyllek, a Theocritus pásztori költeményeinek több-kevesebb önállósággal való, de mindig halvány utánzatai, az első és a kilenczedik ecloga allegorikus idyllek, Vergilius eredeti alkotásai, melyekkel egészen új műfajt, a symbolikus költészet egy sajátságos nemét teremtetten meg, olyat, a mely utóbb polgárjogot szerzett magának nemcsak a római, hanem az egész világ-irodalomban s így kétségtelenül életre való alkotásnak bizonyult, a hatodik és a tizedik ecloga idyllikus keretbe foglalt alkalmi költemények, és pedig az előbbi kevésbé sikerült, mert belső egység nélkül való epyllion-egyveleg, az utóbbi ellenben remek elegia, végre a tizedik ecloga fenséges költői jóslat, melynek az idyll formájához semmi köze sincs és a mely bizonyára csak azért került az idyllek közé, mert kis terjedelménél fogva nem volt alkalmas arra, hogy külön kiadvány alakjában lásson napvilágot.

Vergilius az eclogákban, a mint már említettük, mint a római költészet alexandrin iskolájának, a Valerius Cato-féle iránynak folytatója lép fel. Ez iskola tagjai mindazokkal a műfajokkal foglalkoztak, a melyeket az alexandriai görög költők kedveltek: írtak epigrammákat, kisebb lyrai költeményeket, elegiákat és epyllionokat. Nem volt azonban még a görögöktől elhódítva az a műfaj, melyben az alexandrinusok leginkább jeleskedtek, a melyben egyedül teremtetek valami újat s egyszersmind aesthetikailag becses, az idyll, a mennyiben Vergilius előtt e téren csak

néhány jelentéktelen kísérlet történt. A latin irodalomra nézve tehát az eclogák főjelentősége az, hogy Vergilius az idyllt e költeményekben mutatta be először a római olvasóknak, és, mivel a római írók legfőbb törekvése és becsvágya azt volt, hogy átültessék a maguk irodalmába a görög költészet minden műfaját, az, a mit Vergilius tett, már magában véve elegendő volt arra, hogy a közfigyelmet reá terelje.

Felülmulta azoban összes elődeit a nyelv művészetében s ez volt az, a mivel hírnevét és tekintélyét egyszerre megalapította, mert a kifejezésnek az az elegantiája, a stilusnak az a minden archaikus nehézségtől ment finomsága, a hexameternek a tartalom minden árnyalatához alkalmazkodó virtuóz kezelése egészen új volt a maga korában, s ha akadtak is a hagyományos formákhoz ragaszkodó ósdiak, mint a harmadik ecloga magyarázatánál már említett Bavius és Maevius, a kik a költő újításait nem értették, rajtok megbotránkoztak, sőt ki is gúnyolták, ez az ellenzék csakhamar elnémult a műértők tetszészaja mellett, a merész példa követőkre talált s így lett Vergilius már első, nyilvánosságra bocsátott könyvével a római irodalmi aranykor költői nyelvének megalapítója.

Annyi bizonyos, hogy Vergilius nemcsak jeles költőnek, hanem merész nyelvújítónak is tűnik föl már az eclogákban. Újításai nemcsak stilisztikai természetűek, hanem kiterjednek a syntaxisra és a szókincsre is. Látszik, hogy a költő szegényesnek találta a köztársaság-korabeli irodalom nyelvét s minden áron gazdagabbá és változatosabbá igyekezett tenni. Egész csomó, addig ismeretlen vagy legalább is szokatlan szóvonzatot használ, és, a mi a latin nyelvben különös nehézséggel járt, nem riadt vissza egészen új

szók képzésétől sem. Ladewig az ő Vergilius-kiadásában nem kevesebb, mint hatvankét olyan szót sorol fel, a mely a latin irodalomban először az eclogákban fordul elő, köztük tizennyolcz olyat, a mely minden valószínűség szerint a költő saját alkotása.

Ezek az újítások erős visszahatást keltettek a régibb irodalom kedvelői s az orthologus nyelvészek körében. Valami Cornificius a *hordeum* (árpa) szónak szokatlan többes számán akadt fenn, a melyet a költő az ötödik eclogában használt,¹ és egy gúnyos versben e szavakkal támadta meg Vergiliust: „A ki *árpákat* mondott, attól elvárhatjuk, hogy *búzákat* is mondjon“.² Valami Numitorius pedig *Antibucolica* czim alatt parodiában akarta nevetségessé tenni az első és a harmadik eclogát, és, a mint e parodiák reánk maradt töredékeiből kitűnik, ő is a nyelvbeli újításokon botránkozott meg. Az első eclogában ugyanis Vergilius a *tegmen* szót, mely eredetileg ruhát vagy takarót jelentett, az árnyékot adó lombokra alkalmazza, midőn leírja, hogy Tityrus boldogan hűsöl a terebélyes bükkfa árnyékában, azaz, szó szerint való fordításban, *a bükkfa takarója alatt*³; ezt gúnyolta ki Numitorius, a ki parodiáját e szavakkal kezdé: „Tityrus, ha úgy is meleg a tógád, mire való a bükkfa-takaró?“⁴ A harmadik ecloga első versében Menalcas pásztor így szólítja

¹ Ecl. V. vs. 36 :

Grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis.

² V. ö. Cledonius, Gramm. Lat. V. 43. K. :

Hordea qui dixit, superest, ut tritica dicat.

³ Ecl. I. vs. 1 :

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi.

⁴ Vita Donati, ed. Reifferscheid, p. 65 :

Tityre, si toga calda tibi est, quo tegmina fagi ?

meg a juhokat őrző Damoetast: „Mondd meg nekem, Damoetas, kié ez a jószág? Talán a Meliboeusé?“ mire Damoetas így felel: „Nem, hanem Aegoné; a minap adta át nekem Aegon“. ¹ A feltűnő itt az, hogy a költő a *cuius* (kié?) névmásnak abban az időben már szokatlan semlegesét (*cuium*) használja, s ez indította Numitoriust arra, hogy az ecloga parodiáját így kezdje meg: „Mondd meg nekem, Damoetas, miféle jószág ez? Vajjon latin-e? — Nem, hanem a mi Aegonunk legelőjén szoktak így beszélni!“ ² Ebből világosan kitűnik, hogy az említett szóalakban a művelt latin nyelvben megengedhetetlen parasztosságot látott. Az ócsárlók kifogásai tehát nem annyira az eclogák tartalmára, mint inkább a nyelvbéli különösségekre vonatkoztak.

De a műértők nagy többsége másképp ítélte; ezeket éppen az új, eredeti költői nyelv bájolta el. Az író első nagy sikerét a hatodik eclogának köszönte, melyet Rómában válogatott közönség előtt maga olvasott fel, valószínűleg Asinius Pollio biztatására, mert, a mint említettük, ez a kitűnő férfiú volt az, a ki a nyilvános irodalmi felolvasások, az úgynevezett *recitatiók* divatát Rómában meghonosította. A felolvasás oly tetszést aratott, hogy az eclogák csakhamar a színpadra kerültek, a hol énekesek zenekiséret mellett adták elő s így a legszélesebb körben ismeretessé tették. Egy ily előadás alkalmával, midőn

¹ Ecl. III. vs. 1—2:

Dic mihi, Damoeta, *cuium* pecus? An Meliboei? —
Non, verum Aegonis, nuper mihi tradidit Aegon.

² Vita Donati, ed. Reifferscheid, p. 65:

Dic mihi, Damoeta, *cuium* pecus? Anne latinum? —
Non, verum Aegonis nostri sic rure loquuntur.

Vergilius is a színházban volt, történt, hogy a gyönyörű versektől elbájolt közönség felállással fejezte ki tiszteletét a szerző iránt, a mi a tiszteletnyilvánításnak olyan módja volt, a minőben csak Augustust szokták részesíteni. Ezzel a nép is szentesítette a műértők ítéletét, ünnepiesen avatta Vergiliust a nemzet nagy költőjévé s Horatius már csak a közvélemény szavát tolmácsolta, midőn szatiráiban az eclogák verseinek kellemes lágyságát és nyelvök báját magasztalta.¹

A fiatal író valóban meg lehetett elégedve első művei sikerével s a közönség elismeréséből erőt meríthetett nagyobb és ritka tehetségéhez méltóbb feladatokra.

¹ V. ö. Sat. I. 10, vs. 53—54:

. . . molle atque facetum
Vergilio adnuerunt gaudentes rure Camenae.

HETEDIK FEJEZET.

Vergilius és Maecenas.

Említettük már, hogy Vergilius, miután birtokából másodszor is kiűzték, Alfenus Varus és Cornelius Gallus tanácsára Maecenashoz fordult, a ki, noha akkor még alig ismerte a költőt, készségesen segített rajta és teljes kárpótláshoz juttatta. Ez időtől fogva egyre bizalmasabbá lett köztük a viszony és ezentúl már nem Asinius Pollio, hanem Maecenas volt az, a ki Vergilius költői működésénél a pártfogó és a sugalmazó szerepét játszotta. Helyén való tehát, hogy e halhatatlan emlékü férfiúval most már közelebbről ismerkedjünk meg.

Caius Cilnius Maecenas előkelő etruszk nemzetségből származott. Ősei egykor fejedelmi méltóságot viseltek a régi Etruriában. Caesar halála után csakhamar a fiatal Octavianus legbizalmasabb embere lett, a ki mit sem tett az ő tanácsa nélkül. Ő volt az, a ki létre hozta a házasságot Octavianus és Scribonia, a Sextus Pompeius apósának nővére közt, hogy a családi összeköttetés útján Sextus Pompeiust, a hatalmas pártvezért, Octavianus ügyének megnyerje. Midőn a perusiai háború alkalmával a szakítás Octavianus és Antonius közt kikerülhetetlennek látszott, ő lépett közbe a béke érdekében és nagy része volt a brundisiumi egyezmény megkötésében. Néhány év múlva, mikor újra viszálykodások támadtak a hatalom két birtokosa közt, megint ő háritotta el a polgár-

háború fenyegető veszedelmét, a mennyiben 37-ben Kr. e. sikerült létrehozni a tarentumi szerződést. Később, midőn Octavianus a provinciákban volt elfoglalva, így különösen az Antoniusszal és Cleopatrával vívott harcok ideje alatt, ő maradt hátra a fővárosban, mint Octavianus teljes hatalmú megbízottja és helyettese, s hogy a legválságosabb években Rómában és Italiában nyugalom uralkodott s a birodalom középpontja Octavianushoz hű maradt, első sorban neki volt köszönhető. De a hűség, a melylyel a Caesar utódát szolgálta, nem fajult a szolgálalkúségig, sőt, ha kellett, szembe mert szállani urának hibáival, a mint egy jellemző eset, melyet hiteles történetíró jegyzett fel, bizonyítja. Octavianus, a ki fiatal hevében nagyon is hajlandó volt a kegyetlenkedésre, egy alkalommal számos halálos ítéletet akart hozni s már csak az ítéletek kimondása volt hátra. Ekkor Maecenas, a ki vele egy asztalnál ült, odadobta hozzá íróasztalját, melyen e szavak állottak: „Kelj fel már, hóhér!” Mire Octavianus azonnal felkelt helyéről és az ülést feloszlatta. Ebből is láthatjuk, hogy Maecenas, ha rá került a sor, bátran kimondta az igazat a leghatalmasabb előtt is, és, hogy befolyása a fiatal uralkodóra, a ki nagyon rászorult egy idősebb és tapasztaltabb barát tanácsaira, nem lehetett kedvezőtlen.

Nagyon rokonszenves vonás a Maecenas jellemében az is, hogy ment volt minden személyes hiúságtól és nagyravágyástól. Mikor a cél, a melyet szolgált, el volt érve s Octavianus az Antonius leverése után a birodalom korlátlan ura lett, leghívebb embere visszavonult a magánéletbe, nem volt rábirható, hogy akár szenatori rangot, akár magas állami méltóságokat fogadjon el, s egyszerű római lovag maradt haláláig. Ez

időtől fogva nem kívánt ő egyebet, mint, hogy zavartalanul élhessen kedvteléseinek.

Szerette az életet. Reánk maradt egy kis verse, a melyben leplezetlen őszinteséggel vallja be, hogy az élethez minden áron, bármily nyomorúság és kin daczára is, tudna ragaszkodni, a mivel magára is vonta a szigorú stoikus iskola híveinek neheztelését, a kik férfiatlannak találták az élethez való túlságos ragaszkodást és éppen azt vallották, hogy az élet nem legfőbb javunk. Mi azonban kénytelenek vagyunk elismerni, hogy annak, a ki úgy tudott élni, mint ő, érdemes volt az élethez ragaszkodnia. A válogatott, finom élvezetek mestere volt ő, a ki értette a módját, hogy végig kóstolja a világ minden érzéki és szellemi gyönyörűségét. Szerette az asszonyokat, asztala a leghiresebbek egyike volt Rómában, palotája az izléses fényűzés remeke, kertjeit pedig mintául használták a későbbi császárok tündéri parkjaik berendezésénél. Voltak is sokan, a kik, csupán a külsőség után ítélve, nem tartották őt egyébnek puhálkodó kéjvadásznál; hiszen még öltözködésében is voltak oly különösségei, a melyeket a rómaiak férfiatlanság jeleinek tartottak és sohasem tudtak neki megbocsátani.

De mi szívesen megbocsátjuk neki minden gyengeségét azért a legnemesebb fényűzésért, a melyet az irodalom pártolásában fejtett ki. Kitünő ismerője volt a görög irodalomnak, értette és élvezte a görög költői művészet minden finomságát s legfőbb vágya az volt, hogy a római irodalom is oly munkákkal dicsekedhessék, a melyeket bátran lehessen a helyén remekkel szembe állítani. Ezért istápolta a költőket, mint valódi műértő, az ügy iránt való igaz lelkesedésből, nem pedig pusztá hiúságból. Hiszen, ha

csak az lett volna a célja, hogy a poétákkal saját dicsőségét hirdettesse, megelégedhetett volna azzal, hogy zsoldjába fogadja a már megállapodott tehetségű és elismert hírvű költőket; de ő éppen a pályájok kezdetén álló fiatal embereket karolta fel, s hogy ritka éles szeme volt a tehetségek felismerésében, bizonyítja az a kétségbevonhatatlan körülmény, hogy mindazokból, a kiket pártfogására méltatott, első rangú költők lettek. Nem is elégedett meg azzal, hogy a szegény poétákat fejedelmi bőkezűséggel a megélhetés minden gondjától megszabadította és lehetségessé tette nekik, hogy tisztán Muzsájoknak éljenek, hanem ahhoz is értett, hogy a fejlődő tehetségeket helyes irányba terelje, nekik jó tanácsokkal és hasznos útbaigazításokkal szolgáljon, kész munkáikat megbírálja és kijavítani segítsen. Műbarát volt ő a szó legszebb értelmében és csakugyan megérdemelte, hogy nevét mint diszítő jelzőt alkalmazzuk mindazokra a nemes férfiakra, a kik a művészet, a tudomány vagy az irodalom érdekeinek istápolását tűzik ki életük céljául.

Szépen jellemzi őt, mint embert, az a személyes viszony, a mely közte és pártfogoltjai közt fennállott. Nem tányérnyalókat, nem hizelgőket akart ő házában látni, mint annyi nagy úr, a ki csak kérdésből játszsza a műpártolást, hanem hozzá szívből ragaszkodó, igazi jó barátokat akart szerezni. Kimélte azoknak a nemes érzékenységet, a kiket jótéteményeiben részesített, és kerülte még a látszatát is annak, mintha azokat, a kiket lekötöleztetteivé tett, függetlenségtől akarná megfosztani. Ezért hódolt meg előtte, ezért rajongott érte még oly férfias lélek is, a minő Horatius volt, a ki kezdettől fogva csak a legnagyobb

magasztalás és a legmelegebb szeretet hangján tud szólani róla, holott arra már csak későn és nagy nehezen tudta magát elhatározni, hogy Augustust dicsőítse.

A Maecenas költői körének legidősebb és kezdetben legnagyobb tekintélyű tagja *Lucius Varius Rufus* volt. Művei, fájdalom, mind elvesztek, de a régiek nyilatkozataiból kitűnik, hogy a kortársak őt a római irodalmi aranykor elsőrendű csillagaival egy sorba állították. Ő volt az első költő, a ki Octavianus szolgálatába szegődött s a kit úgy tekinthetünk, mint a Julius-ház udvari poétáját. Mikor Vergilius az eclogákat írta, már megjelent és nagy sikert aratott Variusnak Julius Caesar haláláról szóló epikus költeménye, mely a nagy dictator magasztalásával foglalkozott. Vergilius át is vett belőle egy helyet a nyolczadik eclogában,¹ sőt későbbi műveiben is érdemesnek tartotta utánozni, Horatius pedig egyik satirájában² elismerte, hogy az éposznak nincs több oly nagy mestere, mint Varius, sőt még később is úgy nyilatkozik egyik ódájában, hogy csak Varius volna képes Agrippa, a nagy államférfiú és hadvezér, tetteit méltó módon megénekelni.³ Mikor a tanács 27-ben Kr. e. az *Augustus* czímmel tüntette ki Octavianust, Varius *Augustus dicsérete (panegyricus Augusti)* czim alatt egy, hexameterekben írt költeményt adott ki, melyben a császár

¹ Ecl. VIII. vs. 85.

² Sat. I. 10. vs. 43–44:

. forte epos acer,

Ut nemo, Varius ducit.

³ Carm. I. 6. vs. 1–2:

Scriberis Vario fortis et hostium

Victor Maeonii carminis alite.

nagy tetteit és a birodalom körül szerzett érdemeit sorolta föl. Ennek egyik híres helyét Horatius tartotta fenn számunkra. Mindössze három vers ez, de oly sokat fejez ki, hogy, bizvást elmondhatjuk, ez a legszébb dicséret, a melyben uralkodó valaha részesült. „Hogy a nép óhajtja-e forróbban a te javadat, — úgy mond a költő — vagy te a népet, azt hagyja eldöntetlenül Juppiter, a ki egyaránt oltalmaz téged és a várost“.¹ Úgy látszik tehát, hogy nem hiába tartották őt Róma legnagyobb epikusának mindaddig, míg Vergilius az Aeneisszel árnyékot nem vetett barátja dicsőségére.

Még nagyobb sikere volt a drámában. Az actiumi győzelem örömnepén 29-ben Kr. e. adták elő *Thyestes* czimű tragédiáját, a melyben mindazt, a mit addig a római irodalom a komoly drámában teremtet, messze fölülmulta. Az ő *Thyestesében* és az Ovidius *Medeájában* látták a régiek a római tragédiaírás két legnagyobb remekét s a Varius munkájáról oly nagy tekintélyű műbíró, mint Quintilianus, mondja, hogy akármelyik görög drámával szembe merné állítani.² E tanúság szerint bátran elhihetjük, hogy az ő jelentősége a drámában épp olyan volt, mint a Vergiliusé az époszban, a Horatiusé a satirában és a lyrai költészetben, a Tibullusé és a Propertiusé az elegiában: ő volt az első, a ki e nemből a görög mestereket utólérte.

Ez a kitünő férfiú volt a mi Vergiliusunk legben-

¹ Epist. I. 16. vs. 27—29:

Tene magis populus salvum velit an populum tu,
Servet in ambiguo, qui consulit et tibi et urbi,
Juppiter.

² Quint. Inst. Or. X. 1, 98: Iam Varii Thyestes cuilibet Graecarum comparari potest.

sőbb barátainak egyike. Már az *Apróságok* (*Catalepton*) közt találunk egy négysoros epigrammát, a melyben Variust *édes barátjának* nevezi s a melynek enyelgő hangja bizalmas viszonyról tesz tanuságot.¹ De nagyra becsülte őt, mint költőt is és a kilenczedik eclogában még úgy tekint fel idősebb barátjára, mint mesterére. „Még olyat nem tudok énekelni, úgy mond, a mi egy Variushoz, egy Cinnához méltó volna; az én hangom csak olyan az övéké mellett, mint a lúdé a hattyúk zengése közt.”² Később ugyan éppen ő volt az, a ki Variust mint epikust messze túlszárnyalta, de ez mit sem változtatott egymás iránt való szeretetükön, mert Varius sohasem irigyelte barátja sikereit. Mikor Vergilius végzetes görögországi útjára készült, borús sejtelmek fogták el s ezek hatása alatt Variust arra kérte, hogy, ha utazása közben, mielőtt az Aeneist véglegesen befejezné, meghalna, tegyen meg neki Varius egy utolsó baráti szolgálatot: égesse el az Aeneis kéziratát, mint a mely tökéletlen alakjában nem való a nyilvánosság elé. Ez az adat azért jellemző, mert kitűnik belőle, mennyire bizott Vergilius a Varius Barátságában; azt hitte, hogy ez az ember barátja végső akaratát még ebben a képtelen kívánságban is tisztelni fogja. Varius azonban a kívánság teljesítését egyenesen megtagadta. Mikor nemsokára

¹ Catal. VII. :

Scilicet hoc sine fraude, Vari dulcissime, dicam :
 Dispeream, nisi me perdidit iste putus.
 Sin autem praecepta vetant me dicere, sane
 Non dicam, sed me perdidit iste puer.

² Ecl. IX. vs. 35—36 :

Nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
 Digna, sed argutos inter strepere anser olores.

ezután Vergilius Brundisiumban halálos betegen feküdt, megint csak Variusra gondolt és őt bízta meg Tuccával együtt munkáinak kiadásával s így még az utolsó pillanatban is a legnagyobb bizalom jelével tisztelte meg.

Ugyancsak a Maecenas köréhez és Vergilius legbensőbb barátai közé tartozott a cremonai Quintilius Varus, római lovag, a kit mint jeles író és még jelesebb műbírót dicsérnek régi forrásaink. Horatius mint a szigorú és őszinte kritikus mintaképét jellemzi az *Ars poeticában*,¹ de még szebb emléket állított neki egyik ódájában,² melyet e jeles férfiúnak 24-ben Kr. e. történt korai halála alkalmából vigasztalásképen intézett a gyászoló Vergiliushoz. Magasztalja őt, mint a becsület, hűség, igazságérzet és őszinteség párját ritkító példáját s a mi költőnkhez való viszonyát így jellemzi: „Sok jó ember siratja az ő halálát, de senkinek sincs több oka sirni, mint neked, Vergilius!”³ Nem is tud vigasztalására egyebet mondani, mint, hogy igyekezzék belenyugodni a változhatatlanba; mert csak a béketűrés az, a mi az ily pótolhatatlan veszteséget elviselhetővé teszi.⁴ Világos ebből, hogy Quintiliusnak nagyon közel kellett állnia Vergilius szívéhez; de, mivel tudomásunk van arról, hogy már Catullussal is jó barátságban volt, jogosult az a föltevés, hogy nemcsak, mint hű barát, hanem mint irodalmi tanácsadó

¹ A. P. vs. 438—444.

² Carm. I 24.

³ V. ö. Carm I. 24. vs. 9—10:

Multis ille bonis flebilis occidit,
Nulli flebilior, quam tibi, Vergili.

⁴ U. o. vs. 19—20:

Durum: sed levius fit patientia,
Quidquid corrigere est nefas.

is sok szolgálatot tett Vergiliusnak éppen azzal, hogy figyelmét az új, alexandrin iskola felé terelte. Ő volt bizonyára a fiatal költő zsenge kísérleteinek irányítója és később is még ki nem adott munkáinak első bírálója, a ki finom ízlésével és leplezetlen őszinteségével nagy hasznára lehetett a jó tanácsot szívesen fogadó s az avatott kritikával szemben sohasem makacs barátjának.

Variustól és Vergiliustól elválhatatlan volt a Maecenas-kör egyik kisebb rendű költője, Plotius Tucca is. Műveiről mit sem szólnak forrásaink s már ez is mutatja, hogy írói érdeme sokkal csekélyebb lehetett, mint barátaié. Ízlésére sokat adott Horatius, a mi arra vall, hogy mint kritikus némi tekintélynek örvendhetett az irodalom emberei között.¹ A mi Vergiliushoz való viszonyát illeti, bizonyos, hogy költőnknek Quintilius halála után Variuson kívül nem volt bizalmasabb barátja Tuccánál. Költőtársai közül csakis róla és Variusról emlékezett meg végrendeletében s Varius mellett őt is megbízta azzal, hogy halála után műveinek gondját viselje. Semmi esetre sem lehetett tehát közönséges ember az, a ki a Maecenas válogatott körében, a költészet fejedelmei mellett ilyen szerepet tudott vinni.

Ebből a három emberből, Variusból, Tuccából és Quintiliusból állott a mi Vergiliusunk legbensőbb baráti köre. Valósággal elválhatatlanok voltak egymástól és leghitelesebb régi forrásunk nem is mulasztja el kiemelni azt a példás egyetértést, mely köztük uralkodott.² De a költő életrajzírói mégis elfeledték ki-

¹ L. Sat. I. 10. vs. 81—83.

² V. ö. Valerius Probus Vergilius-életrajzát, ed. Reifferscheid, p. 53.

emelni azt a mélyebb alapot, melyen ez a barátság fölépült s a melyre ezúttal mi mutatunk rá először. Pedig az már régen ismeretes dolog, hogy Varius és Quintilius az Epicurus hívei voltak ¹ és alapos okunk van hinni, hogy Tucca is ezt a rendszert követte.² Ha tehát visszagondolunk arra, a mit az epicureismusnak Vergiliusra való hatásáról az első fejezetben mondtunk, bizonyára valószínűnek fogjuk találni azt a feltevést, hogy e négy férfiú barátsága nem csupán az egyéni rokonszenven, hanem a philosophiai meggyőződés közösségén is alapult, annál is inkább, mert a régieknél, a kik a philosophiával nemcsak az elmélet szempontjából foglalkoztak, hanem egész életök vezéricsillagául fogadták el, nem volt ennél erősebb kapcsa a barátságnak. Bátran elhihetjük, hogy Vergilius és három legkedvesebb híve valóságos epicureus baráti szövetségre léptek, a melynek, mint általában minden epicureus barátságnak, legfőbb célja a mester tanításainak kölcsönös támogatással elősegített gyakorlati megvalósítása volt. Éppen azért ragasz-

¹ Variusról oly hiteles tanú, mint Quintilianus mondja (Inst. Or. 6, 3, 78): *L. Varius Epicureus (Caesaris amicus)*. Továbbá Körte (Rhein. Mus. 45, 172) kimutatta, hogy az epicureus Philodemus *Περὶ κολακείας* című iratában Variust és Quintiliust mint Epicurus híveit szólítja meg.

² V. ö. Valerius Probus Vergilius-életrajzában a következő helyet (ed. Reifferscheid, p. 53): *Vixit (t. i. Vergilius) pluribus annis liberali in otio, secutus Epicuri sectam, insigni concordia et familiaritate usus Quintili, Tuccae, Vari*. Ezt én úgy magyarázom, hogy az életrajzíró, midőn Vergiliusnak epicureus életmódját kiemeli s mindjárt utána azt mondja, hogy példás egyetértésben és barátságban élt Quintiliussal, Variusszal és Tuccával, ezt a három embert is úgy akarja feltüntetni, mint ugyanannak az életmódnak a híveit.

kodhattak annyira egymáshoz, mert philosophiai elveik, a melyeket lelkök legbecsesebb kincseinek tartottak, közösek valának.

Jó barátja volt Vergiliusnak az aranykori költészet másik nagysága, Horatius is. Mint a szabadságért lelkesülő ifjú, Brutus oldalán harczolt a philippi-i csatában s a köztársasági párt katasztrófája reá is rettentő csapást mért. Nemcsak a politikai pályáról kellett lemondania, mint a bukott rendszer hívének, hanem még családi jószágát is lefoglalták a veteránok számára. Szárnyaszegetten (*decisis pennis*), mint maga mondja, tért vissza Rómába s kénytelen volt mint quaestori irnok tengetni életét. Szerencsére a neki nem való hivatalos munka nem nyűgözte le teljesen s maradt annyi ideje, hogy költői kísérletekkel foglalkozzék, melyekről némi ironiával később úgy nyilatkozik, hogy kezdetben csak a *vakmerő szegénység* ösztönözte versfaragásra.¹ De a siker nem maradt el. Vergilius és Varius csakhamar felismerték első zsengeiben a tehetség oroszlánkörmeit s már 38-ban bemutatatták őt Maecenasnak, a ki nemsokára nagyon megkedvelte s bőkezűségével minden anyagi gondtól megszabadította. Maga Horatius beszéli ezt el egyik szatirájában, a hol Maecenashoz fordulva így szól: „Nem a vakeset hozott véled össze. Először a jó Vergilius, azután Varius mondta meg neked, ki vagyok”.² Ebből tehát világosan kitűnik, hogy tulajdonkép Ver-

¹ Epist. 2, 2, 51:

Paupertas impulit audax,

Ut versus facerem.

² Sat. I. 6, 54—55:

Nulla etenim tibi me fors obtulit. Optimus olim
Vergilius, post hunc Varius dixere, quid essem.

gilius volt a Horatius felfedezője s hogy a venusiai lantos barátsága a mi költőnk iránt a hála érzetéből fakadt. Szép kifejezést adott ennek az ötödik szatirában, a hol Maecenas kíséretében Rómából Brundisiumba tett utazását írja le igen érdekesen. Ez 37-ben történt Kr. e., mikor újra kiélesedtek az ellentétek a két triumvir közt és Maecenas, ura megbízásából, éppen azért sietett Brundisiumba, hogy ott egyezséget kössön Octavianus és Antonius közt, a mi az ügyes diplomatának sikerült is. Maecenas és Horatius, a kik közt ekkor már nagyon bizalmas volt a viszony, együtt indultak el a fővárosból és Sinuessában csatlakozott hozzájuk a három elválhatatlan jó barát, Tucca, Varius és Vergilius. Erről a találkozásról írja a költő: „Kedves nap virradt reánk, mert Sinuessában Plotius, Varius és Vergilius jöttek elénk, a kiknél tisztább, becsületesebb lelkeket nem szült még a föld s a kiknek senki sem tartozik annyival, mint én. Micsoda ölekezés, micsoda öröm volt ekkor! Nincs is nagyobb kincs a kedves jó barátnál“. ¹ Ugyanebben a szatirában még egy érdekes adatot őrzött meg számunkra Horatius Vergiliusról. Az utazás további folyamán elbeszéli, hogy, mikor Capuában pihenőt tartottak, ebéd után Maecenas a rómaiak közönséges szokása szerint labdázni ment, de ő és Vergilius aludni mentek, „mert — úgymond — a szembajosoknak és a gyenge gyom-

¹ Sat. I. 5. 39—44:

Postera lux oritur multo gratissima: namque
Plotius et Varius Sinuessae Vergiliusque
Occurrunt, animae, quales neque candidiores
Terra tulit, neque quis me sit devinctior alter.
u | O qui complexus et gaudia quanta fuerunt!
Nil ego contulerim iucundo sanus amico.

rúaknak nem tesz jót a labdajáték“. ¹ A szembaj említésével önmagára, a gyenge gyomorával pedig Vergiliusra céloz a költő. Megtanuljuk ebből, hogy Vergiliust már ebben a fiatal korban — még csak harminczhárom éves volt ekkor — gyötörte az a makacs gyomorbaj, mely egészségét később teljesen aláásta és korai halálának egyik oka lett.

A két nagy költő barátsága mindvégig zavartalan maradt, noha nem egy tekintetben valóságos ellentétei voltak egymásnak. Vergilius afféle légynek se vétő, szinte nőiesen szelíd, inkább passzív természetű jellem volt, Horatius férfiasan erélyes, hamar felfortyanó, temperamentumos ember, és bizony nem kímélte azt, a ki neki bármely oknál fogva nem tett. De összekötötte őket — mert irigységet e két nemes lélek nem ismert — egymás tehetségének kölcsönös tisztelete és a philosophiai meggyőződés közössége, a mennyiben Horatius is az Epicurus hive volt és pedig kezdetben oly harcziás hive, hogy szatirái egy részében nem is tesz egyebet, mint hogy nevetségesekké igyekszik tenni Epicurus ádáz ellenfeleit, a stoikusokat.

Később ugyan megtanulta becsülni a Zeno erkölcsi komolyságát, de azért szíve mélyében, a mint tréfásan vallja meg Tibullushoz intézett epistolájában, mindig „az Epicurus csordájából való malacz“ maradt. ² Nem csoda hát, hogy Vergilius iránt táplált

¹ Sat. I. 49—50:

Lusum it Maecenas, dormitum ego Vergiliusque:
Namque pila lippis inimicum et ludere crudis.

² Epist. I. 4. 15—16:

Me pinguem et nitidum bene curata cute vises,
Cum ridere voles, Epicuri de grege porcum.

barátsága idővel csak fokozódott s míg kezdetben inkább csak a hála volt az, mely hozzá fűzte, utóbb a közelebbi ismeretség felkeltette benne az igazi, benső szeretet melegét. Szép tanúbizonysága ennek az a vigasztaló költemény, melyet Quintilius Varus halála alkalmával Vergiliushoz intézett s a melyről az imént emlékeztünk meg, de még inkább az a híres óda, melyben a végzetes görögországi útjára készülő Vergiliust búcsúztatja. Itt már *lelke felének*¹ nevezi a mi költőnket és baráti aggodalommal kéri a hajót, a mely Vergiliust szállítani fogja, hogy sér tetlenül tegye őt ki az attikai parton. Majd felsorolja a tenger számtalan veszedelmét és bűnösnek mondja az emberi nemet, a miért a hajózás vakmerő mesterségét kitalálta. Balsejtelmei nem is voltak hiábavalók, mert, ha nem is a tenger okozta barátjának vesztét, mégis ez az utazás volt az, a mi a régen gyengélkedőnek megadta a halálos döfést. De mindamellet sem foglalhatott el Horatius a Vergilius szívében olyan helyet, mint akár Varius, akár Tucca. Világos bizonysga ennek a költő végrendelete, a melyben csak Variusról és Tuccáról gondoskodott, Horatiusról elfeledkezett, noha a rómaiak sokat tartottak arra, hogy végrendeletükben, ha csak valami csekély adománnyal is, barátaikról megemlékezzenek.²

¹ Carm. I. 3, 8: animae dimidium meae.

² Sokáig nagy vita folyt a Horatius-féle ódák negyedik könyvének tizenkettedik ódájáról, melyet némelyek szintén Vergiliusra, a költőre, akartak vonatkoztatni. Igaz, hogy itt is valami Vergiliushoz fordul Horatius és vidám poharazásra hívja meg magához, de ez szerintünk nem lehet a mi Vergiliusunk. Hiszen a költő Vergiliusról még tréfából sem mondhatta volna Horatius, hogy *iuvenum nobilium cliens* (vs. 15.), azaz előkelő ifjak

Ebben a meghitt, baráti körben éledegelt Vergilius a Maecenas védő szárnyai alatt attól az időtől fogva, mikor a veteránok másodszor is kiűzték andesi birtokából. A szenvedett sérelemért részint magától Maecenastól, részint a Maecenas ajánlatára Octavianustól fényes kárpótlást kapott és így, a mint régi forrásaink mondják, barátai bőkezűségéből csakhamar oly biztosított anyagi helyzetbe jutott, hogy minden gondtól menten, sőt jó módban élhetett költői hivatásának. Rómában háza volt az Esquiliae-hegyen Maecenas híres kertjeinek szomszédságában s ezt valószínűleg éppen ez a nagylelkű pártfogója ajándékozta neki, hogy a költő, a kit annyira kedvelt, közelében lakjék. Tudomásunk van arról is, hogy jószágja volt Nola, campaniai város mellett; legalább egy hitelt érdemlő író, Gellius, mondja, hogy a költő engedélyt kért a nolaiaktól, hogy a város határából vizet vezethessen közeli birtokára, a mit azonban a nolaiak tőle megtagadtak. Vergiliust ez annyira bántotta, hogy a Georgica egy versét, melyben Nolát említette, megváltoztatta¹ s így a várost megfosztotta attól a dicsőségtől, hogy neve ebben a remekműben szerepeljen. De való-

védencze, és, hogy hagyjon fel a nyereszkedéssel (vs. 25 : *verum pone moras et studium lucri*). Sokkal valószínűbb, hogy az itt említett Vergilius üzletember volt.

¹ Ez a Georgica II. könyvének 225. verse. V. ö. Gellius, VI. 20, 1: „Scriptum in quodam commentario repperi, versus istos a Vergilio ita primum esse recitados atque editos: *Talem dives arat Capua et vicina Vesevo Nola iugo*; postea Vergilium petisse a Nolanis, aquam uti duceret in propinquum rus, Nolanos petitum beneficium non fecisse, poetam offensum nomen urbis eorum quasi ex hominum memoria sic ex carmine suo derasisse oramque pro Nola mutasse et ita reliquisse: *et vicina Vesevo ora iugo*“.

szinüleg voltak villái több helyen is, mert említik forrásaink, hogy a fővárosban nem szeretett huzamosabb ideig tartózkodni s az év legnagyobb részét Campania és Sicilia enyhe vidékein töltötte. Maga mondja, hogy volt Tarentumban,¹ hogy a Georgica megírása idejében Nápolyban, a Múzsákkal való csendes foglalkozásnak kedvező helyen, lakott,² sőt egyik epigrammájából az is kitünik, hogy, mikor az Aeneiszszel volt elfoglalva, Surrentumban, a nápolyi öböl e leggyönyörűbb tájékán, időzött.³ Rómában terhére volt a nagyvárosi zaj és sok alkalmatlanságot okozott neki saját dicsősége is. Ha az utcán meglátták, újjal mutattak rá és csoportosan szaladtak utána az emberek s ilyenkor a feltűnést kerülő, szerény férfiú rendesen a legközelebbi házba menekült tisztelői elől. De legjobban félt Róma rossz levegőjétől s egészségi állapota is parancsoló szükségké tette, hogy falun és lehetőleg enyhe tájakon tartózkodjék. Mert élete legszebb éveiben is sokat gyengélkedett; majd makacs gymborbaja, majd torokbaj és gyakori főfájás gyötörte, sőt sokszor vért is hányt. Nagyon vigyáznia kellett magára s ételben és italban a legszigorúbb mértéket tartania. Nem csoda tehát, hogy semmitől sem irtózott annyira, mint a zajos életmódtól s mestere, Epicurus tanításához híven csendes félrevonultságban, a világ elől elrejtőzve szeretett élni.

A mi külsejét illeti, a kortársak feljegyzései szerint nem volt szép embernek mondható. Magas ter-

¹ V. ö. Georg IV. 125.

² Georg. IV. vs. 563—564:

Illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti.

³ Catalepton XIV.

metű, barna arcszínű férfiú volt; már vonásai elárulták paraszt származását, modora is mindig megglehetősen félszeg maradt s egész megjelenése sem volt valami választékos. Sohasem érezte magát otthon a társaságban s az előkelő körökben mindig erőt vett rajta a falusi ember félénksége és határozatlansága. Akadozva beszélt, s a ki nem tudta, kivel van dolga, könnyen műveletlen embernek tarthatta volna őt.¹ De apróbb fogatkozásait szívesen elnézték neki mindazok, a kik közelebbről ismerték. Ezeket teljesen meghódította természetes szeretetreméltósága, kedves szerénysége, mely dicsősége tetőpontján sem hagyta el, nőiesen szelid kedélye, mely irigységet, gyűlölséget és haragot nem ismert, baráti hűsége, őszinte, becsületes és egyenes jelleme, a melyhez nemtelen gondolat nem fért. Fiatalságában ugyan, mint kisebb költeményei mutatják, nem volt egészen érzéketlen a szép fiúk és leányok iránt,² de utóbb oly példásan tisztá s főleg az akkori római társadalomban annyira kivételes életmódot folytatott, hogy a nápolyiak, kik között sokáig tartózkodott, *szűzies* melléknévvel tisztelték őt meg.³ Természetesen, mint minden nagy embernek, úgy neki is voltak ellenségei, a kik még magánéletét is holmi rágalmakkal igyekeztek beszennyezni; de ezeket már Varius fényesen megczáfolta barátjáról annak halála után kiadott emlékirataiban s később a kitünő

¹ V. ö. Donatus életrajzát, ed. Reifferscheid p. 58: „Nam et in sermone tardissimum ac paene indocto similem fuisse Melissus tradidit“.

² Catalepton II., VII., IX.

³ V. ö. Donatus életrajzát, ed. Reifferscheid, p. 57: „Cetera sane vitae et ore et animo tam probum constat, ut Neapoli *Parthenias* vulgo appellatus sit“.

tudós, Asconius Pedianus¹ abban a könyvében, melyet Vergilius ócsárlói ellen irt.

Nyilvános szereplése különben csak arra szorított, hogy, ha nagy ritkán Rómába jött, ő is részt vett az akkor divatos lett irodalmi felolvasásokban, az úgynevezett *recitatiókban*, főleg oly czélból, hogy hallja még ki nem adott munkáiról a műértő közönség ítéletét s ehhez képest javítson rajtuk egyet-mást. Igen kellemes hangja volt és verseit kifejezéssel s érzéssel teljesen tudta szavalni. Költőtársa, Julius Montanus, meg is mondta, hogy ő szívesen eltulajdonítana Vergiliustól egyes helyeket, ha a hangját és előadása módját is kölcsön vehetné; mert ugyanazok a versek, ha ő olvassa fel, jól hangzanak, ha más adja elő, üreseknek és semmitmondóknak tünnek fel.² De még ebben az egy kedvtelésében is megzavarták azok az elméskedők, a kik csak azért látogatták a felolvasásokat, hogy a nyelvüket köszörüljék az áldozatra szánt poétákon. Így esett meg Vergiliuson is, hogy, midőn a Georgicának azt a részét szavalta el, a hol a szántóvetőnek az öreg Hesiodus nyomán ilyen utasítást ad:

Pörén szánts és vess!

valaki közbevágott és a félben maradt hexametert ezzel a malicziózus rögtönzéssel egészítette ki:

Náthát kapsz tőle bizonynyal!³

¹ Élt 2—87. Kr. u.

² V. ö. Donatus életrajzát, ed. Reifferscheid, p. 61: „Et Seneca tradidit, Julium Montanum poetam solitum dicere, involaturum se Vergilio quaedam, si et vocem posset et os et hypocrisin: eosdem enim versus ipso pronuntiante bene sonare, sine illo inanes esse mutosque.“

³ L. u. o. p. 65: „Alius recitante eo ex Georgicis: „nudus ara, sere nudus“ (Ge. I. 299) subiecit: „habebis frigore febrem“.

Az efféle tapasztalások persze csak megerősíthették az érzékeny lelkű költőt abban az elhatározásában, hogy félve kerülje a nyilvánosságot és ne kívánczozék ki a legszűkebb, meghitt baráti körből. Hiszen, ha kritikusra volt szüksége, jobbat és őszintébbet úgy sem találhatott Quintilius Varusnál, azt a feladatot pedig, hogy tehetségének irányt adjon s hajlmainak megfelelő tárgyat jelöljön ki neki a feldolgozásra, maga Maecenas vállalta magára.

Mert az bizonyos, hogy költőnk első nagyobb munkáját, a *Georgicát*, maga Maecenas sugalmazta. Innen van, hogy a költő az első könyv elején egyenesen Maecenashoz fordul s a művet neki ajánlja,¹ a második könyv bevezetésében pedig így szól hozzá: „Segíts rajtam s velem együtt végezd el a megkezdett munkát, Maecenasom, te, a ki szemem fénye vagy, te, a kit méltán illet meg a legnagyobb rész az én dicsőségemből“.² A harmadik könyvben még világosabban nyilatkozik, midőn művét *Maecenas adta nem könnyű feladatnak* nevezi és megvallja, hogy Maecenas nélkül nem is mert volna ily nagyszerű tervvel foglalkozni.³ Még a negyedik könyvben is, ahol a méhtenyésztésre tér át, felszólítja barátját, hogy ne restelje jóakaró figyelmét e látszólag kisszerű, de azért nagy gondot érdemlő dologra fordítani.⁴

¹ Georg. I. 1—5.

² Georg. II. 39—41.

³ Georg. III. 40—42:

Interea Dryadum silvas saltusque sequamur
Intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa.
Te sine nil altum mens incohat.

⁴ Georg. IV. 2:

Hanc etiam, Maecenas, aspice partem.

A mű eszméje és célzata Maecenas államférfiúi működésével áll kapcsolatban. Ama tizenkét esztendő alatt ugyanis, a mely az első triumviratus megalakulása (43 Kr. e.) és az actiumi csata közt (31) telt el, Octavianus sokszor volt kénytelen a fővárostól és Italiától távol a folyton nyugtalankodó provinciákban tartózkodni, hogy a rendet a birodalomnak reá bízott nyugati felében fenntartsa. Távollétében, a mint már említettük, Róma és Italia kormányzását leghivebb emberére, Maecenasra bízta, a ki e feladat megoldásában annyi ügyességet tanusított, hogy a birodalom középpontja az egész idő alatt, még a legválságosabb körülmények közt, az Antoniusszal vívott döntő harcok idején is nyugodt maradt, s így e kiváló férfiú már arra is gondolhatott, hogy a sokat szenvedett szép félsziget régi jólétét helyreállítsa. Régen belátták Róma nagyjai, hogy nemzetük legfájóbb sebe a nép színe-javának, a kisbirtokos-osztálynak tönkretelése volt, melyet az olcsó rabszolgamunkával művelt nagy birtok, a *latifundium* legyőzhetetlen versenye idézett elő. Csak súlyosbitották a helyzetet a polgárháborúk, a melyek a lakosság nagy részét a békés foglalkozástól elszoktatták s végre arra vezettek, hogy a proletárok óriás tömege a fővárosba tódult, a hol a maga emberségéből nem élhetvén meg, lassanként azzá az aljas csöcselékké változott át, a melyet az államnak kellett ingyen gabonával ellátnia s a mely kenyere mellé még circusi játékokat is követelt (*panem et circenses*), de dolgozni már se nem tudott, se nem akart. A nagy Julius Caesar gondolt először arra, hogy a szabad parasztosztályt újra lábra állítsa s ennek magvát azokban a veterán katonákban látta, a kiknek földbirtokokat ajándékozott. A philippii csata

után, mikor ez a földosztás még nagyobb arányban indult meg, ismét felvetették ezt az eszmét a dictator utódai s Maecenas is azt remélte, hogy idővel talán sikerülni fog a római népet visszaterelni a földműveléshez, mely a régi italusoknak mindig legkedvesebb foglalkozása és gazdagságuk szolid alapja volt, de utóbb az említett kedvezőtlen körülmények, a kisbirtok pusztulása és a polgárháborúk dúlásai következtében teljes pangásnak indult. Legfőbb gondját tehát, mint Italia kormányzója, éppen erre, a földművelés felvirágoztatására fordította.

E közben, hogy hazafias törekvései az irodalomban is visszhangra találjanak, azt tanácsolta Vergiliusnak, hogy írjon tanító költeményt a földművelésről s Italia lakóit az egyszerű falusi élet régi erényeire, munkásságra, takarékoszágra, becsületességre s a mezők és a szántóföldek jótékony istenségeinek jámbor tiszteletére buzdítsa. Jól tudta ő, hogy a szabad természetért lelkesülő, a falusi élethez gyermekkora óta annyira ragaszkodó, sőt a mezei munkákban gyakorlatilag is jártas barátjának nem adhat ennél kedvesebb és tehetségeinek megfelelőbb feladatot.

Vergilius a tanácsot meg is fogadta s a művön nem kevesebb mint hét esztendeig, 37-től 30-ig, vagy talán 36-tól 29-ig, szakadatlanul dolgozott. E hosszú idő egy részét az idevágó prózai és költői irodalom tanulmányozására fordította ugyan, melyről később részletesen fogunk szólni, de annak, hogy a befejezés oly sokáig késett, legfőbb oka mégis az a lelkiismeretes, sőt aggodalmas műgond volt, melyet a kidolgozásra szentelt. A költő, minél jobban növekedett hirben s dicsőségben, annál szigorúbb lett önmaga iránt, és sohasem volt teljesen megelégedve azzal, a

mit kezéből kiadott. A leghitelesebb régi források említik azt a jellemző adatot, hogy, midőn a Georgicát írta, reggelenként mindig nagyszámú verset mondott tollba, de azután egész nap simitgatott, javított rajtok s végre vajmi keveset tartott meg belőlük. Mondogatta is tréfásan barátainak, hogy ő verseit, mint kölykeket az anyamedve, formátlanul szüli meg, és, a mint a medve folytonos nyalogatással igyekszik magzatait megszépíteni, ő is csak hosszas javítgatással tud verseinek elfogadható alakot adni. A szerény költő ezzel a saját tehetségét akarta kisebbíteni, de mi tudjuk, hogy nem tehetségének fogyatékosága volt oka ennek a kínos vesződésnek, hanem az a körülmény, hogy nem volt még író, a ki annyira érezte és fájlalta volna azt a kedvezőtlen különbséget, mely a művész szemében a műnek a teremtmény lélekben élő ideája és a részletes kidolgozásban nyilvánuló megvalósulása közt mindig megvan, mint éppen a mi Vergiliusunk.

De utoljára mégis csak rászánta magát, hogy a költeményt befejezze. Ez a befejezés, mint a Georgica negyedik könyvéből kitűnik, akkor történt, mikor Octavianus az actiumi csata és Antonius bukása után a birodalom keleti tartományaiban időzött, hogy ott a rendet helyreállítsa,¹ tehát vagy a 30. év végén, vagy a 29. elején. Mikor azután Octavianus a 29. év folyamán Italiába visszatért, és, mielőtt még Rómába ment volna, torokbajának gyógyítása végett Atellá-

¹ V. ö. Georg. IV. 559—562:

Haec super arborum cultu pecorumque canebam
Et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello victorque volentes
Per populos dat iura viamque adfectat Olympo.

ban, egy campaniai városkában időzött, Maecenas és Vergilius együtt keresték fel őt s a Georgicát együtt mutatták be neki. A költő négy nap egymásután olvasta fel az imperator előtt a művet, s valahányszor hangja kimerült, Maecenas folytatta a felolvasás munkáját. Látszik, hogy a Georgicát, a mely sugalmazására készült, félig-meddig a maga művének is tekintette, s alig várta, hogy e remekmű bemutatásával igazolhassa Octavianus előtt, mennyire megérdemelte a költő, a kit még mint kezdőt karoltak fel, mindkettejük pártfogását. Történt pedig ez a 29. év nyarán, de mindenesetre augusztus hava előtt, mert augusztusban a császár már Rómában volt s megtartotta diadalmenetét. Bizonyára csakhamar ezután nyilvánosság elé került az egész mű, mert Vergilius és Maecenas csak azért halasztották el a kiadást, hogy Octavianus ítéletét hallják róla. Különben, hogy Octavianusra a Georgica szépségei nagy hatást tettek, bátran következtethetjük abból, hogy ezentúl nem volt forróbb óhajta, mint a nagy költővel a maga és háza dicsőségét örökíttetni meg. Most már ő vállalkozott a Maecenas szerepére, hogy újabb és még nagyobb szerű feladatot tűzzön ki Vergilius számára.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A Georgica első és második könyve.

A Georgica négy könyvre oszlik. Az első a szorosabb értelemben vett földművelést, a második a fáneműek ápolását és a bortermelést, a harmadik az állattenyésztést, a negyedik a méhészetet tárgyalja. Ezt a felosztást jelzi a költő az első könyv bevezetésében, melyet a munka sugalmazójához, Maecenas-hoz intéz:

Hogy lesz dús a vetés, földet mily csillag alatt jó
Szántani, Maecenas, és szilhez kötni borágot,
Hogy kell a csordát s hogy kell ápolni a nyáját
És mily gondot kell takarékos méhre viselni,
Rendre elénekelem.¹

Ezután azokat az isteneket hívja munkájához segítségül, a kiknek oltalma alatt áll a földművelés, minde-
nek előtt a Napot és a Holdat, mint a kik az évsza-
kokat és a hónapokat szabályozzák, azután Bacchust,
a ki a szőlőre és Cerest, a ki a gabonára visel
gondot:

Jövel, oh két legragyogóbb fény,
Kiknek az esztendők nyomain ballagnak az égen!

¹ I. 1—5.

Megjegyzem, hogy a Georgicából idézett helyeket majd a *Rajnis*, majd a *Bodon* fordítása szerint közlöm, de nem változtatlanul, hanem a magam javításaival.

Jöjj, Ceres és Bacchus! Néktek kell, nemde, köszönni,
Sárga kalászt ha cserélt a föld a cháoni makkon
S vizre szokott poharunk vegyítette a tőke levével.¹

Majd az erdők barátságos isteneit, a Faunusokat és a Nymphákat szólítja, Neptunust, a ki az emberiséget a lóval ajándékozta meg, Aristaeust és Pant, a csordák és nyájak védőit, Minervát, az első olajfa ültetőjét, Triptolemust, az eke feltalálóját, Silvanust, az erdők gondozóját:

És ti is, oh Faunok, pásztornép isteni, és ti
Szűz Dryadok, mind jertek elő szép erdei lányok:
Tiszteteket zengem. Te is, oh Neptun, ki szigonynyal
Bökve meg a földet paripát hoztál ki belőle.
Jöjj ki, Ligetbűvő, kinek a dús Céa szigetjén
Háromszáz hószin tulkod kedvére legelget.
Hagyd oda berkeidet s a Lycaeust, oh Tegeának
Istene, Pan! juhok őre, ki véded Maenalus ormát.
Jöszte, olajfának bölcs felfedezője, Minerva,
És te fiú, ki az embereket szántásra tanítád,
És Silvan, fiatal cyprust hordozva tövestől,
S istenek, istennők, mind, kik mezeinkre ügyeltek,
Ápoljátok, a mit bevetetlen megterem a föld
És a vetésre esőt bőven hullattok az égből.²

Végre Octavianushoz fordul a költő, a ki, mint őse, Aeneas révén Venus istennő ivadéka s mint az emberiség jótevője egykor az istenek közé fog jutni; csak az nem bizonyos, minő helyet fog elfoglalni az Olympuson. Talán a városok és a földmívelés védője lesz, talán a tenger ura, vagy mint előde, Julius Caesar,

¹ I. 5—9.

² I. 10—23.

csillaggá fog változni s ott tündöklék majd az égen a Szűz és a Skorpio jegyei között, mert arra bizonyára maga sem vágyakozik, hogy az alvilág királya legyen. De bármit hoz a jövő, ez a férfiú már most is megérdemli, hogy népe imával forduljon hozzá s a költő is tőle kér áldást munkájára:

Végre te is kedvezz, noha még nem tudni, minő hely
Jut neked, oh Caesar, az Olympon: városok üdve
Lészen-e gondod alatt s a föld fog-e téged imádni,
Mint veteményeknek s alkalmas időnek adóját,
Vénus anyád myrtus-koszorúját tűzve fejedre;
Vagy tán a roppant oczeánnak léssz ura egykor
S téged imád a hajós s a világnak véghelye, Thule,
És Tethys veje léssz, hozományként kapva a tengert;
Vagy mint új csillag tűnsz majd fel nyári időben,
Merre az Érigoné¹ és túl a Skorpio fénylik,
Mely te reád várván már összébb fogja az ollót
S néked kelletinél tágasb helyet enged az égen.
Bármi leszel (mert nem hiszi, hogy megnyerne királyul,
A pokol és te magad se kívánj ily szörnyű uralmat,
Jóllehet Élysium gyönyörű hely s vissza se vágyik
Bánatos anyjához Proserpina onnan az égbe),
Adj művemhez erőt s a merész munkába kitartást,
Szánd meg a gazdákat s velem együtt légy kalauzok
És szokd meg már most, hogy imával szólít a néped.²

E sorokban, midőn Octavianust heros gyanánt ünnepli, egy nagyfontosságú történeti eseményre céloz a költő. Octavianus uralmát ugyanis a birodalom

¹ Másképp Szűz (*Virgo*), mely a Skorpióval együtt az úgynevezett állatöv (*zodiacus*) jegyei közé tartozik.

² I. 24—42.

nyugati felében sokáig kétséssé tette a nagy Pompeius fia, a hatalmas pártvezér, Sextus Pompeius, a ki tekintélyes hajóhadával egy ideig úgyszólván ura volt a Középtengernek. Közte és Octavianus közt 38-tól 36-ig változó szerencsével folyt a háború, míg végre Octavianusnak a tarentumi szerződés értelmében sikerült rábírnia Antoniust, hogy neki száz hajót bocsásson rendelkezésére. E hajóhad élén Octavianus alvezére s leghívebb embereinek egyike, Agrippa, Sextus Pompeiust a 36. év nyarán Naulochus mellett megverte, mire Pompeius Ázsiába menekült, de Miletusban Antonius elfogatta és megölette. Mikor azután ez év novemberében Octavianus Rómába visszatért, nyilvános beszédben jelentette ki, hogy a polgárháború be van fejezve s megkezdődött a tartós béke ideje. A tanács határozatából myrtus-koszorúval fején vonult be a városba, a mire a költő e helyt világosan céloz, szobrot emeltek neki a forumon, mely hajóorrok-kal ékesített oszlopon állott s felirata azt hirdette, hogy sikerült az oly sokáig megzavart békét szárazon és vizen helyreállítania, sőt a provinciák egyes városai már annyira mentek, hogy őt védő isteneik közé sorolták. Eme hódolatok visszhangját halljuk a Georgica e helyén. Octavianus vagy a városok és a földmivelők védő szelleme lesz, mert a békét és a békés foglalkozások akadálytalan üzhetését neki köszöni a világ, vagy a tenger istene lesz, mert Pompeiust legyőzve immár a tengernek is korlátlan ura, vagy a csillagok közé jut, mert érdeme nem kisebb, mint Julius Caesaré, a ki a nép hite szerint üstökös alakjában az égbe jutott.

Ezután a költő tulajdonképeni tárgyára tér át. Az első részben (43—99. vs.) szól a gazda teendőiről a

vetés előtt, meghatározza, mikor van a szántásnak ideje (43—70. vs.), hogyan kell a talajt javítani (71—99 vs.).

A *második részben* (100—159. vs.) a vetés sikerének feltételeit adja elő. Első feltétel a kedvező időjárás (100—103. vs.), azután a kemény rögök szét-törése (104—105. vs.), a száraz talaj öntözése csatornák segítségével (106—110. vs.), a nagyon is buja vetés lelegeltetése (111—113. vs.), a túlságos nedvesség levezetése (114—117. vs.), a kártékony állatok távoltartása (118—121. vs.). Ehhez egy *epizód* fűződik, melyben a költő leírja, hogy, mióta letűnt a Saturnus uralmának, a mesés aranykornak boldog ideje, a parancsoló szükség megtanította az embereket mindenféle mesterségekre és művészetekre, a melyek segítségével megállják helyöket a megélhetésért vívott nagy harcban (121—154. vs.).

A *harmadik részben* leírja a fontosabb gazdasági eszközöket, szól arról, mikép kell a szérűt elkészíteni, milyen jelekből lehet következtetni a dús vagy a szegényes aratásra, hogyan kell kiválasztani és gondozni a vetőmagot (160—203. vs.).

A *negyedik rész* (204—310. vs.) adja a parasztnaptárt, a csillagok járása szerint határozva meg a mezei munkák beosztását. Megtanuljuk ebből, mikor kell vetni (204—230. vs.), hogyan kell a nap és a csillagok járását megfigyelni (231—256. vs.), mit végezhet a gazda esős napokon (259—267. vs.), mit szabad dolgoznia ünnepnapokon is (268—275. vs.), melyek a hónap szerencsés és szerencsétlen napjai (276—286. vs.), melyek az éjjeli (287—296. vs.) és melyek a nappali munkák (297—310. vs.).

Az *ötödik rész* az időjárásról szól (311—463. vs.). Ennek az elején áll a zivatar híres leírása, a költői

leírás egyik remeke, melyet egész terjedelmében közlünk :

Láttam elégszer már, mikor a jó gazda képesít
 Sárga mezőbe vivé s kötnék szárába az árpát,
 Harczratörő szeleket több tájról összerohanni
 S a terhes gabonát, gyökerestől tépve, magasra
 Felkapdosni, a hol megkönnyült szárait a bős
 Forgatag és röpülő polyváját összekavarta.
 Gyakran az égből víz tör elő mérhetlen özönnel,
 A mikor a felső levegőn nehezedve forognak
 A rút fergeteges felhők s földszinre leesvén,
 Mintha az ég maga is leomolván földre szakadna,
 A gyönyörű veteményt s az ökör-szántotta barázdát
 Hirtelen elmosás, megtelnek vízzel az árkok,
 A dagadó folyamok medrökből zúgva kicsapnak,
 Forrong a tenger s támadja az öblöt a hullám.
 Juppiter a felhők éjéből egyre lövelli
 Villámló tüzeit, miktől megrendül a föld is,
 A vadak elfutnak szanaszét, a gyáva halandók
 Sziveit a remegés a porig lealázza, miközben
 Ő Rhodopét, Áthost vagy a büszke Ceraunia bérczét
 Sújtja nyilával, a szél s zápor dühe egyre nagyobblesz,
 Jajgat a tengerpart erejéktől s jajgat az erdő.¹

A földművelőknek tehát a mezei ünnepek alkal-
 mával gondosan kell végezniök az áldozatokat, hogy
 az istenek megóvják őket ily csapástól (335—350. vs.).
 De, hogy mindenre el legyenek készülve, meg kell
 figyelniök az időjós-jeleket, a miért is a költő fel-
 sorolja úgy a jó, mint a rossz időjárás előjeleit
 (351—423. vs.) s végül arra tanít, mikép lehet a

¹ I. 316—334.

hold és a nap fényváltozásaiból az időjárás megváltozására következtetni (424—463. vs.). Ehhez egy szép *epizódot* kapcsol befejezésül (466—497. vs.), a hol azokat a rémes csodajeleket sorolja fel, a melyek Julius Caesar meggyilkolása után mutatkoztak:

A Napnak bizvást hihetünk, nincs benne csalárdság,
Gyakran még azt is megmondja előre, ha rejtett
Ármány, forradalom vagy titkos háboru készül.
Caesar holta után Rómát megszánya kesergett,
A mikor is ragyogó orcája homályba borulván
A gonosz emberi fajt rettenté végtelen éjjel.
Ámde a föld s tenger szintén kimutatta haragját,
Undok ebek vonítása, bagoly huhogása ijesztett.
A dühös Aetna kemenczéjét darabokra szakítván
Hömpölygő tüzeket s tüzesült sziklákat okádott!
Fegyver csörgését hallotta az égen a germán
És soha nem látott remegésben inogtak az Alpok.
A berkek csendjét rettentő hang zavará meg,
Sáppadt árnyalakok tüntek fel az éji homályban,
A barom a legelőn megszólalt emberi módon,
Szörnyűség! megnyílt a föld, a folyók meg elálltak,
Templomainkban az ércsaszívor-képkönyeketizzadt.
Esztelen árjával folyaminknak büszke királya,
Éridanus, tépdeste tövestül a fákat az erdőn,
Elborítá a mezőt, aklostól vitte a nyáját.
Áldozatok belein sok ijesztőt vettenek észre
A papok, a kútban vérré vált mind az ivóvíz,
Éj idején farkas vonítása veré fel a várost,
Mennykövet a derüből sose láttunk hullani annyit,
Üstökös ég boltján nem lángolt még soha oly sok.¹

¹ I. 463—488.

E rémitő csodákban a polgárháború előjeleit látja a költő, a mely a Caesar halála után nemsokára kitört s a mely alatt Macedoniában csaknem ugyanazon a helyen, a hol Pompeius és Caesar vívták egykor a döntő csatát, újra polgárvér áztatta a földet Philippinél:

Rómaiak polgári hadát megvívni egyenlő
Fegyverrel síkján másodszor látta Philippi.
Isteneink hagyták, hogy kétszer fesse be vérünk
A macedóni mezőt s a tágas haemusi rónát.
Eljő még az idő, hogy a véráztatta határon
Jámbor földművelő horgas szántóvasa élén
Rozsdától megevett dárdát fordít ki a földből
S érczsisakok lemezén meg-megpendül boronája
És bolygatva a sirt a roppant csontokon ámul.¹

Csak egy férfiú van, a ki békét adhat a világnak, a fiatal Octavianus; őt ajánlja a költő megható fohászban Róma isteneinek oltalmába:

Szent honi isteneink és Rómulus és, ki anyánk vagy,
Vesta, a tusk Tiberis s a Palatium őre örökké,
Hagyjátok, hogy az elgyötrött századnak ez ifjú
Megváltója legyen! Vérünkkel megfizetők már
Régen az esküszegést, ösbűnét Láomedonnak.²

Ne irigyeljék őt az istenek a földtől, noha a vérontásba és bűnökbe merült emberiség nem érdemel ily férfiút. Mert a polgárháborúknak még most sincs végök, sőt csak most készül kitörni a legiszonyúbb harcz, a mely vérbe borítja az egész világot:

¹ I. 490—498.

² I 498—502.

Téged az ég, Caesar, tőlünk régóta irigyel
És sajnálja, hogy itt megelégszel földi babérral,
Itt, hol felfordult a törvény, harczban egész föld,
Bűnök ezer faja dúl, méltó becse nincs az ekének,
Parlagon áll a telek, viszik a munkást a csatába
És a kovács szablyát kalapál a görbe kaszából.
Itt Eufrát melléke, amott Germania készül
Hadra. Frigyet bontó szomszédos városok újra
Fegyverkeznek. Egész földön bős Mars dühe pusztít,
Mint korlátaiból kitörő versenyfogat, a mely
Elragadá kocsisát, ki hiába szorítja a gyeplőt,
És rohan a pályán s nem hajt már a zabolára.¹

Az első könyv eme befejező soraiban egészen világos históriai célzást találunk. A költő e verseket bizonyára K. e. 31-ben írta, mikor az összeütközés immár kikerülhetetlenné vált Antonius és Octavianus közt. Antonius a birodalom egész keleti felének erejét vitte bele ebbe a harczba, Octavianus pedig a nyugati provinciákra támaszkodott s éppen kelet és nyugat e nagy összeütközését jelképezi a költő, mikor azt mondja, hogy az Euphrates vidéke és Germania indít hadat egymás ellen. Igaz római egy perczig sem habozhatott, hogy e küzdelemben ki mellé álljon, mert Antonius, mióta Cleopatra, a szépséges egyiptomi királyné hálójába került, teljesen méltatlannak bizonyult arra, hogy a római ügyet képviselje. A költő tehát, midőn Octavianusért imádkozik az istenekhez, a győzelmet szeretné számára biztosítani ebben az utolsó nagy harczban, mert egyedül ő van hivatva arra, hogy a birodalom élére kerülve annak jövőjét

¹ I. 503—514.

biztosítsa. Soraiból kiérzik az a hazafias aggodalom, mely Róma jobbait a döntés előestéjén elfogta.

A *második könyv* a fák ápolásáról és a szőlőművelésről szól. A bevezetés (1—46. vs.) kezdő sorai így jelzik a tárgyat:

Eddig a földművelést s a csillagos égne a titkát
Énekelém. Bacchus! most tégedet illet az ének,
Erdei vad cserjét s a lassu növési olajfát.
Jer hát, Bacchus apánk, áldásod zengi a dal most;
A te kegyelmedből zöldel hegyeinken a tőke
S tajtékzó borral te adod tele ősszel a csebet.
Jer hát, vesd le sarúd lábadról és velem együtt
Száraidat mustos kádban szökdösve füröszszed.¹

Ezután kifejti a különbséget ama fanemek közt, a melyek maguktól nőnek ki a földből és azok közt, a melyek ültetésre és nemesítésre szorulnak s a gazdákhoz intézett rövid buzdítás után Maecenashoz fordul, a kinek támogatását ebben a részben is kikéri:

És te jer, én díszem s hírem fő részese méltán,
Maecenas! Megfutni e pályát is velem együtt.
Vizre bocsátva hajóm, te segíts kifeszíteni vitorlám.
Nem czélom nekem itt minden részletre kitérni,
Volna habár száz szám, száz nyelvems zengene érczhang
Keblemből; jer hát, csak a part mentében evezzünk,
Légyen a föld szem előtt; hagyom a költői mesét most,
Hosszas előzménnyel széles feneket se kerítek.²

Most tulajdonképeni tárgyára tér át a költő s az első részben előadja, mikép lehet a magból vagy

¹ II. 1—8.

² II. 39—46.

gyökérből kikelt fát szaporítani és nemesíteni s különösen az oltással részletesen foglalkozik (47—82. vs.).

A második részben (83—135. vs.) a fák és a szőlők különböző fajait sorolja fel s említi, hogy az egyes tartományok éghajlatuk különféle volta szerint más-más terményekkel dicsekedhetnek. Miután Arábiáról, Aethiopiáról, Indiáról és Mediáról szólt, Italiára tér át s egy szép epizódban (136—176. vs.) az áldott félsziget dicséretét zengi:

Ám sem az erdőkben dúsgazdag Média, sem szép
Ganges, sem Hermus, mely aranyport mos ki sarából,
Italiát meg nem közelíti, se India, Bactra,
Sem pedig a tömjéntermő Panchaia homokja.
Nem forgatta bizony tűzokádó vad bika hantját,
Vetve se volt hajdan rettentő hydrafogakkal,
Sem sisakot, dárdát nem termett itten a szántás:
Bő gabonát terem itt a sík, a hegy isteni nedvet,
Dús az olajfa, mezőn kedvére legel gulya, ménes.
Délczeg járású hadi mén nő itt fel a réten,
Hószinü csorda elég s oltárra való bika közte,
Kit fürdetve a szent Klitumnus tiszta vizében
A győzelmi menet közepén templomba terelnek.
A tavasz itt örökös, nyárnak nincs szabva határa,
És az üsző kétszer vemhes, kétszer terem a fa.
Ámde dühös tigris nincs itt, se kegyetlen oroszlán,
Mérges füvek sem csalják a szedőket a réten,
És órjási kigyó sem vonja gyűrűit a földön,
Pikkelyezett hátát roppant gomolyagba tekervén.
Hozzá annyi jeles város remek épületekkel,
Emberi kéz által meredek sziklára emelt vár
S annyi folyó, mely a vén falakat nyaldossa vizével.¹

¹ II. 136—157.

Említi ezután a költő az Adriai- és a Tyrrheni-tengert, melyeket a régiek felső és alsó tengernek neveztek, Felső-Italia gyönyörű tavait és büszkén hivatkozik a természet ajándékai mellett az emberi kéz egy titáni alkotására, az úgynevezett Julius-féle kikötőre, melyet Octavianus Campaniában Baiae és Puteoli közt a Lucrinus- és az Avernus-tó összekötésével hozott létre s a tenger árja ellen töltésekkel biztosított:

A felső s alsó tengert említsem-e, vagy tán
Nagy tavait? Téged, Kómói, s téged, oh Garda,
Bősz hullámmal s morajoddal tenger-utánzót?
Tán a sok kikötőt, az erős lucrinusi gátat
Említsem, mi miatt zúgással tölti ki mérgét
A tenger, hol messze morajlik a Julius árka
S a tyrrhenusi árt az avernusi tóba eresztí?
A bányászok is e földben bő kincsre találtak:
Benne ezüst, réz, tiszta arany foly gazdag erekben.¹

De Italia népei is minden férfias erénnyel ékesek
s nagy emberekben nem szenvedett soha hiányt se a
multban, se a jelenben:

És bátor fajt is termett ez a föld: a sabellust,
A marsust, nyomor-edzte ligurt, a dárdahajító
Volscust; ez Deciust, Mariust, nagyszívű Camillust,
Sok hős Scipiadát, s nagy Caesar! ez szüle téged,
A ki dicsőséggel harczolsz most Ázsia szélén
S a remegő indust Rómától messze elűzöd.²

¹ II. 158—166.

² II. 167—172.

E sorokat már az actiumi csata után Kr. e. 30-ban írta a költő, a mikor Octavianus Antoniust legyőzván, az egész birodalom ura lett s a keleti tartományok lecsendesítése végett az Euphrates mellékén időzött. Végül még néhány lelkes szóval üdvözli Italiát s kijelenti, hogy ezzel a munkájával is, melyben az askrai dalos, az öreg Hesiodus, nyomaiba lépett, a mit előtte római költő még meg nem próbált, Italiának akart szolgálni, a hol a régi időben a földmivelést tartották a legtisztesebb foglalkozásnak:

Üdv neked, áldott hon, hősök nevelője, Saturnus
Földe; apáinknak legtiszteltebb tudományát
Néked zengem el itt, új forrást nyitva merészen
S római városokat járván be az askrai dallal.¹

A *harmadik részben* (177—258. vs.) a talaj különfeleségéről van szó. Nem minden talaj jó mindenre, mert más kell az olajfának, más a szőlőnek, más a gabonának, más jó legelőnek, ámbár van olyan is, a mely mindenre alkalmas. Végül a költő azokat a jeleket sorolja fel, melyekből a föld minősége megítélhető, nevezetesen, hogy ritka-e vagy sűrű, kövér-e vagy sovány, nehéz-e vagy könnyű, nedves-e vagy száraz.

A *negyedik részben* (259—419) a fa- és szőlőültetésre tér át. Felsorolja az ültetést megelőző teendőket s magának az ültetésnek módját, mikép kell a dombon s mikép a sikon ültetni, hogy napnyugatra néző halmon szőlőt ültetni nem szabad, az ültetésre a legjobb venyigéket kell kiválogatni, a szőlőveszők közt mogyorófát és olajfát tűrni nem lehet. A szőlővesszőt leg-

¹ II. 173—176.

jobb tavasszal ültetni. Ehhez egy gyönyörű *epizód* fűződik (323—345. vs.), a rügyet és szerelmet fakasztó kikelet költői dicsérete. Utóbb visszatér a tulajdonképeni tárgyhoz s előadja, hogy az elültetett szőlővesszők gyökereire trágyát kell hinteni s földdel kell befödni, szól a szőlőnek a fákra való felfuttatásáról, a mi a szőlőművelésnek Észak-Olaszországban ma is kedvelt módja. A szőlőt kerítéssel kell védelmezni, hogy a barom, különösen a kecske, kárt ne tehessen benne. Éppen azért szokták a rómaiak a kecskebakot, mint a szőlő legnagyobb ellenségét, Bacchus tiszteletére leölteni és feláldozni. A szőlősgazdának különben szorgalmas embernek kell lennie, mert gondjai egyik ösztől a másikig terjednek.

Az *ötödik részben* (420—457. vs.) a kevesebb gondal járó faápolásról van szó. A kinek a fáradságos szőlőművelés terhes, ültessen olajfákat és más fánemeket, a melyek emberi gond nélkül gyarapodnak és szintén nagy haszonnal járnak, kárt pedig sohasem tesznek a gazdában, mint gyakran a szőlő leve.

A könyvet végül egy hosszabb *epizód* (458—540. vs.) zárja be, a földművelő élet dicsérete. Leplezetlenül tárja itt fel a költő műve célzatát, hogy a falusi életet s a mezei gazdálkodást, az ősök legkedvesebb és leg-tiszteltebb foglalkozását újra megkedveltesse az utódokkal. Először is a vidéki egyszerűséget állítja szembe a város esztelen fényűzésével s a falut magasztalja, mint a nyugalmas boldogság és a tiszta erkölcs hazáját :

Óh mi szerencsések, javukat ha becsülni tanulták,
A földet művelők; hisz távol a harci viszálytól
Könnyen ad élni valót nekik a föld, mely sohasem csal.
Bárha magas palotájuk nincs, hol a büszke bejárat

Ontja az üdvözlők seregét kora reggeli órán,
 Ajtajukat se diszíti a teknős háta ragyogva,
 Nincs házukban arany himzés, se korinthusi érczmű,
 Köntösüket sem festi a kagyló mérge biborral
 És a hig olajat nem rontják drága fahéjjal:
 Ámde nyugodt éltük, szivöket nem bántja csalódás,
 Úsznak a jólétben s a szabadban kész a multság,
 Ott van a friss vizü tó, a barlang és a hűvös völgy,
 A gulya bőg, fák árnya kínálja a kellemes álmot,
 Ott van a dús erdő, mélyén rejtőzik ezer vad.
 Edzve az ifjúság munkára, beéri kevéssel,
 Istent fél, öreget tisztelni tanult; az Igazság
 Köztük járt legutóbb, mielőtt elhagyta a földet.¹

Itt a költő hirtelen fordulattal magáról kezd beszélni s őszintén megvallja, hogy ő abban találná legnagyobb boldogságát, ha minél mélyebben hatolhatna be a természet titkaiba, az ég, a föld s a tenger csodás tüneményeinek ismeretébe:

Nékem fő vágyam: vegyenek kegyeikbe a Múzsák,
 Kiknek papja vagyok s csak övék a szerelme szivemnek;
 Csillagos ég utait mutogassák nékem: a holdnak
 Váltakozó küzdelme s a napnak fogyta mitől van,
 Földrengést mi okoz, mi erő lehet, a mi dagasztja
 A gátját szakító tengert s leapasztja viszontag?
 Mért siet oly szörnyen tengerbe hanyatlani a nap
 Téli időn, de viszont mért késnek nyárban az éjek?²

Nehéz volna megmondani, hogy ez a szubjektív kitérés mikép illik ide, közvetlenül a falusi élet dicsérete után. De a költő a boldogság kérdését vetette

¹ II. 458—474.

² II. 475—482.

fel s meg nem állhatja, hogy ennek kapcsán meg ne mondja, miben látja ő a legnagyobb boldogságot. Az Epicurus híve és a Lucretius tanítványa szól itt, a ki mesterei után indulva meg van győződve arról, hogy csak a philosophia adhat az embernek igazi és öntudatos boldogságot, és pedig első sorban a természetphilosophia, a mely megismertet bennünket a mindenség örök törvényeivel s így megszabadít a természetfölötti hatalmaktól való balga félelemtől.

Utóbb mégis megenged annyit, hogy, ha szelleme nem volna elég erős arra, hogy a mindenség titkait kifürkészsze, visszavonulna az erdők és völgyek ölébe s a természet szépségeinek csendes szemléletében keresne kárpótlást:

Ám ha talán lassú vérem gátolni találja,
A természet ezer titkát hogy megközelítem,
Majd a mezőt, erdőt, patakos völgyet s a folyókat
Járom dicstelenül. Hol vagy, Thessalia síkja,
És te, a hol Bacchust ünneplik a spártai szűzek,
Taygetus? Óh vigyetek Haemus hús völgyibe engem
S rám terebély ágak roppant árnyéka boruljon!¹

De még egyszer kitör belőle az epicureus és most még világosabban határozza meg a bölcs boldogságát:

Mily boldog, ki a természet titkát kitanulta
S minden félelmét s a halált, a nem könyörülőt,
Lába alá taposá s fősvény Acheron moráját is.²

E sorokból minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy költőnk az igazi boldogságot egészen az Epicurus

¹ I. 483—489.

² II. 490—492.

szellemében magyarázza. A természet titkainak fűrkészése csak arra való, hogy elvessük az istenektől és a haláltól való félelmet s ne rettegjünk a mesés alvilág rémképeitől. De, miután így könnyített a lelkén, végre eszébe jut, hogy neki tulajdonkép a falusi élet dicséretét kell zengenie, a hol még tartja magát az ősi vallásosság; elismeri tehát, hogy nemcsak a bölcs lehet a boldog, hanem az egyszerű és jámbor falusi ember is, a ki hagyományos tisztelettel ragaszkodik a mezők és erdők jótékony isteneihez:

Ámde az is boldog, ki mezők védőit imádja,
Pánt, az öreg Silvant s testvér-nymphákat az erdön.¹

Ettől fogva azután ki nem fogy a földművelő élet magasztalásából. A jó gazda nem törődik a világ bajával, nem csábítja bűnre a kapzsiság, nem kinozza a nagyravágyás; becsületes munkájával mindig megtudja keresni a kenyerét s fárasztó dolgai után csak annál jobban esik neki a pihenés családjá körében és a falusi ünnepek vidám megülése. Az ilyen élet nevel egészséges nemzedéket s valamint a multban ilyen nemzedéken alapult Róma nagysága, úgy jövőjét is csak ilyen biztosíthatja:

Egykor ily életet élt a régi sabinumi nemzet,
Rémus meg Romulus, s így lett Etruria nagygyá,
Róma is ekkép lett a világ szemefénye, csodája
S egymaga hét várat kerített körül ősi falával.²

Nincs hát a római számára más megváltás, mint visszatérni az ősök foglalkozásához, a földműveléshez, a mely még visszaadhatja Italiának a Saturnus aranykorát.

¹ II. 493—494.

² II. 532—535.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A Georgica harmadik és negyedik könyve.

A Georgica harmadik könyve az állattenyésztésről szól. Innen van, hogy a bevezető sorokban Paleshez, a nyájak védő istennőjéhez fordul a költő és Apollóhoz, a kit a pásztorok főleg azért imádtak, mert maga is pásztorkodott, mikor az Admetus gulyáit őrizte Thessaliában az Amphrysus folyó partján, czéloz végre Arkádiára is, melyet a régiek úgy tekintettek, mint a pásztorélet klasszikus földét:

Téged, nagy Páles, s amphrysusi pásztor, Apollo,
Zengelek itt s titeket, Arkádia fái, folyói.¹

Nagy önérzettel fog a költő feladatához, melynek megoldásával a halhatatlanságot akarja kivívni magának. Nem akar rég elcsépelet tárgyakkal foglalkozni, nem szól a már mindenki előtt ismeretes mesékről, a Hercules tizenkét munkájáról, a kegyetlen Busiris emberáldozatairól, sem arról, hogy rabolták el Hylast, a szép fiút, a nymphák, hogyan szülte Leto Delus szigetén Apollót és Dianát, hogyan nyerte meg Pelops a kocsiversenyben Hippodame kezét. Új utat tör magának s olyan tárgyról énekel, a melyhez eddig nem mertek nyulni a költők:

¹ III. 1—2.

Minden egyéb, min az ész üres órán elmulatozhat,
 Versbe van úgy is már. Eurystheus zsarnoki dölyfét,
 Szörnyü Busirisnak véráldozatát ki ne tudná?
 Hát a Hylas-gyereket ki nem ismeri s delosi Letót,
 Hippiodamé nászát s elefántcsont-vállu Pelopsot
 És híres lovait? Járatlan úton haladok most,
 Mely porból kiemel s nép ajkán éltet örökre.¹

Ha a sors életének kedvez, úgymond, gyenge egész-
 ségére czélozva, s művét betegezhetsz, ő lesz az első
 mantuai, a ki költői dicsőséget szerez szülővárosának:

Hogyha a sors éltet, honosim közt én leszek első,
 A Helikonhegyről ki hazámba lehozza a Múzsát,
 Én viszem a pálmát legelőször, Mantua, néked.²

A nagy munka sikeres bevégzése öröme már-
 ványtemplomot emel szülőföldén, a Mincius partján:

Templomot építek márványból zöld mezeidre
 Ott, hol nagy lomhán kigyózik a Mincius árja
 S partjait a nádas hajlongó szárai rejtik.³

Ezt a templomot nagy pártfogójának, Octavianus-
 nak, szenteli s az ő szobrát állítja fel benne istenkép
 helyett. A felszentelés alkalmával ünnepi játékokat
 rendez, kocsiversenyt, futást és öklözést Octavianus
 tiszteletére, a kinek kedvéért még a görögök is el-
 jönnek versenyezni s ott hagyják az olympiai s a
 nemeai játékokat. Az új isten papja maga a költő

¹ III. 3—9.

² III. 10—12.

³ III. 13—15.

lesz, a ki ünnepi menetet vezet a templomhoz s ott bemutatja az első ajándékokat és áldozatokat:

Caesar szobra leszen közepén és tiszteletére,
Mint győztes dalnok bibormezt öltve magamra,
Száz négyes fogatot hajtok versenyre a parton.
Eljön, az Alphéus folyamát s Nemeát odahagyva,
Futni s ökölharczban² mérkőzni egész Görögország;
A templomba, fejem koszorúzva olajfa-levéllel,
Én viszem a szentelt adományokat, én vezetek majd
Ünnepi diszmenetet s bikavérrel festem az oltárt.

Mindez azután történik, hogy Octavianus Antoniust és vele az egész keletet dicsőséges hadjáratban legyőzte. Ezért a költő a templom ajtaját a nagy férfiú győzelmét ábrázoló faragványokkal ékíti. Látni lehet majd ott a keleti népekkel folytatott harczokat, a kik között az indiai Gangaridák is szerepelnek, a mi természetesen csak költői túlzás, mert a rómaiakat az indusoktól a hatalmas parthus birodalom választotta el, a melynek belsejébe sohasem mertek behatolni s így az indusokkal nem érintkezhetek. Octavianust, mint Róma második alapítóját, a Romulust mint istent illető Quirinus névvel tiszteli meg s az ajtóra odavési a Nilust is, mert Octavianus volt az, a ki Cleopatra halála után Egyiptomot római provinciává tette. Látható lesz ott egy emlékoszlop is elfogott hajók orraival ékesítve, mert ilyen illeti Octavianust, mint az actiumi tengeri ütközet győztesét, láthatók lesznek Ázsia legyőzött városai s az armeniai Niphates-hegység, mert a római fegyverek ott is győztesen harczoltak, a parthusok lovas csapatai, mert Octavianus egészen az Euphratesig, a parthus birodalom határáig eljutott,

vége a győzelmi jelvények, melyeket nyugati és keleti ellenségeitől vett el, mert a mikor Sextus Pompeiust leverte, a Nyugattal, mikor pedig Antoniust legyőzte, Kelet egész erejével állott szembe:

A kapu két szárnyára aranyból s tiszta ivorból
Vésem a Gangaridák harczát s a hősi Quirinus
Fegyvereit s a nagy Nilust, mely harczy dühtől forr,
Gólyák orraival díszített oszlopot érczből,
Ázsia városait hódolva, leverve Niphatest
És a futó parthust, nyilait mint lödözi hátra,
Más-más ellentől kicsikart kettős hadi zsákmányt
És a Kelet s a Nyugat népén ült két diadalmat.¹

De ott lesznek a templomban Caesar képen kívül
a trójai ősök szobrai is, mert a Julius-nemzetség a
trójai Aeneas fiától, Iulustól származtatta magát, végre
az Apollóé, mert őt választá Octavianus a maga védő
szellemének:

Párosi márványból majd több eleven szobor áll ott,
Juppiter ágyékából eredt ő Assaracusnak
Magzati, Trós atya, és, Tróját a ki védte, Apollo.²

Az Irigység, a polgárháborúk és minden viszá-
kodás legfőbb oka, a pokol fenekére kerül, mert a
megbékélt világban nincs már mit keresnie, s ott el-
veszi méltó büntetését. Ez is látható a képen:

A fene Irigység Cocytustól s a Furiáktól
Fél a pokol fenekén, Ixiont látja keréken
Kigyók közt, Sisyphust, ki hiába gurítja a sziklát.³

¹ III. 26—33.

² III. 34—36.

³ III. 37—39.

De a templom felépítése még csak a jövő feladata. Előbb be kell fejezni a Maecenas sugalmazta nagy munkát:

Addig is a Dryadok soha még nem járt pagonyában Lakjunk, Maecenas! Teszemén nem könnyű parancsod. Nélküled én úgy sem fognék soha nagyba; jövel hát, Hagyjuk a késlekedést; hívogat bömbölve Cithaeron, Spartai ebcsaholás, epidaursi mén nyerítése S nékiek a visszhang kettőzve felelget az erdön.¹

Majd ha a Georgicával készen lesz, fog hozzá a legszebb és legnagyobbyszerű dologhoz, hőskölteményt ír, melynek tárgya a Caesar dicsősége lesz:

Majd azután Caesar rettentő harczait írom
S biztosítom hírét a jövő időben is annyi időre,
Mennyivel őt korban megelőzte az ősi Tithonus.²

Ezekben a befejező sorokban maga a költő adja az egész bevezetésnek legvilágosabb magyarázatát. Kitűnik ebből az, a mit az olvasó bizonyára sejt már, hogy az egész nem egyéb nagyszerű allegoriánál. A templom, melyet a költő a Georgica befejezése után Octavianusnak emel, a versenyjáték, melyet az új isten tiszteletére rendez, az áldozat és az ajándék, a melyet neki felajánl, nem más, mint maga az a hősköltemény, a melyet az ő dicsőségének szánt. Az éposz tárgyát világosan jelzik a faragványok, a melyek a kaput ékesítik. Octavianus győzelmeit akarja megénekelni a költő, és pedig a sicíliai háborút, melyben Sextus Pom-

¹ III 40—45.

² III. 46—48.

peius legyőzésével a nyugatot kerítette hatalmába, főleg azonban az actiumi csatát s az ezt követő keleti hadjáratot, mely az egész birodalom urává tette. De nemcsak mint nagy hadvezért akarja őt dicsőíteni, hanem úgy is, mint a béke fejedelmét: erre vonatkozik az utolsó kép, a pokolba zárt Irigység képe, mert Octavianus volt az, a kinek végre sikerült a polgárháború e szörnyét megfékeznie.

Sokan felvetették azt a kérdést, vajjon nem az Aeneisre gondolt-e már ekkor is a költő? Semmi esetre. Még ha nem is tudnók más hiteles forrásból, hogy a költőnek kezdetben esze ágában sem volt Aeneast tenni éposza hőségé s csak később Augustus jóváhagyásával változtatta meg eredeti tervét, maga ez a hely oly határozottan körvonalozza a megírandó költemény tárgyát, hogy csak oly műre gondolhatunk, a melynek Octavianus lett volna a hőse. A trójai ősök említése csak annyit bizonyít, hogy a költő már ebben az Octavianus tetteit magasztalando époszban is az Aeneastól való származással akarta mintegy legitimálni Octavianus jogát a római birodalomban való uralkodásra s ezt a gondolatot átvitte később az Aeneisbe. Az bizonyára lehetetlen, hogy, ha már ekkor az Aeneis terve lebegett volna szemei előtt, egy szóval se említse magát Aeneast. Igaz, hogy az Aeneis háttérben is mindig ott áll Augustus alakja, de azért a hős mégsem ő s nem az ő tettei s egyáltalában nem historiai események adják a költemény tárgyát. Ekkor tehát még csak az volt a költő szándéka, hogy eposzában magát Octavianust dicsőítse.

Az *első rész* a nagyobb házi állatokkal, nevezetesen a lóval és a szarvasmarhával (49—285. vs.) foglalkozik. Inti a gazdát, hogy, ha jó barmot akar

nevelni, első sorban jó tenyészállatokról gondoskod-jék. Előbb a szarvasmarháról szólván (51—71. vs.), felsorolja azokat a jeleket, a melyek a jó tenyész-tehenet megismertetik s meghatározza az üsző korát, a mely arra alkalmas, hogy a fajfenntartás munkáját megkezdje. Azután a tenyészménre (72—122. vs.) tér át s ennek az ismertető jeleit is felsorolja s a külön-böző lófajokkal is foglalkozik. Szól arról, mikép kell a ménlovat és a bikát, valamint a kanczát és az üszőt gondozni, hogy a tenyésztés fontos czéljának megfeleljenek. Különösen oltalmazni kell a barmot, ha vemhes, a veszedelmes bögöly csipései ellen. Szól a borjak gondozásáról is, valamint arról, mikép kell a tinókat az ekéhez szoktatni és a csikókat a kocsi-vonásra kaptatni. (123—208. vs.) De a még gyenge állatot mindenkép vissza kell tartani attól, hogy a nemzés munkájához fogjon, mert így idő előtt elnyo-morodik, minthogy a korai szerelem tüze elemésztí. Hogy ennek a szerelemnek a hevességét feltüntesse, szép *epizódot* (209—241) fűz ehhez a fejezethez a bikák harczárol:

Nincsen azonban erőt bennök fenntartani jobb mód,
Mint, ha megóvni tudod Vénustól s vak szerelemtől.
Ezt tedd hát egyaránt a tulokkal s gyenge csikóval.
Lám ez okon szokták a bikát távol legelőre
Küldeni, elhajtván hegyeken, széles folyamon túl
Vagy tele jászolnál tartják elzárva az ólban.
A nőtény ingerli szemét s lassan fölemésztí
Ép erejét, fűtől, ligetektől elveszi kedvét
Csábjaival s a kevély szeretőket harczra uszítja:
Szarvukat összetüzik, hogy párbajt vívjanak érte.¹

¹ III. 209—218.

Következik a harcz élénk leírása :

Szép formájú üszők legelésznek a silai erdőn,
Hímeik egymással váltig verekednek erősen
Osztvá nehéz sebeket, feketén lepi testüket a vér,
Összefonott szarvval tolják egymást, iszonyúan
Böggve, az erdők is visszhangzanak és a nagy égbolt.¹

Végre a kivert bika rajza :

Aztán egy haj alá többé már vissza se mennek,
Bújdosik a vert fél s rejtőzik messze vidéken.
Égeti a szégyen s fájlalja a büszke vetélytárs
Ütlegeit s bosszú nekül elvesztett szeretőit.
Visszatekint a karámra, bucsút vesz az ősi határtól.
Ám erejét ezután folyvást gyakorolja, vetetlen
Almon s durva csupasz sziklák közt tölti az éjet,
Éles sás-, tövises lombból áll étke naponként.
Próbálgatja magát, táplálja dühét, neki vetve
Szarvait a törzsnek, vele birkozik, a szelet egyre
Ökleli, a homokot szétszórván játssza a harczot.
Végre, ha már felüdült s erejét jól egygyüve szedte,
Harczba rohan s hevesen támadja a gondtalan ellent
Mint mikor a tenger közepén a messze fehérülő
Hullám tornyosodik s növekedve a part fele hömpölyg
S ottan erős sziklába ütödvén zúg iszonyúan,
Hegyként omlik alá s forrongván csap le a mélybe
És a magasba dobálja a barna fövenyt a fenékről.²

De a szerelemtől a többi állatok is megdühödnek,
különösen a kanczák, melyekkel a párzás idején nem

¹ III. 219—223.

² III. 224—241.

lehet bírni (242—283. vs.). Itt említi végül a régieknek azt a hitét is, hogy a kanczák gyakran ménlő nélkül a széltől is megvemhesednek.

A *második rész* az apróbb baromról, a juhokról és a kecskékről szól (286—473. vs.). Ezt a részt is egy kis bevezetéssel látta el a költő, s valamint az époszirók munkájuk egyes fontosabb helyein ismételtlen segítségül hívják a Múzsát, úgy ő is ironikus pathosszal fohászkodik Paleshez, a nyájak védőjéhez s megint rámutat a tárgynak új és nehéz voltára:

Ámde repül az idő és nem tér vissza se többé,
Mig mi e részleteket kedvünkre csapongva leírjuk.
Ménésről ez elég. Jön a másik része a gondnak:
Borzas-szörű gidára s a gypjas nyájra ügyelni.
Van dolog itt is elég, gazdák! s van benne dicsőség.
És bár jól tudom én, mi nehéz költőnek ezekről
Írni, csekély tárgyat nemesíteni poétai díszszel:
Parnass elhagyatott lejtőire hurczola mégis
Engem a vágý és jól esik ott járnom meg a bérchezet,
Castali forráshoz hol utat nem törtek elődök.
Most adj, most hangomnak erőt, oh isteni Páles.¹

Télen úgy a juhokat, mint a kecskéket aklokban kell tartani és gondosan táplálni; ezt meg is érdemlik, mert sok hasznót hoznak az embernek. Tavaszkor ki kell hajtani a legelőre s a pásztoroknak reggeltől fogva estig megszabott rend szerint kell ügyelniök rájuk (295—337. vs.). Ehhez fűződik egy hosszabb *epizód* (339—383. vs.), mely először a libyai (éjszaka-afrikai) pásztorok életét írja le a forró sivatagban,

¹ III. 284—291.

azután a scythiai (dél-oroszországi) szörnyű telet s az ottani pásztorok téli életmódját rajzolja.

Elmondja azután, mit kell tennie a gazdának, hogy juhaitól becses gyapjat kaphasson (386—403. vs.), mikép kell táplálni őket, hogy minél több tejet adjanak. Szól a nyáját őrző ebek hasznáról és ápolásáról is (404—413. vs.), mert a pásztor nem lehet el nélkülök. Gondot kell fordítania arra is, hogy az ártalmas kigyókat (414—439. vs.) távol tartsa az akoltól; a tavak mellett se legeltesse a nyáját, ha észre veszi, hogy vizikigyók laknak benne.

Utoljára a juhok betegségeiről (440—473. vs.) s a gyógyítás különféle módjairól szól s ehhez egy hosszabb epizódot (478—566. vs.) kapcsol, a hol azt a rettentő dögvészt írja le, a mely a délkeleti Alpsek vidékén és Italia éjszakkeleti szélén dühöngött s az állatok majdnem minden fajára kiterjedt. Azt hiszszük, ebben is mesterét, Lucretiust utánozta, a ki a *A természetéről* szóló tanító költeményében Thucydides, görög történetíró nyomán igen élénken írta le az attikai pestist, mely a peloponnesusi háboru folyamán tört ki. Bármily nehéz is ilyen tárgyat költői alakban dolgozni fel, Vergilius megmutatta, hogy lehetséges, mint az itt közölt szemelvény is bizonyítja:

Noricum égbe törő havasin, hol a pásztori kunyhó
Hegy tetején épül s a Timavus mosta mezőkön,
Oly sok idő multán még most is pusztá a nyájak
Dús legelője, üres még most is a rengeteg erdő.
Itt fent pusztító nyavalyákat szült vala egykor
A mérges levegő s a hőség kései ősön
És minden barmot, vadat is mind rendre legyilkolt,
Mégmérgezte fűvét, megbüzhödtette ivóját.

Egy uton itt a halál nem járt: de előbb is az égő Szomj bevév az erekre magát s kiaszalta a testet, Majd ismét belőről nedvbőség fújta fel őket, Mig lassan csontuk velejét is mind kiizadták. Gyakran az áldozatul kiszemelt barom, a mikor isten Szent oltára előtt állott a gyapjuszalaggal, Mig a pap késett, azalatt már halva rogyott le. Vagy ha szerencsésen le is ölte előbb s beleit már Feltálalta: szokott tűzzel nem lángol az oltár, Táltos semmi jövőt nem tud jósolni azokból. A bele mártott kést csak alig hogy festi aludt vér, A templom homokos piaczat mocskolja sovány genny. Itt virgoncz borjak haldoklanak a buja réten, Ott teli jászolnál egy ép most adja ki lelkét, Nyájas ebekre düh száll, disznó liheg a köhögésben S torka kövér szorosan bedugá a légutat a gyik. Búnak hajtja fejét, a kövér legelőt se kívánja Már a győztes ló, a folyó vize föl nem üditi, Lábaival veri a földet, füleit leereszti, Róla hideg veriték, a halál jele, árad, a bőre Felszárad, merevül, vesztvén bársonypuhaságát.¹

A *negyedik könyvet* egészen a méhészetnek szenteli a költő. Hogy ily módon ezt a mindenképen hasznos és kedves, de a gazdálkodásban mégsem oly nagy jelentőségű foglalkozást a gazdaság legfontosabb ágai-
val, a földműveléssel, a gyümölcs- és a bortelemeléssel s a baromtenyésztéssel egy rangba helyezi, csak abból a különös szeretetből magyarázható meg, a melylyel Vergilius a méhészet iránt viseltetett. Már az apja is jeles méhész volt s így a költő még mint

¹ III. 474—502.

gyermek megismerkedett Andesben a méhek csodálatos társadalmi életének titkaival és később falusi magányában valószínűleg maga is foglalkozott a méhessel. Már a bevezetés is mutatja, milyen nagy kedvvel fogott hozzá műve e részéhez:

Égi ajándékul harmat képében alászállt
Mézről énekelek, Maecenas, erre figyelj most.
Apró dolgokban fogsz itt szemlélni csodákat,
Sok nagylelkű vezért s az egész nép élete rendét,
Erkölcset, műveit, rajzását, szörnyű csatáit.
Kisszerű tárgy, de dicsőségem nem lesz kicsi mégse,
Hogyha az ég kedvez s meghallja imámat Apollo.¹

Az *első részben* (8—50. vs.) a méhesről és a kasról szól. A méhest olyan helyre kell tenni, a hol nem férhetnek hozzá a méhek ellenségei s a honnan a dolgozó állatkáknak nem kell messze elrepülniök mézgyűjtés végett. Óvni kell őket a keserű növényektől, minden kábító szagtól és a hangos lármától is, hogy munkájok zavartalan legyen.

A *második részben* (51—115. vs.) leírja a mézgyűjtést, a rajzást és a raj elfogásának módját, majd ironikus pathosszal, a parodisztikus állatéposz ismeretes modorában, kedvesen festi le az ellenséges rajok hősi harcát, a melyet a gazda egy marék porral lecsillapíthat:

Ám ha hadat készül két párt egymásnak üzenni,
Mert, ha király kettő van a kasban, kész a viszály már —
A nép hangulatát, a lelkek harci tüzét úgy
Könnyű felismerned, mert, im, a késlekedőket

¹ IV. 1—7.

Mintha rekedt érzékűrt hívna és gyakran olyan hang
 Hallik, mint a mikor recsegő hadi trombita harsog.
 A csapat egyre sűrög, villogva lebegteti szárnyát,
 Edzi a harczra magát, köszörűli hegyesre fulánkját,
 Hősi királyának hadi szállására gyülekszik
 És nagy lármával dühösen hivatja az ellent.
 Így, ha tavasz kedvez s kínálkozik a csata sikja,
 A kapukon kirohannak: a harcz kitör, a hadi zajtól
 Hangos a lég, a felek roppant gomolyagba verődnek
 És hullnak lefelé a magasból: nem szakad a jég
 Sűrűbben se a makk, ha a szélvész rázza a tölgyet.
 A csatarend közepén a vezérek szárnya ragyog fel,
 Nagy lélek lakozik keblöknek keskeny ürében,
 Harczol mind konokul, nem is enged, míg csak az egyik
 Vagy másik csapatot nem készti futásra a győztes.
 Ám e szörnyű csatát s a lelkek harczyi tüzét is
 Könnyen csillapítod, ha marék port hintesz a rajra.¹

De, ha le is csillapul a harcz, az egyik királyt
 meg kell ölni, mert a kasnak csak egy fejedelme
 lehet. Itt mindjárt meg is jegyezzük, hogy a régiek
 a kas vezérét mindig királynak nevezik, mert nem tud-
 ták, hogy nőstény s hogy a peték lerakásának mun-
 káját a kasban ő végzi.

A méhnek virágos kertre van szüksége, hogy mézet
 gyűjtsön. Itt volna hát a helye, hogy a kertművelésről
 szóljon, erről azonban, mivel munkája már úgy is
 hosszúra nyúlt, kénytelen lemondani. Mégis, hogy a
 kertművelés hasznát legalább egy példán bizonyítsa,
epizód gyanánt (116—148. vs.) elbeszéli, hogy, mikor
 Tarentumban járt, gyönyörű kertet látott, a melyet

¹ IV. 67—87.

egy ciliciai öreg, a ki, mint földieki általában, ügyes kertész volt, olyan telekre varázsolt oda, a mely kopárságánál fogva senkinek sem kellett. Ily csodát tehet az emberi szorgalom.

A *harmadik részben* (149—227. vs.) szól a méhek társaséletéről. Mindenök közös, a magzatokat is közösen nevelik, a különféle foglalatosságokat bölcsen osztják el, a mennyiben az öregebbek a házi gazdák és építőmesterek, a fiatalabbak a mézgyűjtők. Említi a régieknek azt a meséjét, hogy a méhek nem szaporodnak nemzés útján, hanem a petéket a virágokon szedik össze. Végül, talán nem is minden czélzás nélkül a pártoskodásra hajló s tekintélyt elismerni nem akaró rómaiakra, a méhek monarchikus érzését emeli ki:

És nem tiszteli úgy se Egyiptom, sem pedig a nagy Lydia, sőt a méd meg a parthus nép se királyát. Míg él, egy akarat s egy lélek mind az egész nép, Ám ha kidől, a frigy rögtön felbomlik egészen, Szétszedik a sejtet s elhordják orvul a mézet. Ő a rendre ügyel, körülötte zsibong seregestől S hódol előtte a nép és dongva kíséri utában, Gyakran vállra veszik, magukat teszik érte ki hadban, Tartva dicsőségnek sebzetten halni királyért.¹

A *negyedik rész* (228—250. vs.) arról szól, mikép kell a kasból a mézet kivenni s hogyan kell a kast az esetleg bele férközött kártékony állatoktól megtisztítani.

Az *ötödik rész* (251—280. vs.) a méhek betegségeivel és a gyógyítás módjaival foglalkozik.

¹ IV. 210—218.

A *hatodik rész* (281—314. vs.) egészen mesés dologgal, a mesterséges méhtenyésztésnek állítólag az egyiptomiaknál divatos módjával ismertet meg bennünket. E szerint, ha valakinek a méhese egészen kihal is, új nemzedéket biztosíthat magának, ha egy borjút ütésekkel öl meg s a testet galyakkal és bizonyos fajta növényekkel fedi be. Rövid idő múlva méhek kelnek ki a rothadó tetemből. E találmány eredetét egy hosszú, egészen a könyv végeig terjedő *epizód* (315—588. vs.), az Aristaeusról szóló, alexandriai modorban és bizonyára alexandriai minta után irt epyllion (kis éposz) beszéli el.

Aristaeus, kit a görögök úgy tiszteltek, mint a méhészet védő istenét, a monda szerint Apollo istentől és Cyrene nymphától, Peneus folyamisten leányától származott. Egykor, midőn kedves méhei betegség és éhség következtében kihaltak, a Peneus forrásai alatt mély barlangban lakó anyjához akart segítségért fordulni. Elment hát a folyó partjára s hangos panaszra fakadt. Cyrene, a ki a mélységben a nymphákkal mulatott, megismerte fia hangját és Arethusa nymphát küldte érte, a ki levitte őt az istennők közé. De Cyrene sem tudott a bajon segíteni és fiát Proteushoz, a bölcs tengeri istenhez utasította, a ki meg is mondta neki, mivel vonta magára az istenek haragját. Bűne az volt, hogy szerelmi hevében Eurydicét, a varázsszáví lantos, Orpheus, feleségét üldözőbe vette s a szerencsétlen nő, midőn futva menekült előle, mérges kigyóra taposott, a mely halálra marta. Ehhez kapcsolódik Proteus elbeszélése Orpheus és Eurydice szomorú sorsáról, mely mint önálló kis epyllion is megállhatna, egy gyönyörű *epizód* (464—527) az epizódban, melyet halhatatlan emlékü Kazinczykn fordításában mutatunk

be, és pedig minden változtatás nélkül. A költő először is Orpheus leszállását az alvilágba írja le:

Orpheus a tekenős lanton szelidítve gyötrelmeit
Tégedet, édes nő, csak téged zenge magányos
Partjain, a mikoron költ a nap s a mikor elszállt.
Plutónak szomorú küszöbén, a tenárusi aknán,
És a bús ligeten, hol az éj borzalma sötétlik,
Béhata az árnyékok lakjokba a durva királyhoz,
Kit soha semmi panasz nem tud lágyítani segélyre.¹

Következik az alvilág leírása:

A meghatott Erebus mélyéből ime tolongnak
A kiaszott alakok s elholtak bánatos árnyai,
Mint mikor a madarak foltonként űlik el a lázt,
Est szállván vagy fergeteges vész s zápor az hegyről:
Nők, férjek, harczokban elhullt nagylelkű hősek
Testei, gyenge fiúk, szűz lányzók, atyjok előtt már
Máglyájokra jutott s hamuvá égett szintelen ifjak.
Itten tartja őket nádas balkánya Cocytusnak,
És a sűrű mocsár és a rest pócze, rekesztve,
És a Styx, mely a helyt környülesapkodja kilenczszer.
Sőt a vár maga is s az Halál mély tömlöcze s a kék
Kigyókkal hajokat felkontyolt tartari lányok,
Bámulják szavait; nem ugat most Cerberus a sok
Szájjal, s Ixion kerekét elakasztja szelében.²

Orpheus vissza is kapja feleségét s indul vele kifelé az alvilágból:

¹ IV. 464–470.

Felhivom különben e helyt az olvasó figyelmét a Kazinczy elavult prosodiájára, a mely a magyar versre is a latin prosodia törvényeit (elisis, synizesis) alkalmazza.

² IV. 471–484.

Túl vala már minden bajain s im visszafelé tér,
 S a megnyert kedves közelite a földi lebelhez
 Háta megett mindég; így hagyta Proserpina nékik,
 A mikor hirtelenül rossz ész szállotta meg ifját.
 Oh mi bocsánandó, ha ismerne bocsánatot Orcus!
 Vesztegel és már-már az üreg fényéhez elérvén,
 Gyúladozásaival nem bírva, felejtve tilalmát
 Hátra tekint s előmőlt tette; ah, a durva tyrannak
 Alkujaszegve vagyon! sháromszor zenge az Avernus.¹

Most a szerencsétlen Eurydice ily szóra fakad:

Saz: „Kiveszít engem? Ki veszít el tégedet? úgymond,
 Mely fene düh! Ádáz Párcáim visszakiáltnak
 S e habzó szemeket nehez álom zárja örökre!
 Légy boldog, fogd gyenge kezeim, nem többé tiejdet!
 Engemet egy iszonyú éj ránt le hatalmasan innét.“²

Ily módon a szerencsétlen lantos örökre elveszítette a már visszanyert kedvest:

Mondá s mint mikoron a füst szélytoszlik az égből,
 Eltűnt. Hasztalanul akará megölelni szerettjét
 Búsult férje, haszontalanul neki mondani holmit;
 Őt többé meg nem látá s a Csolnakos által-
 Menni az elébe vetett fertőn nem hagyta keresztül.
 Mit tégyen? Hova tégye magát a kétszeri gyászban?
 Mely sirás lágyítsa meg a vad poklok hatalmát?
 Elhidegült hölgyét a Styx sajkája vivé már.³

Orpheus tehát visszatért thraciai hazájába s dalban öntötte ki szíve keservét:

¹ IV. 485—493.

² IV. 494—498.

³ IV. 499—506.

Strymonnak pusztás környén egy szirtnek alatta
 Hét havakig keseregte gyötrelmeit s éneke lágygyá
 Tette a tigriseket s erdőket vonzza magával.
 Mint mikor a topoly árnya között a fülmile gyászol
 Fészkéért, melyből még pelyhes kisdedit a vad
 Földmivelő kiszedé, végig-csattogja magányos
 Éjjeleit gallyán, epedezve újítja siralmait
 Szüntelenül s a tájt messzére eltölti keservvel.
 Szívét meg nem hatá Hymen, nem Vénus ezentúl.
 Bójára s maga, az északi sark viharüzte vidékit,
 S a zordon Tanaist, hol az új jég régi jeget lél,
 S Eurydicét zokogá s Plútónak szidta tanácsát.¹

Végre a thraciai nők, kiknek szerelmét bánatában
 megvetette, Bacchusnak örvengő ünnepe alkalmával
 feldühödven, széttépték őt:

Ciconi nők, kiket ő kikerüle az istenek éjén,
 Bacchusnak szilaj ünnepe közt izekre szakaszták,
 S szép tetemitmagokon hegy völgy szétszórva tekinték.
 Márvány vállaiból kiszakadt feje az Oeagri Hebrus
 Habjai közt hőmbergett már s a meghidegült nyelv
 A leglármasabb örvényben is Eurydicét és
 Eurydicét zajgotta, midőn bús lelke futamlott;
 Eurydicét messzére közelre sohajtozik a völgy.²

Miután Aristaeus ily módon megtudta, mi volt
 szerencsétlenségének oka, anyja azt tanácsolta neki,
 hogy engesztelje ki a nymphákat, a kik azért hara-
 gusznak reá, mert Eurydice játszótársuk volt. Öljön le
 ezek tiszteletére bikákat és üszöket s miután vérök

¹ IV. 507—520.

² IV. 520—527.

kifolyt, rejtse testüket lombok közé ; kilencz nap mulva menjen el ugyanerre a helyre s mutasson be Orpheusnak és Eurydicének halotti áldozatot. Aristaeus így is tett és, mikor kilenczed napra az áldozatot bemutatta, ámulva vette észre, hogy az állatok rothadó testeiből méhek kelnek ki és sűrű rajokban lepik el az ágakat.

Ez az epizód fejezi be a Georgicát s most már csak a végszó van hátra :

Ím ezeket zengém az ugarról és a baromról
S a fákról, a mikor seregével Caesar az Eufrát
Partjainál dörgött s látott mint győztes az önként
Hódolt népek közt törvényt s az Olympra utat tört.
Engem, Vergiliust, ez időn táplál vala kedves
Nápolyom, itt éltem szolgálva szerényen a Múzsát,
Ifju merészséggel pásztorfuvolán ki először
Tityrusom zengém terebélyes bükkfa tövében.¹

Világosan kitűnik ebből, hogy a Georgicát még abban az időben fejezte be, a mikor Octavianus Keleten időzött, tehát legkésőbb a 29. év elején és hogy a munka írása közben leginkább Nápolyban s e város gyönyörű vidékén időzött, melynek nyugalmas csendje annyira kedvezett a Múzsáknak, enyhe éghajlata pedig a költő gyenge egészségének.

¹ IV. 559—566.

TIZEDIK FEJEZET.

A Georgica méltatása.

Vergilius, mielőtt a Georgica megírásához fogott, azzal a lelkiismeretességgel, mely minden művét jellemzi, tanulmányozta a gazdasági szakmunkákat, a melyeknek úgy a római, mint a görög irodalom bővében volt s ily módon igyekezett a maga gyakorlati tapasztalatait, melyeket gyermekkora óta a gazdálkodás terén szerzett, elméleti ismeretekkel is kibővíteni. Bár csak költeményt akart írni s nem tudományos munkát, mégis azon volt, hogy műve ellen a komoly szakember se tehessen kifogást. Nem lesz tehát fölösleges legalább röviden érinteni e helyt a Georgica forrásainak kérdését.

A régiek nem kevesebb, mint hat oly prózairót említenek, a kiket Vergilius a gazdaság különböző ágainak leírásánál felhasznált volna, nevezetesen Xenophont, Cicerót, Magót, Catót, Varrót és Hyginust. Lássuk ezeket egyenként.

Mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy Cicero csak úgy jutott bele ebbe a névsorba, mint Xenophon, a jeles görög történetíró ¹ *Oeconomicus* című s főleg a földműveléssel foglalkozó könyvének latin fordítója s így róla nem kell külön szólnunk, annál kevésbbé, mert ez a fordítás elveszett, ellenben a görög eredeti

¹ Élt 434—358 Kr. e.

egész terjedelmében rendelkezésünkre áll s megadja nekünk a módot arra, hogy megtegyük az összehasonlítást közte és a Georgica közt, a melynek kétségtelen eredménye az, hogy tudatos utánzás sehol sem vehető észre. Ha tehát Vergilius forgatta is e munkát, utána semmiben sem indult.

Mago karthagói ember volt és pún nyelven írta a mezei gazdaságról szóló híres munkáját, a mely a rómaiak előtt is oly nagy tekintélyben állott, hogy a senatus hivatalosan fordította le latin nyelvre Karthago elfoglalása után. Ez a könyv elveszett s így magunk nem ellenőrizhetjük a régiek állítását. Annyi azonban bizonyos, hogy Vergiliusra valami nagy hatással nem lehetett, mert ő első sorban éjszak-italiai szülőföldjének tapasztalásból ismert gazdasági viszonyait tartotta szem előtt s e mellett még a dél-italiai viszonyokat sem vette eléggé figyelembe; annál kevésbbé az éjszak-afrikaikat, a melyekből *Mago* kiindult. Hogy nyelv és forma tekintetében ezt a tisztán szakszerű könyvet már a dolog természeténél fogva sem utánozhatta, az bizonyára kétségtelen.

A mi az eredeti római szakmunkákat illeti, a leg-híresebbek egyike idősb Catónak, az erkölcsi szigorúságáról híres Censoriusnak, Karthago esküdt ellenségének a gazdaságról írt kézikönyve, a mely reánk is maradt. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy utánzásról se az egésznek szerkezetében, se az egyes részletek kidolgozásában nem lehet szó.

Úgy teljesség, mint tudományos pontosság tekintetében messze felülmulta elődeit a reate-i Marcus Terentius Varro, a legnagyobb római polyhistor, a ki a történetírás, a régészet, a grammatikai tudomány és a költészet terén egyaránt jeleskedett. A mezei

gazdaságról szóló három könyves munkáját, a mely reánk maradt, nyolczvan éves korában, Kr. e. 37-ben írta, körülbelül ugyanabban az időben, a mikor Vergilius a *Georgica* megírásához fogott s már az irány-eszmék tekintetében is rokonságot mutat a költővel. Sajnálja az italiai földművelés hanyatlását, a polgárháborúk és a latifundiumos gazdálkodás szomorú következményeit s a nemzet erkölcsi emelkedését várja attól, ha újra sikerül a néppel az ősi foglalkozást, az egyszerű földművelő életet megkedveltetni. Látszik, hogy Varro is, Vergilius is a kor jobbainak nézeteit tolmácsolják s egyazon célzat vezérli mind a kettőt. Italia költői dicsérete a *Georgica* második könyvében¹ azonnal eszünkbe juttatja a Varro első könyvének második fejezetét, a hol ugyancsak Italia szelíd éghajlatát és földje termékenységét magasztalja. De leginkább rávall a Varro hatására a *Georgica* harmadik könyve, a hol úgy az anyag beosztásában, mint az állattenyésztésre vonatkozó egyes utasításokban jobbra őt követte a költő. Látszik, hogy a Varro könyvét jól ismerte és gondosan fel is használta.

De fő forrásai a szakmunkák közül, úgy látszik, mégis az Augustus tudós könyvtárnokának, Caius Julius Hyginusnak könyvei voltak. Ő az egyetlen a római gazdasági írók közt, a ki a földművelésen és az állattenyésztésen kívül a méhészetet is tárgyalta s ezt az eljárást követte Vergilius, midőn a méhészetnek külön könyvet szentelt. Idevágó munkái, sajnos, elvesztek, de oly hiteles író, mint Columella, a ki a legnagyobb terjedelmű gazdasági kézikönyvet hagyta reánk s a ki annyira ismerte a *Georgicát*, hogy elég

¹ Georg. II. 136. s köv. vs.

ügyesen tudta utánozni a kertészetről szóló tanító költeményében, nevezi őt a Vergilius *paedagogusának*, vagyis vezetőjének és mesterének s erre a tanúságra támaszkodva bátran elhihetjük, hogy a feldolgozandó anyag legnagyobb részét tőle vette a költő. Sőt az is valószínű, hogy a gazdasággal kapcsolatos mythosokat is belőle merítette, mert Hyginus jeles mythographus volt és tudomásunk van róla, hogy a mesék e fajával is foglalkozott.

Világos azonban, hogy Vergilius, a költő, az itt felsorolt prózairók műveit csak annyiban használhatta fel, a mennyiben szakismereteit gyarapította belőlök, de az anyag költői feldolgozása tekintetében tőlük mit sem tanulhatott. Felmerül tehát itt az a kérdés, voltak-e költői mintaképei? Ő maga az öreg Hesiodus, a görögöknek Homér után legrégebb költője, tanítványának nevezi magát s büszkeséggel hivatkozik arra, hogy ő az első, a ki a rómaiakat megismerteti az *askrai* dallal. De ezt csak azért teszi, mert Hesiodus volt az első, a ki tanító költeményt írt a földművelésről és mert a *Munkák és Napok* tartalma annyiban megegyezik a Georgica első könyvének tartalmával, hogy a földművelésre vonatkozó utasításokon kívül a paraszt naptárt is adja, meghatározván, minő napokon milyen munkákat kell végezni. Különben az összehasonlítás azt bizonyítja, hogy Vergilius csak egyes magvas, gnomikus mondásokat vett át tőle, a minőkkel tele vannak a *Munkák és Napok*, de egyébiránt úgy az anyag beosztása, mint az egyes részletek feldolgozása tekintetében teljesen eltér, a mi nem is lehet máskép, mert Hesiodus amaz ősrégi idő kezdetleges gazdálkodását, Vergilius pedig saját korának fejlett gazdasági viszonyait tartja szem előtt.

A leghitelesebb forrás utal, mint Vergilius egyik mintaképére, Nicanderre, az ismeretes didaktikus költőre, a ki III. Attalus pergamumi király udvarában a Kr. e. második században élt. Reánk maradt *The-riaca* című, a mérges állatokról szóló tanító költeménye s erre emlékeztet a *Georgica* harmadik könyvének a mérges kigyókra vonatkozó részlete.¹ Hiteles tanú bizonyítja azt is, hogy ugyanebben a könyvben szintén Nicander valamelyik művéből van merítve a Pan istenről szóló elbeszélés.² Feltűnő egyezés az is, hogy a földművelésről szóló, Nicander-féle költemény ugyancsak *Georgica* címet viselt és valószínű, hogy Vergilius innen vette műve címét; továbbá, hogy Nicander a *Georgica* mellett *Melitturgica*-t is írt, melyben épp úgy, mint Vergilius a *Georgica* negyedik könyvében, költőileg tárgyalta a méhészetet. Ettől az írótól tehát sokat tanulhatott a mi költőnk, de csakis szakismertek tekintetében, mert Nicanderről ismeretes, hogy ő meglehetősen szárazon és nagyon is tudós módon adta elő tárgyát, úgyszólván csak versbe foglalt botanikát és zoológiát adott s éppen a legnehezebb feladatot, a természeténél fogva prózai tárgynak költői alakban való megnevelését, nem tudta megoldani.

Ismerte továbbá Vergilius Aratusnak, az Antigonus Gonatas macedoniai király udvarában élt tanító költőnek³ a csillagászatról és az időjóslásról írt híres, latinra is lefordított terjedelmes költeményét s belőle merítette a *Georgica* első könyvében az időjóslásról szóló részt;⁴ ismerte végre Eratosthenesnek, a nagy

¹ III. 414. s. köv. vs.

² III. 391. s. köv. vs.

³ Virágzott 270 körül Kr. e.

⁴ Georg. I. 351—460.

geographusnak ¹ Hermes czímű didaktikus költeményét s innen vette az első könyvben azt a részletet, a hol a föld öt zónáját írja le.²

Érdekes, hogy már a Georgica epikus részleteiben megkezdí Vergilius a költők atyjának, Homérnak utánzását, a melyet azután az Aeneisben minden lehető alkalommal folytat. Aristaeus épúgy fohászkodik anyjához, Cyrenéhez a Peneus partján, mint az Iliasban Achilles Thetishez a tengerparton, Proteus istennel pedig épúgy bánik el, mint Menelaus az Odysseában. Egészen homerikus módon, szélesen dolgozta ki a költő a hasonlatokat, részletes leírásokká alakítva át őket s gyakran emlékeztetnek egyes reminiscentiák az Iliasra és az Odysseára. Érdekes továbbá az a nagy változás is, a melyet a Georgica jelez a Bucolicával szemben annyiban, hogy, míg az idyllekben a költő mint merész nyelvújító lép fel, itt már megkezdí a régibb latin költői nyelv tanulmányát s újításait archaismusokkal, természetesen öntudatosan és művészi czélból alkalmazottakkal, párosítja. Sok hely emlékeztet Enniusra, de még több Lucretiusra, a ki nek *A természetéről* szóló epicureus szellemű tanító költeményéből versrészeket, sőt egész verseket vesz át, sajátos szókincséből és phraseológiájából is sokat felhasznál; különben e költőhöz való viszonyát alább fogjuk bővebben tárgyalni.

Eddigi fejtegetéseinkből kétségtelenül kitűnik az, hogy a didaktikus költészetben nem volt olyan mestere Vergiliusnak, a minő gyanánt Theocritus szerepelt az eclogákban. A prózairók műveiből csak nyers

¹ Élt 276—194. Kr. e.

² Georg. I. 231. s köv. vs.

anyagot, a gazdaságra vonatkozó elméleti ismereteket merített, a költőkből itt-ott utánzott egy-egy sikerültebb részt, de a művet a maga egészében önállóan kellett megszerkesztenie s a részletekben is legtöbbször számbavehető példaképek nélkül magának kellett megoldania a költői feldolgozásnak a tárgy természete miatt nem kis nehézségekkel járó feladatát.

De, hogy Vergilius érdemét kellőképen méltányolni tudjuk, meg kell ismerkednünk a költészetnek azzal a sajátságos nemével, a mely az ókorban sokkal nagyobb szerepet játszott s az olvasó közönség körében is nagyobb kedveltségnek örvendett, mint az újabb irodalomban: a didaktikus vagyis a tanító költészettel. A régi görögök a költészettől nem csupán a mulatságot, nem csak a tiszta aesthetikai gyönyörűséget várták, hanem szerették a költőben a Múzsák felkent papját s a nép avatott tanítóját látni, a ki az istenek jámbor tiszteletére és a jó erkölcsökre oktat s hasznos ismereteket terjeszt. Azért nagyra tartották az olympusi derűlségű Homér mellett a komolyabb és praktikusabb irányú Hesiodust is, a kit úgy tiszteltek, mint a tanító költészet atyját. Áhitattal olvasták tőle a *Munkákat és Napokat*, a hol oly nagy nyomatékmal ismételteti azt az alapgondolatot, hogy az ember csak becsületes és kitartó munkával boldogulhat s a földművelésre ad hasznos tanácsokat. Azért az erkölcsi komolysáért, mely az egészet áthatja, azért a sok magvas aranymondásért, a melylyel a mű tele van s a melyet könnyen emlékezetébe vésheetett az okulásra vágyó ifjúság, szívesen megbocsátották szerkezeti és előadásbeli fogyatékosságait s annak a belső egységnek a hiányát, a mely minden műalkotás lelke. De nem kevésbbé becsülték másik munká-

ját, a *Theogoniát*, mely pedig alig egyéb, mint az istenek nemzetségrendének száraz felsorolása a Chaostól kezdve, a honnan minden származott, a herosokig, csak itt-ott tarkítva az egyes istenek viselt dolgairól szóló elbeszélésekkel. Ennek is csak a gyakorlati hasznát nézték a görögök, mert a szépen gördülő verseket könnyen be lehetett tanulni és segítségükkel a hívó eligazodhatott az istenek roppant tömegében. A katekizmust pótolta nekik ez a költemény s egyebet nem is kívántak tőle.

Később, mikor már megindultak a philosophiai elmélkedés terén az első kísérletek, a régi, még Sokrates előtti bölcselkedők is a költészet segítségéhez folyamodtak, hogy tanításaiknak nagyobb elterjedést biztosítsanak, és nem restelték versbe foglalni kutatásaik eredményeit. Így tett az eleai iskola feje, a nagy Xenophanes,¹ a ki ékes hexameterekben hirdette a monotheismust s nagy hévvel támadta meg Homért és Hesiodust, mint a kik együgyű meséikben nem átalítottak emberi hibákat és gyengeségeket fogni rá az istenekre. Az ő nyomába lépett tanítványa, Parmenides, a ki ugyancsak versekben fejtegette az eleai rendszer főbb tételeit. Empedocles², a négy elem elvének megalapítója, két költeményt is írt, a melyekről a régiek nagy elismeréssel nyilatkoznak: az egyikben, mely *A természetről* czímet viselt, azt fejtegette, hogy a világot két erő, az elemeket összekapcsoló *Szerelem* s az őket szétválasztó *Viszály* kormányozza, a másodikban, a *Tisztulások* címűben, a lélekvándorlásról és az erkölcsi megjavulás módjairól

¹ Élt a Kr. e. 6. század második felében.

² Született 492 körül Kr. e.

szólt. Mindezekben a munkákban természetesen a tudományos czél előbbre való volt a költőinél, s bár egyes reánk maradt töredékeik nem csekély írói ügyességről tesznek tanúságot, egészben véve mégsem lehettek egyebek, mint versebe foglalt s betanulásra szánt philosophiai kézikönyvek.

Az alexandriai korszakban, midőn a költészet egyéb fajait is gyakran az élvezhetetlenségig megrontotta a tudákosság, a tanító költemény egészen a szaktudomány szolgálatába állott s a tudós szárazság és pedanteria lett jellemző vonásává. Aratus, a kit a *Georgica* forrásai közt már említettünk, elővette Eudoxus, a nagy csillagász, prózában irt astronomiáját s egyszerűen versekbe foglalta, hogy ily módon mestérének rendszerét szélesebb körben ismertté tegye; a magáéból csak itt-ott adott hozzá néhány mythologiai kitérést. Mégis ez a mű, a mely minden egyéb, csak nem költői munka, az ókorban a legnagyobb népszerűségnek örvendett; a hol csak a görög nyelv elterjedt, mindenütt olvasták s latinra is négyszer fordították le. Mindez azért történt, mert a régieket semmi sem érdekelte jobban, mint a csillagos ég s költőik is annyira tele vannak csillagászati vonatkozásokkal, hogy meg sem érthették őket az astronomia elemeinek pontos tudása nélkül. Valósággal a közszükségnek felelt hát meg Aratus műve, a mely könnyen érthető nyelven van írva s a melyet mint verses munkát könyv nélkül is hamar megtanulhattak, hogy csillagászati ismereteiket folyton ébrentartsák. Még olyan nagy tudós, mint a már említett Eratosthenes, sem restelte a fáradságot, hogy tudós közönségnek szánt nagyszabású prózai munkáin kívül versfaragással is foglalkozzék s *Hermes* czimű költeményét éppen azzal

a czéllal írta, hogy saját astronomiai nézeteit népszerűsítse.

De az alexandriai tudákosságnak legrettentőbb példája a tanító költészetben Vergiliustól is felhasznált Nicander. Reánk maradt műveit, a mérges állatok marásairól szóló *Theriacát* és a mérgezett ételek ellenszereit tárgyaló *Alexipharmacát* úgy gyártotta, hogy egyszerűen versekbe foglalta Apollodorus orvosi iratait, de már ahhoz egy cseppet sem értett, hogy ezt a magában véve nagyon prózai tárgyat költői képekkel és kitérésekkel megneemesítse. A földművelésről szóló *Georgica* és a méhészettel foglalkozó *Melitturgica*, a melyek már tartalmuknál fogva könnyebben lettek volna feldiszithetők poétai ékességekkel, elvesztek ugyan, de a megmaradt töredékek világosan bizonyítják, hogy ezek is száraz és pedáns, botanikai és zoologiai tudományossággal megtömött munkák voltak, a melyek tanulságosak lehettek ugyan a praktikus gazdálkodás szempontjából, de költői becsre semmikép se tarthattak igényt. Méltó társa volt a történetíró Apollodorus,¹ a ki a világ historiáját foglalta jambikus trimeterekbe, a minek megvolt az a haszna, hogy a gyerekek, mint apáink a híres *Kis tükröt*, bemagolták s nem egy könnyen feledték el.

A rómaiakra várt tehát az a feladat, hogy a költészet e nemében a tanító célzat mellett a költői műalkotás törvényeinek is érvényt szerezzenek. Az úttörés érdeme e téren Titus Lucretius Carus² illeti meg, a ki *A természetről* szóló, már többször említett munkájában, melyet Memmius nevű barátjának ajánlott,

¹ Élt 144 körül Kr. e.

² Élt 98—55 Kr. e.

igazán költői módon tudta feldolgozni Epicurus atomistikáját. Öntudatos művészettel járt el, hogy, mint maga mondja, költői bájht hintsen a természetphilosophia nehéz kérdéseire:

Mert valamint mikor a gyermeknek az orvosok adni
Készülnek keserű szert, a poharak karimáját
Békenik édes méz sárgás nedvével előre,
A vigyázatlan koru gyermeket ajkai által
Ekkép szedvén rá, hogy majd az örömkésérű szert
Nyelje le és mig cselbe esett, nyavalyába ne essék,
Sőt inkább e fogás folytán újuljon erőben:
Úgy én most, mivel e rendszer kissé fanyarabbnak
Tetszik az ollyak előtt, kik nem tanulák s a közönség
Fázik tőle, azért hát ékes zengedezésű
Versben próbáltam terjeszteni elődbe tanunkat,
Béhintvén mintegy édesded múzsai mézzel,
Hogyha talán ezuton bírnám lekötözni figyelmed
Versemmel, mig nem bélátod egészen az összes
Természet mint áll, formába minőbe van öntve.¹

Meg is érzik minden során a philosophiai felvilágosodás ihletett prófétájának szent lelkesedése. Nem győzi eléggé magasztalni a nagy mestert, Epicurust:

A ki nemén fölüláll a eszével s a kitünőket,
Mint a csillagokat nap fénye, homályba boritá.²

Ő volt az, a ki életünk sajkáját biztos révbe vezérelte s ezért nem is lehet érdemeinek megfelelően dicsőíteni:

¹ I. 935—949. A helyeket Fábián Gábor (Pest, 1870.) fordítása szerint közlöm nagyon csekély módosítással.

² III. 1040—1041.

Hol van az a lángész, mely képes volna teremtni
 Verset, e fölfedezett elvek fenségéhez illőt?
 Vagy ki bir oly nyelvvvel, hogy zengeni tudja dicsérve
 Érdemihez képest ama férfiut, a ki nekünk ily
 Önn eszivel keresett s szerzett kincset hagyta hátra?
 Testbe' halandóban, hiszem, egy se találkozik olyan.
 Mert, ha az itt kitanult eszmék fensége szerint kell
 Szólani: isten volt, igen isten, Memmiusom! ki
 Fölfedezé legelőször az élet nagy tudományát,
 Mit bölcsességnek nevezünk s a ki mesteri ésszel
 Annyi meg annyi homály s hullámbul az életet olyan
 Nyugodalomba meg oly szép tiszta világba helyezte.¹

Ő szabadította meg az emberiséget a legnagyobb
 átoktól, a természet fölötti hatalmaktól való féle-
 lemtől:

Rút lealázásban tűnvén fel az emberi élet
 E földön, mikor azt lenyomá súlyával a vallás,
 Melly az egek birodalmaiból mutogatta fejét és
 Népeit e földnek borzasztó képpel ijeszté,
 Egy görög ember volt, ki szemet rá vetni halandót
 Mert legelőbb s első bátran neki ellene állott,
 Kit sem az istenhit, sem a villám és sem az égnek
 Rettenetes dörgése le nem vert, sőt csak erősen
 Lelki erélyre tüzelt, hogy a természet kapujának
 Durva retesszeit ő tördelné össze először.
 És im ez a lángész kivivá ezt, ő a világnak
 Lángzó bástyáin túl is még messze haladt volt
 S a mérhetlen egészt bójárta szívével, eszével;
 Onnét közli velünk, mint győző, hogy mi eredhet,

¹ V. 1—12.

Vagy mi nem, és hogy utóbb mint fog végződni hatása
Mindennek s hol van mélyen kijelölve határa.

Hát ma viszont az alátiprott vallásra került az
Elnyomatás, minket diadalmunk égig emel föl.¹

Lucretius művészetének titka abban áll, hogy egyrészt érdekes epizódokkal, a természeti tűneményeknek vagy az emberi életből vett jeleneteknek költői leírásával élénkíti meg a száraz tudományos fejtegetést, és, hogy egyebet ne említsünk, ott, a hol az anyját kereső eltévedt borjat (II. 355.), a mindent megtermékenyítő esőt (I. 250), a vihar pusztításait (I. 271.), az anyaföldet, mindenek éltetőjét (II. 991.), a phrygiai istenanya kultuszát (II. 600.), vagy az athéni szörnyű dögvészt (VI. 1136.) festi, a leíró költészet mesterének bizonyul, másrészt bizonyos ethikai irányeszmékkal önt lelket a száraz természetphilosophiai anyagba. Czélja, midőn a természet rendjét kifejti, nem más, mint meggyőzni az olvasót a mindenség törvényszerűségéről s így megszabadítani az istenektől való félelemtől, bebizonyítani, hogy a lélek, melynek annyit kell szenvednie az életben, nem lesz halhatatlan, hogy a test elenyészte után boldog érzéketlenség, a megsemmisülés vár reá, hogy az alvilág rémképei nem egyebek bárgyú meséknél. A költő azt hiszi, hogy csak ezzel a meggyőződéssel nyeri meg lelkünk a biztos erkölcsi alapot, csak így nem fog lealázó babonába sülyedni, nem fog remegni a haláltól, hanem férfias szilárdság és boldogító nyugalom költözik belé: ez szerinte a philosophia főczélja. Ilyen irányeszmékkal, melyek fejtegetése olykor csak-

¹ I. 63—80.

nem ódai szárnyalást vesz, tartja az olvasót emelkedett költői hangulatban s feledteti vele, hogy, a mit tárgyal, abstract philosophia.

Nem csoda, hogy nemcsak az ó korban talált lelkes olvasókra, hanem az újkorra is megtette hatását s a tudományok feléledésétől kezdve a természettudomány felvirágzásáig szívesen merített belőle erőt a hagyomány bilincseivel küzdő szabad gondolkozás. Sőt a római irodalomtörténet legújabb feldolgozója, Schanz, annyira megy, hogy Catullus mellett Lucretiust nyilvánítja a rómaiak legnagyobb költőjének. „Mind a kettőnek közös vonása — úgy mond — az, hogy költészetük visszatükrözi életük hullámverését. Az egyik szerelemtől és gyűlöletről hasogatott szívébe enged pillantanunk, a másik oly ember életét tárja elénk, a ki, bizonyára nem egy vihar után, heves küzdelem árán végre megtaláltnak hiszi az igazságot, megtaláltnak a megváltást az élet két ellenséges hatalmától, az istenhittől és a halálfélelemtől. A ki küzdött valaha életében a felvilágosodás fényességeért, azt akaratlanul is magával ragadja Lucretius fenséges költeménye“. ¹

Képzeltető, mennyire hatott ez a bámulatos mű a mi költőnkre, a ki ekkor még époly lelkes híve volt Epicurusnak, mint maga Lucretius, és, a mint a Georgicában nyíltan megvallja, nem ismert dicsőbb foglalkozást, mint a természet titkainak kutatását. De az a nagy szeretet, a melylyel Lucretiust tanulmányozta, nemcsak abból tűnik ki, hogy, a mint már említettük, egyes verseit és sikerültebb kifejezéseit némi módosítással gyakran alkalmazta a Georgicában, hanem abból is, hogy el tudta sajátítani tőle a ter-

¹ V. ö. Schanz: Geschichte der römischen Litteratur, I. 140. l.

mészeténél fogva költőietlen anyag költői feldolgozásának művészetét, mert annyi bizonyos, hogy a tanító költemény formája és hangja tekintetében legtöbbet tőle tanult, mert hiszen a görögöktől, a mint fennebb kimutattuk, e tekintetben nem volt mit tanulnia. Kétségtelen, hogy az ő példáját követte először is az *epizódok* művészi alkalmazásában, s ebben nemcsak utólérte, hanem felül is multa mesterét. Igaz, hogy helyzete is könnyebb volt, különösen a mythologiai kitérések tekintetében, mert ő nem az Epicurus lelketlen atom-tömegét, hanem az élő szép természetet, a fákat s a füveket, az erdőt s a mezőt énekelte meg, melyeket a régiek fantáziája istenekkel és istennőkkel népesített be s hozzájuk annyi kedves mesét fűzött. Vergilius úgy ezeket, mint a természeti tünemények, évszakok, falusi ünnepek, az állatéletből vett jelenetek leírását oly művészettel illesztette be munkája keretébe, hogy az olvasót egy-egy fárasztóbb részért mindig valamely bájos epizód kárpótolja s érdeklődését lankadni nem engedi.

Ez epizódok egy része a költői leírásnak valódi remeke. Így a vihar leírása az első énekben fenséges kép, mely teljes mértékben érezteti velünk a háborgó elemek ellenállhatatlan erejét s a parányi ember tehetetlenségét a természet pusztító hatalmaival szemben; de nem kevésbé sikerült a természet életadó erejének és az anyaföld áldásos termékenységének festése a harmadik könyvben, a hol a tavaszt dicsőíti. Az állati életnek mély ismeretéről s kitünő megfigyelő képességről tanuskodnak azok a páratlan leírások, a melyekkel a harmadik és a negyedik könyvben találkozunk. Kész festmény a szerelemtől feldühödött bikák párba s a boszúra készülő kivert bika

rajza; valóságos drámai erő lüktet a noricum-i dögvészről szóló részletben, a hol plasztikus képekben állítja elénk a halál pusztító munkáját az állatok különböző fajai közt. Csodálatos báj és valami kedves, szelid humor ömlik el azokon a fejezeteken, a hol a méhek életével foglalkozik, midőn az apró állatkák „nagylelkű” vezéreit, ádáz harczait, társadalmuk szigorú rendjét, monarchikus érzésüket, önfeláldozásukat a királyért a hősi éposz hangján, ironikus pathosszal énekli meg. Ritka gyönyörűség ezt olvasni az olyannak, a ki maga is belepillantott a méhkas titkaiba s érteni tudja azt a szeretetet, a melylyel a jó gazda a virágos rétek e kedves munkásait ápolgatja.

Az epizódok más része költőnket már mint kész epikust mutatja be. Valóságos kis műremek az Aris-taeusról és Cyrenéről szóló elbeszélés, melybe mint drágakő van belefoglalva az Orpheus és Eurydice szomorú történetének leírása. Még egyszer visszatér itt a költő ifjúkori szerelméhez, az alexandrinismushoz és bájos epylliont ír a Callimachus és Catullus modorában, a melybe homéri reminiscentiák is vegyülnek ugyan, de az egésznek sajátos szerkezete, a melynél fogva az elbeszélésbe újabb s az egész mű rövidségéhez képest nagyon is terjedelmes elbeszélést foglal, az apró részletfestés előtérbe nyomulása, a stílus lágysága, a mely távol áll minden heroikus pathosztól, eléggé mutatja, hol kell mintaképeit keresnünk. Kétségtelen, hogy a Catullus-féle *Peleus és Thetis lakodalma* mellett ez a legsikerültebb epyllion, a melyet a római költészet felmutathat.

De el tudta lesni Vergilius Lucretiustól azt is, mi-kép lehet az olvasót a magában véve száraz anyag

tárgyalása közben is emelkedett hangulatban tartani. Jól tudta ő, hogy nem lehet célja kimerítő gazdasági szakmunkát írni, a minőknek a görög és a római irodalom úgy is bővében volt, és hogy művében a tulajdonképeni tanítói célnál előbbre való a művészi cél, az, hogy hazafias és erkölcsi irányeszmékben gazdag költői *paraenesist* adjon Italia földművelőinek. S ez neki a legnagyobb mértékben sikerült is. Mert a Georgica első sorban nemzeti és hazafias mű: a drága Italiát dicsóíti, mint a természettől legdúsabban megajándékozott, enyhe égajlú, termékeny és szép országot, s arra utal, hogy, valamint a földművelés volt a régi rómaiak legkedvesebb foglalkozása s az erős parasztosztály a nemzet törzsöke, úgy most is a polgárháborúk után az áldott földhöz kell visszatérni, mint a nép jólétének s a haza virágzásának egyedül biztos alapjához. De van erkölcsi célzata is: kimutatni, hogy, a mit a belső villongások a nép erkölceiben megrontottak, azt a békés, becsületes mezei munka nemesítő hatásának kell jóvá tennie; mert csak ez hozhatja vissza az ősi istenek jámbor tiszteletét, a kiktől a földművelő áldást vár verejtékes fáradságára; a családi élet tisztaságát, melynek fészke mindig a falu volt s a melyet a városba való tódulás rontott meg; végre a takarékossgot, a régi római *frugalitas*-t, a kevéssel való megelégedést, melylyel a Cincinnatusok s a Fabriciusok egykor magukra vonták az idegenek bámulatát, de a melyet azóta a kapzsiság, „az aranyátkozott éhsége“ váltott fel, maga után vonva az addig ismeretlen bűnök egész sokaságát. Körülbelül ezek a költeménynek kellő helyen kiemelt vezéreszméi.

Mit szóljunk végül a költeménybe oly gyakran és

oly ügyesen beleszótt történeti vonatkozásokról, a melyek az egyszerű tárgynak, mint az idyllikus tájképnek a heroikus háttér, komolyabb és magasztosabb jelentőségét kölcsönöznék? Valóban nincs oly irodalmi mű, a mely hívebben tükrözné vissza azt az időt, a mely a philippi-i és az actiumi csata közt, a második triumviratus hatalomra jutásától Antonius bukásáig telt el, mint Vergilius Georgicája. Vérzenek még azok a szörnyű sebek, a melyeket a polgárháborúk ütöttek a római nép testén, s a hazafiak keserű fájdalommal gondolnak a multa, mely kétszer öntözte polgárvérrel a macedoniai mezőket, sötét aggodalommal néznek a jövőbe, mert az óhajtott békét a második triumviratus sem tudta biztosítani. A föld jó részt parlagon hever, mert a gazdák java ott alussza örök álmát a csatamezők hantjai alatt; a ki megmaradt, az is csak félve mélyesztí ekéjét az áldott talajba, mert ki tudja, learathatja-e fáradsága gyümölcsét? De Octavianus végre legyőzi legveszedelmesebb ellenfelét, Sextus Pompeiust, bátorságot és békét hirdet a sanyargatott Italiának. Az az ifjú, kit a költő már az eclogákban oly rajongással magasztalt, mint férfi kezdi beváltani a hozzá fűzött reményeket, népe újra éled s már csak azt kéri az istenektől, tartsák meg számára legalább ezt az egy embert, a ki még biztosíthatja a nemzet jövőjét. Közben újra sötét felhők tornyosulnak: Antonius elárulja a birodalom ügyét s végül Kelet minden hordáját rázúdítja Rómára és Italiára. Halálos félelem szoritja össze minden igaz római szívét, egy új Marius, egy új Sulla vérengzéseitől retteg a főváros, míg utoljára megjő az örömhír: Octavianus győzött, Antonius elveszett s az egész Kelet újra meghódolt, sőt a római fegyverek már a hatal-

mas parthus birodalmat is fenyegetik. Róma újra az, a mi volt, a világ ura s az elvesztett szabadságért a birodalom nagysága és belső békéje ad kárpótlást, ez biztosítja a nemzetnek már-már koczán forgott jövőjét. A költő nyugodtan teszi le a tollat: nem hiába tanítá honfitársait a béke műveire, mert akadt végre oly heros, a ki a polgárháború szörnyetegét a pokolba taszította s a kinek védő szárnyai alatt zavar-talanul végezheti áldásos munkáját a földművelő. Mindez benne van a Georgicában s az igénytelennek látszó művet nemzeti jelentőségre emeli. Vagy lehet-e két-séges, hogy a római, a ki később oly büszkén muta-tott rá az Aeneisre, mint a teljes fényében ragyogó nemzeti dicsőség és nagyság ércznél maradandóbb emlékére, csak szeretettel és jóleső fájdalommal for-gathatta a Georgicát, a mely azt a válságos időt hozta vissza emlékezetébe, a mikor a nemzet, mint a lábbadozó beteg, érezte még lassan hegedő sebei-nek meg-megújuló fájdalmát s lelkében váltakozó harczot vívott a remény s a félelem, míg végre egy napon újjongva állott talpra megint s áldotta a kezet, mely tagjainak az erőt, szívének a bizalmat s az élet-kedvet visszaadta?

Az is régen elismert dolog, hogy a Georgica Ver-giliusnak formai tekintetben legtökéletesebb munkája, mert az Eclogáknál érettebb és még sokkal nagyobb gonddal kidolgozott mű, az Aeneisen pedig a költő, korai halála miatt, nem tehette meg az utolsó simi-tást. Ez a tanító költemény tehát abban is remek, a miben a Lucretius különben jeles munkája leg-gyengébb, nyelv és stilus dolgában. Lucretiusnak az a nagy fogyatkozása, hogy meglehetősen távol állott korának irodalmi mozgalmaitól és a nyelv tekintetében

az öreg Enniust fogadta el mintaképül, a kinek a nyelve már az ő idejében is elavultnak volt tekinthető. Sok erő és méltóság van ugyan ebben az archaikus latin nyelvben, de a fogalmak finomabb megkülönböztetésében még gyámoltalan volt. Innen van, hogy Lucretiusnál, a kinek éppen a legnehezebb s a latin irodalomban egészen új tárgyról, philosophiai fogalmakról kellett írnia, lépten-nyomon érezhető a kifejezésbeli nehézségekkel folytatott küzdelem, sőt maga is egyre panaszkodik a hazai nyelv szegénysége miatt, míg Vergiliusnál már a latin költői nyelv a maga teljes, klasszikus pompájában ragyog. Erővel és méltósággal telt nyelv ez is, de már hajlékony és könnyed is tud lenni, tud alkalmazkodni a tartalom minden árnyalatához s a római *gravitas*-t, mint már többen megjegyezték, görögös kellemmel párosítja. Egyszerű s mégis nemes, a hol a földművelés és állattenyésztés részleteivel foglalkozik, plasztikus és színes, a hol a természet tüneményeit vagy az állati élet egyes jeleneit írja le, érzelmes és megható, ha a szerelem fájdalmát zengi, ódai szárnyalású, ha a római népet vagy Octavianus érdemeit dicsőíti. Mindezt annak köszöni, hogy Vergilius egyrészt folytatta a merész újító szerepét, melyet már az Eclogákban megkezdett és pedig nemcsak a szóképzésben, a mihez megjegyezzük, hogy a kiadók több mint hetven oly szót találtak a Georgicában, a melyet minden valószínűség szerint Vergilius maga alkotott, hanem a szókötés és a stilisztika terén is, a latinságot sok új szóvonzattal és fordulattal gazdagítván, másrészt azonban átlátta azt, a mire már fönebb czéloztunk, hogy nem elég az irodalmi nyelvet új kincsekkel gyarapítani, hanem meg kell menteni a régiségből is azt, a mi életre való

s a mit a közszokás mégis oly gyakran feledésbe menni enged. Visszatért hát a sokáig méltatlanul melőzött Enniushoz, szeretettel tanulmányozta szókincsét és phraseológiáját s hatásának nem egy helyt engedett. Tehát már a Georgicában megkezdte a felújított nyelvnek a régi elemekkel való kibékítését, a mit azután az Aeneisben még nagyobb sikerrel folytatott.

A verselés is, a latin hexameter-alkotás nehéz művészete, kiszámított mügonddal a tökéletesség addig soha el nem ért fokára van emelve, úgy, hogy sehol egy elsietett részlet, egy rossz hangzású sor nincs. Ő már keresztül tudta vinni azt, a mihez a régiek még nem értettek, hogy maga a hexameter is alkalmazkodjék nehezkesebb vagy élénkebb rhythmusával a gondolathoz, de abban megint a régiekhez tért vissza, hogy nem restelte használni a hangfestésnek és az alliterationnak az újítóktól sokáig elítélt fogásait.

Ennyi jelesség, a szerkesztés ily nagy művészete, a legprózaibb tárgynak is költői megneemesítése, a tartalom és az alak bámulatos összhangja, a nyelv és verselés klasszikus tökéletessége érthetővé teszi azt a csodálatot, a melylyel a régiek e műnek adóztak, a didaktikus költészet ókori történetének áttekintése pedig feljogosít bennünket arra az ítéletre, hogy a *Georgica* mint tanító költemény, a legremekebb mű, a melyet a görög és a római irodalom e nemben teremtett. Vergiliusnak adatott meg a római költők közül először, hogy felülmulja a Horatius szerint éjjel-nappal forgatandó nagy mintaképeket, a görög mestereket.

Hogy a *Georgica* ilyen művészi bevégzettségben maradt reánk, abban bizonyára nagy része van annak is, hogy a mű nem első, hanem második kiadásban fekszik előttünk, és pedig olyan második kiadásban,

a melyet a költő maga rendezett. Ebben a kiadásban Vergilius nagyon jelentékeny változtatást tett a negyedik könyvön. Eredetileg ugyanis a negyedik könyv az Eclogákból már ismeretes Cornelius Gallus magasztalásával végződött, a mi a második kiadásban elmaradt. Hogy tehát a két kiadásnak egymástól való eltérését helyesen állapítsuk meg, először is azt kell pontosan meghatároznunk, hol állott az első kiadásban Gallus dicsérete. A régi források erre nézve két-féle adattal szolgálnak: az egyik adat az, hogy ez a dicséret az Aristaeus-epizód, tehát a mostani 315—558. vs. helyén állott, a másik az, hogy az Orpheus-epizód, vagyis csak a 464—529. vs. helyét foglalta el. A kérdést eldönti Vergilius régi magyarázójának, Serviusnak a jegyzete, mely szerint a negyedik könyv eredetileg a közepétől a végeig Gallussal foglalkozott;¹ már pedig az Orpheus-epizód, mindössze 65 sor, oly kis terjedelmű, hogy az egész könyv felének semmiféle nagyítással sem mondható, ellenben az Aristaeus-epizód, mely az összesen 566 sorból álló negyedik könyvet a 315 sortól kezdve végig betölti, csakugyan majdnem felét teszi az egésznek. Bátran megállapodhatunk tehát abban, hogy a Gallus dicsérete az egész Aristaeus-epizód helyét foglalta el s már a 315. sor-nál kezdődött.

De hogy jutott Vergiliusnak eszébe, ezen a helyen Gallust dicsőíteni? Erre a kérdésre az Aristaeus epyllionját megelőző 281—314. vs. tartalma adja a feleletet. Itt van arról a mesés dologról szó, a mivel már

¹ V. ö. Serv. ad. Ecl. X. 1: „Fuit autem (Gallus) amicus Vergilii adeo, ut quartus Georgicorum a medio usque ad finem eius laudes teneret, quas postea iubente Augusto in Aristaei fabulam commutavit.“

megismerkedtünk az előző fejezetben, a méhek mesterséges létrehozásáról és meg van említve, hogy ez az eljárás Egyiptomban divatos. Egyiptom az actiumi csata és Cleopatra halála után római tartomány lett s Octavianus az új tartomány első kormányzójává Cornelius Gallust tette meg, a mint már a negyedik fejezetben, a hol Gallus életéről volt szó, említettük. Tudjuk, hogy Vergilius milyen jó barátja volt Gallusnak, hogy már a hatodik és a tizedik eclogát is az ő dicsőítésének szentelte; nagyon természetesnek látszik tehát, hogy, mikor Gallus Egyiptom kormányzói polczára, a birodalom legfontosabb bizalmi állásainak egyikébe jutott s így a politikai pályán igen magasra emelkedett, Vergilius ismét megragadta az alkalmat, hogy őt új méltóságában üdvözlje. Mivel Egyiptomot abban az időben Róma éléstárának tekintették, nagy gondot fordítottak az ottani mezei gazdaság fejlesztésére és Gallustól mindenki azt várta, hogy alatta a Cleopatra gazdálkodása következtében hanyatlani kezdő ország új virágzásnak indul. Valószínű tehát, hogy Vergilius ezúttal Gallust nem mint költőt, hanem mint államférfit és az egyiptomi földművelés védőjét magasztalta, a mi nagyon jól illett a Georgica egész tartalmához.

De tudjuk, hogy Gallus mennyire méltatlannak bizonyult a belé helyezett bizalomra s hogy Octavianus végre is kénytelen volt elmozdítani őt, mire a büntetéstől való félelmében saját kezével vetett véget életének Kr. e. 27-ben. Vergilius tehát ez időpont után rendezte a Georgica második kiadását és pedig Augustus egyenes kívánságára úgy, hogy a Gallus dicséretét kihagyván a hiányzó részt újjal pótolta. Sokan ezért a szolgalelkűség vádjával illetik

Vergiliust, mert, azt mondják, megtagadta egyik legjobb barátját az Augustus kedvéért. Mi nem ítéljük őt el a miatt, sőt azt hisszük, hogy maga a jó ízlés is megkövetelte ezt a változtatást, ha már második kiadásra került a sor. Vagy nem volna-e furcsa dolog ugyanabban a költeményben, a mely Augustust újra meg újra magasztalja, olvasni annak az embernek a magasztalását is, a ki bizalmával rútul visszaélt? De meghazudtolta Gallus a költőt magát is, a ki már akkor előre magasztalta őt mint Egyiptom kormányzóját, a mikor még állását alig foglalta el s így nem is volt ideje e minőségében érdemeket szerezni. Nem volt tehát Vergiliusnak semmi oka arra, hogy műve e részéhez, melyet a következés sehogy sem igazolt s a mely minden értelmét elvesztette, a második kiadásban is ragaszkodjék.

Sokan megütköztek azon is, hogy, ha Vergilius nem átalította a Georgica e részét megsemmisíteni, miért nem hagyta ki az eclogák gyűjteményéből a hatodikat és a tizediket, a hol ugyancsak a Gallus dicsőségét hirdette. A kik ilyen kérdést vetnek fel, nem veszik észre, hogy Vergilius a Georgicában Gallust mint államférfit, az eclogákban mint költőt dicsőíti. Mint államférfiú meghazudtolta barátainak jó véleményét s méltán bukott, de mint költőt még mindig megillette a koszorú; hiszen abból az érdemből, hogy az elegiát ő honosította meg a római irodalomban, semmit sem vonhatott le politikai bukása. Azt, a mit Vergilius Gallusról a Georgica első kiadásában mondott, hamar megczáfolta az idő, de, a mit az eclogákban írt róla, örökre igaz marad. Az tehát már csakugyan menthetetlen szolgalenkőség lett volna Vergiliustól, ha Augustusra való tekintettel azt is megtagadta volna, a mit a költőről, az elegia első klasszikusáról, joggal mondott el.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Vergilius és Augustus.

Octavianus Keletről 29-ben Kr. e. úgy tért vissza, mint az egész római birodalom korlátlan ura. Mint a hadsereg fővezére (*imperator*), mint évről-évre újra megválasztott consul és mint a senatusnak rangban első tagja (*princeps senatus*) már ekkor egyesítette a maga kezében a legfőbb katonai és polgári hatalmat s így alapította meg ügyes politikával a régi köztársasági formák látszólagos fenntartása mellett a monarchiát. Csak a czim hiányzott még, de ezt is megkapta Kr. e. 27-ben, a mikor a tanács az Augustus (fenség) névvel tüntette ki, a melyet azontúl hivatalosan viselt. Számbavehető ellenség többé nem fenyegette s most már teljes erejével a béke műveinek szentelhetette magát.

Kora gyermekségétől fogva gondos nevelésben részesült, nagy műveltségű ember volt, a ki nemcsak érdeklődött az irodalom iránt, hanem maga is elég ügyesen forgatta a tollat. Még verseket faragni sem restelt, de ezeket maga sem vette komolyan. Annál nagyobb gondot fordított beszédeire, soha készületlenül nem szónokolt s a régiek dicsérik is világos és választékos előadását. Mint történetíró nagy előde, Julius Caesar, nyomaiba igyekezett lépni tizenhárom könyvre terjedő emlékirataival. Nagyon természetes, hogy ilyen fejedelem, a ki bátran nevezhette magát

is írónak, kedvet és hivatást érzett magában az irodalom ügyeivel való foglalkozásra, de erre mindaddig nem volt elég ideje, a míg a folyton megújuló polgárháborúkkal volt elfoglalva s ritkán tartózkodhatott hosszasabban a fővárosban, az irodalmi élet közepontján. Szerencsére ott volt Rómában Maecenas, a ki időközben fényes írói gárdát gyűjtött maga köré, s mire Augustus a birodalom rendezésének nagy munkáját bevégezte s arra gondolhatott, hogy védőszárnyait a Múzsák papjaira is kiterjeszse, nem maradt már egyéb tennivalója, mint az elismert tehetségek istápolása.

Augustus megbízott a Maecenas izlésében és a költők közül éppen a Maecenas kedveltjeit részesítette kegyeiben. Nagyon jól tudta ő is, mily fontos érdek fűződik ahhoz, hogy a költők minden anyagi gondtól menten csak a Múzsáknak élhessenek és minden alkalmat megragadott, hogy ezt a czélt fejlődmi bőkezűségével elősegítse. Vergiliust újra meg újra elhalmozta ajándékaival s legnagyobbbrészt neki köszönhető, hogy ez a költő (a mint később látni fogjuk), oly tekintélyes vagyont hagyhatott hátra. Mikor Varius *Thyestes*-ét, a kortársak véleménye szerint a római drámaírás legnagyobb remekét, az *actiumi* győzelem emlékére rendezett ünnepi játékok során előadták, a fejedelem a szerzőt nem csekélyebb, mint egy millió sestertiusnyi tiszteletdíjjal jutalmazta. Horatiusnak fényesen díjazott sinecurát ajánlott fel udvarában, a mit azonban a függetlenségére féltékeny régi republikánus köszönettel visszautasított.

Az sem került ki figyelmét, mily nagy hatással van az irodalom egy művelt nemzet életére s azért nem is elégedett meg csupán azzal, hogy a költőket

anyagi segítségben részesítse, hanem azon volt, hogy megnyerje őket azoknak az eszméknek, a melyeket a nemzet érdekében üdvöseknek tartott, s működésüket ilyen irányba igyekezett terelni. Életének legfőbb vágya volt, hogy a rómaiaknál a régi erényeknek és az ősi vallásosságnak újra tiszteletet szerezzen, mert ettől várta a nemzet erkölcsi újjászületését, s e törekvések visszhangját meg is találjuk Horatius ama hazafias ódáiban, a melyekben az ősrómai *virtus*-t, a bátorságot, az egyszerűséget, a honfiúi önfeláldozást magasztalja s az elhagyott istenekhez való viszonzatérésre int. Az ő biztatására írta továbbá ez a nagy költő a híres alkalmi ódát az évszázados ünnepre, valamint az ódák negyedik könyvét is, a melyeken lépten-nyomon megérzik a fejedelem személyes befolyása. Propertius is az ő római elegiáiban, melyekben nemzeti mondákat dolgozott fel, Augustus egyik kedves gondolatát valósította meg.

Egyébiránt tagadhatatlan, hogy a császárnak ez a nagy érdeklődése az irodalom iránt nem volt egészen önzetlen, mert erősen sarkalta őt saját hiúsága is, hogy ne csak tetteiben legyen halhatatlanná, hanem a költők műveiben is. Senkisésem érezte át annyira, mint ő, annak a mondásnak az igazságát, hogy a költői mű maradandóbb emlék az ércznél s ilyen emléket akart ő magának minél többet emeltetni. Mikor Horatius kiadta Epistolái első könyvét, sehogy sem tudott belenyugodni abba, hogy a költő e levelek egyikét sem intézte hozzá s meg nem állhatta, hogy e miatt szemrehányást ne tegyen a venusiai lantosnak. Levelet írt neki, melynek egy jellemző töredéke ránk is maradt. „Tudd meg, — úgymond — hogy haragszom rád, mert e fajta irataidban nem hozzám intézed

beszédedet. Vagy azt hiszed, hogy az utókor előtt szégyenedre fog válni, ha jó barátomnak mutatod magad?" Ily módon csikarta ki Horatiustól az epistolák második könyvének első levelét, a melyben a költő az akkori irodalmi viszonyokat igen találóan jellemzi s elmondja rólok a maga véleményét a császárnak. De mégis megmutatta Augustus, és pedig éppen Vergiliusszal szemben, hogy, ha kellett, alá tudta ő rendelni magasabb tekinteteknek a saját személyes hiúságát is, a mint a következőkben látni fogjuk.

Vergiliusszal már akkor megismerkedett, a mikor ez, mint kezdő költő, elkobzott jószágának visszaadását kérte tőle. Rögtön felismerte benne a nagy tehetséget, ismételten segített rajta és többé nem tévesztette el szemei elől. Mikor Keletről Itáliába visszatért, első dolga volt felolvastatni magának a Georgicát, a melynek szépségei teljesen elbájolták. Jól eshetett hát hallania e remekműben a költőnek azt a határozott ígéretét, hogy legközelebb az ő tetteit fogja megénekelni, őt teszi egy nagyszabású éposz hősévé. Mégis ő volt az, a mint a leghitelesebb régi források bizonyítják, a ki a költőt arra biztatta, hogy változtassa meg eredeti tervét s ne őt magát, hanem Aeneast, a római nép ősatyját, válaszsza hősé-nek. Ezzel a tétével nem csak azt bizonyította be, hogy le tudta győzni a maga személyes hiúságát, hanem tanúságot tett kitünő irodalmi izléséről is. Tudta ő, mennyire nehéz, csaknem lehetetlen feladat jóra való époszt írni a közelmúltból vett tárgyról és hogy mennyivel alkalmasabb költői feldolgozásra a mondai anyag a történetinél. Felismerte a Georgica írójában a lángészt és méltóbbnak tartotta hozzá, ha az egész római nép s nem csak egy ember dicsősé-

gét zengi, ha igazi nemzeti époszt s nem udvari költeményt ír, és megelégedett azzal, hogy neki is jusson hely, mint az Aeneas nemzetségéből származónak, a nagy mű háttérében. Ezt az eljárását mindig érdemül fogja neki betudni az elfogulatlan történetírás.

Kétségtelen tehát, hogy, mint az Eclogákban Asinius Pollio, a Georgicában Maecenas, úgy az Aeneisben Augustus maga volt a költő sugalmazója. De, hogy megérthessük, mily szerencsés eszme volt Aeneast tenni meg az éposz hőségnek, meg kell ismerkednünk legalább vázlatosan az Aeneas-monda történetével. A monda magva az Ilias egyik helye, a hol az a jóslat olvasható, hogy Trója elfoglalása után Aeneas nemzetsége fog a trójaiakon uralkodni.¹ Homér közvetlen utódai, az úgynevezett cyclicus költők már azt is elbeszélték, hogy Aeneas Trója feldulása után a megmaradt néppel az Ida hegyére költözött s ott alapított új várost. Stesichorus,² a régi görög kardalköltő, már Aeneas vándorlásairól is tud: szerinte a hős Trója elpusztulása után atyjával, Anchisesszel, feleségével és fiával együtt, magával vivén honi isteneit, tengeri útra kelt, hogy anyja, Venus istennő pártfogásával új hazát szerezzen magának Hesperiában vagyis Itáliában. Ez a gondolat, hogy Aeneas Trójából Itáliába hajózott, nagyban hozzájárult a monda kibővüléséhez, mert mindazok a városok a Földközi tenger mellékén, a melyekben Venus tisztelete meghonosult, szerettek az-

¹ Il. XX. 303—304:

νῦν δὲ δὴ Αἰνείας βίη Τρώεσσι νικάσει
καὶ παίδων παῖδες τοῖ κεν μετόπισθε γένωνται.

² Élt 640—555 Kr. e.

zal dicsekedni, hogy Aeneas érintette őket útjában s Venus kultuszát ő honosította meg. Így a sicíliai Egesta városban, mely a Venusnak szentelt Eryx hegy alján feküdt, az a hit volt elterjedve, hogy az eryxi Venus-templomot Aeneas építette, mikor Italia felé vezető útjában ott megpihent. Az Aeneas-monda kapcsolatba hozása a Dido-mondával is onnan magyarázható, hogy Dido, Karthago alapítója, eredetileg nem más, mint a phoeniciai Astarte istennő, a kit a görög Aphroditével azonosítottak.

Később már a történetírók is kezdtek foglalkozni a mondával és a görög Timaeus, Pyrrhus király kortársa ¹ volt az első, a ki szerint Aeneas Latiumban telepedett le, a mely feltevésre valószínűleg az adott alkalmat, hogy Latium egykori főhelyén, Laviniumban ősi idők óta tisztelték Venus Frutist. E pontnál olvadt azután össze az eredetileg tiszta görög monda a latin hagyománnyal, a mennyiben a latin mondák szerint Laviniumból alapították Alba-Longát és Alba-Longából Rómát, tehát mi sem volt könnyebb, mint a Laviniumban betelepedett Aeneastól származtatni Romulust s így megtenni őt a rómaiak törzsatyjának. Abban az időben tehát, midőn a rómaiak még csak mint parvenu-nép szerepeltek a Földközi-tenger mellékének régi kulturnépei között, tetszett hiuságuknak az a gondolat, hogy törzsfájukat tovább vihetik Romulusnál s magukat az ősrégi, híres trójaiaktól származtathatják.

Kész örömet vettek át tehát a görögöktől az Aeneas-mondát s csakhamar a nemzeti hagyomány elidegeníthetetlen alkotó részének kezdték tekinteni.

¹ Virágzott a Kr. e. harmadik század első felében.

Az első pún háború után nemsokára már hivatalosan is elismerték Rómában a monda hitelességét, a mint világosan kitűnik a tanácsnak Seleucus királyhoz intézett leveléből, a mely szövetséget ajánl fel a fejedelemnek arra az esetre, ha Ilium város lakóinak, mint a rómaiak vérrokonainak, adómentességet biztosít. A költészetbe a mondát Naevius vitte be először, a ki már elbeszélte Aeneasnak Latiumban való letelepedését s a karthagóiak és a rómaiak gyűlölködését is onnan származtatta, hogy Aeneas hűtlenül elhagyta Didót. Utána indult Ennius, a ki Aeneason kezdi a rómaiak viselt dolgairol szóló *Évkönyveit* és Romulust az Aeneas unokájának tünteti fel. De a történetírók szerint Trója pusztulása és Róma alapítása közt hosszabb időnek kellett eltelnie s ezért később a mondát oda módosították, hogy Aeneas alapította Laviniumot, harmincz esztendő múlva Aeneas fia, Ascanius elhagyta ezt a várost és megalapította Alba-Longát, utódai ott háromszáz évig uralkodtak, míg végre a családjából származott Rhea Silvia Marstól ikreket szült, Romulust és Remust, Róma alapítóit. A mondanak ezt az alakját fogadta el Vergilius is.

A legrégebb római történetírók, az úgynevezett annalisták vagyis évkönyvírók, Timaeus és egyéb görög források nyomán szintén foglalkoztak ezzel a mondával, míg végre az idősb Cato az itáliai őstörténetről szóló, *Origines* című munkájában úgy, a hogy, összeegyeztette az eltérő adatokat. Szerinte Aeneas és társai Itáliába megérkezvén kezdetben a Tiberis partján a laurentumi mezőn táboroztak; Latinus király barátságosan fogadta őket s leányát, Laviniát odaígérte Aeneasnak, de a rutulok királya, Turnus, e miatt felbőszülvén a latinokat háborúba keverte a trójaiak-

kal. Latinus már az első csatában elesett, mire Turnus az etrusk fejedelmet, Mezentiumot hívta segítségül. A következő harczokban Turnus is elesett, Aeneas elűnt, de fia, Ascanius, megölte Mezentiumot. Később Ascanius Laviniumot átengedte Lavinianak és Aeneas kikötése után harmincz esztendővel megalapította Alba-Longát. Vergilius a történetírók közül leginkább Cato után indult, de mint költő, nem lehetett el némi módosítások nélkül. Nála a hős, Aeneas, maga öli meg Mezentiumot és utoljára Turnust, majd, miután minden ellenségén diadalt ül, feleségül veszi Laviniaát és Laviniumban uralkodik.

Hozzájárult a monda népszerűvé tételéhez a római aristokraták hiúsága is, a kik nem akartak alábbvalók lenni a görögöknél és a heroikus korig kívánták fölvenni családfájukat. Ha Aeneas csapata volt, így okoskodtak, a római nép magva, úgy a római előkelőknek bizonyára az Aeneas kísérői közt kell keresniök őseiket. Ezért, ha az Aeneas mesés társai közt oly névre bukkantak, a mely csak valamennyire hasonlított családjuk nevéhez, azonnal ráfogták, hogy az volt a nemzetség őse. Így származtatták magukat Gyastól a Geganiusok, Mnestheustól a Memmiusok, Sergestustól a Sergiusok és Cloanthustól a Cluentiusok. Utoljára a nagy polyhistor, Varro, *A trójai családkról* című genealogiai munkájában nem kevesebb mint ötven oly előkelő nemzetséget számlált össze, a mely családfáját a trójaiakig vitte vissza. De valamennyin túltettek a Juliusok, a kik egyenesen Aeneas-tól származtatták magukat, mivel Iulust, Aeneas fiát, tekintették a nemzetség ősatyjának s maga a nagy Julius Caesar is nem egyszer emlegette, hogy ő az Aeneas révén Venus istennő sarjadéka.

Ebből a mondából tehát önként folyt az az alap-gondolat, melyre Vergilius az Aeneist fölépíté: először, hogy Aeneas a római nép méltó őse, a ki egyesíté magában mindazokat az erényeket, mely később a római nemzetet nagygyá tette; másodsor, hogy Augustus az Aeneas méltó utódja, a ki ősi jogon van hivatta arra, hogy a rómaiakon uralkodjék. A tárgy e szerint nemcsak arra volt alkalmas, hogy nemzeti éposz legyen belőle, mert az Aeneas-mondát már régen nemzeti hagyománynak tekintette minden római, hanem arra is, hogy hozzá fűződjék az uralkodónak, a birodalom helyreállítójának, dicsőítése. Így hát a költő legalább részben megvalósíthatta azt a régi tervét is, hogy Augustust, a kinek őszinte híve volt, epikus költeményben magasztalja.

A régi források segítségével még azt is pontosan meghatározhatjuk, mikor született meg az Aeneis eszméje. Tudjuk, hogy Vergilius és Maecenas a 29. év nyarán olvasták fel a Georgicát a Keletről visszatért Augustusnak s ekkor még az volt a költő szándéka, hogy magát Augustust teszi meg éposza hősenek, de abban is egyetértének forrásaink, hogy az Aeneisen haláláig több mint tiz éven át szakadatlanul dolgozott. Mivel a költő a 19. év szeptember havában halt meg, ebből az következik, hogy az Aeneisbe már a 29. évben, nemsokára az említett felolvasás után, bele kellett fognia. Augustus tehát még a 29. év nyarán megállapította Vergiliussal együtt a költemény tervét s a költő haladéktalanul neki feküdt a nagy munkának, mintha érezte volna, hogy sietnie kell, mert már nem sok ideje van hátra az életből.

Ebből az időből való lehet az a Venus istennőhöz intézett rövid fohász, mely kisebb költeményei gyűj-

teményében maradt reánk. Megigéri itt a Paphosban és Idaliában székelő istennőnek, az Aeneas anyjának s Augustus ősenek, hogy, ha megvalósíthatja nagy tervét s Aeneasról méltó éneket zenghet a római népnek, nemcsak tömjénnel, festett képpel és koszorúkkal kedveskedik neki, hanem a legnagyobb áldozati állatot, bikát vág le tiszteletére és a szárnyas Ámor márványszobrát helyezi el templomában mint fogadalmi ajándékot. „Légy velem, oh Cytherea! — úgy mond — a te Caesarod hív le téged az Olympusról és a Surrentumi tengerpart vidéke”.¹ Ez a befejezés tehát arról is értesít bennünket, hogy a költő az Aeneis megírásának idejében is ragaszkodott Nápoly vidékéhez, melyet a Georgica írása közben annyira megkedvelt, s mikor Venushoz ezt a fohászt intézte, Surrentumban, a mai Sorrentóban, a nápolyi öböl leggyönyörűbb pontján tartózkodott.

A nagy mű kedvéért mindenek előtt széleskörű tanulmányokat tett a költő. Először is újra meg újra olvasgatta Homért, az epikus stílus utolérhetetlen mintaképét, hogy ellesse tőle az elbeszélés művésze-

¹ Catalepton XIV.:

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,
 O Paphon, o sedes quae colis Idalias,
 Troius Aeneas Romana per oppida digno
 Iam tandem ut mecum carmine vectus eat:
 Non ego ture modo aut picta tua templa tabella
 Ornabo et puris sertis feram manibus;
 Corniger — haud aries humilis, sed maxima taurus
 Victima sacro sparget honore focos,
 Marmoreusque tibi, sed mille coloribus ales
 In morem picta stabit Amor pharetra.
 Adsis, o Cytherea: tuus te Caesar Olympo
 Et Surrentini litoris ora vocat.

tét, de sokat forgatta a régi római epikusokat, főleg a nemzeti tárgygyal foglalkozó Naevius és Ennius, hogy nyelvének az őskorból meritett tárgyhöz illő, tiszteletre méltóan ódon színezetet adjon. Nem kevesebb fáradságot fordított az Aeneas-monda forrásainak tanulmányára s e célból egy tudóshoz méltó szorgalommal kutatta át az egész ide vágó irodalmat a legrégibb annalisták művein kezdve Catóig, a kit azután nagyban és egészben vezérének fogadott el. Még több nehézséggel járt az itáliai őstörténet útvésztojében eligazodni, de ettől sem volt szabad visszariadnia, mert az Aeneis egész második fele itáliai területen játszik s Italia régi néptörzsei szerepelnek benne. Itt Catón kívül az itáliai régiségek nagy kutatójának, a már többször említett Varrónak művei voltak segítségére, a melyeket oly gondosan használt fel, hogy az Aeneist mint forrásművet becsülik ma is az itáliai őstörténet kutatói és ez a költemény pótolja nekik az ide vonatkozó régi tudományos irodalmat, a mely nem maradt reánk.

Miután az anyaggal tisztában volt, következett a költői feldolgozás; hogy ebben is mily kínos gonddal és lelkiismeretességgel járt el, mutatja az a régi tudósítás, hogy először prózában dolgozta ki az egész elbeszélés vázlatát s felosztotta tizenkét könyvre s csak, miután az anyag egész beosztását és minden egyes részlet helyét pontosan megállapította, kezdte meg a versbe foglalást. Megvárta az ihlet óráit s nem ragaszkodott az elbeszélés sorrendjéhez, hanem majd az elejéről, majd a közepéről, majd a végéről ragadott ki egy-egy részletet, a melyhez éppen kedve jött s azt dolgozta ki, de még mindig csak ideiglenes formában. Nem akarta ugyanis, hogy a verselés nehéz-

ségei megzavarják ihletében ; azért, ha valamely hexametert hamarjában befejezni nem tudott, csonkán hagyta és tovább ment ; akadt továbbá sok olyan vers is, a melyet befejezett ugyan, de maga sem volt velök megelegedve, mert csak úgy futólag vetette oda, hogy minél előbb a következőkre térhessen át. Ezekről a gyengébb versekről ő maga úgy nyilatkozott, hogy ideiglenes támasztó gerendának tekinti őket, a melyeknek csak az a hivatásuk, hogy fentartsák az építményt addig, a míg a mester szilárd oszlopot nem rak alá. A kidolgozásnak ez a módja magyarázza meg, miért akart Vergilius az egész anyag befejezése után még oly hosszú időt fordítani a javításra, a miben, sajnos, megakadályozta a halál.

A nagy mű készülésétől csakhamar értesült az irodalmi világ s a költő, a ki sokat adott az illetékes kritika szavára, barátainak s az irodalomhoz értő ismerőseinek szívesen adott módot arra, hogy az Aeneis egyes részleteivel megismerkedjenek. Mindjárt az első mutatóványok bámulattal és büszke örömmel töltötték el a szakavatott olvasókat, a kik most már egy új Homérrt láttak Vergiliusban. Már a 26. év végén vagy a 25. elején így üdvözli Propertius, az elegia nagy mestere, az Aeneis íróját :

Actiumot, Phoebus partját, Virgil zengje

És Caesarnak győztes tengeri hadát ;

Dalára Aeneas ébred új életre

És a latin parton lerakja falát.

Félre latin költők s ti görögök, félre !

Itt az Iliasnál dicsőbb mű jön létre.¹

¹ II. 34. 61—66 :

Actia Vergilium custodis litora Phoebi,
Caesaris et fortes dicere posse rates.

E szavakból különben az is kitünik, hogy az emberek még mindig nem tettek le arról a reményről, hogy Vergilius beváltja a Georgicában tett ígéretét is és az Aeneis befejezése után külön époszt szentel Caesar tetteinek, első sorban az actiumi csatának. Meglehet, hogy ekkor még csakugyan foglalkozott Vergilius ilyen gondolattal, de, ha foglalkozott is, a mint később látni fogjuk, letett róla, mire az Aeneis-szel elkészült.

Hogy maga Augustus milyen érdeklődéssel kísérté a munka haladását, abból is kitünik, hogy mikor Kr. előtt 25-ben a cantaberek ellen háborút viselt, a hadvezetés ezer gondja közt sem feledkezett meg az Aeneisről. Egyre-másra küldte a leveleket a költőnek s majd könyörögve kérte, majd tréfásan fenyegetőzve sürgette, hogy juttassa hozzá az Aeneisnek vagy a vázlatát vagy valamelyik részét. Vergilius felelt ezekre a levelekre s egy érdekes levéltöredéke ránk is maradt. „Gyakran kapok tőled levelet — írja a császárnak a költő. — ... A mi az én Aeneasomat illeti, ha méltónak tartanám már arra, hogy a te füleidhez jusson, szívesen elküldeném: de olyan nagy dologba fogtam, hogy szinte azt hiszem, nem voltam eszemnél, mikor bele kezdtem, annál is inkább, mert a mint tudod, e mű kedvéért másnemű és még sokkal nehezebb tanulmányokat is kell folytatnom.“ Olykor tehát maga a költő is megjedtt a reá váró munka nagyságától, főleg, mivel az itáliai őstörténet forrásainak tanulmánya sok

Qui nunc Aeneae Troiani suscitāt arma

lactaque Lavinis moenia litoribus.

Cedite Romani scriptores, cedite Grai:

Nescioquid maius nascitur Iliade.

A magyar szöveget *Csengeri János* (Budapest, 1897) fordítása szerint idéztem.

idejébe és fáradságába került. De a levélből az is kitünik, hogy a császárnak már régebben volt tudomása e tanulmányokról, tehát még azt is figyelemmel kísérte, minő segédeszközöket használ a költő a feladat megoldásánál. Jó sok idő telt el azután, míg a munka odáig haladt, hogy Vergilius az Aeneisből néhány könyvet, köztük a negyediket és a hatodikat, készen mutathatott be a császárnak. Mint a Georgicát, úgy ezeket a részleteket is maga olvasta fel neki a császár nővérének, Octaviának jelenlétében. Midőn a hatodik énekben ahhoz a helyhez jutott, a hol a korán elhunyt Marcellusról, Octavia fiáról, a kit Augustus a maga örökösévé akart tenni, oly szívre ható szavakkal emlékezik meg, az előadást félbe kellett szakítania, mert a bánatos anya zokogásra fakadt s utóbb elájult. De ő is, Augustus is hálásak voltak a költő iránt, hogy a szép reményű ifjúnak emléket emelt az Aeneisben s fényes jutalomban részesítették érte. Ez az adat különben következtetést enged vonni a felolvasás idejére is, a mely e szerint csakis Marcellusnak Kr. e. 23-ban bekövetkezett halála után történhetett meg.

Vergilius attól sem riadt vissza, hogy műve egyes részleteit nagyobb közönség előtt nyilvánosan olvassa fel, mert hallani akarta rólok a műértők véleményét. Ily módon az Aeneis jórésze ismeretessé vált, még mielőtt a könyvpiaczon megjelent volna és bámulattal töltött el minden elfogulatlan hallgatót. Vergiliust már ekkor a római költők fejedelmének és Homér egyetlen méltó utódának tartotta a közönség. De ócsárlói most sem hallgattak el s mivel azonnal észrevették a mutatványokból, mily gyakran utánozza Homért, irodalmi lopással vádolták. A költő erre a vádra csak

annyit felelt, miért nem kísértik meg a vádaskodók is ugyanezt a lopást; majd meglátnák, hogy könnyebb kicsavarni Hercules kezéből a buzogányt, mint Homértól elhódítani egy verset.

Különben az Aeneis egyes könyveiben olyan célzások találhatók, a melyekből megközelítő pontossággal meghatározhatjuk, mikor írta őket a költő. Az *első énekben* meg van említve a Janus-templom bezárása (293. vs.), a mi Kr. e. 29-ben augusztus hónapban történt; de a 27. év nyarán újra megnyitották a templomot. E két időpont közé esik tehát az első könyv. Ha azonban abból, hogy itt még csak Julius Caesarnak nevezi a császárt és az Augustus czimről hallgat, azt következtetjük, hogy a császár ezt a címet a könyv írásakor még nem kapta meg, még rövidebbre szabhatjuk az írás idejét, mert a senatus ezt a címet már a 27. év januárjában megszavazta. A *harmadik könyv* czéloz az actiumi játékokra (280. vs.), melyeket először 28-ban ünnepeltek; a könyv tehát ez időpontnál későbbi. A *hatodik ének* szól Marcellus haláláról (868. vs.), mi a 23-ban történt, tehát befejezése nem eshetett a 23. év végénél korábbi időre. A *nyolczadik könyv* a császárt Augustusnak nevezi (678. vs.) s így csak a 27. év január hava után írhatta a költő. Életének utolsó szakában, úgy látszik, a *hetedik könyvön* dolgozott, mert itt megemlíti, hogy a parthusok visszaadták a Crassustól elvett római hadi jelvényeket (606. vs.), a mi csak 20-ban történt meg. Nem egy jel mutat arra is, hogy az Aeneis második felét csak azután dolgozta ki a költő, miután a negyediket és a hatodikat a császárnak felolvasta, egyes ellenmondásokból pedig azt következtetjük, hogy a harmadik és az ötödik könyv az első és a hatodik

után keletkezett. A részletes kutatás tehát csak megerősíti a régieknek azt az adatát, hogy Vergilius nem a könyvek sorrendje szerint dolgozott elejétől végig, hanem hol ezt, hol azt a részt vette elő a szerint, hogy minő tárgyhoz volt éppen kedve. A dolgozásnak ez a módja magyarázza meg az egyes könyvek tartalma közt itt-ott mutatkozó ellenmondásokat, a melyeket a költő utólag egyenlített volna ki, ha maradt volna ideje az utolsó simításra.

Végre, tíz évi szakadatlan munka után, nagyjában készen állott az Aeneis és szerzője most már csak azon volt, hogy megtegye rajta a még szükséges javításokat s minél hamarább elvesse a gondját, mert idő közben az a feltűnő elhatározás érlelődött meg lelkében, hogy az Aeneis befejezése után végkép szakít a költészettel s életének hátralevő részét kizárólag a philosophiának szenteli. Jól tudjuk ugyan, mily behatóan foglalkozott kora ifjúságától fogva addig is a költészet mellett a philosophiával, de mégis valami mélyebb okot kell keresnünk, hogy megértsük, mi bírhatta a költőt alig ötven éves korában, teremő ereje virágában, arra, hogy így eldobja magától azt a művészetet, a melynek egész dicsőségét köszönhette. Eszünkbe jut Horatius példája, a ki epistoláiban többször emlegeti barátainak, hogy ő már most csak hébe-korba foglalkozik a költészettel, mert ideje, hogy végre komolyan kutassa a philosophia nagy kérdéseit; teszi pedig ezt akkor, a midőn már nem kizárólagos híve többé az epicureismusnak s egyre nagyobb tiszteletet kezd érezni a stoa fenséges tanításai iránt. Valami hasonló, de reá, mint betegesen érzékeny lélekre nézve, sokkal fájdalmasabb lelki válságon kellett keresztülesnie Vergiliusnak is, a ki az Aeneis

hatodik énekében maga tesz világosan szóló tanubizonyosságot arról, hogy a nagy éposz írása közben hite megingott az epicureismus egyedül üdvözítő voltában s éppen a legkényesebb pontnál, a halál és a túlvilági élet kérdésében, szakadt el régi mestertől.¹

Horatius azonban mindég hajlott az eclecticismus felé s nem igen törődött a következetességgel, míg Vergilius, a ki kezdettől fogva egy Lucetiusához méltó buzgalmat tanusított a világ s az emberi élet nagy rejtelmeinek kutatásában, sokat szenvedhetett, a mikor régi ideáljait romba dőlni látta, s újra ahhoz a harmonikus és megnyugtató világnézethez akart jutni minden áron, a mit a régiek legfőbb javuknak tartottak. Azért érezte annak a szükségét, hogy minél előbb teljesen a philosophiára adja magát, mert szabadulni akart ezektől a kínzó kétségektől s mert egyre rosszabbodó egészségi állapota sejteté vele, hogy nem szabad sokáig késnie, ha az előtte újra felmerült nagy kérdésekre meg akarja kapni a philosophia valamelyik, addig még eléggé nem tanulmányozott rendszerétől a kielégítő feleletet. Ez a feladat most fontosabbnak látszott neki mindenél, még a költészetnél is, a mely a dicsőség koszorújával övezte ugyan fejét, de az igazságot szomjazó lelkének megnyugvást nem adhatott.

Az Aeneis javíthatása azonban még mindig sok dolgot adott neki és Italiában, bármennyire kereste is a magányt, gyakran zavarták munkájában társadalmi összeköttetései. Elhatározta tehát, hogy Görög-

¹ Erről a kérdésről bővebben szólunk alább, a hol az Aeneis hatodik könyvét magyarázzuk.

országba és Kis-Ázsiába utazik, a klasszikus hellén földre s ott teljes félrevonultságban még három esztendő t szentel époszának, mielőtt a költészetnek végleg búcsút mondana. Különben oly lelkiismeretes íróról, minő Vergilius volt, az is feltehető, hogy volt útjának más célja is, nevezetesen, hogy felkeresse Trója vidékét s az Aegaei-tenger ama partjait és szigeteit, hol az Aeneis egy része játszik. Kr. e. 19-ben nyár végén kezdte meg utazását s el is jutott Athénig, hol a Keletről visszatérő Augustus-szal találkozott.

A császár, úgy látszik, észrevette, hogy a költő egészségi állapota aggodalmat keltő s nem akarta őt magára hagyni; rábirta tehát, hogy mondjon le a hosszú és fárasztó út tervéről, csatlakozzék kíséretéhez és együtt menjenek vissza Italiába. De Vergilius a visszautazás alkalmával még meg akarta nézni az Athentől nem messze fekvő Megarát; szerencsétlenségére ki is szállt ott s a város megismerése közben a roppant hőségtől rosszul lett. Még sem akarta az utazást félbeszakítani, hanem újra hajóra ült, de a tengeri út fáradalmai csak növelték baját és Brundisiumban már nagy betegen kötött ki, úgy, hogy nem is mehetett tovább. Itt halt meg néhány napi szenvedés után 19-ben szeptember 21-én, mielőtt még ötvenegyedik évét betöltötte volna.

Holttestét, bizonyára saját kívánságára, Nápolyba vitték, abba a kedves városba, melyet annyira szeretett s a Puteoliba vezető út mellett a második mérföldkövön innen emeltek neki siremléket. Sírfelirata, melyet állítólag maga mondott tollba halálos ágyán, így hangzott:

Mantua szült, Calaber temetett, most Parthenopé rejt;
Zengtem pásztorokat, földmivelőt, daliát.¹

Még az akkori viszonyokhoz képest is tekintélyes, csaknem tíz millió sestertiust, vagyis a mi értékünk szerint csaknem két millió koronát érő vagyont hagyott hátra, a melyet, mint a régi források írják, egyedül barátai bőkezűségének, tehát első sorban Augustusnak,² azután Maecenasnak és más irodalompártoló római nagyoknak köszönt, mert ő maga sohasem foglalkozott olyan dologgal, a mivel vagyonát gyarapíthatta volna és különben sem volt kapzsi ember; hiszen még azt is megtette, a mi jellemére szép világot vet, hogy, midőn Augustus egyszer valamely száműzöttnek elkobzott javait ajánlotta fel neki, az ajándékot nem fogadta el, mert nem tudta lelkére venni, hogy a más szerencsétlenségén gazdagodjék. Annyi bizonyos, hogy csak a császár és a Maecenas fényes példája buzdíthatta a társadalom előkelő és vagyonos tagjait az irodalom embereivel szemben ilyen áldozatkészségre, s nem is volt ebben az időben valamire való tehetségű költő, a kinek a megélhetés gondjával kellett volna küzdenie. Bár kétségtelen, hogy az

¹ *Calaber* annyi, mint calabriai ember; a versebe azért került, mert Brundisium, a hol a költő meghalt, Calabriában feküdt. *Parthenope* régi neve Nápolynak. V. ö. az eredetét:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc

Parthenope; cecini pascua, rura, duces.

² Horatius is kiemeli, mily bőkezű volt Augustus Vergiliusszal és Varius-szal szemben, a császárhoz intézett költői levelében. V. ö. Epist. II. 1, 245—247:

At neque dedecorant tua de se iudicia atque
Munera, quae multa dantis cum laude tulerunt
Dilecti tibi Vergilius Variusque poetae.

anyagi segítség egymaga nem elegendő arra, hogy az irodalmat virágzásra emelje, annyit mégis el kell ismernünk, hogy a kellő helyen alkalmazott maecenaskodásnak egy haszna mindig van: nem engedi elpusztulni kedvezőtlen viszonyok közt a meglevő tehetségeket, a mi pedig, mint mi magyarok elégszer keservesen tapasztaltuk, különösen a kisebb és szegényebb népek irodalmi életében közönséges jelenség. Ki tudja, mi lett volna Vergiliusból, ha birtokának elkobzása után nem akad senki, a ki fejlődő tehetségét felismerje és segítsen rajta, vagy Horatiusból, ha egész életén át a quaestor oldala mellett mint kis tisztviselőnek kellett volna megkeresnie kenyerét? Vagy képzelhető-e a renaissance bámulatos irodalmi és művészeti virágzása az olasz fejedelmek határtalan bőkezősége, a franczia irodalom aranykora XIV. Lajos nélkül? Ebben az értelemben igazat kell adnunk egy későbbi római költőnek, a tehetséges, bár jellemtelen Martialisnak, a ki, Maecenasokban szegény időket élván, irigyen sóhajtott fel: „Legyenek csak Maecenasok, majd nem hiányoznak a Vergiliusok sem.“¹

Költőnk végrendeletet is hagyott hátra, melynek értelmében vagyona felét mostoha testvérének, Valerius Proculusnak, egy negyedét Augustusnak, egy-egy tizenkettedrészét pedig Maecenasnak, Variusnak és Tuccának juttatta. Mostoha testvérén kívül akkor már senkije sem volt, a ki közelebb állott volna hozzá, mint két nagy pártfogója, a kiknek úgyszólván mindenét köszönhette és az a két költőtársa, a kik legbizalmasabb barátai voltak. Atyja, kinek végső éveit

¹ V. ö. Mart. VIII, 56, 5:

Sint Maecenates, non deerunt, Flacce, Marones.

az keserítette el, hogy szemevilágát elvesztette, már régen meghalt, bár megérte még azt az örömet, hogy tanúja lehetett fia dicsőségének. Anyjának második házasságából származott imént említett mostoha testvére, Valerius Proculus,¹ de ő is sok évvel előzte meg fiát a halálban. Édes testvére kettő volt, Silo, a ki még gyermekkorában elhalt és Flaccus, a ki már mint felnőtt ember pusztult el s állítólag ez a gyászeset siettette az anya halálát. Költőnk tehát úgy halt meg, mint a Vergilius-család utolsó tagja, a mi sok bánatot okozhatott neki, mert ő a jó fiú s a jó testvér mintaképe volt s maga családot nem alapítván, kétszeresen fájlalhatta elhagyatottságát, a melyet csak a baráti szeretet melege tett számára elviselhetővé.

Régóta üldözte már a közeledő halál sejtelve és nem hagyott neki nyugtot az a gond, mi lesz Aeneisével, ha váratlanul meghalna, mielőtt még megtehetné volna rajta az utolsó simítást. Nem volt soha művész, ki szigorúbb bírója lett volna a saját művének, a ki kinosabb lelkiismeretességgel igyekezett volna munkáit javítani és tökéletesíteni, mint ő. Csak innen magyarázható meg az a képtelen gondolat, a melytől élete utolsó idejében megszabadulni nem tudott, hogy az Aeneist, azt a költeményt, melyet mostani, szerzője hite szerint tökéletlen alakjában is úgy csodálunk, mint a világirodalom legnagyobb remekeinek egyikét, inkább megsemmisíti, mint hogy javítás nélkül adja át a nyilvánosságnak. Mielőtt Italiát elhagyta volna, a

¹ Hogy Proculus Magia Pollának második házasságából származott, Valerius Probus életrajzából (ed. Reifferscheid, p. 53) tűnik ki: „Decessit in Calabria annum agens quinquagesimum et primum heredibus Augusto et Maecenate cum *Proculo minore fratre*.“

mint már egyszer említettük, legkedvesebb hivéhez, Variushoz fordult s arra a baráti szolgálatra kérte fel, hogy, ha ő utazása közben hirtelen elhalna, az Aeneis kéziratát égesse el. Varius elrémült ettől a gondolat-tól s a kérés teljesítését kereken megtagadta, de a nyomott kedélyhangulatban levő s mindent kelleténél sötétebb színben látó Vergilius még sem tudott erről letenni, noha barátja vonakodásából is láthatta volna, hogy igazságtalan saját munkája iránt. Mikor Brundisiumban halálos ágyán feküdt, nem a haláltól félt, hanem az a gondolat gyötörte, hogy a befejezetlen Aeneis a közönség elé kerülhet. Többször követelte a körülötte levőktől, hogy adják oda neki a kéziratot, majd elégeti ő maga. Mikor erre senki sem akart vállalkozni, a végső eszközhöz nyult: forma szerinti végrendeletet csinált, a melynek értelmében Variusra és Tuccára hagyta minden művének kéziratát, de azzal a föltétellel, hogy semmi olyast ne adjanak ki, a mit ő maga ki nem adott. Ez annyit jelentett, hogy a Bucolicát és Georgicát kiadhatják ugyan, de az Aeneist nyilvánosság elé bocsátani nem szabad, s a költőt utolsó perceiben, a mi valóságos ironiája a sorsnak, az a tudat nyugtatta meg, hogy, ha már nem sikerült tíz évi munkájának gyümölcsét megsemmisítenie, legalább közreadását megakadályozhatta végrendelete erejével. Halála után gyászoló barátai nem tudták, mi tevők legyenek. Ha tisztelik az elhunyt utolsó kívánságát, bünt követ-nek el a római irodalom ellen, ha ellene tesznek, megsértik a római törvényt, a mely szigorúan megkövetelte a jogérvényesen kinyilvánított végső akarat tiszteletben tartását. Ekkor lépett közbe Augustus, a ki már csak a maga s háza dicsősége érdekében sem tűrhette, hogy a nemzet és az utókor meg legyen

fosztva ily nagy kincstől s egyenesen megparancsolta Variusnak és Tuccának, hogy az Aeneist a szerző akaratára ellenére is adják ki. Nemcsak az Aeneis megszületését köszönjük tehát neki, hanem a jövő számára való megmentését is, a minek leghitelesebb bizonyossága Servius Sulpicius, a Vergilius-szal egykorú költő epigrammája, mely így hangzik: „Megparancsolta Vergilius, hogy emésztő lángok semmisítsék meg azt a költeményt, a melyben a phrygiai vezért énekelte meg. Tucca tiltakozik ellene s vele együtt Varius, és te, nagy Caesar, nem tűröd s nem hagyod veszni Latium régi dicsőségét. Kevés hidd, hogy a szerencsétlen Pergamum kettős tüztől nem pusztult el, és hogy Tróját újra el nem hamvasztották a lángok.“¹

De bele avatkozott Augustus a kiadás kényes munkájába is. Mivel a kézirat átvizsgálása azt bizonyította, hogy az elbeszélés folyamában nagyobb hézagok nincsenek, zsinórmértékül azt az elvet állapította meg, hogy a kiadók egyes fölösleges részeket törölhetnek ugyan, de ne tegyenek hozzá semmit. Így elérte azt a célt, hogy a nagy költő művébe semmi idegen elem ne vegyüljön. Varius és Tucca oly hiven ragaszkodtak ehhez az utasításhoz, hogy a csonka hexametereket csonkán hagyták² s még azt az egy

¹ Az epigramma, teljes alakjában, a Donatus-féle életrajzban olvasható (ed. Reifferscheid, p. 63):

Jusserat haec rapidis aboleri carmina flammis

Vergilius, Phrygium quae cecinere duces.

Tucca vetat Variusque simul: tu maxime Caesar

Non sinis et Latiae consulis historiae.

Infelix gemino cecidit prope Pergamon igni,

Et paene est alio Troia cremata rogo.

² Megjegyzem, hogy ezek a csonka hexameterek sem okoznak zavart olvasás közben, mert egyetlen egy kivételével (III.

jelentékenyebb hézagot sem töltötték ki, a mely a második könyvben volt található azon a helyen, a hol most az 567. sortól az 588-ig terjedő versek olvashatók. Ezek a versek azonban, a melyek minden hiteles kéziratból hiányzanak, idegen toldalékok, a melyeket éppen azért iktatott be később valaki, hogy a hézagot pótolja.

Ekkép maradt reánk az Aeneis, a világirodalomnak így is egyik legnagyobb szerű alkotása, melyben az említett, félben maradt hexametereken, a második énekben levő hézagon s az elbeszélésben mutatkozó egyes jelentéktelen ellenmondásokon kívül alig emlékeztet valami arra, hogy nem teljesen bevégzett munkával van dolgunk. Most már nincs egyéb hátra, mint, hogy a következő fejezetekben a hatalmas mű tartalmával részletesen is megismerkedjünk.

340.) mind teljes értelmet adnak, tehát csak a vers csonka, nem egyszersmind az értelem is. A költő e szerint csak azért hagyta csonkán a verseket, mert mondani valóját már a hexameter elején vagy közepén befejezte s hamarjában nem tudta, hogyan fejezze be feltünőbb pleonasmus nélkül magát a verset is.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az Aeneis első három éneke.

Az első ének elején a költő, a régi epikusok szokása szerint, röviden jelzi tárgyát. A költemény hőse Aeneas, a ki Trója isteneit Latiumba hozta s a kitől Alba-Longa és Róma alapítói származtak:

Harczokról s a vitézről énekelek, ki üzetve
Végzettől legelőbb jött Italiába, latin föld
Partira Trója alól; sokat üzték égi hatalmak
Szárazon is, vizen is bőszen Juno haragja miatt őt,
Harczokon is sokat állta ki, míg várost alapított
S isteneket Latiumba hozott, honnét a latin nép,
Alba atyái s dicső Rómánk bástyái eredtek.¹

Következik a hagyományos fohászkodás a Múzsához, a kit a költő arra kér, mondja el, mivel vonta magára oly istenfélő és jámbor férfiú, a minő Aeneas volt, Juno haragját:

Add, Múzsám, okait, mivel érzé sértve hatalmát
S mit fájlalt a fényes Olymp úrnője, hogy oly sok
Bajba, viszontagságba sodort ily szent hitű férfit?
Ennyi harag rejlik szivökben a mennyieieknek?²

¹ I. 1—7.

Megjegyzem, hogy az Aeneisből idézett helyeket a Barna Ignác fordítása szerint közlöm, melyet a magam javításaival igyekeztem elfogadhatóbbá tenni.

² I. 8—11.

Juno főleg azért bősziült fel Aeneasra, mert Karthago volt legkedvesebb városa és tudta, hogy Aeneastól és társaitól fog származni Italiában a római nép, a mely egykor feldulja Karthagot. Mindenkép azon volt tehát, hogy a trójaiaknak Italiában való letelepedését megakadályozza. Aeneas már hetedik éve bolyongott a tengeren és utoljára Siciliában kötött ki; onnan indult el hajóival Latium felé. Az istennő most a végső eszközhöz nyúlt: fölkereste Aeolust, a szelek királyát, a kinek megígérte, hogy a kíséretéhez tartozó nymphák legszebbikét, Deiopeát, adja neki feleségül, ha a nyílt tengeren hajózó trójaiakra pusztító vihart bocsát. Aeolus engedelmeskedik az Olympus királynéjának, kiereszti barlangjából a szeleket, a melyek felkorbácsolják a tengert és az Aeneas hajóhadát a kitűzött céltól eltérítve szerteszét szórják. Szerencsére Neptunus észrevette, hogy a tenger az ő tudta és akarata nélkül háborog, feljött a mélyből a felszínre s haragosan megfeddette a rakonezátlankodó szeleket. Azután fogatára ült s a tenger tükrét kocsijával bejárva lecsendesítette a hullámokat (12—156. vs.).

Aeneas húsz hajójából csak hetet tudott együtt tartani s ezekkel Libya partjaira vetődött. Ott egy magas sziklára ment fel s a tengeren szétnézett, de nem tudta felfedezni eltűnt társait. Az erdőben szarvasokra bukkant s ezek közül hetet elejtván minden hajó népének egyet-egyet ajándékozott és vigasztaló szavakat intézett a csüggedőkhöz:

Oh társak, régibb bajaink se feledtük el, ámde
Többön is estetek át, kisegit ebből is az isten.
Ti, kik a bős Sycillát és zúgó szirtei öblét
Megközelítetek s láttátok a cyclopi sziklát,

A komor aggodást üzzétek a férfikebelből.
 Erre is egykor tán édes lesz visszatekintnünk.
 Sok baleset nehezíti utunkat Latiumba, temérdek
 Válság közt haladunk, de a sors nyugodalmat ígért ott,
 Ott majd hamvaiból feltámad Trója. Kitartás!
 És kiki egy szebb kor küzdelmire tartsa magát fenn.¹

Erre a gazdag vadász-zsákmányból lakomát csapnak s remény és félelem közt ingadozva gondolnak eltűnt bajtársaik sorsára (157—222. vs.).

Közben Venus istennő, a fiáért, Aeneasért, aggódó anyja fölkeresi Juppitert és szemére hányja, hogy a trójaiakat, bár új hazát ígért nekik Italiában, annyi viszontagsággal gyötri. Juppiter, hogy kedves leányát megvigasztalja, kitarja előtte a jövőt. Aeneas bőszen harczok után csakugyan meg fogja alapítani Laviniumot és harmincz év múlva Ascanius Albát:

Nagy harczot viv majd nyers népivel Italiának,
 Megtöri, törvényt szab s falakat rak, sánczokat árkol,
 Már miután Latium három nyár óta uralta
 S a meghódított rutulok három telet értek;
 Majd fia, Ascanius, ki nevéhez toldja Ílúst,
 — Ílusnak, hívták, míg a szent Ílium állott —
 A forgó holdnak teljes harmincz köre folytán
 Birja Laviniumot, de utóbb elköltözik onnan
 S új fejedelmi lakát bástyákkal erősíti, Albát.²

Végre, háromszáz évvel később, Romulus megalapítja Róma városát:

¹ I. 198—207.

² I. 263—271.

Három századon át fog már Hector faja itten
 Országolni, a míg fiu-ikreket Ília nem szül,
 A fejedelmi leány és szent tűz őrszüze, Marstól.
 Most, kit a dajkáló farkas rőt mála fed ékül,
 Átveszi a kormányt Romulus, Mavorsnak erős várt
 Szentel s rómainak szólítja nevéül a népet.¹

Ezt a népet a világ uralma illeti meg; a bösz
 Juno is kénytelen lesz megváltoztatni szándékát s a
 várost oltalmába venni. A' görögök, Trója feldulói,
 meghódolnak a trójai utódok előtt:

Nem szabok országukra határt se időbe se térbe,
 Légyen uralmuk örök. Juno maga, bár haragos még,
 S földet, eget, tengert felzaklat, végre megenyhül
 S jobb szívvvel lesz majd, velem együtt őrzi a várost,
 Már a világnak urát s a tógás római népet.
 Így akarám. Eljő az idő évek sora multán
 S úr lesz Phthia terén ős Assaracusnak utóda
 Feldúlván Argost, rabigába nyügözve Mycenaet.²

Végre megszületik Aeneas méltó unokája, Octavia-
 nus, a ki a Keletet legyőzve örök békét biztosít a
 világnak. Vele jut tetőpontjára a római dicsőség:

Trójai nemzetből születik majd isteni Caesar,
 Kék Oceánt birodalma, dicső hire éri a mennyet,
 Julius ő, nagy Iulus igaz, méltó ivadéka.
 Ezt, a kelet dús kincseivel terhelten az égben
 Bizton ölelni fogod, hova népe utána imát küld.
 Elmulik akkor a harc, a durva idők szelidülnek,

¹ I. 272—277.

² I. 278—285.

Vesta s a régi Hüség, Romulus békülve Remusszal Szab törvényt; a harcz rettentő temploma zárul, Érczretesz a kapuján: mig benn a szörnyü Dühöngés Sok bőszt fegyver közt tehetetlen tépdesi lánczát Hátrakötött kezein s vérlepte ajakkal üvöltöz.¹

Juppiter még azt is megteszi, hogy Mercurt leküldi a libyai partra, a hol a Phoeniciából híveivel együtt elmenekült Dido nemrég alapított új várost, Karthagót. Küldetésének az a czélja, hogy a karthagóiakat s különösen a királynét jóakaratra hangolja az odavetődött idegenek iránt. (223—304. vs.)

Aeneas a következő napon hű kísérijével, Acha tesszel együtt útnak indul, hogy kikémlelje az ismeretlen vidéket. Venus, ijjal és tegezzel fölszerelve, vadászó leány alakjában kerül eléje az erdő közepén. Aeneas már-már azt hiszi, hogy Diana vagy nympháinak egyike áll előtte, mégis megkérdi tőle, hogy mi féle vidék ez. Venus megnyugtatta, hogy ő is csak halandó s nyillal járni a phoeniciai lányok szokása. Elbeszéli Karthago alapítását a libyai parton s maga is tudakozódik a jövevények felől. Aeneas megmondja, ki ő, mi járatban van s hogyan vetődött ide. Venus erre értesíti arról, hogy többi hajói sem veszték el s azóta már biztos révben vannak. Csak menjen egyenesen a városba. Ezután nagy fényesség közt eltűnt szem elől. Aeneas csak ebben a pillanatban ismerte fel anyját, az istennőt s felbátorodva indult a város felé. Venus köddel vette körül alakját, hogy útjában senki fel ne tartóztassa. (305—417. vs.)

Az út egy domb tetejére vezet, a honnan Aeneas

¹ I. 286—296.

megpillantja az épülő várost s a maga sorsára gondolva, irigyen kiált fel:

„Oh a szerencsések, kiknek már városuk épül!“¹

Innen Juno templomába siet, a hová a nép a királynét várja. Meglepetéssel veszi észre, hogy a templomot a trójai háború egyes jeleneteit ábrázoló festmények ékesítik, s a hősök közt ráismer a saját képére is. Megnyugtattja az a tudat, hogy itt is ismerik már Trója szomorú sorsát s bizonyára részvételt vannak a legyőzöttek iránt. Végre bejön a királyné és trónjára ül, hogy törvényt lásson. Csakhamar egy követség járul eléje, melynek tagjaiban Aeneas örömmel ismeri fel eltűnt társait, kik közül az ősz Ilioneus lép elő s oltalmat kér a királynétól. Dido meghatva értesül a jövevények szerencsétlenségéről, kifejezi csodálatát és részvétét a trójaiak iránt és biztosítja őket kegyelméről. Ekkor Aeneas is kilép a ködből, mely mindaddig elburkolta, megnevezi magát és köszönetet mond társai nevében. Dido nem tud hova lenni ámulatában, a hőst a leghízelgőbb szavakkal üdvözli, a hajókhoz gazdag ajándékokat küld s lakomát rendez Aeneas és a trójai előkelők tiszteletére. (418—642. vs.)

Aeneas Achatest visszaküldi a hajókhoz a jó hírrel és azzal a megbízással, hogy hozza el a kis Ascaniust és ajándékokról is gondoskodik Dido számára. De Venus, hogy Aeneasnak a szíves vendéglátást még jobban biztosítsa, cselhez folyamodik, Ascaniust mély álomba meríti és idaliai szent berkébe ragadja, fiát, Amor istent, pedig rábírja, hogy vegye

¹ I. 437:

O fortunati, quorum iam moenia surgunt.

fel Ascanius alakját és Didót gyúlaszsza szerelemre Aeneas iránt. Javában áll a lakoma, mikor az ál-Ascanius az ajándékokkal megérkezik:

Bámulják Aeneas ajándokait s a kis istent
 Julius alakjában, piros arczát s álszavu ajkit
 És az akánt-himzésű ruhát a drága paláستtal.
 Főképen Dido, kit veszni szemelt ki a végzet,
 Addig néz, hogy a láng szemein szívébe lopódzik,
 S majd az ajándékon, majd a szép fürge fiún csügg.
 Ez, mikor Aeneast megölelte s nyakába omoltan
 Vélt nemzőjének kielégítette szerelmét,
 Mén a királynéhoz. Szeme ennek s lelke egészen
 Rátapad és kebelén dédelgeti, meg se gyanítva,
 Mily istent tart ölbe, szegény; ám anyja parancsát
 Nem feledé Ámor s lassanként kezdi Sychaeus
 Emlékét kitörölni s helyét élő szerelemmel
 Pótlani a régtől csendes, hév nélküli szívben.¹

Didót most már csak az Aeneas sorsa érdekli s egyenesen fel is kéri a hőst, hogy mondja el Trója bukásának és későbbi viszontagságainak történetét.

*

A *második énekben* Aeneas maga beszéli el Trója pusztulását a lakoma folyamán:

Mély csend lett s figyelemre feszült mindenkinek arcza;
 Aeneas atya most így kezdte magas kerevetéről:
 „Szörnyű fájdalmat rendelsz felujítani, királyné,
 Szánandó honomat s a dicső Tróját az achivok

¹ I. 709 – 722.

Hogy pusztíták el, mi nyomort láttam s nekem abban
 Mily nagy részem volt; ki ne sirna beszélve ilyenről,
 Volna dolops vagy myrmidon¹ az vagy a szörnyü Ulixes
 Zordon harciosa bár; de a harmatos éj is oszol már
 S tűnő csillagival javasolja az álmot a hajnal.
 Ám ha kívánságod, bajainkat s Trója utolsó
 Küzdelmit tőlem röviden meghallani, oly nagy,
 Bár emléktől megborzad bennem a lélek,
 Elmondom.²

A görögök, miután tíz évig hasztalanul ostromolták Tróját, eselhez folyamodtak. Óriási lovat építettek fából s üres belsejét megtölték fegyveresekkel, azután hajóra szálltak, mintha az ostrommal végkép felhagyván, haza akarnának vonulni. De nem hajóztak messzire, hanem a parthoz közel fekvő Tenedos szigetén rejtőztek el.

A trójaiak már azt hitték, hogy vége minden bajnak s nagy örömmel tódultak a görögök elhagyott táborhelyére. Bámulták a falovat s nem tudták, mit tartsanak róla. Csak Laocoon, Apollo papja gyanította a cselt s lándzsáját is bele vágta a ló oldalába. Mikor így meggyőződött arról, hogy belől üres, intette a trójaiakat, hogy ne higgyenek a görögök gyanús ajánlédának. (13—56. vs.)

Ezalatt a pásztorok egy görög emberre bukkan-
 tak a közelben, a kit megkötözve vittek a király elé.
 Ezt az embert, a kinek Sinon volt a neve, cselből

¹ A myrmidonok és a dolopsok thessaliai görög törzsek, kiket a trójai háborúban Achilles és az ő halála után fia, Pyrrhus vagy másképp Neoptolemus, vezetett. A költő tehát azt akarja mondani, hogy a trójai szörnyű harcok emléke még a győztes görögöket is könnyekre fakasztaná.

² II. 1—13.

hagyták ott a görögök, hogy a trójaiakat a ló rendeltetésére nézve tévútra vezesse. Priamusnak tehát azt hazudta, hogy elszökött a görögöktől, mert a ravasz Ulixes az ő életére tört. A görögök ugyanis már régen szerettek volna haza hajózni, de a kedvezőtlen időjárás nem engedte. A híres jós, Calchas, végre kijelentette, hogy, valamint Aulisból való elindulásuk alkalmával Iphigeniát kellett feláldozniok, úgy most is emberáldozattal kell kiengesztelni a haragvó isteneiket. Erre Ulixes, a ki Sinonnak régi ellensége volt, Calchasszal őt jelöltette ki a feláldozásra. Már ott állott az oltár előtt, a mikor sikerült elmenekülnie, s most, miután semmi kötelék sem fűzi többé a görögökhöz, elárulja a faló titkát. Mikor Ulysses és Diomedes elrabolták Trójából Minerva szent szobrát, a Palladiumot, megsértették az istennőt azzal, hogy a leölt örök véréből szennyes kézzel mertek képéhez nyúlni. Ezt a falovat most mint fogadalmi ajándékot a Minerva kiengesztelésére állították fel s azért készítették ily nagyra, hogy a kapukon be ne lehessen vinni Trójába. Pedig, ha bevinnék a városba, biztos volna a trójaiak győzelme a görögök fölött; ellenben, ha megsérteni merésznék, a végromlást vonnák magukra Minerva haragja miatt. (57—198. vs.)

Ekkor oly csoda történt, a mely igazolni látszott Sinon szavait. Ezt Aeneas így beszéli el:

Most egy rettenetes látvány ötlík szemeinkbe,
Mely minden keblet váratlanul összeremegtet.
Laocoon, kit a sors húzása jelölt ki e tisztre,
Neptunnak bika-áldozatot mutatott be a parton;
S im Tenedos tájéka felől a viz sima tükrén
Nagy karikákban két iszonyú kigyó—remeg ajkam

Mondani is — közelít mind jobban a parthoz egyenlőn ;
 Felmeredett szűgygyel s vérszínű taréjjal a habból
 Messze kíválnak elől, más részök szántja a felszint
 S rémséges farkuk kanyarogva nagy íveket öblöz.
 Zúg a türemlő hab s a partot már el is érék.
 Lángoktól lobogó szemeik vérárban uszának
 S a sziszegő szájából nyaldosva szökelle ki nyelvök.
 Szétszaladunkmindnyájan, a vér is megfagy erünkben.¹

Következik az a nevezetes hely, a mely a Laocoon szoborcsoporttal egyetemben alkalmat adott Lessingnek arra, hogy megírja híres fejtegetéseit a költői leírás és a festői ábrázolás közt észlelhető különbségekről:

Laocoonra legott rátörnek biztos irányban,
 S előbb kis fiain gyűrűzve körücsavarodván,
 Tagjaikat mardossa mohón a két iszonyú szörny.
 Aztán őt, ki siet fegyverrel védni szülöttit,
 Körbeveszik, testét roppant gyűrűkkel övedzik,
 S bár nyaka s törzse körül kétszer göresökbe fonódik
 Pánczélos derekok, fejjel magasabbra kinyúlnak.
 Izmos karjaival küzd ő széttépni csomóit,
 Undok eves méreg mocskolja fején papi diszét
 És egeket rázó ordítás tör ki belőle:
 Így bőg a bika is, ha hibás sujtásra sebével
 Megfut az oltártól s kihajítja nyakából a taglót.²

Miután a kigyók Laocoonnal végeztek, Minerva templomában rejtőztek el. Most már a nép szentül meg volt győződve arról, hogy az istennő küldötte

¹ II. 199—212.

² II. 212—224.

őket Laocoon ellen, mivel a szent ajándékot megsérteni merészelte. Azonnal kibontották hát a város falát s a lovat ünnepies menetben vitték fel a várba, bár Cassandra még ekkor is vést jósolt (199—249. vs.).

Éjjel, mikor már mindenki álomba merült, Tenedos felől visszajött a görög hajóhad és tűzjelt adott. Sinon erre kinyitotta a falovat, a honnan egymás után ugráltak ki az ellenséges vitézek Ulixesszel élükön, az öröket zaj nélkül leölték és a kapukat kinyitották. (259—267. vs.)

Ekkor Aeneasnak álmában megjelent Hector lelke, tudtára adta a város vesztét és közölte vele nagy hivatását. Feladata az lesz, hogy Trója védő isteneit (*penates*) kimentse a lángokból s valahol a tengeren túl új várost alapítson számukra. A hős felriad álmából s rémülten látja, hogy a város nagy része lángokban áll s ijesztő fényt vet a közeli tengeröbölre. Kirohan házából s találkozik Panthusszal, Apollo papjával, a ki értesíti a történetekről. Elfeledkezik Hector szavairól és hősi halált akar halni a hazáért. Néhány válogatott vitézt vesz maga mellé s nagy öldöklést vísz véghez a görögök között; ezután magukra öltik a megölt ellenség fegyverzetét s e esellel még többeket megejtenek. De Minerva templománál, a melyből a görögök éppen akkor hurczolták ki a szerencsétlen Cassandrát, mégis rájok ismertek s nagyobb részöket leölték, úgy, hogy Aeneas csak kevesed magával juthatott el Priamus királyi palotájáig, melyet már javában ostromolt az ellenség (268—437. vs.).

Aeneasnak mégis sikerült feljutni a palota tetejére s ott maga is részt vett a kétségbeesett védelemben. Végre Pyrrhus, az Achilles fia, faltörő kossal bezúzta a kaput s a görögök előzőnlőtték a csarnokokat.

Priamus maga is fegyverhez akart most nyúlni, de felesége, Hecuba, a palota udvarába, a házi oltár mellé vonszolta őt, mert már csak az istenektől remélt védelmet. Idáig üldözte Pyrrhus a Priamus fiát, Politest s a szülők szeme láttára gyilkolta meg. Priamus ezen felbőszülve dárdát hajított Pyrrhus felé, de erőtlen dobásával nem sebesíthette meg. Most a kegyetlen görög balkezevel üstökön ragadta a magával tehetetlen aggot s jobbjaival kardját markolatig dőfte keblébe (438—558. vs.).

Mikor Aeneas a királyt halni látta, eszébe jutott hasonló korú atyja, felesége és fia, a kiket védtelenül hagyott hátra. Ezek segítségére akart sietni, de közben megpillantotta Helenát, a ki Vesta templomába rejtőzött.¹ Vad düh fogta el és boszút akart állani rajta, mint Trója vesztének okozóján. Ekkor megjelent előtte isteni anyja, Venus és visszatartotta őt. Nem Helena, úgymond, a végromlás oka, hanem az istenek kegyetlensége. Csak most tárult fel Aeneas szemei előtt a pusztulás valódi képe s meglátta, hogy Neptunus, Juno és Minerva versenyezve dőlják fel a falakat s maga Juppiter is a görögöknek segít. Venus még arra intette, hogy most már családjára gondoljon és ködbe burkolta őt, úgy, hogy bántatlanul mehetett vissza házába, (559—633. vs.)

Meg akarta menteni családját, de ebben megakadályozta őt atyja, Anchises, a ki az égő Trója romjai alá akart temetkezni, hogy túl ne élje hazája vesztét. Aeneas nem akart menekülni atyja nélkül, mire felesége, Creusa, és fia, Ascanius, sirva kérték

¹ Itt van az előbbi fejezetben említett, idegen kézből eredő közbetoldás, az 567—588. vs.

az öreget, hogy ne döntse mindnyájukat a végső veszedelembe, de hiába. Elkeseredésében a hős újra harcza akart rohanni, hogy legalább férfiúhoz méltó módon vesszen el, a mikor felesége térdre borult előtte s fiát eléje tartván megállani kényszerítette. Ekkor csoda történt: hirtelen láng fogta körül a kis Ascanius fejét s a nélkül, hogy megsértette volna, fürtei körül játszadozott. Anchises azonnal felismerte a csodát és hangos imával fordult Juppiterhez, hogy adjon kedvező jósjelet. Alig végezte el szavait, midőn mennydörgés hallatszott bal felől s egy hulló csillag futott végig az égen s az Ida hegyén esett le. Anchises nem habozott többé, késznek nyilatkozott menekülni, mert az istenek is így akarják. Aeneas ekkor hátára vette a tehetetlen aggastyánt, a ki a penatesek szobrai tartotta kezében, mert a vértől bemocskolt hősnek nem volt szabad azokat érintenie, Ascaniust pedig kézen fogva vezette, míg felesége hátuk mögött haladt. Így indultak el, miután háza népének előre megmondta, hogy valamennyien Ceresnek a városon kívül, rejtett helyen fekvő régi templomába gyülekezzenek össze. A hős, a ki a harcban félelmet még sohasem érzett, most, midőn kedveseivel együtt menekült a városból, a legkisebb neszre is összereszt, s végül, mikor atyja ellenséget vélt látni a közelben, eszeveszett futásnak eredt. E futás közben vesztette el feleségét, a mit azonban már csak akkor vett észre, mikor Ceres templomához értek. Ott hagyta hát atyját és fiát a háznép őrizete alatt s visszament a városba az eltűntet megkeresni. (634—751. vs).

Tróját ekkor már teljesen elfoglalta az ellenség s kezdtek összehalmozni a dús zsákmányt. Aeneas,

midőn minden keresése hiábavaló volt, végre attól a merészségtől sem riadt vissza, hogy hangos kiáltásokkal nevéen szólítsa Creúsát; ekkor jelent meg előtte felesége testetlen árnyék alakjában s így nyugtatta meg:

„Oh szeretett férjem, mért gyötröd olyannyira lelked?
Nem történnek ezek végzéseik nélkül az égnek.
Néked ezen földről követődül vinni Creusát
Nem szabad, ellene van fejedelme a fényes Olympnak.
Rád nagy tengeri út és hosszú számkivetés vár.
Hesperia¹ fogod érni utóbb, hol a Thybris² az etruszk
Nép gazdag földén szeliden hömpölygeti árnját.
Ott már vig jólét, uralom s fejedelmi menyasszony
Fognak várni reád, szünj meg gyászolni Creusát.
Én, menyé Vénusnak s a ki dardani vérből eredtem,
Myrmidonok s dolopok dölyfös házát sose látom
És görög asszonynak hitvány rabnője se lések.
Engemet e tájon tart vissza az istenek anyja.
Ég veled és szeretettel öleld mindenha fiunkat.“

Így szól~~t~~ én sirtam s vele szóba eredni kívántam;
Nem lehetett: eltűnt, mint könnyű pára a légben.
Háromszor vágytam keblét kebelemre szorítani,
Háromszor kiosont kezeimből szellemalakja,
Elszállt, mint szellő, mint álom képe, merült el.³

Aeneas most már látja, hogy nem térhet ki nagy hivatása elől és visszamegy Ceres templomához, a hol akkorra a menekülők roppant serege gyűlt össze,

¹ Italia régi neve.

² Thybris a. m. Tiberis.

³ II. 776—794.

a kik hajlandók voltak a hőst bárhová követni. Egyelőre mindnyájan az Ida-hegységben rejtőztek el a győztesek dühe elől. (752—804. vs.)

*

A *harmadik énekben* Aeneas elbeszéli további viszontagságait. A város feldulása után az *első esztendő* azzal telt el, hogy az Ida-hegy tövében hajókat építettek és a kivándorlásra készültek, mert Aeneas engedelmeskedni akart a végzet akarátának, mely azt rendelte, hogy új várost alapítson a tengeren túl; csak azzal nem volt még tisztában, hol lesz ez új város helye. (1—12. vs.)

A *második év* nyarán áthajóztak a szomszédos Thracia partjaira s ott kezdtek várost építeni, melynek Aeneas nevéből Aeneadae nevet adtak. De, midőn Aeneas a parton áldozatot készült bemutatni az isteneknek és, hogy az oltárt lombokkal ékesítse, a közeli dombon a cserjék galyait vagdalni kezdte, szörnyű csodajel rémitette meg: az ágakból vér folyt s a föld alól Polydorusnak, Priamus fiának, panaszos szava hallatszott ki, arra intve Aeneast, hogy meneküljön e földről, a hol őt orvul megölték, és pedig éppen ezen a helyen. Priamus ugyanis, midőn a görögök Tróját ostromolni kezdték, ezt a fiát s vele kincseinek egy részét a thraciai királyhoz küldte, a ki megsértve a vendégjogot a fiút megölette, hogy a kincseket elrabolhassa. (13—68. vs.)

Thraciában most már nem volt maradásuk. A *harmadik év* tavaszán tehát megint útra keltek s egyelőre Delos szigetére hajóztak, hogy megkérdezzék Apollo istentől, a kinek ott híres jóshelye volt, hol kell megtelepedniök. Az isten csak annyit válaszolt, hogy keressék fel őseik egykori hazáját. Anchises ezt arra magyarázta, hogy Kréta szigetére kell men-

niök, mert egyik ősük, Teucrus, onnan került Kis-Ázsia partjaira. Úgy is tettek és ott Pergamum név alatt kezdtek új várost építeni, midőn szörnyű dögvész tört ki, a mely lehetetlenné tette az ott tartózkodást. Ekkor Aeneasnak álmában megjelentek a trójai penatesek képei, a melyeket az égő városból kimentett, és tudtára adták, hogy nem szabad Krétában maradnia, hanem Hesperiába, melyet másképp Italiának neveznek, kell mennie, mert őse, Dardanus, onnan származott. Ha ott új várost alapít, utódai az ő védelmük alatt nagy hatalomra tesznek szert. Aeneas nagyon megörült, hogy végre megtudhatta bolyongásai célját s csakhamar elhagyta Krétát (69—191. vs.).

Mivel a delosi és a krétai tartózkodással két esztendő telt el, csak az ötödik év elején indultak újra útnak. Hajózás közben a Strophadok szigetsorozatánál kötöttek ki, a hol a Harpyiákkal, ez utálatos szörnyetegekkel, kellett megvívniok. Boszúból a szörnyetegek egyike, Celaeno, borzasztó jóslattal ijesztette meg a hősöket, azt mondván, hogy eljutnak ugyan Italiába, de addig várost nem alapíthatnak, míg az éhség arra nem kényszeríti őket, hogy éte helyett asztalaikat egyék meg. Ijedten távoztak a szigetekről, körülhajózták Peloponnesust, azután az Ion-tengeren északi irányban haladtak, míg végre az actiumi hegyfoknál kötöttek ki, a hol Aeneas Juppi-ternek az egész nép nevében engesztelő áldozatot mutatott be és ünnepi játékokat rendezett.¹ Azután az epirusi part mentén hajóztak tovább, míg végre Buthrotum városához érkeztek. Itt hallották meg azt az örvendetes hírt, hogy Helenus, Priamusnak jós-

¹ Célzás az Augustus rendezte actiumi játékokra, melyekkel az Antoniuson aratott győzelmet ünnepelte.

tehetségéről híres fia, a közelben új Tróját alapított és Andromachét, Hector özvegyét, vette feleségül. Aeneas azonnal felkeresésükre indul s csakhamar találkozik Andromachéval, a ki az új Tróját megmutatja neki és Helenushoz vezeti. Később Phoebus templomába mennek, a hol Helenus, mint ez isten papja és jósa, feltárja Aeneas előtt a jövőt. A várost Italiának ama helyén kell megalapítania, a hol egy folyó mellett az erdőben fehér kocsát lát feküdni a földön harmincz fehér malaczczal. A Harpyia jóslától ne féljen, mert nem hagyják cserben az istenek. De Italia keleti partját, a mely Epirusszal szemben fekszik, kerülje el, mert ott ellenséges görög néptörzsek tanyáznak. Hajózzon el tehát a félsziget déli partja mellett, de keresztül ne menjen az Italiát és Siciliát elválasztó tenger szoroson, mert ott tanyáz a szörnyeteg Scylla és ott tátong a mindent elnyelő örvény, a Charybdis. Bármily nagy is a kerülő, hajózza körül egész Siciliát s úgy igyekezzék Italia nyugati partjára jutni. Ha Cumae városához ér, el ne mulassza megkérdezni a cumaei Sibyllától, a híres jósnőtől, a jövőt, a ki majd elmondja neki, minő küzdelmek várnak reá Italiában. Többet nem mondhat, mert a végzet nem engedi.

Ezután Helenus gazdagon megajándékozta Aeneast, Andromache pedig Ascaniust, a kit könnyezve ölel meg, mint elvesztett fiának, Astyanaxnak, egykori pajtását, s a trójaiak érzékeny búcsúzás után tovább hajóznak. (192—505. vs.).

Rövid idő múlva, bolyongásuk *hatodik évében* elérik Italia keleti partját, melyet nagy örömmel üdvözlnek. De csak rövid időre szállanak ki a parton, hogy a haragvó Junónak engesztelő áldozatot mutas-

sanak be. Azután újra útra kelnek s a déli part mellett elhaladva Siciliában, a tűzokádó Aetna közelében kötnek ki. Itt egy elvadult külsejű s az éhségtől már alig vánszorgó görög emberre bukkannak, a ki elbeszéli, hogy Achaemenides a neve s egyike volt az Ulixes kísérőinek, de, mikor ezek a kegyetlen óriás cyclops, Polyphemus, elől a hajókra menekültek, ott feledték őt a szigeten, a hol azóta az erdő mélyén holmi gyökereken tengette életét. Elmondja a Polyphemus megvakításának az Odysseából ismeretes történetét is:

Láttam, a mint kettőt iszonyú tág marka közülünk
Megragadott, s szétzúzva hanyatt fektében a sziklán
Omló vérökkel barlangját elborította.

Nem boszumatlan ugyan, mert efféléket Ulixes
Tűrni korántse szokott, helyt áll esze mindig a vészben.
Rögtön, a mint eltelt borral s eleséggel a cyclops,
S félreszegett tarkóval aludt hosszant üregében,
Borral elegy húst és vért ökröndözve koronként:
Sorsot húztunk és felkérve az ég segedelmét,
Rárohanunk, és szörnyü szemét, mely homloka alján
Pár nélkül rejlett, kifolyatjuk dárda hegyével,
Argosi körpajzshoz vagy naphoz alakra hasonlót.
Így torlottuk meg vesztét szeretett feleinknek.
Fel, boldogtalanok, sebtében fussatok innen
És a hajókötelet szabadítsátok fel a partról,
Mert a minő Polyphemus az ő odvába, ki ottan
Elzárt gyapjasinak tögyét könnyíti a tejtől:
Ily fene szörnyeteger százával laknak e görbe
Partok hosszában s a bérczeken egyre bolyongnak.¹

¹ III. 623—644.

Achaemenides tehát arra kéri a trójaikat, hogy, ha rajta, mint egykori ellenségükön, segíteni nem akarnak, inkább öljék meg, csak itt ne hagyják a szörnyetegek közt.

Ezt csak alig mondá, hogy a hegynek szertelen ormán
Barmai közt lomhán a partokhoz közeledni
Megpillantjuk a nyáj roppant őret, Polyphemust.
Rémséges nagy szörny, formátlan, fosztva szemétől.
Léptei gyámjával keze egy nagy csonka fenyőt tart,
Nyája nyomában üget; keserűségében ez, a mi
Vigaszt nyújt neki még. Miután lejutott a vizekhez,
Szemgödrének eves vérét mosogatta s a kintól
Fogcsikoritva nyögött; már mélyre hatolt a habokban,
És még el se lépé szálas derekáig a tenger.
Mink ijedelmünkben sietünk elosonni; bevesszük
Méltán a görögöt s loppal kötélékeket oldunk;
Hajtjuk a gyors munkát s a habot vetekedve hasítjuk;
Meghallotta a neszt s kezdett lábolni utánunk,
Ámde hiába dühöng, itt karja hatalmas erőtlen
S léptei hasztalanul küzködnék a jóni habokkal.
Oly zajt támasztott, hogy rengett tőle a tenger,
Italiának egész térsége remegve riadt fel
S megbődült bele Aetnának valamennyi kohója.
Erre az erdőkből s a hegyekből felkerekedve
Ott terem a révnél az egész cyclops-sereg egyben.
Ellepik a partot, fejök égbe mered s iszonyú zord
Szemmel csak néznek tehetetlen dűhben utánunk.
Rémes marczona nép; ott állnak, mint Jupiternek
Berkiben a tölgyek felhőkben uszó koronákkal
Vagy mint a tobzos cyprusfa Diana ligetjén.¹

¹ III. 655—681.

Aeneas és társai csakhamar messze hajóznak a veszedelmes partról, megkerülik dél felől Siciliát s végre a nyugati parton fekvő Drepanum városába érnek. Itt halt meg az öreg Anchises, mély gyászba borítva fiát. Innen kerekedtek fel bolyongásuk hetedik évében, hogy Italiába jussanak, de ekkor érte el őket az a szörnyű vihar, a mely hajóikat, mint az első énekben láttuk, Afrika partjaira vetette.

Eddig Aeneas elbeszélése.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az Aeneis negyedik éneke. ¹

I.

A negyedik ének az Aeneis első részében, mely tart az első énektől a hatodikig bezárólag s melynek czélja a hős megpróbáltatása és nagy hivatására való előkészítése, epizódként szerepel s egy kissé lazábban függ össze az egészszel; a mű e részlet kihagyásával is érthető egység lenne. Mindazáltal helye van az époszban, mert a hős uralkodó jellemvonásának éles kidomborítására szolgál. A hősnek, a jámbor (pius) Aeneasnak ez az uralkodó jellemvonása, a teljes önmegadás az istenek akaratával szemben, ez a tulajdonsága, mely leginkább teszi képessé a megpróbáltatások kiállására s az isteni terv végrehajtására, valóban a mű e részében nyilvánul legjobban, midőn a hőst egy tengeri vihar hajóival együtt az afrikai partokra veti, hol a hatalmas és szép Didó királyné szívesen fogadja őt, később szerelemre gyulad iránta, mit a hős viszonzoz, hol boldogságban, nyugalomban élnek, és mégis, a mint Aeneas meghallja az istenek hirnökétől, hogy magaviselete Juppi-

ternek nem tetszik, nem gondol többé szerelmére, nem hálájára, nem a megtört szívű Dido szerencsétlen sorsára, a ki kétségbeesésében öngyilkos lesz; ott hagyja boldogsága tanyáját s elvitorláz Italia partjai felé.

A negyedik ének tehát kiválólag a hős jellemzésére szolgál; hogy e mellett a költő, míg az elhagyott s már kétségbeeső Didóval átkokat szórat a hálátlan Aeneasra s valamennyi ivadékára, arra is felhasználja, és pedig valószínűleg egy régibb epikus, Naevius, példáját követve, ezt az epizódot, hogy abból a végzetszerű átokból magyarázza ki a rómaiak és karthagóiak ellenségeskedését, nagyon természetesnek fogjuk találni, ha tekintetbe vesszük, hogy Vergilius mint nemzeti költő, minden alkalmat felhasznál, melylyel ezt az idegen, görög eredetű mondát a római történettel szorosabb kapcsolatba hozhatja.

Íme a negyedik ének helye az époszban. Mielőtt azonban tulajdonképeni tárgyunkra térnénk, számot kell vetnünk azzal az elterjedt nézettel, mintha e részlet az Odyssea ötödik énekének, melyben Odysseusnak Calypso nymphánál való tartózkodása van leírva, egyszerű utánzása volna. Hasonlóság van ugyan a kettő között; hiszen ismeretes dolog, hogy az Aeneis első hat könyve tartalmában és szerkezetében egyaránt az Odyssea hatását mutatja, míg az utolsó hat könyv inkább az Iliashoz hasonlít. Aeneast épügy, mint Odysseust, női báj tartóztatja vissza a cél felé való törekvésében, mind a két részlet különösen arra szolgál, hogy a hős állhatatosságát kitüntesse, s így valószínű, hogy az Odyssea adta Vergiliusnak az eszmét Didó szerelmének leírására, de, nem is említve, hogy Arany szerint is „a hős visszatartóztatása női csáb által“ a

világirodalom époszaiban „általános epikai vonássá“ lett,¹ Vergilius a kivitelben messze eltér mesterétől, mert, míg az Odysseában egy istennő s egy földi ember viszonya van föltüntetve, melyben a halandó Odysseus csak hálát érez az őt szerelmével üldöző Calypso iránt, s még akkor is, midőn az istennő halhatatlanná akarja tenni, csak hazája és hű neje után sóhajtozik, addig az Aeneisben két egyenlő rangú fél, földi férfi és földi nő, viszonzott, mély szerelmét látjuk, mely a hőssel egy pillanatra szent célját is feledteti, s így az Odysseában a Jupitertől megintett Calypso, miután kísérlete a hős eltántorítására nem sikerült, mint istennő képes elválni Odysseustól a nélkül, hogy magát szerencsétlennek érezné, Dido azonban, midőn Aeneasszal való viszonya az istenek közbelépése miatt erőszakosan felbomlik, nem élheti túl Aeneas távozását; egy szóval az Odyssea ötödik éneke semmi más, csak a hős ragaszkodásának feltüntetése hazájához és családjához, az Aeneis negyedik éneke pedig kivitelében nem annyira a hőst magát rajzolja, ámbár ennek jellemzésére is szolgál, mint inkább egy, minden erénnyel ékeskedő nő szerencsétlen szerelmének tragédiájává lesz.

Vergilius Didója tehát legkevésbé sem Homér-utánzat; önálló az alapjában, s mint látni fogjuk, annál inkább részleteiben, a szerelemnek lélektanilag hű rajzolásában.² Igaz ugyan, hogy a Vergilius époszában annyira uralkodó szerepet játszó isteni beavat-

¹ L. Arany: Zrinyi és Tasso.

² Még legjobban hatott Vergiliusra az egyes részletekben Apollonius Rhodius Argonautikájának negyedik könyve, a hol Jason és Medea szerelméről van szó.

kozás, az úgynevezett machina, itt is belejátszik a cselekvénybe; hiszen, a mint az első énekben láttuk, midőn a hős Afrika partjaira vetődik, Venus, hogy fiának, Aeneasnak kedvező fogadtatást biztosítson, maga gyulasztja szerelemre Didót azzal, hogy Amort a kis Ascanius, Aeneas fia, képében a szerencsétlen királynőhöz küldi, ki, míg a fiút gyanútlanul ölébe veszi és megcsókolja, magába leheli a szerelem tüztét.

De ez merőben külső, epikus ok, mely fölöslegessé válik Didó szerelmének későbbi lélektani megmagyarázásánál, midőn a költő kiváló pontossággal írja le a szenvedély egész történetét. Négy fejlődési fokot különböztethetünk meg benne: a szerelem kifejlődését és elhatalmasodását a többi érzelmek fölött; a kielégített, boldog szerelem önfeledtségét; az elkeseredést, mely a hősnőt elfogja, midőn Aeneas indulni akar, és kísérleteit annak visszatartására; végre kétségbeesését.

Különösen szép és hű Vergiliusnál a fejlődő szerelem rajzolása. Didó egy egész éjen át hallgatja Aeneas elbeszélését, melyben az Trója pusztulását, saját isteni küldetését és viszontagságait adja elő, a mint a második és a harmadik énekben láttuk; a királynéban egymás után ébred fel a részvét a néppel együtt hazátlanná lett fejedelem iránt, azután a csodálat, midőn kiállott viszontagságairól értesül, a tisztelet, miután nemes jellemét és erényeit megismeri:

Váltig a hős szép lelkületét forgatja fejében

S nemzete nagy díszét,¹

a mint a költő mondja. Ezek után újul meg lelkében

¹ Aen. IV. 3—4. vs.:

Multa viri virtus animo multusque recursat
Gentis honos.

egy, férjének, a szerencsétlen Sychaeusnak meggyilkolása óta ismeretlen érzés, a szerelem. „Megismerem a régi láng nyomait“,¹ mondja, a mint szíve forrongó érzelmeinek tudatára jut.

De még mindig nem akar érzelmeinek engedni. Az Aeneas elbeszélését követő reggel elpanaszolja baját nénje, Anna előtt, megvallja, hogy, ha nem határozta volna el Sychaeushoz még annak halála után is hű maradni és csupán a vele Tyrusból elmenekült hű népnek élni, egyedül Aeneasnak ajánlaná föl szívét és kezét; így azonban átkot mond magára, ha valaha elég gyöngé lenne meghajolni a szerelem hatalma előtt:

Ámde előbb lássam megnyilni alattam a földet,
Sujtson alá Jupiter villáma a zord Erebusnak
Halvány árnyaihoz, mélyébe a végtelen éjnek,
Mint hitemet szegjem s törvényeid, égi Szemérem!²

Azonban Anna, a húgát őszintén szerető és lelki kinjait fájlaló néne, elosztani igyekszik Dido aggodalmait: hiszen a halottak úgy sem törődnek az élők sorsával, elég volt Sychaeus emlékének az eddigi bánat, miért hervadna el ifjú korában a házas élet örömei nélkül? Fölébreszti azután a húgában élő nagyravágyást is: Aeneas megnyerése az országra

¹ Aen. IV. vs. 23:

Agnosco veteris vestigia flammae.

² Aen. IV. 24—27:

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat
Vel pater omnipotens abigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebo noctemque profundam,
Ante, Pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.

nézve is hasznos lenne, mily hatalommá növekednék Karthago a phrygiai fegyverek segítségével!

A biztatás használ; Dido igazolva látja érzelmeit, nem áll többé nekik ellent, sőt reménynyel telve áldozik Junónak, a házasság védőjének, hogy Aeneas megnyerésére segítséget nyújtson. A szenvedély, mely előbb még a szemérem és kegyelet érzelmeivel küzdött, a mint a megvesztegetett értelem el tudja hitetni magával annak jogosultságát, rögtön hatalmába ejti az egész lelket. Dido nem ismer többé magára; czéltalanul tévelyeg városa utcazáin, mint a szarvas, melyet a vadász megsebzett, s a mely, míg el nem vérzik, oldalában hordja a halálos nyilat, majd Aeneast vezeti körül a vár falain, a város építésének elbeszélésébe kezd s elakad a szó közepén; aztán újra lakomát rendez, újra meg újra hallani kívánja Trója vesztét s újra csügg a hős beszédes ajkán; holdas éjeken ott hagyja fekvő helyét s egyedül búsong palotája termeiben; olykor Ascaniust, Aeneas fiát, megismerve benne atyja képét, ragadja ölébe, ha megcsalhatná roppant szerelmét . . .

Eddig a következőket, pszichológiai fejlesztés. A további fejlődést az isteni beavatkozás, az ismeretes époszi machina látszik eszközölni. Juno ugyanis, miután észrevette, hogy Venus mesterkedései következtében Dido Aeneasba halálosan szerelmes lett, e körülményt saját céljaira akarja felhasználni s Aeneast jövődől itáliai uralmától örökre megfosztani azzal, hogy Didóval házasságra lép. Venus, a ki, mint az első énekben láttuk, ismeri már Juppiter terveit, nem ellenkezik s a két istennő elhatározza, hogy a legközelebbi vadászat alkalmával vihart támasztanak, Didót és Aeneast, a mint a vihar elől menekülnek,

egy barlangban hozzák össze, hol frigyöket megkötik.

De, mint mondtam, e beavatkozás csak látszólagos; a külső ok mellett még mindig megvan a belső, megmarad az eredeti pszichologiai fonál, mely a cselekvényt vezeti. Aeneas már régebben hajlandóságot érez Dido iránt; mi sem természetesebb tehát, mint, hogy a két szerelmes azonnal megérti egymást, a mint arra az első alkalom kínálkozik. Ezt az alkalmat megtalálják a vadászaton, midőn egy barlangban a vihar dühöngései s a természetnek a házasságot jóváhagyni látszó jelenségei közt hűséget esküsznek egymásnak.

E nap volt a bajok forrása, ez a keserű gyász Kezdeté, mert sem a jó hírnév, sem az illem ezentúl Nem fog már Didón, titkolni se tudja szerelmét, Tisztes házasság színével leplezi a bűnt.¹

Íme, Dido jellemfejlődésének második foka, a boldog és viszonzott szerelem önfeledtsége.

Most, midőn Dido a boldogság tetőpontján áll s maga Aeneas is feledi küldetését, jelenik meg Jupiter követe, Merkur s inti a hőst, hogy kövesse az istenek akarátát. Aeneas, kiben a szerelem még nem fejlett szenvedélylyé, most látja át ballépését:

Ég távozni hamar s elhagyni a drága vidéket.²

Hogy Didót meg ne sértse, titokban tesz előké-

¹ Aen. IV. vs. 169–172:

Ille dies primus leti primusque malorum
Causa fuit. Neque enim specie famave movetur
Nec iam furtivum Dido meditatur amorem;
Coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.

² Aen. IV. vs. 281:

Ardet abire fuga dulcesque relinquere terras.

születeket az elutazásra. A királyné éles szemeit azonban nem kerülhette ki vendégeinek különös viselete. „Mert megcsalni ki tudná a szeretőt?”¹ Kinos gyanú mardossa szívét, majd, midőn bizonyossá lesz előtte a szomorú való, nem bírva többé magával, őrzöngő bacchansnőként jár az utcák hosszú során, míg végre Aeneasra akad s kitör kebléből a keserűség:

Hát azt hitted, hogy titkos lesz vétked előttem,
Hűtelen! és országomból ily lopva mehetsz ki?
Hát téged sem a hiv szerelem, sem az elfogadott jobb,
Hát sem a halni menő Dido nem tarthat-e többé?²

Majd könyörgéshez folyamodik; emlegeti szerelmük és házasságuk kedves emlékeit; a veszélyeket, a melyek reá várnak, ha Aeneas elmegy s nem lesz, a ki a kaján szomszédok ellen megoltalmazza; czéloz végre a szerelem leggyöngédebb kapcsaira is:

Oh, ha szerelmünk
Kincsével birnék legalább, mielőtt odahagynál,
Majd ha kis Aeneas enyelegne királyi lakomban,
Arcza vonásaival ki előmbe varázslana téged,
Nem lát~~na~~m magamat tán ennyire elhagyatottnak!³

¹ Aen. IV. vs. 296:

Quis fallere possit amantem?

² Aen. IV. vs. 305—308:

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas tacitusque mea *decedere* terra?
Nec te noster amor nec te data dextera quondam
Nec moritura tenet crudeli funere Dido.

³ Aen. IV. vs. 327—330.:

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam suboles, si quis mihi parvolus aulæ
Luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.

De már ekkor is, midőn még reméli, hogy Aeneas visszatarthatja, keresztülvonul lelkén egy sötét árnyék, mely később a kétségbeesés örvényébe űzi:

A tiszta szemérem

Érted hullott porba, s előbb a mi égig emelt föl,
Szép hírem. Kire hagysz haldoklót engem, oh vendég?¹

A mint a boldog szerelem mámora oszlani kezd, fenyegetőleg emeli fel szavát keblében az az érzelem, melyet megsértett, a kegyelet meghalt férje iránt s eszébe jut, hogy ő Sychaeus hamvainak tett szent fogadását megszegte: ime, a tragikus lelki katasztrófa csirája.

Aeneas Didó könyörgéseire, ámbár szomorúan, de állhatatosan és szilárdan válaszol: nem önként megy ő Italiába, hanem az istenek akarata hívja, melynek ellenállani nem lehet. De a szenvedélytől elvakult Didónál nem találnak hitelre az őszinte szavak; a királyné keserve most márszitkokban törkikedvese ellen:

Nincs neked istenanyád, sem Dardanus ősi neméből
Nem születél, hűtlen, hanem a zord Caucasus érdes
Szirteitől lettél s Hyrcania tigrise dajkált!²

Azután, a lelki harctól elgyöngülve, eszméletlenül rogy Aeneas lábaihoz. Midőn magához jön, a

¹ Aen. IV. vs. 321—323:

Te propter eundem

Exstinctus pudor et qua sola sidera adibam,

Fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes?

² Aen. IV. vs. 365—367:

Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,

Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens

Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

vizbe fúló görcsös vonaglásával ragadja meg még az utolsó szalmaszálat: Annát elküldi Aeneashoz, nem többé azért, hogy a hőst visszatartsa; csak halasztást kér, csak egy kevés időt, míg szíve megszokja az elválás gondolatát. Még reméli tehát fájdalma enyhülését; de ez mind csak kínos vergődése a boldog szerelmi mámorból kizavart s már a lelkiismeret maradosásától is fenyegetett léleknek. Végre, midőn Anna a hős elutasító válaszával tér vissza, Dido számára nincs többé menekvés:

Most a szerencsétlen Dido kétségbeesetten
Halni kíván.¹

E pontnál a sorsüldözte királyné lelki harcza valóban tragikussá lesz. Ő, midőn Aeneas megérkezik, szépségben és tisztaságban tündöklő, valóban királyi nő, a női önbecsérzet legmagasabb fokán, a ki, miután az új várost meggyilkolt férje, Sychaeus szellemének oltalmába ajánlotta, egyszersmind fogadást tett, hogy hű marad örökre az elköltözöthöz, hogy házasságra sohasem lép, hogy egész életét férje emlékének és hű népének szenteli. Ebben áll erkölcsi nagysága. Mikor Aeneasszal megismerkedik, erőt vesz rajta az asszonyi gyöngeség; a szerelem hatása alatt elfeledi női büszkeségét, kegyeletét, fogadását, sőt hű népét is; újra a szerelemnek és házastársi hűségnek élő nő akar lenni egy nemes férfiú oldalán. A mint azonban megtudja, hogy Aeneas távozni készül, hogy reménye sem lehet visszatartóztatására — hiszen szerelmü-

¹ Aen IV. vs. 450—451:

Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat

ket maguk az istenek, mint tervükkel ellenkezőt, rosszalják — nincs miért élnie többé, mert ő maga belátja, hogy, miután boldog szerelme álomként eltűnt, ő többé nem a hű özvegy, nem a népét boldogító királyné, nem az a szellemi és erkölcsi tökéletességben tündöklő asszony, a mi előbb volt; ő maga tudja legjobban, hogy engedve a szerelemnek, mely nemes volt ugyan, de egyéb erkölcsi hatalmakkal jött összeütközésbe, megsemmisítette létének morális alapját.

E kinos tudatból fakad kétségbeesése és őrjöngése. Lelki erőinek egyensúlya már akkor bomlani kezd, midőn először értesül Aeneas szándékáról; e zavar teljessé lesz utolsó reménye eltűnével. Rémképek üldözik. Áldozik az istenek oltáránál s drága borajándékát ocsmány vérré látja változni; sötét éjjel, a halálbagoly rémes siránkozása közt, mintha panaszos hangokat, meghalt férje szavát hallaná a szentélyből, melyet Sychaeus szellemének emelt; álmában a kegyetlen Aeneas alakjától riad meg, azután úgy tetszik, mintha egyes-egyedül bolyongana egy nagy pusztaságon, saját népétől is elhagyatva.

Már csak a halál módjairól gondolkozik s tervét egy őrjöngő különösségével hajtja végre. Elhiteti nőjével, Annával, hogy egy varázsló asszonytól megtanulta azt a mesterséget, mikép lehet megszabadulni a boldogtalan szerelem kinjaitól: meg kell semmisíteni minden emléket, a mi a hűtlen után maradt s áldozni az alvilág istenének. Máglyát állittat fel tehát palotája legrejtettebb részében, földíszíti azt halotti pompával s fölteszi rá a nászágynat, a hős öltözetét, képét és kardját, a szerencsétlen frigy minden emlékét s miután az éj nagy részét a máglya mellett az isteneknek áldozva töltötte el, rövid álomra hajtja fejét.

Hajnalban, a mint fölébred s kinéz, a nyílt tengeren a távolban fehér vitorlákat pillant meg, Aeneas hajóit, a melyek már Itália felé repülnek. Egy pillanatra felébred benne a tehetetlen boszúvágy, örjöngve mondja el utolsó átkát Aeneasra és ivadékaira, megjósolva, hogy örök gyűlölség leszen a karthagoiak és Aeneas utódai között, azután fölmegegy még egyszer a máglyára, még egyszer végig szemléli kinos gyönyörűséggel egykori boldogsága romjait:

Haljunk meg hát boszultatlan,
 Ám haljunk meg azért! Így, így vegyen át a hideg föld,
 Lássa a tengerről lobogó máglyánkat az ádáz
 Trójai és lelkét a halál baljóslata marja.¹

E szavakkal Aeneas kardját szívébe meríti. Jajveszékelve gyülekeznek köréje szolgálói, Anna ölébe veszi a haldokló fejét, lehelletét lesve, halálkinjain maga Juno könyörül meg s Irist küldi le hozzá:

Iris alászáll hát harmattal tollain, a nap
 Fénye verésétől himzetten ezernyi színekkel
 S a haldoklóhoz lehajolva: „Parancsra feloldom
 Tagjaidat s im ezt Orcusnak szentelem“, így szól
 S jobbjá lemetszi haját. A melegség egyben eloszlott
 Testéből s elszállt a lég szellőiben élte.²

¹ Aen. IV. vs. 659—662:

Moriemur inulti

Sed moriamur, ait, sic, sic iuvat ire sub umbras.

Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto

Dardanus et nostrae secum ferat omina mortis.

² Aen. IV. 701—706:

Ergo Iris croceis per caelum roscida pinnis,

Mille trahens varios adverso sole colores,

Devolat et supra caput adstitit. „Hunc ego Diti

II.

A fönnebbieken láttuk Dido szerelmének költői rajzát s így áttérhetünk annak a kérdésnek vizsgálatára, minő helyet foglal el Vergilius a szerelem fel fogását illetőleg az antik költészetben.

Ha csak futólag is tekintjük át az antik költészet történetét, meggyőződhetünk arról, hogy alkotásaiban a szerelem nem játszott oly uralkodó szerepet, mint a későbbi, a romantikus és a modern költészetben, s ha szerepel is, mint alább kimutatjuk, minden mélyebb, eszményibb felfogás nélkül, mint az érzékek kellemes láza, mint az élet számos gyönyörűségeinek egyike, vagy, mint egyéb pusztító szenvedélyek, a féltékenység, a gyűlölet, a bosszúvágy felkeltője szerepel. Magát a szerelmet, mint szenvedélyt, részletes hűséggel, teljes mélységében és kimerithetetlen változatosságában különösen azóta rajzolja a költészet, mióta a kereszténység szívünk titkaiba mélyebben bepillantani s érzelmeink gazdagságának oly ismeretére jutni megtanított, a minőt a külső természet szemléletébe bizonyos tárgyilagossággal elmerülő, inkább a fantázia, mint az érzelmek hatalma alatt álló görög szellem nem ismert.

Homér derült világában nyomát sem találjuk annak az érzésnek, melyet korunkban nemesb értelemben vett szerelmi szenvedélynek nevezünk, s melynek szívünkben, ha egyszer fellép, uralkodó szerepet, sőt sorsunk felett való döntést tulajdonítunk. Homér inkább a házastársi hűséget festi, mint például Odysseusban,

Sacrum iussa fero teque isto corpore solvo."

Sic ait et dextra crinem secat: omnis et una

Dilapsus calor atque in ventos vita recessit.

de ez alakjánál is a honvágy s az apai szeretet az uralkodóbb vonások; kiválólag a női hűség képviselői: Andromache, ki férjét, Hectort, meghatóan így szólítja meg:

Oh Hector, te vagy édes atyám, te vagy édes anyám is,
Édes testvérem s éltemnek drága szerelme,¹

ezzel akarván kifejezni, hogy férje neki mindene, továbbá Penelope, ki húsz éven keresztül egy pillanatra sem feledkezik meg távollevő Odysseusáról; mind a két jellemnél azonban a hűség alapjául a gyermekeik iránt való szeretet époly vagy talán még nagyobb mértékben szolgál, mint a vonzalom férjeik iránt. Andromache a kis Astyanax sorsára gondol, midőn férje csatába megy, Penelope folyton attól tart, hogy fiát, Telemachust, a kérők megölik.

A szerelem Nausikaában, mint a naiv, ártatlan leánynak öntudatlan érzése, melynek nevet sem tud adni, jelenik meg. Midőn Odysseust meglátja, kit Athene a férfiúi szépség teljes fényében vezet eléje, meglepetve fejezi ki óhaját, hogy bárcsak ilyen férfiút nevezhetne férjének, bárcsak maradna köztük a rejtélyes idegen.² De, midőn megtudja, hogy Odysseusnak vissza kell sietnie családjához, jó szívvvel vesz tőle búcsút s kéri, hogy emlékezzék vissza ő reá, mint megmentőjére.

¹ Il. VI. vs. 429—430:

Ἕκτορ, ἄταρ σὺ μοὶ ἔσσι πάτηρ καὶ πότνια μήτηρ
Ἥδ' ἐ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης.

² Odyss. VI. vs. 244—245:

Ἀλλ' γὰρ ἐμοὶ τοιόσδε πόσις κεκλημένος εἶη
Ἐνθάδε ναυστάων καὶ οἱ ἄδοι αὐτόθι μέμνειν.

Futó mámornak, kellemes ingernek tekintí a szerelmet Helena, a ki, míg Trójában van, majd visszavágyakozik hazájába, majd, a mint az ostromlott város sorsa jobbra fordul, újra belenyugszik végzetébe és megelégszik Parissal; miután pedig Tróját beveszik, mintha semmi sem történt volna, visszamegy Spártába s folytatja ott, a hol elhagyta, a feleség, az anya s a királyné szerepét. Végre csak buja, érzéki vágyat látunk Círcében, nem sokkal nemesebb a Calypso érzelme. Különben is Homér általában úgy festi az istennők és a hősök viszonyát, hogy az előbbieket, ha egy-egy deli férfúra bukkannak, rendesen megkísértik annak elcsábítását s nagyon rossz néven veszik akár Zeustól, akár a többi istenektől, hogy az ilyen csínyeket nem jó szemmel nézik.¹

Már a görög lyrai költészet, a műfaj szubjektív természetéből kifolyólag, több tért enged a szerelemnek, de a fennmaradt töredékek csekély számuk daczára elég bizonyosságot adnak arról, hogy e lyrikus költőknél is a szerelemnek testies, érzéki oldala szerepelt minden mélyebb, eszményibb felfogás nélkül. Így Mimnermosnál, kinek legfőbb vágya az, hogy „betegségek és sorvasztó gondok nélkül hatvan éves korában érje el a halál végzete“,² a kinek legnagyobb félelme a világ örömeitől megfosztott öregkor, melyet rúttnak és gyűlöletesnek nevez, s a kinek „nincs élet,

¹ V. ö. Calypso szavait Odyss. V. vs. 118—119:

Σχέλιοί έστε, θεοί, ζηλήμονες έξοχον άλλων,
Οίτε θεαίς άγάσθε παρ' άνδράσιν εὐνάζεσθαι.

² Fr. 6. ed. Bergk:

Αί γάρ άτερ νόσων και άργαλέων μελεδώνων
Έξηκονταέτη μοίρα κίχην θανάτου.

nincs öröm az aranyos szerelmen kívül“,¹ ez az érzelm csak a puha élvezetvágy alakjában jelentkezik. De egész költészetének alaphangja mégis a mélabú, mély átérzése annak, hogy az emberi lélek folyton elérhetetlen czél után sóvárog és az élet nyomorainak, melyben rövid ifjúságot és örömet küzdelmes férfikor és kinos öregség követ; a szerelem az egyedüli élvezet, melyet fáradságos életpályánkon az istenek nekünk megengednek, azért, míg ifjúságunk tart, ne vessük meg Aphrodite ajándékait. Anacreonnál már ez a reflexio is hiányzik, nála seholsem találkozunk többé az élet komolyabb felfogásával, neki a gyönyörűség nem eszköz az élet nyomorának enyhítésére, hanem az egyedüli czél, a szerelem pedig, épúgy mint rokon lelkű elődjénél, Alkmannál, a dús lakoma fűszere; ezért tudja élvezni minden utógondolat nélkül a mámor édességét, hevül a thrák leány csábító hajfürteiért, Cleobulus villogó szemeiért; ezért költészetének csaknem kizárólagos tárgyai a bor, a hetaerák, a szép fiúk. Csak, midőn már öregszik, gondol olykor-olykor arra, hogy a halál nemsokára minden örömnek véget vet s hideg borzongás fut végig tagjain.² De a könnyűvérűség ekkor sem hagyja el s vén létére sem átalja hamis szavakkal szólítani meg dalaiban a fiatal leányokat.³ A véghatást, melyet

¹ Fr. 1. ed. Bergk :

Τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς Ἀφροδίτης ;
Τεθναίνῃ, ὅτε μοι μηκέτι ταῦτα μέλοι.

² Fr. 43. ed. Bergk :

Γλυκεροῦ δ' οὐκέτι πολλὸς βιότου χρόνος λέλειπται,
Διὰ ταῦτ' ἀνασταλόζω θάμα Τάρταρον δεδοικώς.

³ Fr. 76. ed. Bergk :

Κλυθεῖ μεν γέροντος ἐδέθειρα χρυσόπεπλε κούρα.

Anacreon költészete reánk tesz, utánczóinak versei, az úgynevezett Anacreontea-gyűjtemény tükrözi vissza leghívebben: egy bohókás öreget látunk, a ki azt tartja, hogy, minél közelebb állunk a sírhoz, annál jobban járjuk a bolondját.¹

Kissé nehezebb megtalálni a kulcsot Sapphonak, e rejtélyes lelkű nőnek, megértéséhez, a kit halála után két század mulva már maguk a görögök sem tudtak helyesen magyarázni. Mégis, ha figyelmesen olvassuk reánk maradt töredékeit, melyekben majd a férfiúi szépséget és erőt magasztalja, majd barát-nőinek bájait ecseteli a legtalálóbbról és legrészletesebb költői képekkel és hasonlatokkal, ha nézzük izzó vágytól égő szerelmi dalait, melyeket tanítványaihoz, Lesbos legszebb leányaihoz intézett, talán nem tévedünk, ha költészetének legfőbb rúgóját egy specziális görög érzésben, ez első sorban művész-lelkű nép szellemének őseredeti hajlandóságában, a testi szépségért való szenvedélyes rajongásban találjuk. Sappho a szépbe volt szerelmes és akár férfiúban, akár nőben látta a természet e tökéletességét, lángoló lelke egész hevével fordult felé.

A görög tragédia atyjának, Aeschylusnak komoly, fenséges, olykor rideg költészete újra teljesen hát-térbe szorítja a szerelmet, sőt csaknem száműzi istenekkel dacoló, gigantikus alakjai köréből. Sophocles,

¹ Anacreontea, carm. 6 :

Ὡς τῷ γέροντι μᾶλλον
Πρέπει τὰ τερπνὰ παίξειν
Ὅσῳ πέλᾳς τὰ Μοίρης.

V. ö. különben Horatius és Anacreon cz. értekezésemet, Egy. Phil. Közl. 1886. évf. 2. f.

ez a gyöngéd költő, kinek Muzsája legtisztább kifejezése Homér után a görög szellemnek, szintén nem tulajdonít a szerelemnek nagy szerepet tragédiáiban, sőt annak a nézetének ad kifejezést, hogy a családi kötelékek a szerelminél erősebbek. Antigone, midőn a vesztőhelyre indul, jobban siratja fivérét, mint jegyesét: „Hiszen férjet találnék én a meghalt helyett és gyermekeim is lehetnének más férfiútól, de, miután atyám és anyám Hades mélyébe rejtöztek, nem nőhet fel számomra több fivér“.¹ Egyetlen alakja van, a kibben mélyebb, bensőbb szerelemnek, a hű nő férjéhez való gyengéd ragaszkodásának festését kísérti meg, a Trachisi nők-ben Deianira, Hercules felesége.

Euripides, ha három legszebb tragédiájának, a Medeának, a Hippolytusnak, az Andromachénak czi-meit vesszük tekintetbe, úgy tűnik fel, mintha a szerelem költője volna. Ha azonban műveit közelebbről vizsgáljuk, arra a meggyőződésre jutunk, hogy nem annak a szerelemnek, a melyet mi nevezünk így, egy más lény iránt való teljes odaadásnak, hanem a szerelem nyomában járó egyéb vészes szenvedélyeknek, a sértett hiúságnak, a gyűlöletnek, a féltékenységnak a festője; ez az a tér, a hol művészete otthoniasan érzi magát és tetőpontját éri el. Hermione az Andromache című drámában az eszeveszett féltékenység képviselője, ki, midőn észreveszi, hogy Neoptolemos vonzalommal van Andromache iránt, a legembertele-

¹ Antig. vs. 909—902:

Πόσις μὲν ἄν μοι καταθάνοντος ἄλλος ἦν,
Καὶ παῖς ἀπ' ἄλλου φωτός, εἰ τοῦδ' ἤμπλακον.
Μητρὸς δ' ἐν "Αἰδοῦ καὶ πατρὸς κακευθότοιον
Οὐκ ἔστ' ἀδελφός, ὅστις ἂν βλάστοι ποτέ.

nebb kinzásokkal gyötri e szerencsétlen nőt; a Hippolytusban, miután Phaedra hasztalanul üldözi szerelmével derék mostoha fiát, a szűz Diana kedveltjét, a sértett hiúság dühöngése nyer megragadó kifejezést, melynek Hippolytus áldozatul is esik, végre Medeában, a ki, miután megtudja, hogy Jason hűtelenné lett hozzá, megöli Jasonnal nemzett gyermekeit, az elhagyott nő vérszomjas bosszújának kitörését látjuk. Szóval Euripides, kit nem hiába vádoltak nőgyűlölettel, nem szerelmes nőket, hanem furiákat fest, kikben a szerelem csak szikra nemtelenebb szenvedélyek lángra gyújtására.

Mellőzve az ó-komédiát, a személyes gúny e szépszerűes termékét, melynek már fogalma is kizárja azt, a mit mi keresünk, a görög nemzeti irodalom utolsó, sok tekintetben betegesnek mondható hajtásánál kell megállapodnunk, a Menander-Philemon-féle új komédiánál. Ismeretes dolog, hogy az új komédia volt az a műfaj, mely először oldá meg házassággal a drámai csomót, de ebből még a világért sem szabad azt következtetnünk, hogy a szerelmet mélyebb felfogással, nemesebb formában tüntetné föl. Az új komédiának csaknem egész tárgyköre arra a részére terjedt ki a görög társadalomnak, mely egyrészt nőtelen ifjakkból állott, kik az atheni polgárleányok elzárt helyzeténél fogva meg voltak fosztva nemesebb értelemben vett női társaságtól, másrészt hetaerákból, kik szellemi tekintetben gyakran felülmúlták a társadalomban oly alárendelt helyzetű atheni polgárnőket s hálójukba kerítvén a város ifjait, rémei lettek a szerencsétlen, a komédiákban rendesen korlátolt elméjű apáknak, kinek a zsebe bánta meg a sok dinomdánomot; kiegészítői e társaságnak a furfangos, urai-

kat lépten-nyomon megcsaló rabszolgák s az evés-ivásban legfőbb gyönyörűségüket találó, részben az udvari bolond, részben a maître de plaisir szerepét játszó paraziták. Végül rendesen kiderül, hogy a darabban szereplő hetaera valami atheni polgárcsalád elveszett gyermeke, kit azután a hálóba kerített ifjú feleségül vesz. Ilyenkor megesik az is, hogy a szerencsés kifejet örömeire apa és fiú együtt mennek mulatni kétes hírű helyekre. Sajátságosan illik e keretbe egy csomó morális frázis és olykor a szerelmesek monologjaiban az erőszakolt sentimentalismus. Egy szóval az új komédiára sokkal erősebben van reá sütve a kor romlottságának bélyege, hogysem a léha érzékiség köréből kiemelkedve a szerelem nemesb felfogására tudott volna jutni.

A kezdetleges római irodalomban, mely, mint tudjuk, kiválólág az attikai tragédia és az új komédia nyomain haladt, hiába keresnénk a szerelem költői feldolgozásában új elemeket. A mi a későbbi lyrikusokat illeti, Catullusnál csupán Lesbiához intézett dalaiban találkozunk valódi, mély, de méltatlan tárgyra pazarolt szenvedély jeleivel, különben még ez a kedves költő is, elve lévén, hogy a poétának magának kell erkölcsösnek lennie, nem verseinek,¹ akárhányszor obscén tárgyakkal mocskolja be lantját. Tibullusban több az érzelmesség, mint bármely más ókori lyrikusban, s kezdetben, midőn Deliájával megismerkedik, örök hűségről, siring tartó szerelemről álmodik, de ez a nemesb alap nála is frivolságban vész

¹ Catull. carm. 16 :

Nam castum esse decet pium poetam
Ipsum, versiculos nihil necesse est.

el, midőn meggyőződik arról, hogy kedvese sem jobb a többi hetaeránál (l. I. 6.); Nemesisszel folytatott viszonyában kezdettől fogva hiányzik az igazi érzés, a hozzá intézett elegiák csupa kielégithetetlen, érzékiesen szenvedélyes sóvárgással vannak tele; a szerelmi boldogság nyugodt élvezetéről, tartósabb összeköttetésről szó sincs. Propertius férfiasabb Múzsája kezdettől fogva az izzóan szenvedélyes, érzéki szerelem oltárán áldoz; Cynthiája typusa a magasb fajta római hetaerának, csábítóan szép, művelt, maga is költő, de kaczer, erőszakos, zsarnoki hajlamú, ezenkívül követelő, pazar, a ki a legdrágább ruhákban jár, a városban a legköltésesebb multságokat keresi, a nyarat fürdőkben és villákban tölti s utoljára is a legtöbbet ígérőnek lesz zsákmánya. A viszony vége csúfos palinodia, melyben a költő visszavonja mindazt a szépet és jót, a mit valaha a leányról mondott (III. 24.), sőt megtorlást kíván (III. 25.) mindazért a fájdalomért a sorstól, a mit Cynthia neki okozott.

Horatius, az igazi epicureus, távol tart magától minden szenvedélyt, a mi megzavarhatná lelke derült harmoniáját, melyhez nehéz ifjuság után, keserves tapasztalatokon okulva jutott; nála a szerelem pillanatnyi játék, futó enyelgés, melynek minél hamarabb végét kell szakítani, hogy valamikép komoly dolog, baj ne lehessen belőle; a költő még ott is, a hol áradozni látszik, bírálója tud lenni saját érzéseinek, s a ki igazán érti őt, pathosán is átérzi a finom ironiát. Mit szóljunk végre Ovidiusról, Vergiliusnak jóval ifjabb kortársáról? Rőla elég annyit mondanunk, hogy verseinek legnagyobb érdeket éppen a kor léhaságának hű kifejezése kölcsönöz. Nem

is én jellemzem így, de maga mondja magáról: „Én Naso vagyok, saját léhaságomnak költője.“¹

Szemben kortársaival, szemben az egész antik költészettel egészen más felfogásra vall a szerelem leírása Vergiliusnál. Ő is az antik álláspontra helyezkedik ugyan, midőn a szerelem lángját Didóban Venussal és Amorral kelteti fel, és midőn Aeneasban az isteni hírnökekkel, Merkurral, egyszerre kioltat minden ragaszkodást Didóhoz és országához, a mit modern költő bizonyára nem tett volna; ez még a Homér felfogása, kinél az istenek gyakran tetszés szerint keltenek a halandókban vágyakat és szenvedélyeket, oly epikus hagyomány, melyet mondai tárgygyal foglalkozó költő nem mellőzhetett. De, míg Aeneas magaviseletét a mű vallásos jellege is igazolja, Dido szerelmének rajzolásában, mint láttuk, a költő nem elégszik meg az eposzi okkal és fokról-fokra tárja elénk a szenvedély lélektani fejlődését. Már ez a pszichológiai fejlesztés határozottan elüt az époszirók addigi eljárásától, sőt, a mennyiben magának a szerelemnek ilyen mélyreható elemzésével az antik költőknél sehol sem találkozunk, egészen új vonás Vergilius költészetében, szemben úgy kortársaival, mint elődeivel, még a drámaírókkal is. Azután, ha tekintjük, mivel adja költőnk Dido szerelmének okát, mint származtatja azt a részvétből, csodálatból és tiszteletből, szóval a lehető legnemesebb alaphól, azonnal észreveszszük, mennyire különbözik ez attól a csapongó élvezetvágytól, melyet Mimnermos, Alkman és Anakreon énekeltek meg; de elüt a Vergilius felfogása az ele-

¹ Am. II. 1, 2 :

Ille ego nequitiae Naso poeta meae.

giakusok érzelmességétől is, mert nem léha szerelmi viszonyok mulékony kellemetlenségeit tárgyalja, hanem valódi szenvedélyt, mely a kezdetben neki ellenálló lelki erők legyőzésével hatalmába ejti teljesen és örökre az egyén egész belső világát; ugyancsak ebben különbözik a Didóban festett érzelem a Sapphoétól, mely csak a szépért való heves rajongástól vezéreltetve folyton változtatja tárgyait; ez választja el Vergiliustól a Sapphóval rokon lelket, Catullust is, ki, midőn a hozzá méltatlan Lesbiát elveszti, saját erkölcsi nemességében bizva reméli, hogy e kínos szenvedélytől megmenekül, a miről Vergiliusnál szó sincs: Didóra nézve Aeneas elvesztése egyértelmű a halállal. Dido szerelme nem is az a családias érzés, mely Homérnál főszerepet játszik s melynél a vonzalom tárgyát nem is annyira a házastárs személye maga, mint inkább a haza, a házi tűzhely, a gyermekek, szóval mindaz teszi ki, a mit az otthon fogalmában egyesítünk, mert hiszen a tárgy, melyre a szerencsétlen királynő lelke egész hevét pazarolja, tisztán Aeneas személye. Ha végre Vergilius felfogását összevetjük az Euripidesével is, kinél a szerelem úgy válik tragikus motívummá, hogy a lélekben egyéb, dúló szenvedélyeket ébreszt, melyek csatájában magának a hősnek is vesznie kell, míg Vergiliusnál a szerelem olyképen lesz a tragikum csirájává, hogy lebilincseli a lélek összes erőit, szolgáltatába hajt minden gondolatot és érzelmet s ily módon oly kötelességek teljesítését feledteti el, melyek minden körülmények közt szentek s melyek lábbal tiprása a boldogság rövid mámorának elmúltával szükségképen kínos meghasonlást idéz elő a nemesebb jellemnél; továbbá, ha tekintetbe vesszük, hogy Euripides alakjait a boldogtalan szerelem, a csalódás ör-

jöngő furiákká változtatja, kik éppen szerelmök egykori tárgya ellen dühöngenek legborzasztóbban, míg Vergiliusnál Dido a csalódás után is passzív marad, s bár átkozza a csalódás kinjai közt kedvesét, nem arra gondol, hogy Aeneason bosszút vegyen, de, hogy őt visszatartsa, s ha ez nem sikerül, az élet terhétől megszabaduljon, végre kimondhatjuk a sarkalatos különbséget Vergilius és a többi régi költő közt: míg ez utóbbiak a szerelem fogalmát illetőleg csak a magasfokú vonzalomig emelkedtek, Vergiliusnál a szerelem egy más lény iránt való teljes odaadássá lesz, a lélek átolvadásává egy más lélekbe úgy, hogy, ha tőle válni kénytelen, létének alapja van megsemmisítve.

Éppen ebben a különbségben Vergilius és az antik szellem közt leljük a rokonságot közte és a modern felfogás között. Modern felfogás szerint a valódi, mély és nemesb szerelem egyenlő a teljes odaadással. Különösen a kereszténység diadalra jutásával terjedt el ez eszme egy, az érzelmeknek oly nagy tért nyitó vallás hatása alatt. Megtaláljuk ezt a mystikusok ábrándos szerelmében Jézus iránt, melynek czélja a ~~vele~~ való teljes lelki egyesülés; megtaláljuk ezt módosulva a középkori ember ideális, tiszta és önmegadó szerelmében, melynek legpraegnansabb kifejezője Dante, ki kedvesét, Beatricét, a lelkébe áradó isteni malaszt személyesítőjévé teszi; megtaláljuk végre, természetesen a mi fogalmainkoz közelebb hozva, Shakspere néhány angyali nőalakjában s az egész újabb költészetben. Ez az, a mi Didó sorsának, kinek szerelme oly nemes okokból fakad, kinek minden gondolata és érzelme a szeretett férfiú köré fonódik s a ki, miután Aeneas méltatlanul elhagyta, el tudja utasítani magától a bosszúnak lel-

kében egy pillanatra felmerülő gondolatát s így tud szólni:

Haljunk meg hát boszultatlan,

Ám csak haljunk meg,¹

valódi romantikus szint ad s éppen e romanticismusnál fogva ma is a legmélyebben hat reánk Dido bús szerelmének története. Dido, mint a mélyen és nemesen szerető nő typusa nagyon közel áll az újabb poézis kedvelt nőtypusához, egy Julia, egy Desdemona alakjához: mint ezeknek, úgy Didónak is főjellemvonása, hogy egész lényök a szerelemben olvad föl s ezen kívül más érzelemre nem is képesek, elmentésben úgy a Homér-féle nőalakokkal, kikben a természetes józanság gátolja meg az érzelmeknek ilyenén túláradását, mint a hősmondák tragikus nőalakjaival, kiknek főjellemvonása az energia s kikben, mint már említők, rendesen más szenvedélyekkel párosul a szerelem.

De van még az Aeneis negyedik könyvének egy oly tulajdonsága, melyet régibb époszokban nem találunk s mely ismét arra szolgál, hogy a művet modern olvasó számára élvezhetőbbé tegye: sajátosságos stílusa. Nem az az objektív, nyugodt, lassú menetű előadás ez, mint a Homér-féle, melynek minden során, még ott is, a hol a szereplő személyek maguk adják elő érzelmeiket, meglátszik, hogy a költő egészen a külső természet szemléletébe van merülve, abból vett képek népesítik be fantáziáját, annak derűtsége tükröződik vissza költeményeiben. A Vergilius előadása ezzel homlokegyenest ellenkező s új bizonyíték arra,

¹ Aen. IV. 659—660:

Moriemur inulti,

Sed moriamur

hogy alapjában véve önálló szellemű költő. A negyedik könyv stílusán mindenütt meglátszik, hogy egy érző szív történetét adja elő. A költő maga is mintegy belesodródik az események árába, fel van izgatva a tárgytól, melyet előad, s ott is, a hol a maga nevében szól, leírván Didó lelki harcát, midőn megadja magát a szerelem hatalmának s az isteneknek engesztelő áldozatot hoz, midőn sebzett szarvasként jár az utcák során, midőn erőt vesz rajta a gyanú, hogy Aeneas elhagyja, midőn rémképek gyötrik, végre, midőn halálra szánva magának a máglyát felállíttatja, minden sora mély érzelemtől van áthatva; ott pedig, a hol magát a szerencsétlen királynét beszélteti, lelki állapotait egészen a katasztrófaig, a pathetikus stílus minden jelességét egyesítve, megható hűséggel, végül megrázó drámai erővel festi.

Honnan ez anticipatioja egy oly világ eszméinek, melynek ideje akkor még nem érkezett el? Honnan ez előre érzése oly érzelmeknek, melyek csak hosszú évsor múlva kezdtek először helyet foglalni az emberek szívében? Honnan ez ideális gondolkodásmód az egyre jobban elharapódzó élvezetvágy s a vele járó erkölcsi romlás közepette? A kedély eme szűziessége a léhaság korában? Öntudatlan vágyakozása ez egy, magában álló, nemesebb léleknek az emberi szellem és kedély sejtett szükségéinek kielégítésére? Vagy oly szellemi állapot kifolyása mindez, mely akkor már hatalmába ejtette a gyöngédebb lelkeket, de melynek világosabb kifejezése csak Vergilius műveiben maradt reánk? Szép és érdekes kérdések, melyekkel azonban e helyt bővebben nem foglalkozhatunk. Megelégszünk annak a kiemelésével, hogy Vergilius, ha művei külsőségein áthatva azok gondolati

és érzésbeli tartalmát vesszük vizsgálat alá, rendkívüli jelenség gyanánt fog előttünk feltűnni, mint az antik költői szellem egyik utolsó képviselője s egyzersmind új idők előhírnöke. Szellemének ez az oldala az Aeneis negyedik részében különösen feltűnik. Nem hiába érezte a középkor Vergiliusszal való szellemi rokonságát s nemcsak legtöbbit foglalkozott e költővel a pogány klasszikusok között, hanem örömmest vallotta őt a kereszténység prófétájának is, midőn a híres negyedik eclogában valóságos jóslatot, Krisztus eljövetelének hirdetését akarta fölfedezni. Mi nem tarthatjuk őt prófétának ily értelemben, de annyi bizonyos, hogy az antik költők közül egyik sem áll oly közel a keresztény érzelemvilághoz, mint ő, s éppen azért egyik sem férkőzik annyira hozzá a mai ember szívéhez. Valóban ő volt legalkalmasabb arra, hogy még a középkorban is fenntartsa a szellemi kapcsolatot az antik pogányság és a keresztény világ között.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Az Aeneis ötödik és hatodik éneke.

Aeneas, miután Afrika partjait elhagyta, egyenesen Italiába akart hajózni, de a kedvezőtlen szelek arra kényszerítették, hogy újra kikössön Sicilia partjain Drepanum mellett, a hol Acestes fejedelem, a ki Aeneast már első siciliai tartózkodása alkalmával is szíves vendéglátásban részesítette, nagy örömmel fogadta a visszatérőket. A hős a következő napon, atyja temetésének évfordulóján, halotti áldozatot mutatott be Anchises sírjánál, kilenczednapra pedig versenyzőjátékokat rendezett tiszteletére (1—103. vs.).

A játékok hajóversenynyel kezdődtek, melyben Cloanthus, a római Cluentius család őse, lett a győztes. A versenyfutásban az első díjat Euryalus kapta meg. Az ökölharcban, mely a trójai Dares és a drepanumi Entellus közt folyt le, az utóbbi győzött. A nyilazásban Eurytion bizonyult legügyesebbnek, a ki röptében lőtte le a czélul kitűzött galambot. Acestes király, a ki szintén részt akart venni a versenyben, már nem tehetett egyebet, mint, hogy a levegőbe lőtte nyilát, mely csodálatos módon, mint valami hulló csillag, nagy fényesség közt repült a magasba és tüzes ösvényt hagyott maga után. Aeneas ezt arra magyarázta, hogy az istenek Acestest jelentették ki versenyen kívül győztesnek, és különös jutalommal tüntette ki őt. Végül a trójai ifjak Ascanius vezérlete

alatt a trójai játéknak (*ludicrum Troiae*) nevezett és Rómában is divatos lovasjátékot mutatták be (104—603. vs.).

Ez alatt a haragvó Juno újabb szerencsétlenséggel sujtotta a trójaiakat. Irist küldte le a hajókhoz, a hol a versenyjátékok alatt csak az asszonyok és gyermekek maradtak hátra, a kik már megunták a hosszas bolyongást. Az istennő trójai vénasszony alakjában jelent meg ott s azt mondotta nekik, mire való Italiába, ellenséges földre hajózni, a hol ezer veszedelem várakozik reájok, mikor Siciliában, a barátságos Acestes király országában is várost alapíthatnak. Végül arra buzdította őket, hogy gyűjtsák fel a hajókat s így kényszerítsék Aeneast az ott maradásra. A felbőszült asszonynép erre tüzes csóvákat kezdett dobálni a hajókra, melyek csakhamar lángot vetettek. Mire a trójaiak a veszedelmet észrevették, már anynyira elharapódzott a tűz, hogy nem is tudták volna eloltani, ha Juppiter, Aeneas kérésére, sűrű záport nem bocsátott volna le az égből. Így is elégett négy hajó, de legalább a többi megmaradt (604—699. vs.).

Ekkor az öreg Nautes azt tanácsolta Aeneasnak, hogy társai közül a gyengéket és a gyávákat, főleg pedig a véneket és az asszonynépet, ne vigye magával Italiába, hanem alapítson nekik várost Siciliában, mert hasznukat úgy sem veheti a harczban. A következő éjjelen pedig Anchises lelke jelent meg az alvó Aeneas előtt s azt mondta neki, hogy fogadja meg Nautes tanácsát. Csak kiszemelt ifjakat, csak bátor szívű férfiakat vigyen magával, mert harczias népekkel kell majd megküzdenie Latiumban. De előbb szálljon le az alvilágba s látogassa meg reá váró atyját az Elysiumban, az üdvözültek lakóhelyén. Az utat a cumae-i

Sibylla fogja megmutatni. Ott majd megtudja, mily nagy jövő vár utódaira Italiában. (700—745. vs.).

Most már Aeneas nem habozik és megalapítja az új várost, a későbbi Segestát, a mely Acestes hatalma alatt fog állani s tőle kapja az Acesta nevet. De, hogy a lakosokat emlékeztesse valami a régi hazára is, a város egy része Ilium, más része Trója nevet nyer. Aeneas ezenkívül az Eryx hegyén templomot épít anyjának, Venusnak, Anchises sirja mellé pedig, a kit az új város lakói heros gyanánt fognak tisztelni, papot rendel és szent berket ültet köréje. (746—778. vs.).

A hős ezután újra tengerre száll. Venus aggódik, hogy Juno talán megint cselhez folyamodik, azért Neptunust kéri fel, hogy oltalmazza Aeneas hajóit. Neptunus meg is igéri, hogy Aeneas csapatát sértetlenül viszi át Itáliába, csak egy ember fog a tengerbe veszni áldozatul a többiért. Úgy is történt. A hajók csendes éjjel biztos futással szeltek a hullámokat s ekkor Palinurus, Aeneas hajójának kormányosa, a kit maga Álom isten altatott el a kormányrúd mellett, kiesett a hajóból. Aeneas későn vette észre, hogy a kormányos nincs helyén, s így mit sem tehetett megmentésére. Maga kormányozta tehát a hajót, míg végre Cumae városa mellett partot ért.

*

Eddig az ötödik ének, a hatodik már Italiában játszik. A trójaiak nagy örömmel szállnak ki az óhajtott új haza partján s kíváncsian szemlélik a vidéket. Aeneas Apollo közeli templomába siet, a melyet Dae-dalus épített és ékesített faragványokkal. E templom mellett volt a híres Sibylla, Deiphobe, barlangja, ennek bejáratánál várakoztak a jóslatot kérők és hallgatták

a barlang nyílásaiból kihallatszó jósigéket. Aeneas is a Sibyllához fordult, hogy tárja fel előtte a jövőt, vajjon sikerül-e Italiában új várost alapítani a trójai penatesek számára? Ha ez megtörténnék, fogadalmat tesz, hogy Phoebusnak és Dianának templomot épít, a Sibylla jóskönyveit pedig külön papi testület felügyelete alatt őrizteti. Apollo erre megihleti a Sibylát s a következő jóslatot mondatja vele:

Oh ki leküzdéd a tenger nagy vészit, a földön
Még súlyosbakat is fogsz túrni, de vesd el e gondot,
Mert te Laviniumot népeddel bizton eléred.
Ámde meg is bánod. Mit látok? Harczokat, ádáz
Harczokat és pirosan tajtékzani vértül a Thybrist.
Új Simoist lelsz ott, új Xanthust¹ s dórisi tábort;
Már egy másik Achill² született Latiumban, ugyancsak
Istenanyátul az is; Juno, gyűlölője nemednek,
Szinte nyomodban lesz. Magad, esdőn nagy nyomorodban,
Mely italus néphez s városhoz nem könyörögsz majd!
Asszony lesz eme szörnyű bajoknak kútfeje ismét,
Más égalji szülött s idegen nyoszolyának arája.³
Meg ne riasszon a vész, sőt törj bátrabban előre,
A hova sorsod idéz; de, a mit képzelni se tudnál,
Hellén város⁴ tár üdvödre először is útát.⁵

¹ Folyók Trója környékén. Ezeknek partjai mellett harczoltak egymással a görögök és a trójaiak.

² Turnus, Aeneas ellenfele Latiumban.

³ Lavinia, Latinus király leánya, kit atyja először Turnusnak ígért oda, de utóbb Aeneasnak szánt. Ebből támadt az összeütközés Aeneas és Turnus közt.

⁴ Pallanteum, melyet a görög Evander alapított, a ki Aeneasszal szövetségre lépett a latinok ellen,

⁵ VI. 83—97.

Aeneas erre az feleli, hogy el van készülve minden viszontagságra. De van még egy kérése. Szeretne leszállani az alvilágba, hogy atyjával, Anchisesszel, beszélhessen, mielőtt a harczokat megkezdéné. A Sibylla azt mondja, hogy csak azok láthatják meg elevenen a holtak országát, a kiket az istenek különös kegyükre méltatnak. A közeli erdő egyik fáján van egy arany ág, melyet az alvilágba leszállónak magával kell vinnie, mint Proserpinának szánt ajándékot. Ezt keresse meg Aeneas; ha az istenek megengedik, hogy az alvilágba menjen, könnyen leszakíthatja, ellenkező esetben soha. Előbb azonban térjen vissza táborába, mert egy, időközben elhalt, társát kell eltemetnie. (1—155. vs.)

A hős búsan tér vissza a hajókhöz, a hol megtudja, hogy legkedvesebb embereinek egyike, a híres kürtös, Misenus, a vízbe fült. A szerencsétlen azt a balgaságot követte el, hogy a tengerpartra kiállott és kagylókürtöt fúva, versenyre hívta ki a tenger isteneit. Ezen Triton, a ki maga is a kagylókürt mestere volt, annyira felbőszült, hogy a vakmerőt a habokba fojtotta. Aeneas azonnal megparancsolta, hogy emeljenek máglyát a halottnak, és, hogy az ehhez szükséges szálfákat levágassa, maga is a közeli erdőbe ment. Ott két galamb szállott le lábai elé, a melyekben azonnal felismerte anyja kedves madarait, s hogy az aranyágot rejtő fát megtalálja, utánok indult. Azok el is vezették a fához, melyről könnyen leszakította a Proserpinának szánt ajándékot. Azután megadta a halottnak a végtisztességet s egy hegy alatt temette el, melyet róla Misenusnak neveztek. (156—235. vs.).

Miután beesteledett, az avernusi tó partjára ment

ama barlang nyílásához, mely az alvilágba vezetett, és éjjel áldozatot mutatott be a sötétség isteneinek. Hajnalban a Sibylla felszólította őt, hogy kövesse és mind a ketten bementek a barlangba, honnan csakhamar az alvilág előcsarnokába jutottak. Itt tanyáznak az élet nagy ellenségei, a Gyász, a Gondok, a Betegségek és az Öregség, a Félelem, az Éhség és a Szükség, a Halál és a Fáradság s a Halál testvére, az Álom; továbbá a lélek gonosz örömei, a Háború s a Viszálykodás. Valamivel odább táboroznak a szörnyetegek, a Centaurusok és a Scyllák, a százkezű Briareus és a lernai hydra, a lángot okádó Chimaera, a Gorgonok, a Harpyiák és a háromtestű Geryones. Innen egy szabad térre jutottak az Acheron partjaihoz. Százával tódultak itt a meghaltak lelkei a folyóhoz, hogy Charon, az alvilág révésze, átszállítsa őket a másik partra, de egy részök hiába rimánkodott: a hajós nem akarta őket átvinni. A Sibylla megmagyarázta Aeneasnak, hogy ezek olyan emberek lelkei, a kik a temetés tisztességében nem részesültek s a kiknek száz évig kell a parton bolyonganiok, míg végre az örök nyugalom helyére juthatnak. Itt találkozott a hős vízbe esett kormányosával, Palinuruszal, a ki elbeszélte neki, hogy nem fúlt a tengerbe, hanem kiúszott a veliai partra, de ott a kegyetlen italusok megölték és temetetlenül hagyták. Kéri hát Aeneast, hogy menjen Veliába és a holttestet takarítsa el, mert addig lelke nem találhat nyugalmat. A Sibylla erre megvigasztalja őt azzal, hogy a part lakók, kiket azóta az istenek haragja sújt, meg fogják bánni bűnüket és maguk emelnek neki siremléket, sőt azt a helyet, a hol el lesz temetve, róla nevezik el. Ezután az Acheron partjához mentek, a hol Charon

nem fogadta őket szívesen, de, mikor a Sibylla megmutatta neki az aranyágot, ellenvetés nélkül adott helyet csónakában, mely csaknem elmerült az élő testek szokatlan súlya alatt. Így jutottak el a tulsó partra, a hol a háromfejű Cerberust, az alvilág őrkutyáját, altató szerekkel vegyített étellel álomba merítették s így akadálytalanul kezdhették meg útjokat a halottak országában (236—425. vs.).

Maga az alvilág három részre oszlik. Az Acheron partjához legközelebb fekszik az a semleges terület, hová az olyan lelkek jutnak, a melyek nem szolgáltak ugyan rá az örök kárhozatra a Tartarusban, de az örök üdvöt sem érdemlik meg az Elysiumban. Köztük Minos, Kréta egykori igazságos királya, bíraskodik és mindenkinek kijelöli az őt megillető helyet. Itt tartózkodnak külön-külön helyen a csecsemők lelkei, továbbá azok, a kiket hamis vád alapján ítétek halálra, valamint az ártatlan életű öngyilkosok, a kiknek az a büntetése, hogy visszakiváncognak a földi életbe, a melyet oly könnyen dobtak el maguktól. Itt vannak a gyászoló mezők is, a hol a szerelem áldozatai tartózkodnak, kik között Aeneas ott látta a híres hősnőket, Phaedrát, Procrist, Eriphylét, Euhadnét, Pasiphaët, Laodamiát, végre magát a szerencsétlen Didót is. Meg is szölitotta egykori szerelmesét és nyájas, vigasztaló szavakat intézett hozzá, de az a földre szegezte szemeit és szó nélkül ott hagyta a hőst, férje, Sychaeus karjaiban keresve menedéket. Itt laknak végre a harczok híres hősei is, a kik közül a görögök Aeneas láttára eszeveszett futásnak eredtek, a trójaiak pedig nagy örömmel üdvözölték. Deiphobus, Priamus egyik fia, a ki Paris halála után feleségül vette Helenát, itt beszélte el, hogy árulta el őt Trója

feldulásának éjjelén hűtlen felesége. Míg ő aludt, Helena bevezette hozzá Menealust, ezzel akarván első férjét kiengesztelni, és a többi görögöket, a kik előbb kegyetlenül megcsonkították, azután megölték. Nem lett volna vége-hossza a beszélgetésnek, ha a Sibylla sietségre nem inti Aeneast. Tovább mentek tehát egészen addig, hol az út két részre szakad és bal felől a Tartarusba, jobb felől az Elysiumba vezet. (426—547. vs.).

Aeneas bal felé néz és megpillantja a Tartarus roppant falát, melyet a tüzes Phlegethon folyó vesz körül. A bejáratot Tisiphone furia őrzi s belülről jajgatás és lánczok csörgése hallatszik. Oda ugyan nem mehetnek be, de a hős kérdésére a Sibylla leírja az alvilág e részét is. Rhadamanthys ott a bíró, a ki kiszabja mindenkire a megérdemlett büntetést. Ott vannak az Aloidák, a kik Jupitert le akarták taszítani az Olympusról, továbbá az istenek többi megsértői, köztük Salmoneus, a ki szentségtörő módon utánozni merte Jupiter mennydörgését, Tityos, a kinek a máját örökösen egy keselyű marczangolja, Ixion, a ki egy keréken forog, Pirithous, a ki sziklához van lánczolva, Phlegyas, a kit a föléje nyúló szikla folyton leszakadással fenyeget, előtte pedig dúsan terített asztal áll, de, midőn az ételekhez akar nyúlni, a furiák egyike mindig visszariasztja.¹ Ott vannak a rossz testvérek, ott azok, a kik szüleiket nem tisztelték, a kik clienseiket meg-

¹ Az elbeszélés e részében a saját szövegkiadásomat (Budapest, Lampel, 1889) követem, a hol Havet ügyes feltevése után indulva a versek sorrendjét megváltoztattam s a 616—620. verset a 601. után, a 602—615. verset pedig a 620. után tettem.

csalták, továbbá a fösvények, a házasságtörők, az uraik ellen lázadt rabszolgák. Mindezekre más-más büntetés vár. (548—627. vs.).

Ezalatt Pluto palotájához értek, melynek ajtajára oda függesztette Aeneas az aranyágot. Innen végre az Elysium gyönyörű mezejére, az üdvözült lelkek honába jutottak. A boldogok egy része testgyakorlással mulat, mások kartánczot járnak, énekelnek vagy az Orpheus bűvös dalát hallgatják. Ott vannak a régi trójai hősök is, a kik csak a fegyvert és a lovakat kedvelik. Mások az illatos babérerdőben az Eridanus pázsitos partján dús lakomát csapnak és víg paeant énekelnek. Ide jutnak a jámbor papok, az igaz jósok, a hazáért halt vitézek, a hasznos művészetek feltalálói s a kik jót tettek embertársaikkal. Itt találkoztak az őskori lantossal, Musaeusszal, a ki Anchiseshez vezette őket. (628—678. vs.).

Anchises éppen egy kies völgyben tartózkodott s a felvilágra visszamenendő lelkeket szemlélte, a kik közt ott voltak saját jövőndő utódai is. A mint fiát meglátta, kitörő örömmel futott eléje s könnyek közt üdvözölte. Aeneas bámulva látta a völgy mélyében egy folyó partján a lelkek nyüzsgő sokaságát, mire atyja megmagyarázta neki, hogy ezek a felvilágra mennek s újra halandó testekbe költöznek, de előbb feledést isznak a Lethe vizéből. A hős, a ki erről idáig mit sem tudott, megdöbbenve kérdezte, hogyan kívánczozhatnak a lelkek az Elysiumból a kinos földi életbe vissza. (679—723. vs.).

Anchises erre a kérdésre hosszú értekezéssel felel s a mesés őskor hőse, a Venus kedvese, legnagyobb bámulatunkra egyszerre kész stoikus bölcsnek mutatja magát, midőn a világ rendjét következőleg fejtegeti:

„Először is az eget, a földet, a vizet s a hold világitó gömbjét és a napot egy szellem táplálja belülről s az egész világegyetemet a minden részében elömlő ész kormányozza, mely a nagy testtel összevegyül”.¹ A ki a görög philosophiában egy kissé jártas, azonnal ráismer e helyen a stoikus rendszer alaptételére, a materialistikus pantheismusra. A stoikusok szerint ugyanis az istenség önmagából hozta létre a világot s azt minden ízében áthatja. Az istenség maga is anyag, és pedig valami lehelletszerű finom anyag (πνεῦμα, spiritus), mely, mivel a testek nem áthatatlanok, át meg átjárja a világ durvább anyagát (κρᾶσις δι' ὅλων), a nélkül azonban, hogy vele egy anyaggá olvadna össze. De ez az istenség egyszersmind öntudatosan működő ész (νοῦς, mens), a mely a világot előre kiszabott és változhatatlan rend szerint kormányozza s a világegyetem egész anyagához úgy viszonylik, mint az egyes élő lényekben a lélek a testhez. Az istenség tehát a világlélek, a világ anyaga pedig az a nagy test, melyet e lélek táplál és éltet belülről, épügy, mint az egyes lelkek táplálják és éltetik az egyes kis testeket.

„Innen ered az emberi nem s az állatok fajtái, ez élteti a madarakat és azokat a szörnyetegeket, a melyeket a tenger szül fényes tükre alatt”.² Ez ismét

¹ VI. 724—727:

Principio caelum ac terras camposque liquentes
Lucentemque globum lunae Titaniaque astra
Spiritus intus alit totamque infusa per artus
Mens agitat molem et magno se corpore miscet.

² VI. 728—729:

Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

stoikus tanítás, mely szerint minden élet forrása a világlélek s az egyes élők lelkei nem egyebek, mint a nagy világlélek részei.

„E magvaknak tüzes természetük van és az égből származnak, de a nekik ártalmas testek meggyöngítik őket és eltompítják a földi tagok s a halandó testrészek”.¹ Ezt a helyet már meg sem lehet érteni a stoikusok sajátyszerű műszavainak ismerete nélkül. A mag, melyről itt szó van, a lélek, a mely a stoikusok szerint, mint a növénynek a magva magában rejtí már az egész növényt, úgy foglalja magában az organikus test képződésének a törvényeit s azért a test csiraformájának (λόγος σπερματικός, semina rerum) nevezhető. Ilyen az emberi lélek is, a mely azonban — s erre czéloz a költő az égi származással — az istenségben közvetetlenül részes, maga is époly tüzes lehellet vagy gőz (πνεῦμα ἑνθερμον), mint az isten és eredetét onnan vette, hogy az emberi nem létrejöttekor amaz isteni tűz egy része az aetherből az emberi testekbe szállott le. De a lelket megrontja a hitvány földi anyagból álló test, úgy hogy sokat veszít eredeti, égi és tüzes természetéből.

„Ennél fogva (t. i. a léleknek a testtel való összeköttetése miatt) — így folytatja Anchises — éreznek félelmet és vágyakat, fájdalmat és örömet és a sötétségbe s vak börtönbe zárva nem nézhetnek fel az égre”.² Ez a

¹ VI. 730—732:

Ignæus est ollis vigor et cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant
Terrenique hebetant artus moribundaque membra.

² VI. 733—734:

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque neque, auras
Dispiciunt clausæ tenebris et carcere caeco.

hely is csak a stoikus rendszerből érthető meg. Már Zeno,¹ a rendszer alapítója, kijelentette, hogy az emberi ész legnagyobb ellenségei az indulatok, a melyeknek négy fajtát különböztette meg, nevezetesen az élvezetet, a vágyat, a szomorúságot és a félelmet. Az indulatok e négy fajára céloz itt egész világosan a költő. A mi az égre feltekintést illeti, ezzel azt akarta mondani, hogy a lélek megismerő tehetségét és legbecsesebb részét, az észet, éppen az indulatok tompítják el, és akadályozzák legnemesebb hivatása teljesítésében, a világ rendjének megismerésében.

Mindaz, a mit Anchises idáig mond, tiszta philosophia. A mit ezután beszél, az már meseszerű, de nem vallásos és népies eredetű hitrege, hanem aféle philosophiai mese, a minőket Plato szokott költeni a léleknek a halál utáni állapotáról. A léleknek, úgy mond Anchises, a halál után tisztulásra van szüksége, hogy megszabaduljon attól a szennnytől, a mely a testtel való érintkezésből ragadt reá. Ezért az alvilágban különböző büntetésekkel kell a lelkeknek szenvedniök, némelyeket a szelek, másokat a folyók örvényei tisztítanak meg, másokból tűz égeti ki a foltokat, míg végre — s itt újra szó szerint idézünk — „a megszabott évek leteltével a hosszú idő kiveszi belőlök a hozzájuk ragadt mocskot és tisztán hagyja hátra az aetheri észet s a minden idegen elemtől ment tüzes lehelletet“.² Itt ismét felbukkan a stoikus tanítás, mely szerint az emberi lélek az aetherből szál-

¹ Élt 342—270. Kr. e.

² VI. 745—747 :

Donec longa dies perfectio temporis orbe
Concretam exemit labem purumque relinquit
Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.

lott alá s anyaga ugyanaz a tüzes gőz, a melyből az istenség áll. A befejezés megint meseszerű: a lelkeket az istenség, a stoikusok egy istene, ezer évig tartó tisztulás után csapatostul küldi a Lethe vizéhez, melyből feledést isznak, hogy, miután a felvilágra visszamentek és új testekbe költöztek, ne emlékezzenek vissza régiebb életükre.

Bár a lélekvándorlás tanítása már a Pythagoras rendszerében is előfordul, az a gondolat pedig, hogy a lelkek a Lethe vizéből isznak, mielőtt új testekbe mennének át, Platótól ered, az egész mese ilyen alakban se Pythagoraszénál, se Platónál nem található meg. Mivel a költő, a mint láttuk, mindenütt a stoikusok sarkalatos tételeire támaszkodik, nagyon természetes, hogy a mese forrását is a stoikusoknál kell keresnünk, a kiknek tanítása azonban a léleknek a halál utáni állapotára vonatkozólag nem volt egyforma, mert ennél a kérdésnél úgyszólván minden nevesebb stoikus más-más feltevessel állott elő. Nem is tekintették ezt tudományos problémának, hanem inkább az egyéni hit dolgának, s ezért, úgy mint Plato, ők sem resteltek allegorikus meséket költeni, valahányszor a túlvilági élet kérdését érintették. Így tett már Zeno, a ki éppen a Plato példáján buzdulva írta meg Az államról szóló munkáját, a melyben a többi közt a lélekvándorlást és a lelkeknek a halál után való tisztulását is tárgyalta. Bár ezt az iratot csak töredékesen ismerjük, újabb időben mégis sikerült nagy valószínűséggel kimutatni, hogy Vergilius az imént ismertetett philosophiai mesét tőle vette át s így mindazt, a mit Anchisesszel elmondatt, tisztán stoikus forrásokból meritette. Nem szabad tehát, mint az összes eddigi magyarázó kiadók tették, Plato és

Pythagoras tanításainak eklektikus összevegyítését keresni a hatodik énekben, mert a kérdéses részletben nincsen semmi olyan, a mit tisztán a stoikus rendszer alapján meg ne fejthetnénk.

De értett Vergilius ahhoz is, hogyan lehet a philosophiai mesét költőileg értékesíteni. Anchises ugyanis, miután azt az alapos magyarázatot előrebocsátotta, a Lethe partjára tóduló lelkek között Aeneasnak megmutatja utódaitsgy tárja fel előtte népe egész jövőjét. Először a közvetlen utódokat, az albai királyokat sorolja fel:

Mostan ügyelj; mi dicsőség vár a dardanidákra
 És kik lesznek majd italus vérből unokáid,
 Tündöklő lelkek, méltó viselői nevünknek,
 Elmondom röviden s beavatlak végzeteidbe.
 Ott amaz ifjú hős egy tompa gerelyre hajolva
 Sorsa szerint legelőbb foglal helyet újra a földön,
 Végső sarjad lesz, ki először száll ki a légre,
 Már italus vérből, neve Silvius; albai név ez.
 Ezt majdan fejedelmül és fejedelmek ükélül
 Hitvesed erdőben nevelendi, Lavinia, néked
 Aggnak, s Alba felett innen fog eredni uralmunk.
 Hozzá legközelebb Procas áll, nagy disze nemünknek,
 Majd Capys és Numitor s ki nevét kölcsönzi nevedtől,
 Silvius Aeneas, kegyes is, harczokra is edzett,
 Bár csak nagy későn kaphatja meg Alba uralmát.
 Mely daliás ifjak s mily erősek! Nézd, feje mindnek
 Érdeme díjául árnyas cserlombbal övezve;
 Általok épülnek Gabii, Fidena, Nomentum,
 Hegy magas orma fölött Collatia fellegi vára,
 Bóla, erős Inuus, majd meg Cora Pómetiával.
 Még most pusztá helyek, majd egykoron így nevezendők.¹

¹ Aen. VI. 756—776.

Végre megszületik Romulus, a ki megalapítja Rómát, a világ jövőendő urát:

Mars fia, Rómulus is, társul követendi nagyapját; Iliá, Assaracus törzséből, szüli világra.

Látod-e, mint fénylik kettős boglárja sisakján,
Mint disziti saját jelvényivel atyja, dicső Mars?
Ím, fiam, általa kél fenséges Róma, mely úr lesz
A nagy föld kerekén s mérkőzik erényben az éggel
S egymaga hét várat zár majd körül ősi falával
Magzatin örvendvén: így hajtat az istenek anyja,
Falkoronás Cybelé, Phrygiának városin által,
Gyermekekben boldog, megölelvén száz unokáját,
Kik mind égi lakók, mind részese mennyei üdvnek.¹

Aeneas véréből származik végre Róma legnagyobb fia, Augustus is:

Most fordítsd errébb szemeid, nézd itten e népet,
Rómádnak fiait, Caesart s Julius valamennyi
Származatát leled itt, kik mind napfényre menendők.
Im, e férfi, ez az, kit ígér neked isteni jóslat,
Augustus Caesar, Divus fia, ez, ki Saturnus
Hajdani jó idejét, az arany kort, szép Latiumra
Visszaidézi megint; megfékezi karja az indust
S a garamant népet sarkáig a messze világnak,
Túl a nap évi körén, hol a menny tartója, nagy Atlas,
Égő csillagival vállán forgatja a tengelyt.²

Ő hódítja majd meg a római nép számára az egész világot s a régi herosokhoz lesz hasonló:

¹ VI. 777—787.

² VI. 788—797.

Szent jóságokkal tudatott jöttére iszonynyal
 Várnak a caspiumi s zordon maeotisi tájak
 S nyugtalanul kavargó hét torkolatával a Nilus. —
 Ennyi temérdek utat nem járt bé Hercules, a hős,
 Ő, ki az érczkörmű gimszarvast és Erimanthus
 Szörnyetegét lebirá s ijától reszkete Lerna;
 Bacchus, a győztes, sem, ki a kedvelt Nysa hegyéről
 Tigrisein lerobog s fogatát gyeplőzi borággal.
 S még habozunk fényes tettekkel emelni hírünket?
 Vagy félelmünk tilt megszállani Ausoniában?¹

Ezután Róma királyait s a köztársaság hőseit mutatja be Brutustól Camillusig:

Hát az szentséggel keziben s olajág-koszorúval
 A távolba, ki az? Tisztes föld, Róma királya,
 Ismerem; ez fog majd törvényt alkotni először,
 Kit Cures kis városa küld egy nagy birodalmat
 Kormányozni nekünk. Hős Tullus lesz követője,
 A ki a hon csendjét megtörve csatákba ragadja
 A heverő fiakat s a fényes harci tusáról
 Már leszokott sereget. Mellette kit elbizakodva
 Állani látsz, Ancus, máris bálványa a népnek.
 A Tarquin-háznak kívánod-e látni királyit?
 A boszuló Brutus nagy lelkét és a királytól
 Elragadott vesszőt? Ez birja először az ádáz
 Bárd dala consuli diszt s legelőbb is a drága szabadság
 Ellen fellázadt fiait sujtolja hatalma.
 Óh, a szerencsétlen! Bármint ítél az utókor,
 Honszeretet s dicsvágy az atyát ő benne legyőzik.
 Nézd a két Deciust, Brutust s a bárd szigorával
 Szörnyű Torquatust és nézd mellette Camillust,
 Ő veszi vissza hadunk vesztett lobogóit a galltól.¹

¹ VI. 798—807. — ² VI. 808—825.

Ezután Julius Caesart, az apóst, és Pompeiust, a vőt, mutatja be, a kik e rokonsági viszony daczára a legszörnyűbb polgárháborút indítják majd egymás ellen. Anchises elborzad e gondolattól és mérsékletre inti az ádáz ellenfeleket, a kik miatt testvérharczra kel a szerencsétlen római nép:

E két egyformán fegyverzett hős, kiket itt még
Szép egyetértésben szemlélsz, ha a légre kijut majd,
Ott fenn, hajh, mily iszonyt, mily gyászt fog hozni
hazánkra!

A havas éjszokról az após jó szörnyü hadával,
És a saját veje száll majd ellene síkra keletről.
Lelketek, oh unokák, ilyen ádáz harcra ne szokjék
És ne dühöngjön utóbb nagy erőtök a hon kebelében.
Te, ki az égtől eredsz, mérséklet tégedet illet,
Én édes vérem, te hajítsd el először a fegyvert!¹

Végül Mummiust, Corinthus feldúlóját, és Aemilius Paullust, Maczedónia és Görögország meghódítóját s a köztársaság virágzó korának más nagyjait sorolja elő és ihletett szavakkal hirdeti előre a római birodalom magasztos hivatását:

És amaz ott majdan, ha lerontja a büszke Corinthust,
A szent hegyre robog méltó diadalmi szekéren.
Argost győzi le ez s Agamemnon városa megdől,
Megtöri Aeacidát, a hatalmas Achilles utódát,
Bosszúlván Tróját és Pallas temploma szennyét.
Nagy Cato s Cossus, titeket mellőzni ki tudna?
És ki a Gracchusokat vagy a Scipiadákat, a harcok
E két villámát s gyász-ostorait Libyának?

¹ VI. 826—835.

Fabriciust, a szegényt, de hatalmast, vagy mivelőjét
 Földének, Serrant? — Kimerültem; merre ragadtok
 Oh nagy Fabiusok s Cunctator, a legkitünőbb, te,
 A ki a hont egyedül mentéd meg késlekedéssel?
 Lelket más ügyesebb hadd öntsön az olvatag érczbe,
 A darabos márványt eleven képekre faragja,
 Légyen jobb szónok, számítsa ki a magas égnek
 Tengelye forgását s a kelő csillagzatok útját:
 Néked, oh római nép, a világ kormányzata gondod,
 Ebbe leszel művész: erkölcsre tanítani békén,
 Védni a hódoltat, de porig lealázni a gőgöst.¹

Anchises ezután még Marcus Claudius Marcellust, a második pún háború hőjét, mutatja be Aeneasnak, végül pedig a fiatal Marcellust, Octaviának, az Augustus nővérének fiát, a kinek korai halála oly sok szép reménytől fosztotta meg az uralkodó családját. Utóbb megjósolja azt is, minő háborúkat kell Aeneasnak Italiában viselnie és miután jó tanácsosai ellátta, elkíséri fiát az alvilág elefántesont-kapujáig. A hős a Sibyllával együtt baj nélkül visszajut a föld felszínére és folytatja útját Latium felé (724—901. vs.).

*

Nem búcsúzhatunk el az Aeneis hatodik énekétől a nélkül, hogy ne figyelmeztessük az olvasót azokra a benső ellenmondásokra, melyek a túlvilági életnek Vergilius-féle leírásában lépten-nyomon mutatkoznak. Kétségtelen, hogy az egész leírásban az uralkodó eszme a halál után való erkölcsi kiegyenlítés eszméje;

¹ VI. 836 — 853.

ezért osztja fel a költő az alvilágot két részre, az Elysiumra és a Tartarusra, amazt mint a jók örök boldogságának, emezt, mint a gonoszok örök büntetésének helyét tüntetvén föl. De ezen a két helyen kívül megkülönböztet még egy harmadik helyet is, a hová azok kerülnek, a kik sem az örök boldogságot nem érdemlik meg, sem az örök büntetésre nem szolgáltak rá. Hogy a csecsemő korukban elhaltakat ezek közé számítja, abba még csak belenyugodnánk, de, hogy a mondák hősnőit is, a kik a szerelemnek estek áldozatul, minden válogatás nélkül ide helyezi, nagyon feltűnő. Bámulva kérdezzük, hogyan kerülhetnek össze a bűnös szerelem oly képviselői, mint Phaedra és Pasiphaë, vagy férjének árulója, Eriphyle, a hitvesi hűség és ragaszkodás oly példaképeivel, mint Euhadne és Laodamia; miért nem jutnak az előbbieket a Tartarusba, az utóbbiak az Elysiumba? Még furcsább, hogy itt vannak a harcban dicsőséget szerzett hősök is, és pedig nemcsak Thebae ostromlói, a kikre azt mondhatnók, hogy bűnös harcot vívtak, hanem Trója védői is, a kik nem éltek bűnös életet és hazájuk védelmében estek el, holott alább egészen világosan megmondja a költő, hogy, a kik hazájukért szenvedtek, azok az Elysiumba jutnak.¹ Mivel szolgált hát rá a szerencsétlen Deiphobus, hogy a költő kirekessze ott onnan? Végül az egész megelőző leírással kiegyenlíthetetlen ellentétben áll az Anchises előadása, mely szerint minden lélek kivétel nélkül büntetésre és tisztulásra szorul, a miről mindaddig szó sem volt, s az Elysium sem az örök boldogság tanyája, hanem az az átmeneti hely, a hol a tisztult lelkek csak addig

¹ V. ö. VI. 660:

Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi.

tartózkodnak, míg az isten újra a felvilágra nem küldi őket.

Ezeknek az ellenmondásoknak egyedül helyes magyarázata az, hogy a költő különböző forrásokból merített s nem az volt a célja, hogy a túlvilági élet-ről minden tekintetben összhangzatos képet alkosson, hanem, hogy helyet adjon művében azoknak a különböző nézeteknek, a melyeket a régiek különböző időkben a léleknek a halál utáni állapotáról vallottak. A mi véleményünk szerint Vergilius három, egymástól teljesen eltérő nézetet örökölt meg a hatodik énekben a túlvilági életre vonatkozólag, a mennyiben leírása elején a Homér alvilágát rajzolja, utóbb a Homér utáni néphit Tartarusát és Elysiumát festi, utoljára pedig egy nagy philosophusnak a lélek halhatatlanságáról szóló tanítását adja elő.

Homérnál még teljesen hiányzik az erkölcsi kiegyenlítés eszméje az alvilág leírásában. Szerinte a valódi élet csak a földi élet, a test élete s a test az ember becsesebb része. Egyes kiváltságosak, az istenek rokonai, mint például Menelaus, nem halnak meg, hanem Zeus kegyéből az elysiumi mezőre jutnak, a mely Homérnál még nem része az alvilágnak s a hol testökkel élvezik az örök boldogságot az égiek kegyeltjei.¹ Herculesnek csak a teste lesz istenné, míg lelke a többi halandó sorsában osztozva, a Ha-

¹ Od. IV. 561—564:

Σοὶ δ' οὐ θέσφατόν ἐστι, Διοτρεφὲς ὦ Μενέλαε,
Ἄρχει ἐν ἱπποβότῳ θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν.
'Αλλὰ σ' ἐς 'Ηλύσιον πεδῖον καὶ πείρατα γαίης
'Αθάνατοι πέμψουσιν, ὅθι ξανθὸς 'Ραδάμανθους.

Ezt a kegyet így okolja meg alább az 569. vers:

Οὐνεκ' ἔχεις Ἐλένην καὶ σφιν γαμβρὸς Διὸς ἐσσι.

desbe száll.¹ A lélek nem egyéb, mint a testnek halvány árnyképe, mely a halál után valahol a világ végén, az oceánon túl, az örök sötétség országában, akár jó akár rossz volt a földön, egyformán nyomorult életet folytat és keserves sovárgással gondol vissza a földi élet örömeire. Így írja le Homér az alvilágot az Odyssea tizenegyedik énekében és Vergilius, a ki mindenütt kegyeletes módon igyekszik alkalmazni a homéri reminiscentiákat, az alvilág leírásában sem akarta teljesen mellőzni a mestert. Az erkölcsi kiegyenlítés eszméjéről azonban nem mondhatott le s így jutott arra a gondolatra, hogy, ha már az Elysium és a Tartarus leírásában Homért nem követheti, az alvilágot két rész helyett háromra osztja s a harmadik rész, az úgynevezett semleges terület, leírásában értékesíti a homéri reminiscentiákat.

Ezen a területen, épúgy mint az Odysseában, nincs szó különös jutalomról vagy büntetésről, hanem a lelkek valami nyomorúságos, tengődő életet élnek az örök homályban s folyton kinozza őket földi életük emléke. Bántja őket az öröm, a mit ott hagytak, s még mindig fáj nekik a szenvedés, a mit odafönn éreztek. Köztük, épúgy mint Homérnál, Minos biráskodik és a gyászoló mezők² is az Odyssea örömtelen mezejének³ köszönik elnevezésüket. Homér Achillese az alvilágban azt mondja, hogy jobban szeretne a

¹ Od. XI. 601—603. Odysseus megpillantja az alvilágban Hercules árnyképét:

Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἑρακλεΐην
Εἰδῶλον, αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν
Τέρεται ἐν θαλίῃς καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην.

² Aen. VI. 441: Lugentes campi

³ Od. XI. 94: ἀτερπὴς χῶρος.

földön a legutolsó napszámos lenni, mint király a holtak lelkei között,¹ Vergiliusnál az öngyilkosok lelkei, a kik könnyelműen dobták el maguktól az életet, most szívesen túrnének el bármily nyomorúságot, ha visszamehetnének a földre.² Homérnál Ajax még mindig haragszik Odysseusra, a ki elnyerte tőle Achilles fegyvereit, Vergiliusnál Dido épúgy neheztel Aeneasra, a kinek hűtlenségét most sem tudja megbocsátani s Ajax is, Dido is szó nélkül hagyják ott régi haragosaikat, midőn azok őket engesztelni akarják.³ Odysseus az alvilágban először a hősnőkkel, azután a Trójánál küzdött görög hősökkel találkozik, Aeneas is először a szerelemnek áldozatul esett hősnőket, azután a görög és a trójai hősöket pillantja meg, sőt a hősnők közt olyanok is vannak, a kik már az Odysseában előjöttek, nevezetesen Phaedra, Procris és Eriphyle.⁴ Kétségtelen tehát, hogy Vergilius a hatodik ének e részének megírásánál Homér hatása alatt állott s így nem csoda, hogy ezt a részt nem tudta összhangba hozni a következőkkel, a hol már a homéri hittől eltérő későbbi néphitét tartotta szem előtt.

¹ Od. XI. 489—491:

Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητεύεμεν ἄλλῳ
 Ἄνδρ' ἢ παρ' ἀκλήρῳ, ὃ μὴ βίοςτος πολὺς εἴη
 ἢ πᾶσιν νεκῶεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.

² Aen. VI. 436—437:

. . . Quam vellent aethere in alto

Nunc et pauperiem et duros perferre labores.

³ V. ö. Od. XI. 541—564. és Aen. VI. 450—476.

⁴ V. ö. Od. XI. 225—332, 385—567. és Aen. VI. 440—476, 477—547. Sőt Deiphobus is, midőn Helena hűtlenségét Aeneasnak elbeszéli, emlékeztet Agamemnonra, a ki Odysseusnak a Clytaemnestra hűtlenségét panaszolja el.

A homéri hit ugyanis, az a megelégedés a földi léttel, az a gondtalan belemerülés a természet és az élet szépségeibe, nem sokáig elégíthette ki a görög népet. Minél komolyabban kezdték felfogni az életet, minél keservesebben érezték, hogy a földön akárhányszor a bűn ül diadalt s elbukik a jó, annál inkább kívánták az erkölcsi kiegyenlítést a halál után. Így azután lassanként oda módosították a homéri mondákat, hogy az Elysium az erényes lelkek hazája, a Tartarus a bűnösök kínzóhelye; Minos és Rhadamanthys viselik a bírói tisztet s minden lelket erkölcsi érdeme szerint ítélnék meg. Pindarus, a nagy költő, a ki legtisztultabb alakban örökítette meg a görög nép vallásos hitét, már a leghatározottabban fejezi ki a második olympiai ódában, hogy az alvilágban minden gonosz tett szigorú büntetés alá esik, ellenben a jók osztályrésze az üdv az örök napfényben. Mint Girard, a görögök vallásos hite kifejlődésének e nevezetes kutatója, találóan mondja,¹ nála „Homér és Hesiodus két mythusá az elysiumi mezőkről és a boldogok szigeteiről magasztos értelmet nyer: az ember fölszabadulását szentesíti a természet minden nyomorúsága s az erkölcsi élet tökéletlenségei alól, fölemelkedését egy magasabb létre, erényei jutalmául.“ Ezt a tisztult s a nép erkölcsi szükségéinek teljesen megfelelő vallásos hitet tükrözik vissza a hatodik ének további részei, a hol a Tartarusban a gonoszok bűnhődését oly borzasztó színekkel festi, a jók boldogságát és az elysiumi mezők gyönyörűségeit pedig oly bájosan írja le a költő.

¹ V. ö. Girard: Le sentiment religieux en Grèce. II. könyv 5. fejr. 2. §.

De egyszerre kiragad bennünket a mesék köréből s a philosophia magaslatára emel az író, mikor Anchisest mint valóságos stoikus bölcseset szólaltatja meg. Honnan magyarázzuk e különös jelenséget? Vajjon csak költői fogás az egész, melynek nem volna más czélja, mint az, hogy Anchises közvetetlen szemlélet alapján mutathassa be Aeneasnak a felvilágra menendő lelkek közül azokat, a kik egykor utódai lesznek? De erre a költőnek nem volt szüksége, hiszen Anchises egyszerű jóslat alakjában is feltárhatta volna fia előtt a római nép jövőjét, a mint Juppiter tette a Venus kedvéért az első énekben. Azonkívül a költemény, mint ilyen, csak vesztített mindaddig gondosan megőrzött összhangjából e bölcselkedéssel, mert olyan époszba, mely tárgyánál fogva a mesés őskor primitív eszmevilágában mozog ez egy részlet kivételével mindenütt, csakugyan nem illik belé, hogy a költő az egyik hőst philosophusnak tegye meg; sőt a hatodik éneknek sem vált hasznára ez a dolog, mert csak a benne rejlő ellenmondásokat szaporította. Nem is valószínű, hogy éppen Vergilius, a ki a philosophiát egész életében oly komolyan vette, költői fogássá alacsonyította volna le azt s ily módon egy rangba helyezte volna a mythologia együgyű meséivel. Azt kell hinnünk, hogy a szerző lelkében ezúttal is erőt vett a philosophus a poétán, s a mint a hatodik eclogában nem átalította a Hesiodus kosmogoniája helyébe az Epicurusét állítani, a Georgica második énekében pedig meg nem állhatta, hogy a jámbor és istenfélő földmivelő boldogságánál magasabbra ne helyezze az istent nem félő epicureus bölcs boldogságát, csak azért, hogy sejtesse az olvasóval, mi az ő valódi meggyőződése, úgy e helyt is arra akart utalni, hogy

a költők meséit nem kell szóról-szóra igazaknak tartani, mert csak a philosophiai értelmezés adhat nekik a művelt ember szemében jelentőséget, s e czélból záradék gyanánt a saját philosophiai hitvallását adta elő, nem törődve azzal, beleillik-e ez az egész mű keretébe.

Itt azonban újabb nehézséggel állunk szemben. Vergilius, a ki korábbi műveiben az epicureismust dicsőítette, most egyszerre mint stoikus lép elénk. Mivel magyarázzuk ezt a nagy változást? Föl kell tennünk, a mire már a tizenegyedik fejezetben utaltunk, hogy Vergilius az Aeneis írása közben ¹ valamely lelki válságon ment keresztül, a melynek következtében elpártolt Epicurustól és kezdett hajlani a stoicismus felé. Mi lehetett ennek a feltűnő elpártolásnak az oka? Azt hisszük, hogy a mindig beteges költő, a mint kora haladtával egészségét egyre gyöngültni érzé s nem zárkozhatott el a közeledő halál gondo-

¹ Hogy ez a változás csak az Aeneis megírása közben állhatott be, a Georgica negyedik könyve mutatja, a hol a méhekről szólva fölemlíti a költő, hogy némelyek a méhnek, mint a legokosabb állatnak, époly isteni eredetű lelket tulajdonítanak, mint az embernek. Kitűnik ebből, hogy Vergilius abban az időben már ismerte a stoikusok tanítását a világlélekről, de ezt a tételt csak mint a mások véleményét adja elő. V. ö. Georg. IV. 219—227:

His quidam signis atque haec exempla secuti
Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios dixere; deum namque ire per omnia,
Terrasque tractusque maris caelumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere caelo.

latától, kezdett foglalkozni a túlvilági élet problémájával; hiszen ma is sokszor tapasztaljuk, hogy olyan emberek, a kik virágzó korukban materialisták voltak, ha azt kezdik érezni, hogy már nem sokáig élhetnek, hajlandóbbak hinni a lélek halhatatlanságában. Ez a könnyen megbocsátható emberi gyöngeség érteti meg velünk, hogy Vergilius, az epicureus bölcse, a ki legyőzte magában az istenektől való félelmet és már kora ifjúságában szabad gondolkozó lett, végül még sem tudta legyőzni azt a másikat, az elsőnél sokkal rettentőbb félelmet, a halál félelmét. A megsemmisülés gondolata, mely az élethez minden ösztönével görcsösen ragaszkodó embert csak a legritkább esetben békítheti ki, bizonyára nem tudta megnyugtatni a halál sejtelmétől gyötört Vergiliust sem s ezért ingott meg Epicurusban vetett bizalma, a ki hiába ígért lelkének békességet. Vigasztalóbb philosophiai rendszert keresett tehát s így lett az epicureusból stoikus, a materialistából pantheista, sőt monotheista. Mert a stoikusok istene, a világ lelke, valóságos személyes isten, a világ jószágos gondviselője, a ki szeretettel van legtökéletesebb teremtménye, az ember iránt s neki kiváltságos helyzetet biztosít a mindenségben.

Egyedül az ember lelke az, mely az istenségben közvetlenül részes s a mely mint ilyen halhatatlan. Igaz, hogy a stoicismus sem tartotta tudományosan megoldható problémának a lélek túlvilági életét, de legalább nem vette el az egyéni halhatatlanság reményét, mint Epicurus, hanem ebben a kérdésben tért engedett a szubjektív hitnek. Az isteni gondviselésbe vetett hit és a halhatatlanság reménye tehát oly megnyugtató és vigasztaló elemei voltak ennek a rend-

szernek, hogy nem csoda, ha Epicurus kevésbé erős lelkű híveit gyakran a Zeno táborába terelték. Így járhatott Vergilius is, a kit, mint a hatodik ének tárgya mutatja, éppen a túlvilági élet kérdésével való foglalkozás ingatott meg régi mesteréhez való hűségében.

Feltűnő, hogy Horatius is, a mint már említettük, kezdett vonzódni későbbi éveiben a stoicismushoz, ámbar őt nem a halhatatlanság reménye, hanem a stoikus morál fensége nyerte meg. Ennek a két költőnek a példája mutatja legjobban, hogy ez a rendszer már ekkor megkezdte hódító körútját Rómában, mert néhány évtized múlva már ez lett a római értelmiség legjavának buzgón követett vallása. A stoicismus volt az, a mely Rómának a legszörnyűbb zsarnokság s az általános elaljasodás idejében is annyi nemes lelket, annyi igazán nagy jellemet adott, a mely utóbb a jogfejlődést és a törvényhozást is kézzel fogható módon befolyásolta, sőt végül a kedves emlékü Marcus Aureliusszal a trónra jutott. Valóságos római philosophia lett belőle az idők folyamán. Mindenesetre figyelemre méltó jelenség tehát, hogy Vergilius, mintha csak előre látta volna ezt a nagy változást, éppen ennek a rendszernek juttatott előkelő szerepet abban a művében, a melyet a rómaiak nemzeti époszának szánt.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Az Aeneis utolsó hat éneke.

A hetedik énekben Aeneas Cumaeből tovább hajózik éjszaki irányban. Campania és Latium határán még egyszer kikötött az itáliai parton s ott temette el egykori dajkáját, Caietát, a kiről a helyet is Caietának nevezte el. Azután újra hajóra szállt s Circei, Circe, a híres varázslónő, lakóhelye mellett elhaladva a Tiberis torkolatánál állapodott meg (1—36. vs.).

Latiumban ebben az időben Latinus király uralkodott, a ki Laurentumban tartotta székhelyét. Leánynak, Laviniának, a kezét a rutulok fejedelmének, Turnusnak ígérte oda, de ezt a házasságot ellenezte Faunus isten jóslata, mely szerint Laviniát idegen eredetű, nem itáliai embernek kellett volna odaadni. Az öreg Latinus tehát nem tudta, mi tévő legyen (37—106. vs.).

Mikor Aeneas a Tiberis torkolatánál partra szállott, a trójaiak a mezőn nagy lakomát csaptak s asztaluk nem lévén egész kenyereket tettek le a földre s az ételt azokra rakták. De, mivel nagyon jó étvágyuk volt, az ételek elfogyasztása után a kenyereket szegték meg. Iulus ezt látva, önkéntelenül felkiáltott: „Íme az asztalokat is megesszük!” Ekkor jutott eszükbe a Harpyiának a harmadik énekben elbeszélte jóslata, hogy csak akkor jutnak céljukhoz, ha éhségükben már asztalaikat is megették; ez a jóslat tehát minden nagyobb baj nélkül teljesült s most már joggal hitték, hogy

rendeltetésük helyét elérték. Aeneas azonnal megerősített tábort épített ottan és Ilioneus vezérlete alatt követeket küldött Latinus királyhoz, hogy engedjen át nekik a parton annyi helyet, a mennyi egy új város alapítására elegendő. Latinus szívesen fogadta a küldötteket. gazdagon megajándékozta őket s Faunus jóslatára hivatkozva kijelentette, hogy leányát is örömet adjon nőül Aeneasnak (107—205. vs.).

Juno, ki még mindig reméli, hogy megakadályozhatja Aeneas letelepedését, most már a végső eszközhöz, a pokol hatalmához folyamodik. „Ha az égieteket — úgymond — meg nem indíthatom, a poklot mozditom meg.”¹ Fel is idézi az alvilágból a legszörnyűbb furiát, Alectót s megparancsolja neki, hogy keltsen vizsgálkodást a trójaiak és a latinok közt. A furia először is Amatát, Latinus király feleségét bőszi fel, a ki minden áron Turnusnak akarta adni leányát s most, hogy az Aeneasszal kötendő házasságot megakadályozza, asszonyaival együtt Bacchus tiszteletének ürügye alatt az erdők mélyébe vonult vissza s Laviniát is oda vitte magával. Azután Turnusnak jelent meg² álmában, elmondta neki, hogy menyasszonyát el akarják tőle rabolni és lelkét szörnyű dühöngésre gyulasztotta. Utoljára Tyrrhusnak, Latinus király pásztorának szelidített szarvasát vitte az Ascanius vadászkutyaí elé, a melyek a szegény állatot azonnal hajtani kezdték s Ascaniusban is fölkellették a vadászszenvetélyt. Dárdájával meg is sebesítette a szarvast, a mely gazdájához menekült az üldöző trójaiak elől. Ebből nagy verekedés lett a trójaiak és a

¹ VII. 311:

Flectere si neque superos, Acheronta movebo.

latin parasztok közt, melynek többen estek áldozatul, s így a két nép felbőszült egymásra (286—571. vs.).

Latinus királyt most már egyrészt Turnus, másrészt saját népe ösztönözte háborúra az idegenek ellen. Az öreg fejedelem, a ki jól tudta, mily veszélylyel fenyeget ez a harcz, végre is kénytelen volt visszavonulni a cselekvés teréről s a vezérszerepet Turnusnak engedni át. Janus templomát maga Juno nyitotta fel s ezzel megadta a jelt az általános fegyverkezésre (572—640. vs.).

A költő e helyt, az epikusok közönséges szokása szerint, a harczba induló népeket és vezéreiket sorolja fel. Először, mint a ki nagy dologba fog, a Múzsákat hívja segítségül s azután előadja, kik voltak a latinok szövetségesei Aeneas ellen:

Tárjátok ki, dicső Heliconnak szüzei, mostan,
Mily koronás hadfők szálltak ki a síkra, minő nép
Lepte el a csatatért; mily hősei voltanak akkor
Itáliának már s mily harczok vészei dúltak?
Tudva elöttetek, istennők, ti regéljeteek erről,
Mig mi alig vesszük még gyenge neszét is a hírnek.¹

Az agyllaiakat Mezentius, az istenek gőgös megvetője, és fia, Lausus vezették. A sabellusok élén Aventinus, Hercules fia állott. Eljöttek csapataikkal Catillus és Coras, Tibur város alapítói, valamint Caeculus, Praeneste építője is, továbbá Messapus, az etrusk törzsek vezére, és Clausus, a sabinusok fejedelme. Ott volt Halaesus, az auruncusok és oscusok vezetője; Oebalus, Caprae sziget és Campania egy

¹ VII. 641—646.

részének királya; Ufens a nersaeiek, Umbro a marsusok élén; Virbius, a Hippolytus fia, is eljött Ariciából, a rutulokat maga Turnus, az egész hadjárat lelke, vezette. A volscusok élén a férfias lelkű hősnő, Turnus leghívebb és legvitézebb szövetségese, Camilla állott, a kit a költő így ír le:

Végül a volsk népnek hős lánya, Camilla, tűnik fel
Egy nagy dandárral, ragyogó lovasoknak az élén;
Ő kezeit sohasem szoktatta guzsalyra, Minerva
Asszonyi dolgaival se törődött, ámde csatákban
Lelte szilaj gyönyörét s rohanó versenyben a széllal.
Álló gabna fölött oly röpkén szállna keresztül,
Hogy nem is éreznék léptét a gyenge kalászkok,
És ha a hullámok tetején vón kedve szaladni,
A tenger hátán gyors lábát meg se vizeznél.
Városok és falvak fiataljai mind kirohannak
Látni az elhaladót, a nők hűledezve csodálják,
A mint bibora leng sima vállairól fejedelmi
Diszszel, a mint kontyát aranyörvvel tartja csomóban,
Megtöltött tegezét íjjásként hordja a vállán
S pásztor¹ mirtusból markában az érczhegyű dárdát.¹

*

A *nyolczadik énekben* Turnus követséget küld a trójai háború után Italiában letelepedett Diomedeshez, a híres görög hőshöz, és szövetségre szólítja fel a közös ellenség, Aeneas ellen. (1—17. vs.).

Aeneasnak megjelenik álmában Tiberinus folyami isten és arra inti, hogy kössön szövetséget az arkadiai Evander királlyal, a ki Italiába vándorolván

¹ VII. 803—817.

Pallanteum városát alapította s a latinokkal folytonos viszálykodásban él. A hős másnap reggel megtalálja az erdőben azt a fehér kocsát a harmincz malaczczal, melyről Helenus tett említést a harmadik énekben olvasható jóslatában s most már teljesen meg van győződve arról, hogy elérte azt a helyet, a hol új várost kell alapítania. Azután engedelmeskedik a Tiberinus intelmének, a tábor őrzését Ascaniusra bizza s maga válogatott vitézekkel felhajóz a Tiberisen egészen odáig, a hol később Róma állott s a hol akkor Evander király Pallanteum városát alapította. (18—101. vs.).

Evander éppen Herculesnek mutatott be áldozatot annak az emlékére, hogy a szörnyeket irtó hős a város vidékét pusztító óriást, Cacust, megölte. Aeneas igen szívesen fogadja s az ünnep bevégeztével szövetséget köt vele. (102—368. vs.).

E közben Venus rábirja férjét, Vulcanust, az istennek kovácsát, hogy teljes fegyverzetet készítsen Aeneasnak. (369—453. vs.).

Másnap reggel Evander, a ki csak nagyon csekély haderővel rendelkezett, azt tanácsolta Aeneasnak, hogy keresse fel az etruszkokat, a kik kegyetlen királyukat, Mezentiust, elűzték s most háborúra készülnek Turnus ellen, ki a zsarnoknak menedéket adott. Egy jóslat szerint idegen vezérre van szükségük és így bizonyára szívesen fogadják őt. Aeneas megköszöni a tanácsot s néhány társát visszaküldi a táborba, hogy tudósítsák az ott maradtakat a történetekről, maga pedig az etruszkok fölkeresésére indul. Evander saját fiát, az alig felserdült Pallast adja melléje s egy válogatott lovasokból álló csapattal segíti. Pallas vezetése alatt csakhamar el is jut a hős arra a helyre, a hol a harcra kész etruszkok táborát ütötték. (369—607. vs.).

Venus most leszáll a földre s átadja fiának a Vulcanus készítette fegyverzetet. Különösen szép a pajzs, melyen a római nép jövőjét ábrázoló képek láthatók. Az egész műremek három képcsoportra oszlik, az első a földet, a második az alvilágot, a harmadik a tengert ábrázolja. A földön látjuk az ikreket szoptató anyafarkast, a szabin nők elrablását, Mettus Fufetius kinos halálát, Porsennát, a mint Rómát ostromolja, Horatius Cocles és Cloelia hőstetteit, a Capitoliumot, a mint a szent ludak megmentik a gallok támadásától. Az alvilágban a gonosz Catilina bűnhődik és az ifjabb Cato biráskodik a lelkek közt. A tengeren az actiumi ütközet képe tárul elénk:

Innen odább látszott duzzadt özönével a tenger
 Gazdag aranyzással, de fehér tajtékkal ezüsből;
 Körben delfinek szelték farkukkal a mély árt.
 Actium ádáz harcza s a pánczélos hadi gályák
 Foglalták el a pajzs közepét; Leucate¹ merőben
 Fegyveresektől forr az arany hullámok ölében.
 Augustus Caesar buzdítja Italia sarját,
 Véle a nép, a tanács, a Penatesek, isteneink mind.
 A tat csúcsán áll, atyjának a csillaga fénylik
 Fejtetején s két láng jobb és bal vakszeme táján.
 Ott a kemény Agrippa² vezérli a menyeyeiktől
 Gyámolt hős seregét; diadalmak büszke jutalmát
 Hordja halántékán: a tengeri harcz koronáját.³

¹ Hegyfok Leucas szigetén, a mely mellett a tengeri ütközet folyt.

² Augustus veje és legjelesebb hadvezére, a kinek az actiumi győzelmet is köszönhette.

³ VIII. 671—684.

Szemközt állanak velök Antonius és Cleopatra hadai, melyeket a Keleten toborzottak össze:

Barbár had szemközt: Antonius, annyi csatában
Győztes, most a kelet fiait s a távoli Bactrát
És a veres-tenger partjáról hozza Egyiptust,
S oh bűn! hitvese is vele jó, az egyiptomi asszony.
Összecsap a két had s evezőik alatt habokat ver
A feldúlt tenger s a hajók csikorogva recsegnek;
Mind a sikra nyomúl; azt hinnéd, hogy kiszakadva
Úsznak a cycládok vagynagy hegyek üldözik egymást:
Oly tömeget zúdit egymásra hajóin a két fél,
Szórják a lobogó csóvát, repül a vas az íjról;
Már vértől pirosul Neptun tere és a királyné
Isis csörgetyűjével uszítja hadát viadalra.
Ám még háta mögött nem látja a két fene kigyót.¹

Az istenek is beleavatkoznak a harcba: Egyiptom istenei küzdenek Róma istenei ellen, míg végre Phoebus az Augustus javára dönti el a csatát:

Sok csodaszörny bálvány s ugató kutyafejjel Anubis
Szembe Minervával, Neptúnnal s égi Venusszal
Dárdát forgatnak. Mars, vasba kivésve, halált szór;
Jönnek a légből a bőszi furiák már és nagy örömmel
Nézi a Visszavonás rút művét czondra-ruhában,
Kit Bellona követ, véres korbácsa kezében.
Ám vasat illesztett most Actium öre, Apollo,
Vont idegére, mitől megijedve futásnak ered mind:
Sábai, indus, arab s a nilusparti középhad.
Már a királyné is jó széllel iramlani látszik
És a vitorlákat megereszteni tág kötelekkel.

¹ VIII. 685—697.

Öt gyász-sejtestől halványnak festi le Vulcan,
 Mig viszi a hullám meg az éjszaknyúgoti szellő.
 Szemközt a Nilus nagy testét véste ki, a mint
 Leplét s kék kebelét búsongva kitárja legyőzött
 Népe elé s a futót elrejteni vágyik ölében.¹

Végül Augustus diadalünnepét látjuk Rómában. A
 győztes fejedelem hálából templomokat szentel a haza
 isteneinek és fogadja a megvert népek hódolatát:

Ám Caesar hármaz diadallal a várba vonulván
 A haza isteninek hálából szent fogadást tesz,
 Hogy Rómába nekik háromszáz templomot épít.
 Zaj-, játék- s tapstól harsognak szerte az utcák.
 Minden templomban buzgó kara tisztos anyáknak
 S mindegyik oltárnál elvérzett tulkok a földön.
 Fényes Apollo fehér küszöbén maga Caesar a trónról
 Nézi a népek ajándokait s elhelyzi a büszke
 Csarnok sarkainál.²

Aeneas bámulva szemléli a remek képeket, bár
 nem érti, ~~mit~~ jelentenek (608—731. vs.).

*

A kilenczedik énekben Turnus az Aeneas távol-
 lését arra használja föl, hogy megtámadja a Tiberis
 partján a trójaiak megerősített táborát. Először is a
 hajókat akarja felgyújtani, hogy az ellenség a ten-
 gerre ne menekülhessen, de Cybele az Aeneas gályáit,
 a melyek az istennő Ida-hegyi szent erdejének fáiból
 készültek, tengeri nymphákká változtatja át. Ezután

¹ VIII. 698—713.

¹ VIII. 714—722.

Turnus körülzárja a tábort, a trójaiak pedig Mnestheus és Serestus vezérlete alatt erősen készülnek a védelemre (1—73. vs.).

Az első támadást követő éjjelen Nisus és Euryalus, két hőselelkű ifjú, testi-lelki jóbarátok, elhatározzák, hogy a sötétség leple alatt átszöknek az ellenséges táboron és értesítik Aeneast a veszedelemről. Ascanius és a trójai vezérek nagy méltánylással fogadják a tervet s az ifjak észrevétlenül be is lopják magukat az ostromlók táborhelyére, az alvók közül sokat megölnek, sőt Rhamnest, a rutulok egyik főemberét is, meggyilkolják. Végre Volscens, a latin lovasok vezére, észreveszi őket s lovasaival üldözteti. Előbb Euryalus esik el, azután a barátja halálán felbőszült Nisus öli meg Volscenset, mire az ellenség őt is felkonczolja (174—458. vs.).

Másnap korán reggel Turnus általános támadást indít a trójaiak ellen. Nisus és Euryalus fejét dár-dára tűzve viszik a csapat élén s az utóbbinak anyja, ki az öreg asszonyok közül egyedül követte fiát Italiába, a borzasztó látványra hangos jajveszéklésben tör ki. Heves harcz után, melyben mind a két részről sokan estek el, Turnusnak sikerül behatolni a trójai erősségbe, de elvágják övétől, úgy hogy végre egyedül marad az ellenséges tábor közepén. De egymaga is oly szörnyű öldöklést visz végbe az őt megtámadók soraiban, hogy utoljára már nem is mernek feléje közeledni.

Végre is a vezetők, Mnestheus és társa Serestus, Több más főbekkel meghallván, hadsoraikban Mint foly az öldöklés, együvé gyűlnek tanakodni; Látják társaikat szétszórva s a várban az ellent.

Mnestheus böszülten: „Hova, merre szaladtok — imígy
[zúg —
Hol van még valahol másutt menedéktek e földön?
Hát egy ember, az is berekesztve a várba, leventék!
Pusztitson, dúljon büntetlenül ennyire köztünk?
Annyi jelest maga egy ember küldjön le a Styxhez?
Hát sem az árva hazát, se nagy isteneit se atyánkat,
Aeneast, ti pulyák, nem sajnáljátok, oh szégyen!“¹

Erre már a leggyávabbak is elrestelik magukat
s kezdik Turnust szorongatni, a ki, hogy elmenekül-
hessen, a tábor egyik felét nyaldosó Tiberis felé
igyekezik:

E szavakon buzdulva sűrű csapatokba verődnek
A daliák. Turnus lassan kivonulni a harczból
S a Tiberishez a sánczok alatt eljutni törekszik.
Ám a trójaiak nagy zaj közt egyre szorítják,
Váll vállhoz tömörül: így nyomja a szörnyü oroszlánt
A kopjás hajtók nagy serge; a visszariadt vad
Két szeme vérbe forog, hátrál, de nem engedi futni
A düh s a bátorság, új harczot kezdeni vágyik,
Ám semmit se tehet száz ember, száz gerely ellen:
Turnus is így hátrál forrongó lelke dühében
Lépésről lépésre csupán, sőt kétszer előtör
És a zavart ellent kétszer veri vissza a faltól;
Csakhamar összetolul ismét az sűrű tömeggé.²

Juno sem segítheti többé a neki oly kedves hőst,
mert Juppiter határozottan megtiltja:

¹ IX. 778—787.

² IX. 788—801.

A nagy erő ellen Juno se mer adni segílyt már,
 Mert a mennybül alá küldötte a légies Irist
 Nagy Jupiter s hűgát fenyegette kemény üzenettel,
 Hogyha az új Tróját Turnus nem hagyja el egyben.
 Most már védni magát se paizsszal az ifju se kézzel
 Nem képes többé, úgy hull mindünnen a sok nyíl
 Zápóra rá. Kopog egyre halántékin sisakának
 Csengő ércze, kemény lemezét kilyukasztja a sok kő;
 A vérszinű taréj megvedlik; horpad a pajzsnak
 Köldöke; egy kelevéz a másikat éri szünetlen;
 Még maga Mnestheus is villámként szórja a dárdát.¹

De a hős a legnagyobb veszedelem pillanatában
 a Tiberisbe ugrik és visszaúszik társaihoz:

A szurkos veriték szakadoz már róla patakként,
 Elfojtotta lehet a roppant küzdelem és csak
 Lelkendezve remeg, már minden tagja kifáradt;
 Végre egy ugrással levetette magát a folyóba
 Kard- és pajzsostúl: az szöke vizébe fogadta
 A jövevényt, hullámkarjával lágyan ölelte,
 Róla a vért lemosá s úgy vitte övéihez ismét.²

*

A *tizedik éneket* az istenek tanácskozása nyitja
 meg. Juppiter az imént leírt harcok után másnap
 összehívja az égietek és egyetértésre inti őket. De
 Venus felszólal és keserves panaszban tör ki a tró-
 jaiakat ért súlyos csapás miatt, a mire Juno szenved-
 élyes gyűlölettel felel. Mivel az istenek nem tudnak

¹ IX. 802—812.

² IX. 812—818.

megegyezni, Juppiter megtiltja nekik a harczokba való beavatkozást és szabad folyást enged a végzetnek (1—145. vs.).

Aeneas e közben szövetséget köt az etruszkok vezérével, Tarchonnal s vele együtt hajókra szállítja a gyalogságot, hogy a trójaiak tengerparti táborát a tenger felől ériék el. Harmincz hajón körülbelül 4000 ember követi Aeneast: 3200 etruszk négy csapatban, a ligurok kis serege Cupavo és 500 mantuai Ocnus vezérlete alatt. Az etruriai és az Evander-féle lovaság nem megy velök, hanem szárazföldi úton igyekszik a cél felé. Aeneas, hogy időt ne veszítsen, az éjjelt használja fel a hajózásra. Ekkor Cymodocea, a ki Aeneas egyik hajójából változott át tengeri istennővé, megjelenik előtte s értesíti a táborban történetkről. Reggelre az egész hajóhad a célnál van (146—275. vs.).

Turnus észreveszi a hajók közeledését és hadát két részre osztja: az egyik rész fenntartja a tábor körül az ostromzárt, a másiknak az a feladata, hogy a kikötést megakadályozza. A kikötés mégis sikerül s kezdetét veszi a harcz a parton. E közben az etruszk és az arkadiai lovasok is megérkeznek s élökre Pallas, Evander fiatal fia, áll, hogy velök az ellenségen keresztültörjön a trójai táborig. De Turnus száll vele szembe s megöli a nagyreményű ifjat. Aeneas ezen felbőszülve borzasztó öldöklést visz véghez a latinok soraiban és Turnus maga is csak úgy menekül meg dühe elől, hogy Juno csellel eltávolítja őt a harczytról. Végül Mezentium, az etruszkok egykori kegyetlen fejedelmét, sebesíti meg, de ekkor közbelép a sebesültnek fia, a jobb apára és jobb sorra érdemes Lausus:

Csaknem szive szakadt Laususnak, látva imádott
 Atyjának sorsát s könnyekben tört ki keserve.
 Érdemes ifju! Ha szép tettednek híre hitelt nyer
 A késő kornál, nem fog hallgatni felőled
 Méltányló ajkam, se halálod bús esetéről.
 A tyrrhenus hős rokkantan visszavonulván
 Csak kinlódva huzá a pajzsba feszült dsida rúdját;
 Ekkor előtörtet s bevegyül a csatába az ifjú
 S Aeneas felemelt kardját nemzője fejéről
 Elhárítva saját testével vet neki gátat.
 Társai nagy zajjal követik, valamig a fiúnak
 Pajzsa mögött menedék nem nyílik a kedves apának.¹

Mezentius így megmenekül s hívei Laussusszal
 együtt rátámadnak Aeneasra:

Aeneasnak esik tömegest gerelyekkel a többi,
 Ő dühösen dül-fül és tartja magát fedezetten.
 Mint mikor a felhő jeget ont, míg omlik a zápor,
 A szántók s a mezők munkásai szerteriadnak,
 S biztos menhelyeket fürkésznek félrevonulva
 A part padmalyiban vagy a függő szirtek alatt, hogy
 Újra előtünvén a verőfény, kézbe vehessék
 Kezdeti dolgaiakat: hős Anchisesfi is így tűr,
 Mig a lövelt dárdák s a harc zivatarja kitombol.²

De az apjáért magát feláldozó fiút a nemeslelkű
 hős jobban szerette volna kimélni:

Aztán Lausushoz feddően s fenyegetve imígy szól:
 „Ifju, ki többet mersz, mint birsz, vesztetre hová törsz?

¹ X. 789—800.

² X. 801—810.

A gondatlanság s kegyelet tévútra ragadnak.“
 Ám a leventének dühe annál oktanabb lesz,
 Aeneasban is a harag egyre nagyobb habokat ver
 S már Lausus fonalán végsőt sodorítanak a Párkák,
 Mert súlyos kardját Aeneas ellene szegzi
 S átüti őt mellén; a pajzs megvédni kevés volt,
 Általjárta a kard, valamint szép harczi mezét is,
 Drága szülőjének remekét, hímelve arannyal.
 Vére ölébe omolt, hős lelke a légben alászállt,
 Búsan az árnyakhoz s tetemét elhagyta örökre.¹

Aeneas maga is megindult a szerencsétlen ifju
 sorsán, a ki vakon rohant vesztébe:

Nézi a haldoklót Aeneas, nézi vonását,
 S látván a csodamód halványuló nemes arcot,
 Nagy könnyörülettől áthatva kezét oda nyújtá
 S megragadá lelkét ily szent kegyeletnek a képe.
 „Szánandó gyermek, kegyes Aeneas mit adand most
 Méltót szép lelked s nagy erényid díja fejében?
 Kedvelt fegyvereid tartsd meg s ha törődöl e gonddal,
 Ősid hamvainak sirjában adom nyugodalmad.
 Vedd mégis vigaszul, boldogtalan ifju, hogy a nagy
 Aeneas keze ejtett el.“ Szólítja egyúttal
 Késlekedő társit s maga fogja fel őt, kinek ékes
 Rendbe szedett fürtit bekeverte a vérnek iszapja.²

Mezentius, midőn fia haláláról értesül, végső ere-
 jét összeszedve indul Aeneas ellen, de a hős őt is elejti.

*

¹ X. 810—820.

A *tizenegyedik énekben* a két ellenséges fél tizenkétnapi fegyverszünetet köt egymással. Ez alatt Pallas, az elesett fiatal hős, holttestét visszaviszik atyjához, Evanderhez s egy részről a trójaiak és az etruszkok, más részről a latinok eltemetik halottaitkat (1—224. vs.).

Latinus, miután a Diomedeshez Arpiba küldött követek visszaérkeztek, tanácskozássra hívja fő embereit. A követek elmondják, hogy Diomedes nem akar többé a trójaiak ellen harcolni és a békékötést ajánlja. Békét szeretne kötni Latinus is, mire Drances, Turnus régi ellensége, keserűen fakad ki Turnus, mint a háború egyedüli oka ellen s követeli, hogy mondjon le Lavinia kezéről. Turnus indulatosan felel, de határozatot nem hozhatnak, mert a hírvivők jelentik, hogy Aeneas a város ellen nyomul. A tanács feloszlik és Turnus a volscusok és a rutulok vezérletét Volususra, a lovasságot Camillára bizza, maga pedig a sereg legnagyobb részével egy hegyszorosban lesbe áll, hogy az ott keresztülvonulni akaró Aeneast meglepje. Diana istennő, a ki előre látja, hogy Camilla ebben a harcban el fog esni, Opis nymphát küldi megboszulására (225—396 vs.).

A harc előbb a sík mezőn tör ki s Camilla már csaknem zavarba hozza hőstetteivel a trójaiakat és az etruszkokat, de végre Arruns lesből elejti, mire Opis eleget tesz Diana parancsának és Arrunsot lenyilazza. (597—867. vs.).

Camilla halála annyira megijesztette a vezérlete alatt álló sereget, hogy hátrálni kezdett a trójaiak elől. Mikor erről Turnus értesült, ott hagyta les helyét, hogy a hátrálók segítségére siessen. Ily módon Aeneas szabadon kelhetett át a hegyszoroson s a

város alá vonult, hová Turnus is követte seregével. De ezalatt beállott a sötétség s a két ellenséges sereg, a nélkül, hogy megütközött volna, egymás közelében szállott táborba Laurentum falai előtt. (868—915. vs.).

*

A *tizenkettedik énekben* Turnus elhatározza, hogy a további vérontás elkerülése végett párbajra hívja Aeneast. A trójai vezér a kihívást elfogadja. (1—112. vs.)

Erre a két ellenséges fél szerződést köt egymással, melynek értelmében a trójaiak, ha Turnus győz, Pallanteumba mennek vissza, ha pedig Aeneas lesz a győztes, teljes jogegyenlőség alapján szövetségre lépnek a latinokkal és Latiumban telepednek le. De Juno új cselt gondol ki és Juturnát, Turnus nővérét, a kit Juppiter nymphává tett, felbuztatja, hogy akadályozza meg a párbajt. Ez, hogy testvérét megmentse, annyira felingerli a rutulokat, hogy azok a szerződés ellenére megtámadják a trójaiakat (113—10. vs.).

Az újra kitört harcban Aeneas megsebesül, de Venus csakhamar meggyógyítja. Mikor a harczytéren újra megjelenik, hiába keresi Turnust, a kit Juturna távolított el előle; erre a végső eszközhöz nyúl: magát a várost támadja meg s a latinokat annyira szorongatja, hogy Amata, Latinus szerencsétlen felesége, kétségbeesésében megöli magát. Turnus ezt megtudván nővére akarata ellenére felkeresi Aeneast (311—696. vs.).

A két sereg abbahagyja a harczyt s a vezérek párbaja megkezdődik. Már az első összeecsapásnál eltörik a Turnus kardja s ő kénytelen futva menekülni

üldözője elől. Aeneas lándzsáját akarja utána vetni, mikor Juturna új kardot ad Turnusnak. Ezalatt Jupiter az égből felszólítja Junót, hogy nyugodjék bele a végzet határozatába s hagyja sorsára Turnust. Juno ebbe beleegyezik, de feltételül kiköti, hogy a latin nemzet nyelve és neve ne enyvésszék el a trójaiak letelepedése után, sőt a trójaiak olvadjanak bele a latin népbe (697—842. vs.).

Jupiter most már a halál istennőjét küldi le az égből, a ki bagoly alakjában repdes Turnus feje körül. Juturna mindjárt megismeri s kétségbe esve hagyja ott testvérét, mert többé nem mentheti meg. Következik a párbaírt végső jelenete.

Aeneas közelít és megforgatva hatalmas

Szálfanyelű gerelyét, Turnust szólítja mogorván:

„Nos, hát még mire vársz, Turnus, mit bújdosol és
[futsz?

Gyilkos aczéllal kell itt vívni, korántse futással.

Ölts bármily alakot, szedd össze erőd, a mi tested-
S lelkedben lakozik; kívánj a csillagos égbe

Fel vagy a mélységes poklokra leszállni, követlek.“

Szól ez rázva fejét: „Dölyföd nem rémit el engem;
Istenek üldöznek, Jupiter maga köztük a legfőbb.“¹

De még most sem mond le minden reményről s egy végső, kétségbeesett kísérletet tesz:

Ezt csak alig mondá, meglát egy rettenetes nagy
Bémohosult sziklát — a határ jelző köve volt az,
Hogy villongástól a szomszéd részeket óvja —
Azt kiszemelt hat pár görnyedten aligha emelné,

¹ XII. 887—895.

A milyen embereket szül a föld e mostani korban.
 Ő remegő kézzel felkapja magasra emelvén,
 Gyorsan előre rohan s ellenségére röpíti.
 Ám sem a láb, sem a kéz, mely sziklát dob fel a légbe,
 Már nem az, a mi előbb, alig ismer a lankadozókra;
 Térdei roskadnak, jéggé fagy a vér is ereben.
 A sujtott kő is, bár hömpölyög a levegőben,
 Nem szeli át a tért, céljához ütése nem ér el.¹

A halál istennője az, a ki közellétével megbénítja
 a szerencsétlen hős erejét:

Mint mikor álmunkban szemeinket nyomja az éji
 Lankadt szendergés, valamint ha szaladni akarnánk,
 Ámde törekvésünk közepett mozdulni se bírunk,
 Szánk, nyelvünk leragad, testünk ismert erejével
 Fennakadunk s ajkink hangot sem képesek adni:
 Úgy gátolja szegény Turnust is erélye daczára
 Küzdelmében a szörny; most már kebelében ezernyi
 Érzés dúl; szomorún néz hű népére s a várra;
 Késlekedik, hűledez, rémül a szörnyű gerelytől;
 Nincs, ~~hova~~ fusson, az ellenek nem tudja, hogy ártson,
 Nővérét s kocsiját sem látja, hiába tekint szét.²

Ekkor adja meg neki Aeneas a végső csapást:

Míg így késlekedik, felvillan a végzetes élű
 Szálfa-gerely, s kitalálva szerét, órjási erővel
 Ráveti Aeneas; nem zúg a bástyatörő gép
 Oly szörnyű zajjal, Jupiter villáma se dörg így.
 A vészhordó rúd repül orkánmódra a vassal,

¹ XII. 896—907.

² XII. 908—918.

Megtöri hét rétű pajzsának alanti szegélyét,
 Sodrott pánczélját és czombján zúgva megy által.
 Roppant testével térdére hanyatlik a mélyen
 Sebzett hős, Turnus. Jajszóban tör ki a tábor,
 Sírnak a bús rutulok, zúg tőle köröskörül a hegy
 S visszanyögik keseregve zaját a rengeteg erdők.¹

Az addig rettenthetetlen hős most már könyörgésre fogja a dolgot:

Ő meg alázatosan szemeit s kezeit fölemelve
 Szól esdőn: „Sorsom méltán sujt, élj a tiédde;
 Nem magamért kérlek. Ha szegény agg Daunus
 [atyámnak
 Gyásza iránt él tán kebledben szánalomérzet,
 — Gondolj Anchisesre, atyádra, ki ép ily idős volt —
 Óh szánd meg s a mint akarod, bár holtan is, adj át
 Kedves enyéimnek. Győztél. Ausonia látott
 Győzötten kezeim felemelni; Lavinia mátkád;
 Mért gyűlölni tovább?“²

Aeneas már meg is kegyelmezne neki, ha eszébe
 nem jutna Pallas sorsa, a kit Evander kérésére meg
 kell bosszúlnia:

Aeneas zordonan álla,
 Két szeme szikrázott, de aczélját viasszaszorítá,
 S így habozón már-már mindinkább kezde szavára
 Ellágyulni, midőn vállán feltűnik előtte
 A boldogtalan öv, ismert aranyékü diszével,
 Kardöve Pallasnak, kit Turnus holtra sebezvén

¹ XII. 919—929.

² XII. 930—938.

Prédáját diadalmi jelül hordozta nyakában.
Aeneas látván iszonyú fájdalma siralmas
Emlékét, így szól fellobbant szörnyű dühében:
„Te, ki szerettimnek zsákmányit hordozod ékül,
Te fognád kikerülni boszúm? Pallas sebe öl meg,
Áldozatul vétkes véreddel néki adózol.“
Ily szók közt kardját hevesen keblébe meríti;
Dermesztő fagytól merevülnek tagjai annak
És sóhajtva rohan sértődött lelke a Styxhez.¹

¹ XII. 938—952.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Az Aeneis méltatása.

Az Aeneis birálatánál, ha igazságosak akarunk lenni, sohasem szabad elfelednünk, hogy olyan munkával van dolgunk, a melyen a szerző nem tehette meg az utolsó simítást. Említettük már, hogy Vergilius három teljes esztendőt akart a javításra szentelni, tehát bizonyára nagyon sok változtatást szeretett volna tenni az első kidolgozáson. Észrevette ő azokat az ellenmondásokat, melyek a nagy mű egyes részletei között mutatkoznak s a melyeknek legfőbb oka abban keresendő, hogy, a mint már szintén mondtuk, nem az énekek sorrendje szerint haladt az anyag feldolgozásában, hanem hol az egyik, hol a másik énekből foglalt versekbe egy-egy részletet, a szerint, hogy milyen tárgyhoz volt éppen kedve. Ha nem halt volna el oly korán, a milyen gondos író volt, okvetetlenül kiegyenlítette volna ez ellenmondásokat; de már a mű kiadói, Varius és Tucca, a kik azt a kegyeletes elvet követték, hogy ily nagy író művébe semmiféle idegen kézből származó dolgot nem szabad belevegyíteni, erre a feladatra nem vállalkozhattak s így maradt benne az Aeneisben több oly szerkezetbeli hiba, a melyen a figyelmes olvasó nem ok nélkül akad fenn s a melyek egy része még a mi tartalmi kivonatunkból is látható.

A legfeltűnőbb dolog az, hogy Creusa, a hős felesége, a mikor a második énekben testetlen árnyék

alakjában megjelenik őt kereső férje előtt, világosan megmondja neki, hogy az istenek akarata szerint Hesperiában, a hol a Tiberis folyik, kell új várost alapítania (II. 782.), és Aeneas a harmadik énekben még sem tudja, hova menjen: előbb Thráciában telepszik le, azután a delosi Apollóhoz fordul tanácsért s így az egésznek a tartalma ellene mond a megelőző énekbe foglalt jóslatnak. Vergiliusnak tehát vagy a Creusa szavain kellett volna utóbb változtatást tennie, vagy az egész harmadik énekét átdolgoznia. A negyedik énekben Aeneas azt beszéli Didónak (IV. 345), hogy a gryneumi Apollo utasította őt Italiába, holott a harmadikban a delosi Apollo teszi ezt s a gryneumi jóshelyről egy szó sincs benne. Mikor Palinurus, Aeneas kormányosa, az ötödik énekben a kormányrúd mellett elalszik s a hajóból kiesik, a tenger csendes (V. 820. 844. 851. 862.), de, mikor a hatodik énekben az alvilágban Aeneasszal találkozik, mégis azt mondja neki, hogy, miután a vízbe esett, a zajló hullámok között a nem maga életét féltette, hanem a kormányos nélkül maradt hajóért aggódott. Midőn Aeneas a nyolczadik énekben fegyvereket lát villogni az égen (VIII. 534), felismeri benne a kezdődő harczok előjelét, mert, úgymond, Venus ezt előre megmondta neki; itt az a feltűnő, hogy megelőzőleg sehol sincsen szó Venus e jóslatáról. A kilenczedik énekben Nisust és Euryalust úgy mutatja be a költő (IX. 176.), mintha az olvasó előtt teljesen ismeretlenek volnának, pedig már az ötödik énekben nagy szerepük van a versenyfutásnál (V. 294.), a miből azt lehetne következtetni, hogy Vergilius a két jó barát hősi önfeláldozásáról szóló epizódot hamarabb írta meg, mint az ötödik énekbeli versenyfutást, és csak később ha-

tározta el magát arra, hogy ezt a két embert már az ötödik énekben is szerepeltesse. A rutulok egyik hőse, Numa, már a kilenczedik énekben meghal (IX. 454.), s Aeneas mégis üldözi őt a tizedikben (X. 561.); Turnus meg kétszer öli meg Cretheust, előbb a kilenczedik (IX. 774.), azután a tizenegyedik énekben (XI. 538.), a mire azt szokták ugyan mondani, hogy nem kell a két Cretheusnak egy azon személynek lennie, de mi erre azt felelhetjük, hogy, ha a költő két személynek adott volna egy nevet, bizonyára megkülönböztette volna őket egymástól valamivel. Ezek az ellenmondások és a már említett csonka versek tehát világosan mutatják, hogy az Aeneis nem teljesen befejezett munka, s éppen azért az efféle tökéletlenségeket nem szabad bűnül felrónunk az idő előtt elhalt költőnek.

Az Aeneis anyagának forrásairól szoltunk már a tizenegyedik fejezetben; e helyt tehát csupán költői mintaképeiről kell még szólanunk. Vergilius nagy hősi époszt akart írni s ebben a nembn a régiek nem ismertek más remeket, mint a Homér két époszát. Utána indult a római költő is és legfőbb törekvése az volt, hogy műve lépten-nyomon emlékeztessen az Iliasra és az Odysseára. Valamint az Odyssea az Odysseus bolyongásait adja elő, úgy beszéli el az Aeneis első fele az Aeneas hosszas bujdosását, mielőtt Latium partjain kiköt. Homérnál e bolyongások egy részét nem a költő maga írja le, hanem a hőssel beszélteti el Alcinous és a phaeákok előtt; így Vergiliusnál is Aeneas maga mondja el Didó kívánságára Trója pusztulását és a megmaradt trójaiak további sorsát egészen addig, a mikor a vihar Libya partjára veti őket. A harmadik énekben szerepel az

Odysseából ismeretes cyclops, Polyphemus is, sőt a költő attól sem riad vissza, hogy Homér nyomán újra elbeszélje, mikép vakította meg Ithaka ravasz hőse az emberevő szörnyeteget. Az Odyssea révén került belé továbbá ugyanebbe az énekbe a Scylla és a Charybdis leírása, a hetedik énekbe pedig a Circe lakóhelyének és bűbajos mesterségének fölemlítése. Az Odyssea tizenegyedik énekében a hős az alvilági lelkek közé megy, hogy Tiresiasztól, a híres thebaei jóstól, megtudja a jövőt; az Aeneis hatodik énekében ugyancsak az alvilágot keresi fel Aeneas, hogy apjával, Anchisesszel, beszélhessen s meghallja tőle, mit kell Latiumban tennie s mi jövő vár Italiában családjára és népére. Mint Elpenor Odysseust, úgy kéri az Aeneisben Palinurus Aeneast, hogy temetetlen testének adja meg a végső tisztességet, és a mint már a hatodik ének ismertetésénél részletesen kimutattuk, az alvilág úgynevezett semleges területének leírása is leginkább a Homér-féle alvilág-leírás hatását árulja el.

Az Aeneis második fele az Ilias párja akar lenni. Aeneas itt, mikor a latinokkal harczba keveredik, a győzhetetlen Achilles szerepét viszi, vele szemben új Hectorként lép föl Turnus, a ki hazáját az idegenek ellen védelmezi. Homérnál is, Vergiliusnál is asszony a harcz főoka, az Iliasban Helena, az Aeneisben Lavinia. A jó szándékú, de tehetetlen öreg Latinus is emlékeztet Priamusra. Valamint Homér az Ilias második énekében a Trója ellen indult görög törzseket, úgy számlálja elő a római költő a hetedik énekben Italia ama népeit, melyeket Turnus vitt harczba Aeneas ellen. Mint Achilles, úgy Aeneas is teljes fegyverzetet kap Vulcanus istentől s mindkettejük pajzsa remek képekkel van ékesítve, melyeket a két

költő részletesen leír. Nisus és Euryalus, épúgy mint az Iliasban Odysseus és Diomedes, éjjel lopóznak be az ellenséges táborba s borzasztó vérengzést visznek véghez az alvó hősök közt. Mikor Aeneas és Turnus párbajjal akarják eldönteni a küzdelmet s a két fél ilyen értelmű szerződést köt, a melynek megszegése azután még szörnyűbb harczot idéz elő, ez is az Ilias ama helyét juttatja eszünkbe, mikor a görögök és trójaiak megegyeznek abban, hogy Menelaos és Paris küzdjenek meg egymással Helena birtokáért, de a szerződést csakhamar megszegik. Aeneas és Turnus utolsó harczának leírásába is sok oly vonást vegyített a költő, a mi Achilles és Hector párbajára emlékeztet. De az Aeneis első felében is van több oly részlet, a mi az Ilias hatására vall; így, hogy többet ne említsünk, azt az eszmét is, hogy Aeneas a meghalt Anchises tiszteletére versenyeket rendez az ötödik énekben, az Iliasból merítette Vergilius, a hol Achilles rendez játékokat Patroclus emlékére.

De nemcsak műve szerkezetében, nemcsak az egyes epikus motívumokban és epizódokban igyekezett Vergilius a Homér nyomán járni, hanem az Aeneis egész külső formáját is az ő mintájára szabta. Bőven kiaknázta a költők atyjának mesés gazdagságú szókincsét és állandó jelzőinek, plasztikus képeinek, stereotyp kifejezéseinek jelentékeny részét páratlan ügyességgel ültette át latin nyelvre, sőt a nagy terjedelmű epikus hasonlatokat is akárhányszor Homértól vette át. Előre lemondott hát arról, hogy a formában önálló legyen, mert ő is osztozott a régiek közmeggyőződésében, hogy Homér örök időre érvényesen állapította meg a nagy éposz külső alakját, de azután egész törekvését arra fordította, hogy az idegen formába mindenütt

római-nemzeti tartalmat öntsön. Mennyire sikerült ez neki, azt a következő fejezetekben fogjuk kimutatni.

A későbbi görög költők közül felhasználta még a Homér utódait, az úgynevezett cyclicusokat, a második énekben, a hol Trója pusztulását tárgyalja, a miről két cyclicus éposz is szólt, a *Kis Ilias* és a *Trója veszedelme*. Az is valószínű, hogy Camilla alakját szintén egy cyclicus költő, Arctinus, példájára alkotta meg, mert ez az író volt az, a ki *Aethiopsis*-ában Penthesileát, a trójai háborúban résztvett hőslelkű amazont, megénekelte. Az alexandriai költők közül csak az egy Apollonius Rhodius hatott rá a negyedik énekben, a hol a Didó és Aeneas szerelmes történetében néhány oly vonást találunk, a mely emlékeztet a Jason és Medea szerelmének az *Argonauticá*-ban olvasható leírására.

A régibb római költők közül Naevius és Ennius hatottak rá legjobban. Az előbbitől vett át két motívumot az első énekben, nevezetesen a Juppiter és Venus beszélgetését és Aeneasnak azt a vigasztaló beszédét, melyet hajótörött társaihoz intéz. Ugyancsak Naevius volt az, a ki Didót és Aeneast először hozta össze egymással és a karthagóiak s a rómaiak kölcsönös gyűlöletének okát is a szeretők meghasonlásából magyarázta. Enniusnak főleg a nyelvét tanulmányozta nagy szeretettel és leginkább tőle kölcsönözte stílusának ódon színezetét. Lucretiusra az Aeneisben is számos hely emlékeztet, itt-ott a Catullus, az ataxi Terentius Varro és Varius hatása mutatkozik, sőt nem restelt tanulni még az olyan kisebb rendű epikusoktól sem, a milyenek Furius és Hostius valának. Úgy tett ő is, mint később Shakspeare és Molière :

minden lelki furdalás nélkül szemelte ki a gyöngyöket a kezdetleges, elavult irodalom szemétje közül és klasszikus keretbe foglalta.

Lássuk már most, mikép alkotta meg Vergilius a monda rendezetlen anyagából a homerikus formák segítségével az époszt. Ő volt az első, a ki Aeneast tette egy nagyobb terjedelmű elbeszélés hőségévé, mert ezt az alakot mindaddig csak epizódszerűen szerepeltették a görög és római költők, s így egészen az ő érdeme, hogy az Aeneisnek szigorúan egységes szerkezetet tudott adni, a mi a költemény legfőbb jelességei közé tartozik. Nem krónikaszerű elbeszélést írt, mint Ennius és követői, a kik évszázadok történetét szorították bele époszaik keretébe s mit sem törődtek a cselekvény belső egységével, arra sem törekedett, a mire a Heracleisek és Theseisek szerzői, hogy egy hős élete folyását beszélje el születésétől haláláig, mert nagyon jól tudta, hogy sem a történetírás nyers anyaga, sem az egyes ember teljes életrajza nem alkot oly kerek egészet, hogy összefüggő költői mű tárgya lehessen, hanem a mondából csak annyit dolgozott fel, a mennyi egy bensőleg egységes cselekvény megalkotásához szükséges volt. Aeneas feladata az, hogy Trója lángjai közül kimentse a város védő isteneit és számukra Itáliában új székhelyet alapítson, mert a végzet határozata szerint nagy jövő vár ott a legyőzött trójaiak utódaira. A hős tehát csak akkor lép ki a cselekvés színterére, a mikor nagy hivatását megkezdi, Trója pusztulásakor, s ez az éposz kiinduló pontja, mikor pedig az utolsó akadály is elhárul, a mely a hőst a végzet akaratának teljesítésében gátolta, vagyis, mikor Aeneas Turnust megöli, befejeződik az egész elbeszélés. Az olvasó érdeklődése

kezdettről fogva a főczél felé irányul, a mely mindvégig annyira előtérbe van állítva, hogy egy perczre sem téveszthetjük el szem elől. Ha elismerjük azt, hogy a benső egység minden műalkotás lelke, csak dicsérettel adózhatunk a szerzőnek, hogy a költői szerkezet e legfőbb kellékét, a melynek nagyobb terjedelmű munkában nem oly könnyű mindenütt érvényt szerezni, oly szigorúan megőrizte.

A szerkezet tagozódása a tizenkét könyvben a legpontosabb részarányosságot tünteti fel. Az egész elbeszélés két félre oszlik: az első hat ének Aeneas bolyongásairól szól egészen addig, a míg a vándorlás célját, Latium partjait el nem éri, az utolsó hat ének a Latiumban vívott harczokat írja le a döntő párbajig, a mely Turnus halálával végződik. Továbbá mind a két fél felosztható két-két egyenlő részre, a mennyiben az első, a második és a harmadik ének azokat az eseményeket adja elő, a melyek Trója pusztulásától fogva a végzetes viharig s a karthagói parton való kikötésig történtek, a hol a cselekvényben bizonyos szünet áll be, a negyedik, ötödik és hatodik ének pedig a karthagói és siciliai tartózkodást meg az alvilági utat írja le s a hőst előkészíti magasztos hivatása teljesítésére, miután kiállotta a szerelem tűzpróbáját s biztató jóslatot nyert a jövőre; épígy a második részben szorosán összetartozik a hetedik, nyolczadik és kilencedik ének, a melyekben Aeneas szövetségeseket gyűjt Turnus ellen s előkészületeket tesz a döntő harczokra, a nélkül, hogy személyesen venne részt az első összeütközésekben, végre a tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik énekben a szövetségesek élén maga is megjelenik a harctéren, leveri a latinokat, párbajra kényszeríti Turnust s az előleges szer-

zódés értelmében elnyeri Lavinia kezét és helyet kap Latiumban új város alapítására.

A hősköltemény első negyedének különös érdekességet kölcsönöz az a, Homértól ellesett, epikai fogás, hogy a költő az első énekben, a hol azt a tengeri vihart írja le, a mely Aeneast és társait Libya partjaira vetette, a dolgok kellő közepébe (in medias res) viszi az olvasót s az előzményeket a második és a harmadik énekben magával a hőssel beszélteti el. Innen kezdve azután időrendben halad az elbeszélés.

Az epizódok is mindenütt szépen függenek össze a főcselekménynyel s az olvasó figyelmét sohasem vonják el a tulajdonképeni tárgytól. Az első énekben Venus és Juppiter beszélgetése arra szolgál, hogy egy pillantást vessünk a jövőbe s lássuk, mily nagy hivatás teljesítésére szemelte ki a hőst a végzet; epizódnak tekinthető, (a mint már említettük), a Didó szerelméről szóló egész negyedik ének is, de végeredményében ez is csak a hős jellemzésére szolgál, a ki le tud mondani a szerelemről, az egyéni boldogság e leghatalmasabb eszközéről is, hogy teljesítse a végzettől reá ruházott feladatot: Aeneas legsúlyosabb megpróbáltatása ez, mely méltóvá teszi őt a legnagyobb hivatásra. Az ötödik énekben a versenyjátékok leírásában alkalmat vesz magának a költő arra, hogy megismertesse az olvasót az Aeneas kíséretében levő trójaiak főbbjeivel, a kikről addig alig hallottunk valamit, a Turnus hadainak előszámlálása pedig a hetedik énekben arra való, hogy halljunk egyet-mást Italia néptörzseiről s azokról a vezérekről, a kik Aeneasszal fognak szemben állani a bekövetkezendő harcokban. A nyolczadik énekben a Cacus-epizód és Pallanteum leírása kapcsán megismerkedünk azokkal

a helyekkel, a hol később Róma, a világ ura, fog állani, a híres pajzsleírás pedig feltünteteti Aeneas népének, a rómaiaknak, egész jövőjét. A kilenczedik énekben Nisus és Euryalus, a hazafias önfeláldozás mintaképei, a nagy jövőre hivatott trójai ősök erényeit helyezik fényes világításba, a mire az öreg Aletes szavai is utalnak:

Isteneink, kiktől függ Trója jövője, ti mégse
Hagyjátok, látom, végképen elesni e népet,
Kik neki ily fiakat s ily bátor szívet adátok.¹

A tizedik énekben az Aeneasszal szövetkezett seregek előszámlálása szintén nem hiába való, mert itt mutatkoznak be az olvasónak azok az etruszk főemberek, a kik a későbbi harczokban Turnusszal szemben állanak. Nincs tehát az Aeneisnek egy oly részlete sem, mely a főcselekményt vagy a főhőst elhomályosítaná s még a jövőbe vetett pillantások is oly ügyesen vannak az elbeszélés keretébe illesztve, hogy minden erőszakolás nélkül, szinte észrevétlenül jut az olvasó a mondavilágból a római történet világába, Aeneastól Augustusig.

A mi a jellemfestést illeti, első sorban Aeneasszal, a főhőssel kellene itt bővebben foglalkoznunk. De éppen az ő jelleme, a mely annyira eltér az epikus hősöknek Homér óta megszokott jellemétől, nem érthető meg az egész mű célzatának ismerete nélkül;

¹ IX. 247—250:

Di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos iuvenum et tam certa tulistis
Pectora.

róla tehát később, a tizennyolczadik fejezetben; fogunk szólni, a hol majd az Aeneis vallásos jellegét fejtegetjük. Egyelőre csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy költőnk Aeneasban az ő s római jellem fő vonásait akarta megörökíteni s ezért nem szabhatta őt a homérikus hősök mintájára, azért kellett az ő jellemzésében az istenfélelem, a jámborság s az önmegtagadás erényeit jobban kiemelnie a harcziasnágnál s a vitézségnél. De nemcsak az éposz nemzeties célzata, hanem a költő humanus érzelmei sem engedték meg, hogy Aeneasból egy új Achillest csináljon s így az ő hőse az Ilias és az Odyssea hőseitől még abban is különbözik, hogy a legszörnyűbb harcz hevében sem lesz kegyetlenné. A Homér primitív emberei nem ismernek mértéket a gyűlölet s a bosszú érzéseiben, olykor valóságos kannibáli kifejezésekkel támadnak egymásra s féktelen dühöket még az ellenfél halála sem csillapíthatja le. Mennyire különbözik ezektől a Vergilius Aeneasa, a ki minden áron kimélni szeretné az apja védelmére siető fiatal Lausust, mert meghatja őt a fiúi szeretet ily szép nyilvánulása, és, a mikor mégis kénytelen megölni a meggondolatlan támadót, megsajnálja a jobb sorsra érdemes ifjat s holttestét maga emeli föl a porból. Végül még legnagyobb ellenségének, Turnusnak is megkegyelmezne, ha eszébe nem jutna a szerencsétlen Pallas halála, a kit Turnus ölt meg s a kit neki kell megbosszulnia. Nem leli ő kedvét az öldöklésben s az ellenséggel szemben is mindig nagylelkű. Ezt a szép vonást, a minőre nincs példa a régi époszok hősei közt, a maga lelkéből vitte át Aeneas jellemébe a költő s ezzel csak rokonszenvesebbé, a környezetből kimagaslóbbá tette előttünk a főhős alakját. Megható az a fiúi tisztelet s

az az önfeláldozó szeretet is, melyet az öreg Anchises iránt érez, a ki mellette a bölcs tanácsadó s az istenektől megihletett jó szerepét viszi, de ezekkel a vonásokkal már maga a monda ruházta fel őt.

Aeneas társai közt, sajnos, egy sem akadt, a ki érdeklődésünket magára tudná vonni. Azok a trójai hősök, a kik Laviniumot megalapítani segítettek, az eposzban pusztá nevek maradnak, halvány, szín és élet nélkül való alakok. Ez az Aeneis egyik legnagyobb fogyatkozása, a mely világosan mutatja, mennyire nem mérközhetett Vergilius jellemző képesség tekintetében Homérrel, a ki Iliasában úgy a görög, mint a trójai részen a töről metszett, húsból és vérből való alakok egész sokaságát mutatja be, míg az Aeneis második felében, a hol harczra kerül a sor, az egy Aeneason kívül csak az italiai hősök közt találunk néhány sikerülten jellemzett alakot. Éppen a győztes fél tehát az, a mely jelentéktelenebbnek tűnik föl előttünk. Ezt a hibát legfőlebb azzal menthetjük, hogy a monda úgyszólván semmiféle adattal sem támogatta a költőt az Aeneas környezetének jellemzésében. Itt mindent a saját képzelő erejéből kellett volna merítenie s ez nem volt elegendő ahhoz, hogy egészen új, eredeti jellemeket teremtsen.

Mint epizód-alakok, Nisus és Euryalus említhetők, az önfeláldozó barátság mintaképei, kiknek szomorú sorsát a kilenczedik ének egy gyönyörű részlete örökíti meg. Euryalus semmiféle veszedelemben sem akarja barátját magára hagyni s ezért kíséri Nisust, a ki egyedül szeretne az ellenséges táboron átlopózni, a veszélyes útra, Nisus pedig, a mikor már szerencsésen megmenekülhetne, önként rohan vesztébe, hogy barátja halálát megboszúlja. Megható a fiatal Euryalus-

nak anyjához való szeretete is. Anyja tudta nélkül indul el a táborból, hogy a félelemtől megkimélje, s Ascaniustól, a ki előre fényes jutalmat ígér neki, csak azt a kegyet kéri, hogy halála után viselje gondját támasz nélkül maradó öreg szülejének.

Az italiai vitézek közül Turnus, az éposz második hőse, az Aeneis Hectora, tűnik ki leginkább. Fiatal, szép és bátor dalia, a ki semmi veszélytől sem riad vissza, csüggedést nem ismer, a legvakmerőbb tettekre vállalkozik, mert meggyőződése szerint igaz ügyért, hazájáért és menyasszonyáért harczol. Nem akarja elhinni, hogy a végzet Aeneas mellett van s a magasabb hatalmak ellen folytatott tragikus harczában oly férfias erővel állja meg helyét, hogy méltán megérdemli részvétünket. Csak akkor törik meg, mikor az Aeneasszal vívott párbajban erejét fogyni érzi és feje fölé száll a halál madara: de még ekkor is oda kiáltja ellenfelének, hogy nem tőle fél, hanem az ellenséges istenektől. Mellette a trójaiakkal vívott harczokban Mezentius tűnik ki legjobban, kinek alakját néhány erős vonással ügyesen rajzolta meg a költő. Gőgös és elbizakodott ember, a ki mit sem törődik az istenekkel, kegyetlen zsarnok, a kitől saját népe is irtózik, a harczban vérszomjas és vadul bátor; zordonságát csak az az emberies vonás enyhíti, hogy gyöngéd szeretettel ragaszkodik derék fiához, Lausushoz, és nem akarja túlélni halálát. Az öreg Latinus szelid lelkű, bizalomra hajló és békeszerető ember, a ki mindenkép szeretné megakadályozni a vérontást, de sokkal erélytelenebb, hogy sem fékezni tudná Turnustól felbőszített népe dühét. Személyesen soha sem vesz részt a harczban s e bölcs előrelátásával megakadályozza azt, hogy a latinok és a trójaiak ösz-

szeütközése a végletekig menjen. Így sikerül nyitva tartania a kibékülés útját a két nép között, mikor Lavinia kezét a vezérek párbajától teszi függővé. A békés pártot a latinok közt rajta kívül még Drances is képviseli, a ki nem a kard, hanem a szó embere s a tizenegyedik énekben Turnust, minden baj okát, oly ravaszul kieszelt beszéddel s oly sebző malicziával támadja meg, hogy méltán állitható Homér hírhedt Thersitese mellé, mint a ki sárba tudja rántani a legtisztább hősi erényt is.

Az Aeneasszal szövetkezett italiaiak közt főleg Evander, Pallanteumnak görög eredetű királya, ragadja meg figyelmünket. Az ősi egyszerűség mintaképe ő, a ki alacsony, kis házban tartja királyi székét s Aeneast is a gazdagság megvetésére inti. Idyllikus nyugalomban tölti életét népe körében, reggel a madarak dalára ébred s útjaiban csak két hű kutyája kíséri. Nyílt szívű, becsületes lelkű, szerény ember, a ki irigység nélkül hajlik meg Aeneas nagysága előtt s nem habozik rábizni legdrágább kincsét, egyetlen fiát, Pallast. A legszebb reményekre jogosító gyermekifjú ez, a ki ünnepnek tekintí azt a napot, a mikor Aeneas oldalán megvívhatja első csatáját, a melyben áldozatul is esik fiatal hevének, midőn magával Turnusszal merészkedik szembe szállani. Méltó párja az ellenséges táborban a fiatal Lausus, a Mezentius fia, a ki éppen fiúi szeretetének esik áldozatul, midőn apja védelmében Aeneast támadja meg.

A nőalakok közt az elsőség Didót illeti meg, a kiről ama fejtegetések után, a melyeket a negyedik ének ismertetéséhez fűztünk, e helyt nincs mit szólnunk többé. Creusa, Aeneas felesége, a hű nő és anya mintaképe, a ki, midőn az isteni hatalom Aene-

astól elválasztja, maga vigasztalja meg őt kétségbeesetten kereső férjét a reá váró nagy jövővel s csak arra kéri, hogy szeresse közös gyermeküket, a kis Ascaniust. Homértól kölcsönözte a költő a harmadik énekben a nemes Andromache bánatos alakját, a ki új férje, Helenus, oldalán sem feledheti Hectort s a mikor Aeneas fiát meglátja, könnyekben tör ki, mert saját elvesztett gyermeke, Astyanax, jut eszébe, a ki áldozatul esett a Tróját elpusztító ellenség dühének. Vonzó és érdekes alak Camilla, a hősnő, a Turnus férfiasszívű szövetségese, a görög epikusokból ismert amazon, Penthesilea, méltó párja, a ki már-már képtessé teszi az Aeneas győzelmét s a kit csak csellel lehet elejteni. Erélyes és szenvedélyes nő Amata, a Latinus felesége, a ki minden eszközt felhasznál arra, hogy leányát a gyűlölt idegentől, Aeneastól, megmentse, és, mikor minden törekvése hiábavalónak bizonyul, saját kezével vet véget életének, csak hogy túl ne élje a legyőzetés szégyenét. Laviniáról, a ki pedig a harcz legfőbb oka, mindössze egy szép hasonlatot olvasunk a tizenkettedik énekben, ott, a hol anyja le akarja beszélni Turnust arról, hogy Aeneasszal párbajt vívjon:

Anyjának keserű panaszára Lavinia búsán
 Sirva fakad, forró kebelében fellobog a tűz,
 Szűzi szeméremnek pirjával özönli el arczát;
 Mintha biborcsiga-vér cseppenne az indus ivorra,
 Vagy, ha pirosuló rózsa vegyül a fehér liliummal,
 Oly színben ragyogott a leánynak szűzies arcza.¹

¹ Aen. XII. 64—69:

Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
 Flagrantes perfusa genas, cui plurimus ignem
 Subiecit rubor et calefacta per ossa cucurrit.

Különben egészen a háttérben marad s csak annyit sejthetünk, hogy ő is viszonzozza Turnus szerelmét. Ez is nagy fogyatkozása a műnek, mert bizonyára sokkal érdekesebbé tette volna a mesét az, ha Laviniának is jutott volna némi szerep a miatta támadt összeütközésben. A költő mulasztását legfőlebb avval mentegethetjük, hogy a monda e részben sem szolgált neki oly alappal, a melyre tovább építhetett volna.

A régi éposz elengedhetetlen kellékei közé tartozott az isteni beavatkozás, az úgynevezett *machina* is. Nagyon természetes tehát, hogy Vergilius is nagy szerepet ad az események intézésében az isteneknek, a kik az Aeneisben, épügy mint az Iliasban, két pártra oszlanak s részint segítik, részint üldözik a trójaiakat. De nem elégedhetett meg azzal, hogy egyszerűen lemásolja a Homér Olympusát, hanem, mint komoly erkölcsi felfogású ember, azon volt, hogy a néphit isteneit megszabadítsa attól az erkölcsi salaktól, a melyet a görög költői mythologia kent rájuk. Ő ugyan, mint philosophus, nem hitt a hagyományos vallásban, de osztozott Augustusszal abban a meggyőződésben, hogy a néptől jámbor hitét elrabolni nem szabad, mert ez az egyetlen eszköz, a mely erkölcseinek nemesítésére felhasználható s éppen ez a meggyőződése magyarázza meg azt, hogy époszában a népies hitnek tisztultabb és nemesebb formát igyekezett adni, mint a minőt Homér époszaiban találunk. Juno, a Homér házsártos és összeférhetetlen természetű istennője, a ki Jupitert egyre üldözi kicsinyes

Indum sanguineo veluti violaverit ostro
 Si quis ebur aut mixta rubent ubi lilia multa
 Alba rosa, talis virgo dabat ore colores.

féltékenységgel, Vergiliusnál valódi égi királyné, a kit komoly okok birnak rá arra, hogy Aeneast üldözzé, s a ki sohasem vetkőzik ki isteni fenségéből. Karthago védő istensége ő és hatalmának s tekintélyének kisebbitését látja abban, hogy Aeneas itáliai utódai, a rómaiak, éppen ezt a várost fogják egykor végveszélylyel fenyegetni. Ezért igyekszik mindenképen meggátolni a trójaiaknak Italiában való megtelepedését s a harczczal csak akkor hagy fel, a mikor Juppiter, a mint a tizenkettedik énekben olvasuk, módot talál arra, hogy becsülettel és méltóságának csorbitása nélkül vonulhasson vissza. Venus, Homérnál a szerelemnek szépséges és könnyelmű istennője, a ki Mars istennel annyiszor megcsalja törvényes férjét, a sánta Vulcanust, Vergiliusnál mint a fia sorsát szívéen viselő, szerető és aggódó anya szerepel, a ki Aeneast soha sem hagyja oltalom nélkül veszedelmes útján és meghiúsítja Juno cselvetéseit. A szerelmi csábítás bűbajos eszközeit csak egyszer, és akkor is férjével, Vulcanusszal szemben alkalmazza, a mikor arra akarja rávenni az istenek kovácsát, hogy készítsen fegyvereket Aeneas számára, a mint a nyolczadik énekben láttuk. Juppiter, a kiről Homér oly sok szerelmi kalandot beszél el s a kit Junóval szemben olykor valóságos papucshősnek tüntet föl, az Aeneisben mindig megőrzi azt a fenséges méltóságot, a mely őt mint az istenek királyát megilleti. Ő az egyedüli az istenek közt, a ki ismeri a végzet megmásíthatatlan határozatát s gondoskodik arról, hogy ne vétsenek ellene az égiek sem. Pártatlanul áll a küzdő felek fölött, de, mikor a döntés órája üt, közbelép és érvényt szerez a végzet akaratának. Ő oldja meg az Aeneis csomóját a tizenkettedik énekben,

mikor Junót kiengeszteli s minden isteni beavatkozást megtilt az Aeneas és Turnus párbajánál.

Tulajdonkép csak ez a három isten, Juppiter, Juno és Venus, van nagyobb befolyással az események fejlődésére, míg az ég többi lakói csak alkalmilag szerepelnek egy-egy epizódban. Hogy Apollót a kilencedik énekben mint a fiatal Ascanius védőjét tünteti fel a költő, bizonyára csak annak tulajdonítható, hogy Augustus éppen ezt az istenséget választotta a maga és háza védőjének. A kisebb rendű istenek közül Alecto, a furia, tűnik ki, a ki a hetedik énekben összeütközést támaszt a trójaiak és a latinok közt. Szörnyű alakját, mely a nép képzeletében nagy szerepet játszott, úgy látszik, Vergilius írta le először a műköltők közül. De legeredetibb alkotása e téren a Fama (Hír) megszemélyesítése a negyedik énekben:

Fama befutja legott nagy városait Libyának;
Oly vész ez, melynél sebesebb nincs semmi a földön,
Mozgással gyarapul s erejét szaporítja futása;
Mig kicsi, félve lapul, de utóbb felnő a magasba,
Lábai a földön, feje rejtve a menny borujában.
Mondják, hogy! huga ő Coeusnak s Enceladusnak,¹
Kit boszuságában, felbőszítettve az égtől,
Gyors lábbal s repeső szárnyakkal a Föld legutóbb
[szült.

Rémséges nagy szörny, melynek hány tolla a testén,
Annyi fején a vizsgaszemis — csaknem hihetetlen —
Annyi a nyelv, a csacska ajak s folyvást hegyezett fül.
A föld és menny közt szállong éjente csikorgó

¹ A Föld (Gaea) fiai, az istenek ellen fellázadt Gigasok közül valók.

Szárnyaival s édes szenderre szemét sose hunyja;
 Nap közben tornyok csúcsán, házak tetején ül,
 Őr módjára vigyáz s rémiti szavával a várost;
 Költöttet s gonoszát terjeszt egyaránt az igazzal.¹

A mi az Aeneis *nyelvét* illeti, mondtuk már, hogy költőnk a római epikus stílust egészen a Homérmintájára igyekezett megalkotni s az ismétlődő stereotyp kifejezéseket, az állandó jelzőket s a terjedelmes, olykor egész kis leírássá kerekedő hasonlatokat nagy részt tőle vette át. De egyéniségét e szándékos és tudatos utánzás daczára sem tudta megtagadni és stílusa minden külső hasonlóság mellett is egészen más hatást tesz reánk, mint a Homéré. Ez onnan van, mert a Homér előadása még a legviharosabb jelenetek s a legféktelenebb szenvedélyek leírásánál is mindig nyugodt és objektív: a költő a saját érzelmeit sohasem vegyíti bele az elbeszélésbe s egyéb czélja nincs,

¹ Aen. IV. 173—188:

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
 Fama, malum qua non aliud velocius ullum:
 Mobilitate viget viresque acquirit eundo,
 Parva metu primo, mox sese attollit in auras
 Ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
 Illam Terra parens ira irritata deorum
 Extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
 Progenuit pedibus celerem et pernicipibus alis,
 Monstrum horrendum, ingens; cui quot sunt corpore plumae,
 Tot vigiles oculi; subter, mirabile dictu,
 Tot linguae; totidem ora sonant, tot subrigit aures.
 Nocte volat caeli medio terraeque per umbram
 Stridens nec dulci declinat lumina somno;
 Luce sedet custos aut summi culmine tecti
 Turribus aut altis et magnas territat urbes,
 Tam ficti pravique tenax quam nuntia veri.

mint, hogy mindig hű, részletes és erősen kidomborító képét adja a valóságnak; ellenben a Vergilius stílusa meleg és pathetikus, mert a költő maga is belesodortatja magát az események árába s mintegy osztozik hősei bűjában és örömében. Sőt mondhatjuk, hogy művének leghatásosabb részei éppen azok, a hol egészen elfeledkezik az epikus tárgyilagosságról s nyíltan fejezi ki érzelmeit. Ilyenek a jövőbe vetett pillantásai, a mikor minden során megérik a római ember büszke öröme, melylyel népe nagyságát szemléli; ilyen a Trója pusztulásának leírása és a Didó szerelmi tragédiájának elbeszélése, melyek olvasásánál éppen az a meleg részvét indít meg bennünket, melyet a költő a méltatlanul szenvedők iránt érez; ilyen a Nisus és Euryalus epizódja, a hol lelkes szavakkal magasztalja a két hős hazafias erényeit és önfeláldozó barátságát, vagy a Pallas halálának és temetésének leírása, midőn oly meghatóan siratja el a korán elesett ifjú leventét. Ezt a nagy különbséget a Homér és a Vergilius nyelve közt régen észrevették a kritikusok s éppen ez volt egyik oka annak, hogy a tizenhetedik és a tizennyolczadik században legnagyobb részük többre becsülte a római költőt a görögnél. Ezek az emberek, a kiknek a népies költészet becséről halvány sejtelmök sem volt s nem tudták még élvezni a naiv éposz sajátos szépségeit, Vergiliushoz képest hidegnek, fárasztónak, sőt unalmasnak találták Homért, a mivel világos bizonyosságát adták annak, hogy csak a pathetikus stílus tudott a szívékhöz férközni.

Az Aeneis nyelvének legfőbb szépségei közé tartozik a művészies *archaismus* is. A költő azon volt, hogy művének a mesés őskorból vett tárgyhoz illő

ódon színezetet adjon s e célból nagy szeretettel és buzgalommal tanulmányozta át a régibb római epikusokat. Tőlük kölcsönözte azt a sok avult szót és szólásmódot melyekkel az Aeneis minden könyve tele van s nem restelte fölleveníteni még az alliteratiót sem, a melyet a régi költők egyenesen a latin népdalokból vettek át, de a későbbi, szigorúan hellenizáló irány hívei teljesen kiküszöbölték, mint a finomabb, görögös költői művészettel össze nem férő barbár fogást. Vergilius azonban, a milyen nagy nyelvművész volt, össze tudta egyeztetni az új nyelvet a régiséggel s ily módon valami ősrómai komolyságot és méltóságot lehelt bele az Aeneisbe s nemcsak a tartalomban, hanem a külső formában is nemzeties jelleget adott époszának. Olyanformán járt el ő is, mint a mi Aranyunk a *Toldi*-ban és a *Buda halálá*-ban: az volt neki Naevius és Ennius, a mi Aranyunk Ilosvai és Tinódi. Mind a ketten megmutatták, mennyi szépséget merithet a legfejlettebb irodalmi nyelv is a primitív régiségből s hogy igazi nagy költő sohasem szakíthat teljesen a nemzeti nyelv multjának tiszteletre méltó hagyományaival.

Sokat dicsérték a régiek azokat a kis *szónoki beszédeket*, melyeket a költő itt-ott a főbb szereplők szájába ád. Űgyesen értékesítette ezekben rhetorikai tanulmányait, melyekkel ifjúkorában mint leendő ügyvéd tüzetesen foglalkozott, s ékesszólása annyira megtetszett a szép beszédekért rajongó rómaiaknak, hogy egészen komolyan hasonlítgatták össze a Ciceróéval. A rhetorika későbbi tanítói követendő mintaképül állították őt tanítványaik elé és gyakorlatképen az Aeneisből vett szónoki tárgyakat dolgoztattak ki velők. Csakugyan Vergilius volt az első, a ki a szónokias elem-

nek nagyobb tért engedett az époszban, a nélkül azonban, hogy a költői pathost rhetorikai dagályossággá fajulni engedte volna. Példája mégis káros hatással volt az utódokra a római irodalom ezüstkorában, mert az ő ügyetlen utánzói voltak azok, a kik az époszt az igaz költőiség rovására nagyhangú és üres rhetorikával tömték meg s kontármódra zavarták össze a szónoki és a poétai nyelvet, a melyeket a régiek finom stilusérzéke mindaddig szigorúan elkülönítve tartott egymástól.

A mi végre az Aeneis verselését illeti, bátran mondhatjuk, hogy a latin hexameter-alkotás művésze benne érte el tetőpontját. Könnyen folyó, hibátlan rhythmusú, pompás hangzású versek ezek, a melyek a dactylusok és spondeusok gondosan kiszámított váltakozásával művésziiesen alkalmazkodnak a tartalom minden árnyalatához s éppen azért sohasem lesznek egyhanguakká. Hatásosan, de mindig kellő mértéket tartva, használja bennök a költő a hangfestés különböző nemeit is, úgy, hogy olykor szinte kihallatszik belőlök a vihar zúgása, a paripák dobogása, a csata zaja, a fegyverek csörgése. Az Aeneis verseit ismerték el a régiek a hősi hexameter példaképeinek, ezeket utánozták az összes későbbi epikusok. Nem hiába tanult rajtok a magyar időmértékes verselés legnagyobb mestere, halhatatlan emlékü Vörösmartynk is, a kinek gyönyörűen hangzó hexameteireit bátran állíthatjuk a Vergiliuséi mellé.

De minden elismerés mellett is, a melylyel az Aeneis méltatásánál költőnknek adózunk, be kell valanunk, hogy a nagy munkának nem mindenik része egyforma értékű. A szelid lelkű, gyöngéd érzésű Vergilius éppen az ő sajátságos, egyéni tulajdonságainál

fogva sokkal hivatottabb volt egy Odyssea, mint egy Ilias megírására s ez az oka az Aeneis ama sarkalatos hibájának, hogy második fele az első féllel szemben feltűnő hanyatlást mutat. A mű legszebb részei: Trója pusztulásának elbeszélése a második énekben, Didó tragédiája a negyedikben, az alvilág leírása a hatodikban, míg az utolsó hat éneknek egy oly részlete sincs, a mely ezek mellé volna állítható s így a mű vége felé nem hogy fokozódnék, hanem inkább ellankad az olvasó érdeklődése. Látszik, hogy a költő nincs elemében, mihelyt harczokat, öldöklést, vitézi tetteket kell leírnia, mert már természeténél fogva az emberiesebb, szelid és gyöngéd érzések költője, a ki ezeken kívül még csak a római hazafiságnak tud megkapó hangot adni lantján. Innen van, hogy Aeneasa sokkal jobban megragadja figyelmünket, míg az első hat énekben a hazája vesztét sirató bújdosó, a szerető apa és kegyeletes fiú szerepében áll előttünk, mint, mikor a hetedik énektől kezdve a harczok élére áll s egy Achilles vagy Hector módjára dicsekedni és hősködni kezd; innen van, hogy a költő mindenütt, a hol a római nép jövő nagyágáról, a legyőzöttek szenvedéseiről, a szerelemről, a gyászról és fájdalomról szól, szívünkhöz tud férközni, de már a csaták leírásában, az öldöklések, a hőstettek elbeszélésében, tehát az utolsó hat énekben, akárhányszor erőtlenné, fárasztóvá, sőt unalmassá lesz előadása. Ebből tűnik ki legjobban, mennyivel egyoldalúbb, mennyivel szegényebb volt az ő tehetsége a Homérénál, a ki oly bámulatosan hű tükre tudott lenni az egész heroikus világnak.

Mégis nagyon igazságtalanok volnánk iránta, ha megítélésében nem ismernénk más szempontot a Ho-

mérral való összehasonlításnál. Hiszen ő nem volt, nem is lehetett az a naiv költő, a ki a mondákba gyermekes hittel merül belé s azokat minden mellékes cél nélkül híven beszéli el; ő nemzeties mű-époszt akart teremteni s ehhez képest a mondát tudatosan igyekezett átalakítani. Meg sem érthetjük őt, ha nem ismerjük azt a célzatot, mely egész munkájában vezérelte. Éppen ezt akarjuk tehát a következő fejezetekben megvilágosítani azzal a részletességgel, a melyet a tárgy fontossága megkövetelni látszik.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Az Aeneis czélzata.

A mi a külső formát illeti, mint a megelőző fejezetben előadtuk, az Aeneis nem oly önálló alkotás, mint a Georgica. Amaz óriási hatás alól, melyet Homér az egész ókori költészetre tett, az epikusok vonhatták ki magukat legkevésbbé. A formák, melyeket a költők atyja az éposz számára megteremtett, az epikusok előtt sérthetetlenek valának s nem ismertek magasabb czélt a mester minél hívebb utánzásánál. Így Vergilius is lelkiismeretesen utánozta az Ilias és az Odyssea nyelvét, képeit, állandó jelzőit, leírásait és hasonlatait. Ez a nagy külső hasonlóság azonban csaknem végzetessé vált rá nézve; mert a kritikusokat ez vezette félre, s ezért nem ismertek hosszú időn át más zsinórmértéket az Aeneis megítélésében, mint a Homérral való összehasonlítást. Hamar megindult a nagy vita Vergilius vagy Homér elsőbbsége fölött s folyt századokon keresztül mindkét részről.

Így a mult században, különösen a francziáknál, egész kis irodalom keletkezett annak bebizonyítására, hogy Vergilius mint epikus felülmulja Homért. Felvették egyenként az Aeneis és az Ilias alapeszméjét,

a cselekvény nagyszerűségét, a meseszövést, a jellemfestést, a stilust és végül nem késtek kimondani, hogy a latin költő minden tekintetben nagyobb és művészbibb a görögnél. Az e fajta értekezések kései visszhangja s egyik legtanulságosabb példája irodalmunkban Péczely József, a különben derék tudós czikke,¹ a ki követve a neki mintául szolgáló francia írók példáját, Vergilius munkájából poétikai kaptafát készít az éposz számára s minthogy az Iliast erre ráhúzni minden erőlködése daczára sem sikerül, bátran pálczát tör a költők atyja fölött.

Meg vagyok győződve, hogy korunk kritikusi nem képesek az ily összehasonlításokat szánó mosoly nélkül olvasni. Távol attól, hogy a XVIII. század ízlésének irányát helyeselném, gyakran kételkedem abban, vajjon van-e joguk bírálóinknak lenézni elődeik eljárását mindaddig, mig maguk éppen az Aeneis megítélésénél egy túlzóvá és erőszakossá lett szellemi reakció hatása alatt állanak. Tudjuk, hogy mióta Lessing a francia poétika merev szabályai ellen annyi sikerrel csatázott, s mióta, nemsokára ez áldásos eredményű harc után, a népköltészetet felfedezték, az ízlés változtatával divattá lett a Lessing által valósággal bálványozott Homér-féle éposz s egyáltalán az úgynevezett népköltemények túlbuzgó méltánylása, később kizárólagos magasztalása a tisztán műköltői termékek rovására. Másrészt, mióta a bámulatos sikereket ért történelmi kritika a régi római hagyományok beható elemzésével bebizonyítá, hogy az Aeneas-mondát mily későn és mily rosszul gondolták ki s hozták a római néppel kapcsolatba, sokan gyanus szemmel kezdték

¹ A Kisfaludy-Társaság Évlapjai VI. kötetében.

nézni azt a költeményt, mely nemzeti éposz nevére tart számot s ezen az idegen eredetű mondán alapul. S ha még ezenkívül valaki, mint a lángeszű Niebuhr is, egy elveszett ősrégi, az Iliasszal vagy a Nibelungenlieddel versenyző latin népéposzról álmodik, igazán nincs mit csodálkoznunk rajta, ha az Aeneisszel megelégedve nincsen s nem késik kimondani, hogy az olyan anyagot, melyet a népének századokon keresztül nem alakítottak át s nem tettek a nemzet köztulajdonává, lehetetlen volt életre való époszszá dolgozni föl s a költő főképp azért érdemel elnézést a kritikus részéről, mert műve gyengeségének tudatában azt a kortársak éig emelő magasztalása daczára el akarta égetni.¹

Mit tesznek hát korunkban az irodalomtörténetek írói, midőn az Aeneist az Iliasszal összevetik? Rendesen arra az eredményre jutnak, hogy Vergilius művének legfőbb fogyatkozása mindannak hiánya, a mit az Iliasban csodálunk. Bosszankodva kérdik: hol van az Aeneisben a Homér hőseinek tetteire? Az a gondtalan, a végzettel mit sem törődő elmerülés az események árában, mely Achillest és Hectort oly szépen jellemzi szemben a csaknem tehetetlen Aeneasszal? Hol van a hőroszok egyszerű, természetes világának az a tökéletes képe, melynek harmonikus hatását egyetlen oda nem illő vonás sem zavarja? Hol vannak végre az Olympus fényes istenségei? Legalább nem ismerhetni rájuk azokban a ködalakokban, melyeket Vergilius lelkiismeretes, de nem plasztikus tolla fest.

Mindezekre a kérdésekre két újabb kérdéssel bá-

¹ L. Niebuhr: Römische Geschichte, I. 217. l.

torkodom válaszolni: vajjon nevezhető-e az ilyen eljárás egyébnek, mint a XVIII. század lenézett eljárása egyszerű megfordításának vagyis Vergilius erőszakos ráhuzásának a Homér után faragott kaptafára? És vajjon nem volna-e helyesebb a görög és a latin költeményt, mint két különnemű szépségekkel dicsekvő s egy kritikai szempont alá nem eshető époszfaj tökéletességig vitt jellemzőképviselőit egymás mellé állítani?

Hogy erre kielégítő feleletet adhassunk, nem elég vizsgálni és ítélni az úgynevezett tiszta aesthetika szempontjából, mely, ha az irodalomtörténet mély ismerete nem támogatja, leggyakrabban félszeg, sőt egészen szubjektív természetű előfeltételekből való kétes értékű deductiókra vezet. Ha célzt akarunk érni, vizsgálni kell a kort, a midőn, s hogy úgy mondjam, a talajt, a melyen a költemény létrejött; tudnunk kell, minő befolyások alatt állott az író s minő cél vezérelte; ismernünk kell kortársai és legközelebbi utódai ítéletét a mű fölött s egyáltalán a fogadtatást ama közönség részéről, melynek első sorban szánva volt. A mi az Aeneist illeti, azt hiszem, ha sikerül kimutatnunk keletkezése feltételeit, felismernünk czélzatait, ha vissza tudunk helyezkedni a korabeli római ember eszme körébe, előítéleteibe, szellemi szükségeibe, hogy megértsük hatása titkát: e tisztán magyarázó munkásság, melyre vállalkozunk, nagyban meg fogja könnyíteni a bíráló aesthetikus feladatát s a végleges ítéletet talán az eddigieknél kedvezőbbé teszi.

I.

A régiek, úgy látszik, hamar készen voltak a végleges ítélettel, a mi Homérnak és Vergiliusnak egy-máshoz, valamint kettejüknek a többi epikusokhoz

való viszonyát illeti. Quintilianus a kiváló műbíró, a ki néhány szóval oly találóan tudja jellemezni a főbb latin és görög írókat, mondja az Aeneis költőjéről, hogy az összes, úgy a latin, mint a görög epikusok közt legjobban megközelíti Homért s mint Domitius Afer megjegyzését említi, hogy Homér után a második Vergilius, de sokkal közelebb áll az elsőhöz, mint a harmadikhoz.¹ Megkísértem ezt a megjegyzést, melyet, megvallo, úgy tekintek, mint az utolsó szót az egész kérdésben, röviden igazolni.

Homér meghatározta az éposz örökre érvényes formáját. Utána a görög hősköltészet nemcsak nem haladt, hanem gyorsan aláhanyatlott. Mert bármily hiányosak az úgynevezett cyclicus költőkre vonatkozó tudósításaink, annyit világosan látunk, hogy a művészi szerkesztés titkát csak az egy Arctinus sejté közülök, míg a többi nem törekedett egyébre, mint a gazdag trójai és egyéb mondakörök egyes részeinek krónikaszerű elbeszélésére. És ez az irány állandóan fenn tartá magát a görög irodalomban egészen az utolsó epigonig, Quintus Smyrnaeusig. Haladás legfőlebb annyiban mutatkozik, hogy a későbbiek legalább egy hős körül igyekeztek a benső összefüggésben nem álló epizódokat csoportosítani. Így Cinaethon irt Oedipodeát és Heracleát, Pisander és Panyassis megénekelték Hercules tizenkét munkáját, szintén többen irtak Theseist s más effélét. Ezek tehát teljesen igazolják előttünk Aristotelest, ki Homér megkülönböztető sajátosságát és művészetének főbizonyosságát éppen a művészi meseszövéseben találja. „A mese egysége — úgymond a poétika atyja — nem abban áll, mint

¹ Inst. Or. X. 1, 86.

némelyek hiszik, hogy egy hős körül forog, mert számtalan dolog történhetik egy emberrel, melyek összevéve egységet nem tüntetnek fel. . . . Azért véleményem szerint tévedtek mind azok a költők, a kik Heracleist, Theseist s más e fajta költeményeket irtak, mert azt gondolták, hogy, mivel Hercules egy, meséjük is egységes lesz. De Homér, valamint egyébben kitűnik, úgy ebben a tekintetben is mély belátást mutat, akár öntudatos művészetnek, akár természeti adománynak tulajdonítsuk.

Új jelenség a görög hősköltészetben Homérral szemben, de haladásnak természetesen nem tekinthető a történeti vagy krónikás éposz, melyre átmene-től szolgáltak a genealogikus, egy-egy város vagy vidék mesés őstörténetét előadó elbeszélések, a minők voltak például Eumelustól a Corinthiaca, Panyasistól az Ionica. Ennek az iránynak is akadt elég folytatója úgy az alexandriai mint a római korban — így az ephesusi Musaeus Perseis-t irt, Archias római vezérek tetteit énekelte meg — ámbár helytelenségét a régi kritikusok csakhamar fölismerték.

De nemcsak költői becsben hanyatlott a nagy éposz, hanem a közönségre való hatását is csakhamar elvesztette. Homért hosszú századokon keresztül szavalták a rhapsodok, s míg a pogány görögség fennállott, rajta kezdték az iskolai oktatást; de a többi epikusok művei hamar feledésbe mentek s csak a tudósok érdeklődtek már irántok. Maga az époszirás tudós szobaköltészetté lett Antimachus óta s még azt is, a ki e nemben a legéltrevalóbb munkát adta, Apollonius Rhodiust, az argonauták költőjét, megróttá az alexandriai irodalmi iskola vezére, Callimachus és művét nem tartá korszerűnek. Sok epikust számlál-

hattak a görögök, de valódi, nemzeti hősköltőjük, a kit mindig olvastak és mindig szerettek, csak egy volt, Homér.

Az egész ókorban csak egy költővel találkozunk még, a kinek az époszt újra korszerűvé, újra mély és igaz érdeklődés tárgyává s egy egész nemzet közös szellemi kincsévé tenni sikerült. Ez Vergilius.

Az Aeneis csak készülöben volt, midőn már Propertius, az írónak elsőséget jósolva az összes latin és görög költők közt, ily lelkes szavakkal üdvözölte:

Félre, latin költők, s ti görögök, félre!

Itt az Iliasnál dicsőbb mű jön létre.¹

Valóban alig van költő, a ki hírét és népszerűségét oly egyszerre megalapította s mindvégig oly csorbitatlanul fenntartotta volna. Az az ellenzék, mely, igaz, még a költő életében s mindjárt halála után heves támadásokkal adott életjelt magáról, az irigyek és terméketlenek lenézett töredéke volt; vele szemben az egész nemzet állott, mely bámuló örömmel fogadta el őt Róma Homérjának. Az aranykor nagy írói közül a kortársak s a legközelebbi utódok egyet sem mertek mellé állítani; hiszen tudjuk, hogy még Horatius is, kivel mi rendesen együtt szeretjük emlegetni az Aeneis énekesét, sokkal később jutott el a dicsőség ama fokáig, melyen ma látjuk őt. Velleius Paternulus, Tiberius kortársa, nem is említi, midőn az Augustus korát díszítő lángeszű írókról beszél, sőt Quintilianus is, kinek fönnebb említett dicsérő nyilatkozatát Ver-

¹ Prop. III. 34., 65—66 :

Cedite Romani scriptores, cedite Grai :

Nescioquid maius nascitur Iliade.

giliusról nem kell e helyen ismételnünk, csak annyit emel ki Horatius költészetéből, midőn a legjobb latin lyrikusnak mondja, hogy olykor magasan szárnyal, hogy főjellemvonása a kellem, s hogy az alakzatokban változatos és a szók használatában szerencsés merészséget tanúsít.¹ S kell e mondanunk, hogy míg a kereszténység majdnem minden pogány író hírnevének nagy mértékben ártott, Vergiliust csak újabb fényben ragyogtatta?

Hasonlítsuk össze az Aeneisszel a latin irodalom egyéb époszait s a régiek bámulatát teljesen igazolt-nak fogjuk találni. Ugyanis Naeviustól kezdve egészen Claudianusig, tehát a műköltészet megszületésétől fogva az elbarbárosodás koráig vagy krónikaszerű történeti vagy görög eredetű tisztán mondai elbeszélésekkel találkozunk s így a római époszt két oly véglet közt látjuk ingadozni, melyek a költői hatást egyaránt veszélyeztették. Naevius leírta az első pún háborút, Ennius az ő Évkönyveiben Aeneas bejövetelétől kezdve egészen a saját koráig minden eseményt megénekelt, Terentius Varro a Sequan háborúval akart halhatatlan lenni, a különben oly finom ízlésű Cicero Mariust dicsőíté s nagyra becsülte mint époszt saját consulságáról írt költeményét; még Lucanus sem tartá al-kalmatlan tárgynak Caesar és Pompeius pártharczát, melyet hangzatos versekben úgy írt le, a mint megtörtént, nem is szólva Silius Italicusról, ki a második pún háborúról szóló tizenhat énekes művében nyomról nyomra követte Liviust és azt hitte, hogy eleget tesz a költői alakítás követelményeinek, ha a harcban, Vergilius epikai motivumait utánózva, itt-ott az iste-

¹ Inst. Orat. X. 1, 96.

neknek is szerepet ád. Igaz, hogy az efajta művek nem maradhattak hatás nélkül oly népnél, mint a római, mely annyi rajongással csüggött saját történetén és szerette lépten-nyomon ősei dicsőítését hallani, s bizonyára ebből kell magyarázni azt a kétségtelen ténnyt, hogy Enniust egészen a Vergilius föllépéseig nemzeti költőjüknek tartották; de már a fejlettebb műizlés korában nagyon meg tudták tenni a különbséget a történet nyers anyaga s egy valódi költői mű meséje közt, s teljesen átértették Aristoteles mély értelmű szavait, ki a költészetet a történetnél philosophikusabbnak és magasabb érdekűnek nyilvánította, mert amaz az általános és örök, emez csupán az egyes és részleges igazat keresi.¹ Így Horatius, az aranykor kritikájának leghivatottabb képviselője, már csak szelid ironiával említi a régiek nézetét Enniusról, a kit második Homérnak tartottak, s utána Quintilianus a calabriai öreg műveit azokhoz a szent berkekhez hasonlítja, melyeknek ős tölgyei többé nem szépségökkel, hanem a hozzájuk fűződő vallásos kegyelettel hatnak reánk. Sőt Lucanusról, a kinek megítélésében a kegyelet a kortársakat elfogultakká nem tette, többen kimondták, hogy sokkal jobb szónok és történetíró, mint költő.

A római éposz másik irányát képviselő írók főleg a tudákos alexandriai költőket utánozván, tisztán mondai, a kortól, melynek irtak, nagyon távoleső és teljesen görög tárgyakat dolgoztak föl. Így Terentius Varro a köztársaság utolsó éveiben és Valerius Flaccus Vespasianus alatt az argonauták mondáját foglalták versekbe, Apollonius Rhodius nyomán; Licinius Calvus

¹ Ars poet. c. 9.

Io czímű kis époszt írt, Helvius Cinna pedig kilencz évig dolgozott Smyrnáján, melyben az alexandriaiak előtt annyira kedves exotikus tárgygyal foglalkozott, Smyrna bűnös szerelmével saját atyja, Cinyras iránt. Papinius Statius Thebaist és Achilleist írt, a nyelv szépségével akarván feleleveníteni az annyira elcsépelt mesét. Természetesen mindezek, kik, nem ismervén magasabb czélt görög minták egyszerű utánzásánál, a költészet egyetlen új vonással sem gazdagíták, maradandó hatást nem tehettek s legföllebb a tudós érdeklődést vonhatták és vonták magukra.

Maga Vergilius is eleinte, úgy látszik, e téves irányok egyikéhez akart csatlakozni. Tudjuk, hogy midőn kora ifjúságában még az idyllek megírása előtt először fogamzott meg agyában egy megírandó éposz eszméje, akár Donatusnak hiszünk, a ki szerint a római történetet,¹ akár Serviusnak, hogy az albai királyok viselt dolgait² akarta megénekelni, bizonyára inkább krónikai, mint népmondai anyagot választott s művében a Naevis-Ennius-féle irányt követte volna. „De megijedt az anyagtól“ — mondja Donatus; megijedt, mert bizonyára az riasztotta vissza, hogy a történeti tárgygyal, valamint elődei, úgy ő sem fog megbirkózni s nem lesz képes azt a költői művészet követelményei szerint átalakítani. Így járt később is, már a Georgica írása közben, midőn Augustus tetteit szándékozott megénekelni, mint saját félre nem magyarázható szavai bizonyítják a Georgica harmadik könyvében, a hol határozottan megmondja, hogy Caesar

¹ Res Romanas. (Vita Verg. 8.)

² Gesta regum Albanorum. (Serv. ad Ecl. VI. 3.)

csatáit akarja legközelebb elbeszélni.¹ Ezt az ígéretét, igaz, nem váltá be szó szerint, de úgy a római népet mint Augustust az Aeneisszel bőven kárpótolta.

„Utoljára — így szól ugyancsak Donatus — az Aeneis megírásához fogott; a mese változatos tartalmú, egyesítve mintegy Homér mind a két költeményének jelességeit, azonkívül görög és latin nevek és mondák együtt fordulnak elő benne s hozzájuk fűződik, a mi a költő céljainak legjobban megfelelt, úgy Róma városának, mint Augustus családjának eredete.“ Idézem ezt a tanulságos helyet, mert világosan mutatja, hogy a régiek mennyire ismerték mindazokat az előnyöket, melyek Vergilius tapintatos tárgyválasztásával — mert ebben tért el valamennyi elődétől s ezzel multa felül őket — együtt jártak. Az Aeneis tárgya, úgy a mint Vergilius és kortársai felfogták, se nem mondai oly értelemben, mint a római éposz alexandrin irányánál, se nem történeti, a mint a Naevius-Ennius-féle iskolánál láttuk, hanem egyesíti magában mind a kettő fényoldalait, bizvást mondhatjuk, az árnyoldalak nélkül; mert, a mennyiben az Aeneas mondája a gazdag görög mondavilághoz fűződik, meg van benne az époszhoz elkerülhetetlenül szükséges idealis-heroikus jelleg, a mit a kor műízlése, mint láttuk, megkövetelt, de másrészt, a mennyiben a monda magvát abban az időben igaznak tartották s vele elválhatatlanul egybeforrt Róma városának s a római birodalom fejének eredete, történeti és nemzeti jelentőségű.

¹ Georg. III. vs. 46—48:

Mox tamen accingar ardentis dicere pugnas
Caesaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.

Különösen hangsúlyozni kívánjuk e helyen, hogy e tárgyválasztás ellen római, vagy, ha úgy tetszik, latin nemzeti szempontból kifogás nem tehető, szemben azokkal, a kik Niebuhr után rosszalólag szeretnek hivatkozni az Aeneas-monda idegen eredetére. Igaz, hogy a mi Róma alapításának előzményeit illeti, léteztek egyes görög íróknál a mondáknak s az ezeken alapuló történeti hypothesiseknek oly változatai, melyekben Aeneasnak nem jut semmi szerep, de a nemzet közhite már abban a korban, melyen túl a pozitív történeti kutatás nem terjedhet, értem Pyrrhus korát, a város első és tulajdonképeni alapítójának Aeneast tartá. Bizonyítják ezt Timaeusnak, Pyrrhus kortársának, az italiai történetek görög feljegyzőjének töredékei s utána a legrégibb évkönyvirók egybehangzó előadása; ugyanezt látjuk Naeviusnál és Enniusnál, kik bizonyára nagy hatással voltak a monda népszerűsítésére. A második pún háború után pedig már annyira meg volt gyökeresedve a köztudatban, hogy, a mint Justinusnál¹ olvassuk, midőn a rómaiak Antiochus, syriai király ellen harczolva Ázsiába hajóztak, Iliumba érve a várost mint Róma anyavárosát tőlük kitelhetőleg kitüntették s a háború folyama alatt sértetlenséget biztosítottak számára. E néhány példa is szembetűnően bizonyítja, hogy az Aeneas-monda, ha idegen eredetű volt is, jelentőségére nézve nemzetivé lett, sőt, a mint azt a római mythologia kutatói régen kimutatták, eredeti latin és sabin mythosokkal összevegyült. Végre talán mondanom sem kellene, hogy a mesét legalább alapjában véve igaz gyanánt fogadta el nemcsak a római hivatalos történetírás,

¹ Hist. Phil. XXXI. c. 8.

nemcsak az itáliai régiségek oly kutatói, minő a rengeteg tudományú Varro volt, hanem az újabb philologia is a XVII. század végéig, mert Cluver kevés figyelemben részesült kezdeményezése után Bochart volt az első, a ki külön munkában Lavinium trójai eredetét alapos kutatás után kétségbe merete vonni az egész akkori tudós világ nagy elszörnyedésére.¹ Valamint tehát, ha a magyar történet kritikusai kimutatnák, a mit már többen feszegettek, hogy az úgynevezett hún-magyar mondakör teljesen idegen eredetű, e felfedezés által a Buda halála mit sem veszítene nemzeti jelentőségéből: úgy Vergilius sem gáncsolható azért, hogy a néphitben meggyökerezett s a kor tudósainak egybehangzó véleményével támogatott hagyományt elfogadta.

De jegyezzük meg jól, hogy, mint minden igazi költő, úgy ő sem elégedett meg a hagyomány egyszerű elfogadásával. Ő egy öntudatosan választott költői célhoz képest bánt el az Aeneas mondával, midőn azt a római ősvallás szellemében átalakítva, az itáliai latin hagyománnyal sokszorosán összekapcsolva s benne mindenütt a jelen nagyság csiráit és előjeleit keresve a kor nagy érdekeihez fűzte s nemzeti jelentőségre emelte. S mert meg vagyunk győződve arról, hogy ebben áll költőnk hatásának titka és elvitázhatatlan eredetisége, hogy ezzel teremté meg az epikus költészet egy új, addig nem ismert fajtát, éppen ezt akarjuk e helyt és a következő fejezetekben rövid vizsgálat tárgyává tenni és megértetni.

¹ Lásd *Bochart*: De quaestione, num Aeneas unquam fuerit in Italia, epistula ad V. Cl. de Segráis, Hamburg, 1672. Jóval megelőzte őt *Cluver* (*Italia antiqua*, Lugd Bat., 1624.) a római traditio több pontjának éles historiai érzékre valló bírálatában.

Így tehát előzetes fejtegetéseink végére érve oda jutunk vissza, a honnan kiindultunk, s már világosabban látjuk Quintilianus ítéletének igazságát. Homér és Vergilius az ókori epika két külön álló, a többivel össze sem hasonlítható nagysága, nemcsak azért mert a költők atyját a szerkezet szoros egységében és változatosságában az Aeneis írója közelíté meg legjobban, kinek a meséje, mint a régiek helyesen vették észre, bizonyos fokig egyesíti magában mind a két görög éposz, az Ilias és az Odyssea jelességeit, hanem főképen azért, mert Homér után csak Vergilius teremtetett a heroikus elbeszélés terén olyat, a mi új és költői becsü volt egyszersmind. Homér, a ki a mondákba naiv hittel elmerülve oly utánozhatatlan bájjal festé le népe hőskorát, megteremté a népéposz örökre felülmulthatatlan mintáját: Vergilius, midőn a mondát öntudatos művészettel nemzete történeti életének költői tükrévé tette, megalkotta a nemzeties műéposzt.

II.

A fönnebbiekben kijelöltük az Aeneis helyét az ókori költészetben s tájékoztatás végett kiemeltük az alapgondolatot, mely fejtegetéseinket vezérli. Mielőtt azonban saját nézeteink előadására térnénk át, talán nem lesz fölösleges röviden érinteni a főbb irányokat, melyek újabban az Aeneis czélzatának magyarázatában uralkodnak.

Abban, hogy Vergiliusnak az Aeneis megírásánál volt öntudatosan kitűzött célja, a legrégibb magyarázóktól kezdve korunkig senki sem kételkedett, de vita tárgyát képezte és képezi az, hogy ez a cél mi lehetett.

A kommentátorok egyik csoportja abból a kétségbevonhatatlan tényből indul ki, hogy költönket, valamint a Bucolicában Pollio, a Georgicában Maecenas sugalmazta, úgy az Aeneis megírására Augustus buzdítá, s arra az egészen természetesnek látszó eredményre jut, hogy Vergilius első és főtörekvése nem lehetett egyéb, mint a bőkezű fejedelem dicsérete. „A költő czélja Homért utánozni s Augustust dicsőíteni őseiben” — mondja már Servius, a Vergilius régi magyarázója abban a jámbor hitben, hogy e néhány szóban az Aeneis irányát teljesen kifejezte. Megjegyzését a magyarázók egész serege készpénznek vette, kik mindnyájan főleg azt akarták megvilágítani, mennyiben dicsőíté a költő Augustust őseiben, s hogy e kifejezést igazolják, a legnagyobb fáradságot fordították egy képtelen hypothesis felállítására.

Így már Abbé Vatry kimondá az Aeneis meséjéről szóló szellemes tanulmányában,¹ hogy Aeneas álarca alatt Augustus a költemény tulajdonképeni hőse. Következetes rendszert épített erre az eszmére az angol Dunlop az ő latin irodalomtörténetében, mely szerint Aeneas nem volna egyéb, mint eszményi, minden vonásban Augustust jelképező typus. A hős ugyanis, a mi külső alakját illeti, hasonlít Apollóhoz, a mint Augustus is jó néven vette, ha ehhez az istenhez hasonlították; megjárta az alvilágot s isteni titkokba avattatá magát, mint Augustus, mikor Görögországban utazott, fölvétette magát az eleusisi mysteriumok látogatói közé; a legnagyobb kegyelettel tiszteli atyját, mint Augustus Julius Caesart; három

¹ Sur la fable de l'Énéide. (Mémoires de l'académie royale des inscriptions, 1783.)

ellenfele, a kit legyőz, Latinus, Turnus és Amata, eszünkbe juttatják Marcus Antoniust, Lucius Antoniust és Fulviát, kiket Octavianus a perusiai háborúban legyőzött; Dido, a kitől Aeneas a szerelmi csábítások daczára is elfut, nem más, mint Cleopatra, ki hiába édesgette szépségével a hideg Augustust; Evander mint Anchises öreg barátja és Aeneas szövetségese a Caesar régi pártfeleit jelképezi, kik otthagyták Antoniust az Octavianus kedvéért; épígy utal Lavinia Liviára, Latinus Lepidusra, Achates Agrippára, sőt a békepárti szónok, Drances, Ciceróra!

Többé-kevésbbé dynastikus irányzatot látnak az Aeneisben még Weidner,¹ a túlzó republikánus érzelmeiktől elfogult Beulé,² Hertzberg, az Aeneis német fordítója,³ sőt Teuffel is római irodalomtörténetében, a nélkül azonban, hogy ilyen szörszálhasogató allegorikai magyarázatokba tévednének. De később Plüss Theodor⁴ megint visszatért Dunlop nyomaihoz s Vergiliust a Iulius-nemzetség udvari költőjének tekintvén az Aeneisben lépten-nyomon Augustus működésére emlékeztető politikai vonatkozásokat látott. Például az ötödik ének hajóversenyében látja az Augustus korabeli politikai pártok küzdelmét. Szerinte a már

¹ Commentar zu Vergils Aeneis, 1869.

² *Auguste et ses amis* című munkájában.

³ Aeneis-fordítása bevezetésében.

⁴ Idevágó munkái: Über den Geschichtschreiber Cincius (N. Schweiz. Mus. VI. 1866); Die Gottmenschlichkeit und die Wiedergeburt des Octavianus Augustus (N. Jahrb. f. Phil. 1870); Wunder und Zeichen der römischen Chronologie (ugyanott 1871); Zur Erklärung der Aeneis (ugyanott 1875, 1880, 1882). De legbövebben foglalkozik a kérdéssel következő nagy munkája: *Vergil und die epische Kunst*, Leipzig, 1885.

majdnem elért győzelmet elvesztő Gyas, a régi Geganius-nemzetség őse, Róma elbukó régi patriciusságát, a vak dühében sziklára akadó Sergestus, a Sergiusok őse, Catilinát és párthiveit, a második díjat nyert Mnestheus, a plebejus Memmiusok őse, a plebejus eredetű *nobilitas*-t képviseli, mely Augustus korában a rendek közt a második helyet foglalta el. Végre az elsőnek érkező Cloanthus, a samniumi Cluentiusok őse, az italusokat személyesíti, a kik a Juliusoktól kapták meg a teljes polgárjogot s a politikában ezóta elsőrangú szerepet játszottak. Sőt Plüss, ezekkel és hasonlókkal nem elégedvén meg, még más titkos vonatkozásokat is akar fölfedezni, melyeket a rómaiaknak évszámokkal játszani szerető mysticismusára alapít: fölteszi — bebizonyítani azonban nem sikerül — hogy Vergilius a Cincius-féle évet (729 Kr. e.) vette Róma alapítási évének s bonyadalmas számítgatás után kihozza, hogy Octavianusnak keletről való visszatérése (29 Kr. e.) és Alba Longának alapítási éve közt Vergilius szerint ezer év, éppen egy nagy *saeculum* telt el s itt kezdődik az aranykor, melyet a költő Augustus uralkodásához fűz és így tovább. És Plüss szentül hiszi, hogy mindezeket a titkos vonatkozásokat, melyeket ő hosszas számítás után tud csak megállapítani, a római olvasó azonnal megértette és bennök örömét találta!

De további ismertetés helyett idézem Saint-Beuve szavait *Virgil* című szép tanulmányából,¹ melyek az ily szörszálhasogató hypothesisok legjobb czáfolatául szolgálnak:

„Nem, nem és harmadszor is nem! kiáltja teljes erejéből költői lélekismeretem, nem, az lehetetlen, és

¹ Budapesti Szemle 1857, 420. és köv. II. ford. Székely József.

minél több szellemet és elmés kíváncsiságot fordítottok arra, hogy ez apró körülményekben némi vonatkozást fedezzetek fel költészet és történet között, annyival több ok szól ellenetek, mert igazán költői génusz nem járt még így el soha. Hogy Vergilius, ki sok dolog felől gondolkozott, kiterjeszkedett erre is, sőt némely helyen úgy tervezte költeményének compositióját, hogy a körülte levő személyektől és eseményektől gondolatokat és szint kölesönzött, a mint megindító reflexiókat mond a felhőről, mely a viruló mezők és erdők zúgó lombjai felett szalad; hogy ezerfelé ágaznak gondolatsugárai, ezt nem tagadom: de azt állítani, hogy műve egészben egy összhangzó és folytonos allegoriának előre kiszámított és pontosan megmért arányosságára vihető vissza: ez hibás, ez képtelenség . . . Ne vadászszuk hát az allegoria ama kicsinyes és egészen mechanikus gondolatát s tartsuk magunkat egy nagy, nemzeti és római költemény tömördek és egyetemes eszméjének határai közt.“

A magyarázók második csoportja, melyhez Forbiger, Gossrau, Schaper, Vergilius kiadói és többen tartoznak, nem találják méltónak oly nagy költőhöz, mint Vergilius, a római szabadságot elnyomó Augustus kizárólagos dicsőítését. Szerintök az Aeneisnek tisztán *római nemzeti* czélzata van, mert a költő Aeneasban a római hősiség eszményét akarta föltüntetni, mely nem egyéb, mint jámborsággal párosult vitézség. Utóbb Georgii¹ nyilatkozott ez irány mellett, ki azonban a római nemzeti czélzatot oly egyoldalúan fogta fel, hogy műve alapeszméjének kedvéért a legszánandóbb túlzásokba esett. El akarván háritani még

¹ Die politische Tendenz der Aeneide, 1880.

árnyékát is annak a gyanúnak, hogy Vergilius udvari költő volt, tagadja a nyilvánvaló tényeket, tagadja, hogy a költőben megfogamzott volna Augustus egyeduralmának eszméje, mert hiszen Juppiter abban a jóslatban, a melyet Venusnak mond az első énekben, a köztársaságról Augustusra való átmenetnél nem jelöl politikai változást, de itt természetesen elfeledi, hogy Augustus maga sem akarta ezt a változást éreztetni s a *respublica* külső formáit megtartá, a nélkül azonban, hogy ezzel bárkit a szabadság visszaállításának illúziójába ringatott volna; tagadja, hogy a kilenczedik énekben Apollónak Ascaniushoz intézett szavai a Julius-nemzetség világuralmára czéloznának, jöllehet e versekben:

Isteni sarj és istenek őse! ha Assaracusnak

Háza világ ura lesz, méltán csillapulnak a harcok,¹

istenek alatt lehetetlen másokat érteni, mint a két Divust, az istenített Caesart és Augustust, *Assaracus nemzetsége* pedig, mely alatt a háborúk megszűnnek, csakugyan nem lehet más, mint a Julius-család, melynek akkori fejét, Augustust, ugyancsak az Aeneis az aranykor visszaállításáért dicsőíti:

Augustus Caesar, Divus fia, újra aranykort

Hoz Latium földére;²

tagadja továbbá, hogy Aeneas pajzsának utolsó képében, a nyolczadik énekben, diadalmenet végjelenetét

¹ Aen. IX. vs. 643—644:

Dis genite et geniture deos! Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident.

² Aen. VI. vs 792—793:

Augustus Caesar, Divi genus, aurea condet.
Saecula qui rursus Latio.

lehetne látni s azt állítja, hogy Augustusnak nem világhódítói szerep, hanem tisztán papi tevékenység van itt tulajdonítva, daczára e félremagyarázhatatlan szavaknak:

Ám Caesar hármassal diadallal tér meg a város
Népe közé;¹

tagadja végre, hogy költőnk felfogása szerint a Venus-tól és Julustól való származás jogot adna Augustusnak a viláгурalomra, mintha sohasem olvasta volna Juppiter jóslatát:

Trójai nemzetből születik majd isteni Caesar;
Kék Oceánt birodalma, dicső hite éri a mennyet,
Julius ő, nagy Iulus igaz, méltó ivadéka.²

Így jut arra a tagadó eredményre, hogy Vergilius nem akarta Augustust úgy tüntetni föl, mint az Aeneas-tól leszármazó uralkodó ház helyreállítóját. Végül a nemzeti czélzatot egyrészt — és pedig helyesen — azokban az anachronismusokban látja, melyekkel a költő római intézményeket tulajdonít az őskornak, másrészt a történelem ama felfogásában, mely az egész költeményből kiviláglik. „A rómaiak világra szóló uralmá — így végzi — az Aeneis alfája és omegája s így az éposz nemzeti szellemű hazafias, nem pedig Augustus-párti udvari költemény.“ Itt újra elfeledi, hogy a költő nemzete viláгурalmát alig említi egyszer-kétszer Augustus nevének hozzáfűzése nélkül.

¹ Aen. VIII. vs. 714—715:

At Caesar triplici investus Romana triumpho
Moenia.

² Aen. I. vs. 286—288:

Nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, a magno demissum nomen Iulo.

A magyarázók harmadik csoportja az Aeneisben, mint legfőbbet, a lépten-nyomon világosan felismerhető vallásos jelleget emeli ki. Ez irány nyomaival legelőször a régi magyarázók, Macrobius és Servius szétszórt megjegyzéseiben találkozunk, melyek azonban első tekintetre oly túlzottnak és erőszakosnak tündek fel, hogy az újabb philológiában sokáig semmiféle visszhangra nem találtak. Klausen, a régi itáliai mythologia fáradhatatlan kutatója, volt századunkban az első, ki az Aeneist a római vallásrégiségek lelkiismeretesen pontos, csaknem tudós feldolgozásának nyilvánította egy roppant tudománnyal irt, terjedelmes munkában.¹ Továbbá Fustel de Coulanges az *Ókori község* című gyönyörű könyvében² meg akarván mutatni, hogyan képzelték a régiek egy város alapítóját s mit értettek penatiger, a penatesek papja, alatt, az Aeneist veszi elemzés alá, s arra az eredményre jut, hogy a költő Aeneasban csak papot akar előttünk feltüntetni, a kultusz fejét, a szent férfiút, az isteni alapítót, kinek rendeltetése az állam penateseit megmenteni.³ E gondolatot ragadta meg s fejté tovább

¹ Lásd *Aeneas und die Penaten* (Hamburg und Gotha, 1840) című híres művének befejezését: „Als er (Vergil) es unternommen hatte, die Kämpfe des Caesars in einem Heldengedichte zu verherrlichen, welches darstellen sollte, wie das, was der lateinische *Cerimonialgeist* Jahr für Jahr in jedem einzelnen Haushalt und in dem des Staates vollziehe, in der Urzeit Aeneas in Latium, in der Gegenwart sein Nachkomme Octavian im römischen Reich vollbracht habe“. (1249. l.) Mint e nevezetes helyből kitünik, Klausen dynastikus czélzatot is látott az Aeneisben.

² Magyarra ford. Bartal Antal, Budapest, Akadémia, 1883.

³ Id. m. 203. l.

Boissier Vergiliusról írt szép tanulmányában,¹ ki tekintettel egyrészt Augustusnak az ősi vallás helyreállítására irányult törekvéseire, melyeknek a költő is részese volt, másrészt a régi magyarázók felfogására, melyet, leszámítva némely túlzást, alapjában véve helyesnek tart, kimondja, hogy Aeneas a költő szerint csupán isteneket vivén magával Italiába s egyéb célja nem lévén, mint, hogy azokat ott megtelepítse, a költemény, mely e jámbor vállalatot zengi, tisztán vallásos éposznak tekintendő. Nézetét igazolni igyekszik még az Aeneas sokat vitatott jellemének új szempontból való magyarázatával is, főleg azt bizonyítván, hogy Vergilius szándékosan festé hősét oly jámbornak, békésnek, sőt melancholikusnak és a rábizott feladat teljesítésében folyton önmagával küzdőnek, szóval elütőnek az epikus hős szokott típusától, mert csupán természeti hajlamainak és szenvedélyeinek elfojtásával nyerheté meg azt a kegyet, hogy isteneit Italiába vihesse s tiszteletöket ott megalapíthassa. Hiszen minél többször diadalmaskodik önmaga fölött, annál méltóbbnak mutatja magát arra a szerepre, melyet a végső bizott rá, annál inkább kimagaslik, mint egy vallásos költemény hőse. Azon sincs mit csodálkoznunk, a min eddig oly sokan megütköztek, hogy Turnus mellett, tehát a legyőzött párton állanak az élettél és erővel teljesebb jellemek: a költő szándékosan rendezte el ezt így, hogy a győztesek közepszerűsége annál feltünőbbé tegye az isteni akarat diadalát.

Mint e lehetőleg rövid ismertetésből is eléggé kitűnik, az Aeneis magyarázatának újabban három, élesen elkülönített s egymással teljesen összeférhetetlennek látszó iránya van. Mindazáltal, ha felvetjük azt

¹ Magyarra ford. Végh Artúr, Olesó könyvtár, 22. sz.

a kérdést: melyik magyarázónak van igazsága, csak azt felelhetjük rá: mindeniknek és egyiknek sem; mert, ha elfogulatlanul ítélünk, meg kell vallanunk, hogy mindenik nézetben van valami helyes, ámbár egyik sem ment a túlzástól vagy legalább az egyoldalúságtól. Így lehetetlen igazat nem adnunk a dynastikus czélzat védőinek annyiban, hogy az Aeneist jó részben Augustus sugalmazta, elkészülését folytonos figyelemmel kísérte, s hogy a költő a hatalmas pártfogó uralmát dicsőíteni, sőt ősei, Aeneas és Iulus jogán legitimálni akarta, de másrészt nem nehéz észrevenni, mennyire túloznak, midőn az egészben nem akarnak egyebet látni udvari hizelgő költeménynél vagy éppen Augustusra vonatkozó következetes allegoriánál. Igazságuk van tehát az úgynevezett nemzeti irány híveinek annyiban, hogy az Aeneisben legfontosabbnak tartják a mondának a város alapítására, magára a római népre és a rómaiaknak mint nemzetnek viláгурalmára való vonatkozását, de ők is tévednek, midőn túlbuzgóságukban tudni sem akarnak Vergiliusnak Augustushoz való viszonyáról s tagadni merik a legvilágosabb tényeket.

A mi végre a vallásos irány képviselőit, különösen pedig Boissier-t illeti, el kell ismernünk, hogy Vergilius magyarázatába életrevaló új gondolatokat hoztak s hogy egyes állításaik majdnem kivétel nélkül igazak. De ők sem mentek az egyoldalúság hibájától, mert abból, hogy mindaz, a mit ők az Aeneisben látnak, a költeményben csakugyan megvan, még nem következik, hogy ez minden, a mi benne van, s a mily készséggel írjuk alá azt az állítást, hogy a költő a penates-kultusz s egyáltalán a vallás és a szertartások hagyományait művébe gondosan felvette, époly ke-

véssé hunyhatunk szemet az éposz különös vonatkozásai előtt úgy Augustusra és a világbirodalomra, mint a latin fajra és Italiára, melyeket Boissier nem tagad ugyan, de egyszerűen mellőz.

És itt még egy körülményre kell különös figyelmet fordítanunk, hogy a legtöbb vitatkozás főokát tevő, gyakran csak a szók különböző használatából eredő fogalomzavart elkerüljük. Midőn Boissier oly erősen hangsúlyozza, hogy az Aeneis tisztán vallásos költemény s oly éles ellentétbe helyezi a Homér-féle görög nemzeti éposszal, ha ő maga talán nem is akart e merev megkülönböztetéssel a régieknek oly eszméket tulajdonítani, melyeket bizonyára távolról sem sejtettek, nagyon könnyen tévútra vezetheti az ókorral kevésbé ismerős olvasóit. Midőn mi vallásos époszról beszélünk, oly műfajt értünk alatta, mely szemben az egyes népek korlátoltabb szellemi világán belül maradó, azok jó és rossz tulajdonságait, helyes nézeteit és balitéleteit egyaránt visszatükröző nemzeti hőskölteménynyel a legáltalánosabb, örök időre s az egész emberiségre szóló eszméket hirdet, s így a mi fogalmaink szerint a kettő épűgy kizárja egymást, a mint papság és nemzet, vallás és haza egybe nem eshetnek. De az ókorban, midőn, mint Fustel de Coulanges fönnebb idézett művében igen helyesen mondja, minden nép csak a saját istenét imádta s minden isten csak a saját népét kormányozta, midőn ugyanaz a törvénykönyv szabályozta az embereknek egymáshoz való viszonyát és az istennek s a községi állam iránt való kötelelességét, midőn a papság és politikai hivatal, állam és vallás oly szoros kapcsolatban állottak egymással, hogy nemcsak köztük való összeütközést képzelni, hanem még

egyiket a másiktól megkülönböztetni is lehetetlen volt, ilyen ellentétre nem gondolhattak. Ha tehát valamely pogány költő, mint Vergilius is, egy város alapításáról énekelvén, az állami vallás hagyományait művében megörökíteni igyekezett, ezzel nemcsak túl nem emelkedett népe gondolkörén, hanem egyenesen megerősíté költeménye nemzeties jellegét és célzatát.

Ha most a mondottakat szem előtt tartva, visszatekintünk a kommentátorok említett különböző csoportjaira, nézeteik nem tűnnek fel többé előttünk oly merev ellentétben állóknak, annyira össze nem férőknek, mint az egyes irányok képviselői hitték. Mi legalább, midőn a legtöbbször felhozott ellenvetésekkel szemben, a melyekkel Vergilius mint epikus költő érdemeit kisebbíteni szokták, megkísértettük kiemelni Vergilius művének ama jellemvonásait, melyek speciális római époszszá teszik s a mű koncepciójának s egész szerkezetének magyarázatát sokban előmozdítják, csakhamar arra a gondolatra jutottunk, hogy e különböző véleményekkel szemben, kiemelve belőlük azt, a mi elfogadható, elmellőzve mindent, a mi túlzás és szembetűnően hamis, oly álláspontra helyezkedjünk, a honnan az ellentéteket többé nem küzdeni, hanem egy magasb, egy nagy nemzeti műéposzhoz, a minőnek az Aeneist tartjuk, teljesen méltó eszmében találkozni és felolvadni látjuk. Hogy tehát további fejtegetéseink eredményét előre jelezzük, főcélunk a következő három fejezetben a magyarázat hármas, vallásos, római-nemzeti és dynastikus irányának kiegészítése lesz.¹

¹ Ilyen irányú kísérletet tett újabban Norden „Vergils Aeneis im Lichte ihrer Zeit“ (Neue Jahrb. 1901) cz. értekezésében.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A vallásos elem az Aeneisben.

Köztudomású dolog, hogy Vergilius, mielőtt az Aeneist végleges alakjába öntötte volna, bármely tudósnak becsületére való mély tanulmányokat tett. Kétszert ez Augustushoz intézett leveléből, melyet Macrobius tulajdonít neki, s a melyben a költő az őt műve megírása közben folyton faggató császárhoz, mint már fönnebb említettük, e jellemző szavakat intézi: „Ha méltónak találnám Aeneisemet arra, hogy néked felolvassam, már régen megtettem volna a magam jószántából is. De olyan nagy dologba fogtam, hogy olykor csaknem azt hiszem, nem voltam eszemnél, midőn ilyen munkába kezdtem belé, annyival is inkább, mivel, a mint tudod, kénytelen voltam e miatt másnemű és még sokkal nehezebb tanulmányokkal foglalkozni.“ Ezért nem is győzik eléggé dicsérni magyarázóit, kik lépten-nyomon minden tudományban jártasnak nevezik őt.¹ Sőt az újkor tudósai is észrevették a római s általában az itáliai őshagyományok kutatása közben költőnk mélyre ható ismereteit, kinek munkáit mint bő forrást méltatják és használják. De talán sehol sem tűnik jobban az ő nagy tudománya és helyes érzéke a régiség iránt, mint az őskori város

¹ L. Macrob. Com. in Somn. Scip. I. 6, 44; 15, 12. II. 8, 1. Saturn. I. 16, 12.

alapításának, illetőleg a penates-tisztelet jelentőségének felfogásában.

Nem kell itt hosszasan fejtegetnem, hogy a tűzhely és a házi istenek tisztelete mily nagy befolyással volt az ókori család és állam alakulására. A családot a közös házi oltárnál való áldozás kötötte össze s valamint család nem volt képzelhető kultusz nélkül, ép így egyetlen szövetség sem: közös kultusz köti össze a római *gens*-et és a görög *genos*-t, a római *curia*-t és a görög *phratría*-t, a római *tribus*-t és a görög *phylét*, s végre több ily csoport egyesülése közös kultusz végzésére tette a várost.¹ Rómának is volt egy ilyen vallási központja Vesta szent tüzeinek és a penateseknek, a haza védő isteneinek, együttes tiszteletében, melynek gondos fenntartásában látták a régi szabású honfiak a város jövőjének biztos zálogát.

Attól az időtől fogva, midőn a római nép történelmi öntudatra ébredt, igen sokan kutatták e titokkal teljes kultusz eredetét. Miután az Aeneas-monda Italiába beférkezött és csakhamar a közhitben erős gyökeret vert, a latin hagyományok és a görög mesék sajátságos egybeolvasztásával arra az eredményre jutottak, hogy Vesta és a *penates* tisztelete Rómába Alba Longából, ide ismét Laviniumból került, hova a trójai Aeneas hozta be hazai isteneit, kikkel e szerint Róma védő szellemei azonosak. Úgy látszik, így volt meggyőződve már a régi évkönyvíró, Cassius Hemina, s a későbbi latin tudósok, kik e kérdésben

¹ L. Fustel de Coulanges „Az ókori község“ című műve ide vágó fejezeteit. Fordította Bartal Antal (akadémiai könyvkiadó vállalat, 1883).

messze terjedő kutatásokat tettek, e hagyományon csak keveset módosítottak s legföllebb ez istenek neveire nézve tértek el a régiektől és egymástól.¹ Így Nigidius Figulus a két *penatest* Apollóval és Neptunusszal, mások Juppiterrel és Junóval vagy Minervával azonosították, míg az ily dolgokban a legnagyobb tekintély, Varro, kit Vergilius is tanulmányozott, a samothrakei titokkal teljes *Kabirokat* látta bennök, kiket Dardanos vitt Trójába, Aeneas hozott ki szülővárosa lángjaiból és szállított Italia partjaira. Annyit tehát a tudós kutatás is megerősített, hogy Róma tulajdonképen Trója gyarmata s Vergilius a nemzet hitére támaszkodott, midőn a város isteneinek megmentőjét, Aeneast, tüntette fel Róma első alapítójának.

Mondottuk, hogy a város lényegét a város isteneinek oltára tette s az alapítás mint közös kultusz felállítása mindig vallásos cselekmény volt. Innét következik az is, hogy az ókorban oly költeménynek, melynek tárgya valamely város alapítása volt, szükségképen *vallásos jellegűnek* kellett lenni.

Csak futólag tekintsük át az Aeneist s azonnal szemünkbe ötlük, hogy a költő a várost a *penates*-ek lakóhelyének tekinti s époszát is első sorban a vallás dominálja.

Mindenütt hangsúlyozza Vergilius, hogy a város

¹ Lásd E. Werner: Die Sage von den Wanderungen des Aeneas. Progr. des k. Gymnasiums zu Leipzig, 1882; Hild: La legende d'Énée avant Virgil. Paris, Leroux, 1883; Friedrich Cauer: De fabulis Graecis ad Romam conditam pertinentibus, Berolini, 1884; ugyanattól: Die römische Aeneassage von Naevius bis Vergilius, Leipzig, 1886. Legnevezetesebb az utóbbi munka.

lényegét a *penates*, a város istenei teszik. Ha ezek valamely feldult templomból kimenekülnek, megmenekült maga a város és az a hely, a hol ez istenek újra állandó lakóhelyet nyernek, ugyanoly nevet visel, milyet az elpusztult város viselt.

Iris, midőn öreg trójai asszony alakját öltve magára Aeneas csapatát Siciliában, Acestes királynál akarja marasztani, így kiált föl:

Ámde miért habozunk várost építeni a népnek?
Oh! honom, oh ti hiába kimentett isteni védők,
Nincsen-e hely, alapot hol raknánk Trója falának,
S Hector két folyamát, Xanthust, Simoist sose látom?¹

E szerint nemcsak a város neve újul meg, hanem még a patakok is Trója vizeitől kölcsönzik neveiket. Hasonlót fejez ki Drances, a latinok békét javaló szónoka, midőn azt az indítványt teszi, hogy segítsenek Aeneasnak az új város felépítésében:

Sőt, mit a sors rendelt, a falat fölemelni segítsük
S isteni Trójához vállunkon hordjuk a sziklát.²

Továbbá Helenus, Priamus fia, midőn Epirusban új várost alapít, azt Trójának nevezi, mert házi isteneit a lángokból kimenté s így azt a helyet, hol

¹ Aen. V. vs. 631—634:

Quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?
O patria et rapti nequiquam ex hoste penates,
Nullane iam Troiae dicentur moenia? Nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoenta videbo?

² Aen. XI. vs. 130—131:

Quin et fatales murorum attolere moles
Saxaque subvectare humeris Troiana iuvabit.

nekik oltárt emel, úgy hiszi, joggal nevezheti a régi néven. Aeneas meghatottan beszéli el Didónak azt a jelenetet, midőn az új Tróját s benne rokonait megpillantá:

Fölmegegyek és a kis Tróját meg a régít utánzó Pergamumot s a Xanthusnak csúfolt patakocskát
Meglátom s rohanok Scaee kapuját megölelni.¹

Aeneas is, midőn Krétában a delosi Apollo jóslatát helytelenül értelmezve várost alapít, Pergamumnak nevezi azt:

Sebtében lerakám az ohajtott város alapját,
Mint új Pergamumét: úgy örvend népem e névnek,
Ég építeni lakát s fölemelni a hegyre a várat.²

De legjellemzőbb az ötödik könyv amaz epizódja, midőn Aeneas az elaggott vagy elcsüggedt trójaiak számára, kiket Siciliában hagy Acestes királynál, várost alapít. A leírás így szól:

Aeneas ezáltal körben mesgyét von ekével,
Házhelyeket kijelöl s Trójának hívja a várost.
Trójánk sarja, Acestes, örül országa növésén,
Törvényt lát s jogot ad a tanácsban a tisztes atyáknak.

¹ Aen. III. vs. 349—351:

Procedo et parvam Troiam simulataque magnis
Pergama et arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco Scaeeque amplector limina portae.

² Aen. III. vs. 132—134:

Ergo avidus muros optatae molior urbis
Pergameamque voco et laetam cognomine gentem.
Hortor amare focos arcemque attollere tectis.

Templomot épít majd éggel szomszédos Eryxen
Cyprusi Vénusnak s Anchises siri lakához
Ültet szent berket s papot ád neve tiszteletére.¹

Kitünik ebből, hogy az új város neve Trója, még
pedig azért, mert védő istenségei Trója egyik legfőbb
védő istennője, Venus, és a halálában istenné lett és
isteni tiszteletre számot tartó trójai vezér, Anchises.

Jellemző végre az is, a mit Tiberis folyam-isten
mond az Italiába érkező Aeneasnak:

Isteni vér ivadéka, örök szent Pergamum öre,
Visszahozod hozzánk láng közzül a trójai várost,²

a mely hely azért is érdekes, mert Pergamumot örök-
nek nevezi, nem azért, mintha feldúlhatatlan volna,
(hisz ennek a valóság mondana ellent), hanem, mert
lakói, a város istenségei, újra feltámasztják.

Nem czélunk itt az Aeneist régiségtani szem-
pontból méltatni, de szükségesnek tartottunk ennyit
kiemelni oly czélból, hogy kimutassuk, mit értett
Vergilius város alatt. Fejtegetéseinkből kitűnt, hogy
a város lényegének a *penatest* tartá s ez a felfogás
logikai következmény gyanánt vonja maga után azt,

¹ Aen. V. vs. 755—761:

Interea Aeneas urbem designat aratro
Sortiturque domos; hoc Ilium et haec loca Troiam
Esse iubet. Gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitque forum et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.

² Aen. VIII. vs. 36—37:

O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis aeternaue Pergama servas.

hogy az Aeneis tulajdonképeni tárgya nem Aeneas személyes viszontagságai, hanem a *penates* költözése Trójából Italiába. Találunk is az époszban akárhány helyet, hol a költő ezt kiemelni szükségesnek tartja. Midőn azt mondja hőséről, hogy várost akar alapítani, mindjárt hozzá teszi, hogy isteneket visz be Latiumba;¹ máshelyt, hogy Iliumot viszi magával Italiába s annak legyőzött isteneit.² A hős továbbá arra kéri a jósló istenséget, engedje meg, hogy a trójaiak Itáliában letelepedhessenek s velük együtt a bolygó istenségek, a városnak sokat hányt-vetett védő szellemei.³

Ezek után világos lehet előttünk az egész költemény kiinduló pontja, mely a második énekben van azon a helyen, a hol Hector Aeneasnak álmában megjelenik s felszólítja őt, hogy meneküljön s átadja neki a város penateseit:

„Védő isteneit s vallását néked ajánlja
Trója: ezek lesznek sorsodban társid, ezeknek
Raksz falakat majdan, ha bejárod messze a tengert.“
Így szólt s karjaiban kihozá Vestát, a hatalmast,
És az örök lángot, mit a szentek szentiben őrzénk.⁴

¹ Aen. I. vs. 5—6:

Dum conderet urbem
Inferretque deos Latio . . .

² Aen. I. vs. 68:

Ilium in Italiam portans victosque Penates.

³ Aen. VI. vs. 66—68:

Da, non idebita posco
Regna meis fatis, Latio considerare Teucros
Errantesque deos agitataque numina Troiae.

⁴ Aen. II. vs. 293—297:

„Sacra suosque tibi commendat Troia Penates,
Hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
Magna pererrato statues quae denique ponto.“

Aeneas tehát, midőn Trójából menekül, isteni küldetés következtében teszi azt, s mint maga mondja, az istenek jóslatai készítetik arra, hogy távoli, pusztá vidékek felé törekedjék;¹ a száműzöttet nemcsak atyja, fia és barátai, hanem a város védő szellemei is kísérik.²

Jól mondja Fustel de Coulanges, hogy az éposz hősei tulajdonképen Trója istenei. Ezek intik Aeneast, midőn Krétában czélt tévesztve időzik;³ ezek kedvéért vezetik Juppiter és Apollo hol jóslatokkal, hol egyenes közbelépéssel az olykor-olykor kétkedő s a helyes útról letérő hőst;⁴ ezek mellett van a fatum, mely olykor Juppiter segítségét is szükségtelenné teszi,⁵ a ki ennek tudatában határozza el, hogy a trójaiak és latinok közti döntő csatában nem vesz részt; magának Aeneasnak is az kölcsönöz bátorságot s kitartást, mert tudja, hogy Latiumban nyugalmas

Sic ait et manibus vittas Vestamque potentem
Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

¹ Aen. III. vs. 4—5:

Diversa exilia et desertas quaerere terras
Auguriis agimur divum.

² Aen. III. vs. 11—12:

Feror exsul in altum
Cum sociis gnatoque Penatibus et magnis dis.

³ Aen. III. 148—150:

Effigies sacrae divum Phrygiique penates,
Quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare iacentis.

⁴ Lásd a negyedik éneket.

⁵ Aen. X. vs. 112—113:

Rex Juppiter omnibus idem,
Fata viam invenient . . .

lakóhelyet jelölt ki neki a végzet¹ és Trója ott virágzik fel újra; végre a védő istenek azok, a kik az új városnak nagyságot adnak s a hős unokáit az égis emelik.²

Ha az éposz itt kifejtett, valódi jellegével tisztában vagyunk, nem fogjuk hősében egy homéri hős jellemvonásait keresni, nem fogjuk megrovólag emlegetni, hogy Aeneas minő erélytelen, minő halványan jellemzett alak, vagy, mint Teuffel mondja, hogy Vergilius saját képmására alkotá hősét, époly szelidnek, szemérmetesnek, *légynek se vétőnek* festé, mint ő maga volt, s elfeledkezett arról, hogy ilyen jellem epikus hős nem lehet.

Vergilius tisztában van feladatával s tudatosan festi hősét olyannak, a minő. Az éposz tárgya vallásos vállalat, hősei tulajdonképen az istenek, annak a férfinak tehát, kit az istenek akaratuk végrehajtására kiválasztanak, mindenek előtt mély vallásosságtól áthatottnak kell lennie s az önmegtágadás erényével nagy mértékben birnia.

Aeneas ilyen jellem. A költő mindjárt az éposz bevezetésében úgy mutatja be hősét, mint jámborságával kitünőt;³ midőn Hectorral összehasonlítja, mindkettőjüket bátornak, a harcban elsőnek nevezi,

¹ Aen. I. vs. 205—206 :

Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.

² Aen. III. vs. 157—159 :

Nos tumidum sub te permensi classibus aequor
Idem venturos tollemus in astra nepotes
Imperiumque urbi dabimus

³ Aen. I. vs. 10 :

Insignem pietate virum . . .

de mindjárt hozzá teszi, hogy vallásosság tekintetében Aeneas volt kitünőbb;¹ az egész költeményen keresztül Aeneas állandó jelzője *pius* (jámbor), s ő maga is meg van győződve arról, hogy ez az erénye teszi a nagy feladat végrehajtására méltóvá és képessé, miért is, valahányszor isteni küldetését említi, jámbor Aeneasnak nevezi magát.²

Mély vallásos érzületéből fakad az az erénye, hogy egyéni hajlamait mindig alárendeli az istenek akarátának. Csak ez az, a mi őt fáradságos vállalatának végrehajtására ösztönzi. Midőn Tróját láng-özüntől elborítva látja, kétségbe esik s így kiált fel:

Isteneink odahagyták mind oltáraikat, kik
Védtek eddig e hont!³

és társait így buzdítja a végső csatára: „Egy menekvése van a legyőzöttnek: nem remélni menekvést.”⁴ Mégis, midőn az istenek akarataról értesül s kedvező jósjeleket lát feltűnni, ott hagyja a várost, könnyes szemekkel vet végső pillantást a kedves vidékre s elindul hosszú, fáradságos útjára.

Később is, a nagy feladat végrehajtása közben

¹ Aen. XI. vs. 291—292:

Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis,
Hic pietate prior.

² Aen. I. vs. 378—379:

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum.

³ Aen. II. vs. 351—352:

Excessere omnes adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat.

⁴ Aen. II. vs. 354:

Una salus victis: nullam sperare salutem.

folyton küzdenek egyéni kívánságai a kötelességekkel, melyeket az elvállalt szerep szab rá. Megvallja ő maga is Didónak, hogy nem a maga jószántából megy Italiába,¹ hogy, ha a végzet megengedte volna saját akarata szerint intézni életét, a régi helyen újra fölépítette volna Tróját s ott szeretteinek emlékét ápolta volna.² Tere nem a kalandozás, nem a harcz, melyet megbízása tőle megkövetel: ő a béke, a nyugalom, a csendes munkásság barátja. Midőn Helenus új Trójáját elhagyja, így búcsúzik Andromachétól:

Ég veletek, kikkel végzett idején a szerencse;
Minket örök válságba sodor. Nektek kijutott már
A nyugalom, nem kell hasogatnotok a vizek árját.³

Midőn megpillantja az épülő Karthagót, el nem nyomhat egy irigy felkiáltást:

Oh mily boldog nép, melynek már székhelye épül!⁴

Minden alkalmat megragad arra, hogy minél hamarább letelepedhessék isteneivel és társaival együtt:

¹ Aen. IV. vs. 361:

Italiam non sponte sequor.

² Aen. IV. vs. 340—344:

Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis et sponte meas componere curas,
Urbem Troianam primum dulcesque meorum
Reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.

³ Aen. III. vs. 493—495:

Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur,
Vobis parta quies, nullum maris aequor arandum.

⁴ Aen. I. vs. 436:

O fortunati, quorum iam moenia surgunt.

várost akar alapítani Thraciában, már fel is építi Krétában, de, a mint az első kedvezőtlen jósjel feltűnik, nehéz szívvél bár, azonnal elindul a bizonytalan útra. Karthago városához nemcsak a nyugalom s békeszeretet, hanem a Didó iránt érzett gyöngéd szerelem lánczai is fűzik; jól tudja, hogy a szerencsétlen királyné halála lesz az óra, melyben Afrika partjait elhagyja; megvallja maga is Didónak, hogy a kitűzött feladat mennyire terhére van, de nem maradhat, ellenáll a végzet¹ és Juppiter maga készletti követe, Mercurius által sietésre.

Vergilius hőségének főjellemvonása tehát a jámborság, a pietas. Így követelte ezt az éposz tárgya, de, tegyük hozzá, a rómaiaknak őseikről alkotott fogalma is. Mert ne higyjük, hogy talán a harczy bátorság volt az a fő erény, a melyben a rómaiak annyira bámult őseik nagyságának okát találták. Igaz, hogy nagy katonáknak, tisztviselőknek és földmivelőknek tartották őket, de mint jellemök fővonását mindig az isteni félelmet emelték ki. „Őseink a legvallásosabb emberek voltak“ mondja Sallustius. „Bármennyire hízelegjünk magunknak — így szól Cícero — se számban a hispanokat, se erőben a gallokat, se okosságban a púnokat, se tudományban a görögöket felül nem muljuk, sőt az italusokat és a latinokat sem érjük utól abban a természetes elmeélben, mely e nép és föld sajátja: hanem jámborsággal, vallásossággal és azzal az egyszerű bölcseséggel, melynél fogva átláttuk, hogy a halhatatlan istenek akarata kormányoz mindent, győztük le az összes népeket és nemzeteket“.² Ugyanerre

¹ Aen. IV. vs. 440 :

Fata obstant . . .

² De har. resp. c. 9.

gondolt Horatius, midőn egy lefordíthatatlanul tömör sorában kimondta, hogy Róma az istenektől való féltében lett a világ ura.¹ Így Vergilius is, midőn Aeneast olyannak festi, a minő, az ősrómai jellem fővonását akarta benne megörökíteni.

De nemcsak a hős isteni félelme, hanem egyáltalán az Aeneis minden vonatkozása az istenekre és a vallásra tisztán római szellemet árul el. Hányszor elmondták már, és pedig gáncsolólag, a kritikusok, hogy míg az Iliasban és az Odysseában az úgynevezett époszi *machina* teljesen tért enged a hős szabad akarati működésének, Vergiliusnál ez intéz mindent, a hős ennek segítségével nélkül mit sem tesz. Azonban ez a különbség arra vezethető vissza, hogy míg Homérnál az Olympus fényes és költői vallása uralkodik, Vergiliusnál főleg az állam istenei szerepelnek.

S itt nemcsak a Homér és Vergilius, hanem az egész görög és római mythologia közti különbséggel van dolgunk.

Gyakran halljuk emlegetni, midőn a görög és a római vallás összehasonlításáról van szó, hogy, míg a görög nép élénk képzelme isteneinek emberi alakot, emberi jellemvonásokat, vágyakat és szenvedélyeket adott s az Olympust étellel teljes istenségekkel népesíté, melyek az emberektől csak a halhatatlanságban különböztek, addig a római istenek nem egyebek, mint üres abstractiók, vonatkoztatva az állami és családi élet különböző tevékenységeire. A házi isten, Lar, mint maga Servius, Vergilius régi magyarázója mondja, nem más, mint a tűzhely,² Vesta Ovi-

¹ Dis te minorem quod geris, imperas.

² Serv. in Aen. III. 134.

dius szerint az élő láng,¹ Ops istennő semmi egyéb, mint az államnak a templomban őrzött kincse, Aesculanus isten a réz-, Argenteus pedig az ezüstpénzt képviseli. E fontos különbség csakis abban leli magyarázatát, hogy a görögöknél a költészet hatalmas befolyása alatt a természet erőinek személyesítései jutottak a vallásban uralkodó szerepre, a rómaiak vallásos érzülete ellenben mindaddig, míg a görög mythologia zavaró hatása a Kr. e. harmadik században be nem állott, a család és az állam isteneit karolta föl.

Nagyon természetes, hogy Vergilius a köztudatba átment és mindenek felett költői homérikus mythológiát teljesen nem mellőzhette, de világos az is, hogy helyes érzékkel megy vissza a római őskor vallásos felfogásáig, midőn uralkodó szerepet a *penates*-nek tulajdonít, mint a kikhez egy végzetszerű nagy jövő fűződik. És mit ért Vergilius *penates* alatt? A második ének már idézett helye világosan kimondja, hogy Hector Aeneasnak a hatalmas Vestát és az örök szent tüzet adja át. De, hogy Aeneas Vestán kívül még egyéb, e helyt nem említett istenképeket is vitt magával, az világosan kitűnik a harmadik ének egy helyéből, a hol Aeneas elbeszéli, hogy álmában megjelentek neki az istenek képei és a phrygiai penatesek, a melyeket az égő városból kiragadott.² Vesta és az örök tűz, s a velők egyazon templomban tisztelt tulaj-

¹ Ovid. Fast. V. vs. 291:

Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam.

² Aen. III. vs. 148—150:

Effigies sacrae divum Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare iacentis.

donképeni *penates* voltak a római kultusz legkiválóbb tárgyai. Tehát ezek a Rómában első sorban imádott istenségek az éposz tulajdonképeni hősei és midőn Vergilius ezeknek megtelepedését Italiában a *fatum* határozatával annyira egynek tünteti föl, hogy a végső döntő csatában Juppiter segítsége teljesen fölöslegessé válik, s midőn világosan kimondja, hogy e védő istenek azok, a kik Róma jövődő nagyságát biztosítják, e nyilatkozatai tökéletesen megegyeznek a második pún háború korabeli régi szabású államférfiak felfogásával, kiknek szemében a Vesta-templom a római uralom végzetszerű záloga volt,¹ s a kik a szentély felgyújtását tervező capuai lakosokat az állam ellen elkövethető legszörnyűbb vétekekkel vádolták, mert tönkre akarták tenni a római nagyság biztosítékát.

S mivel a saját városi istenségüket ily hatalommal ruházták fel, ilyeneknek tekintették a többi államok isteneit is. Azt hitték, hogy mindaddig, míg valamely várost saját penatesei védnek, az ostrom eredményre nem vezethet. E hitöktől vezéreltetve az idegen állam istenéhez imát és fogadást intéztek, melyben arra kérték, vonja meg védelmét a várostól, s ha a bevétel csakugyan sikerült, az istent Rómába vitték s fogadásukhoz képest gazdag kultuszban részesítették. Ez volt az istenek kihívása, a híres *evocatio deorum*.²

Vesta különben és a penates Rómában elválhatatlanok voltak egymástól s a Vesta-templomban a szentek szente, a *penus interior*, a Palladiumon s egyéb titkos symbolumokon kívül a penates-képeket is magában rejté.

¹ T. Liv. XXVI. 27: *Fatale pignus imperii Romani*.

² Lásd Plinius Nat. Hist. XXVIII. 4, 18. Az *evocatio* formuláját közli Macrobius Saturn. III. 9.: „*Si deus, si dea est, cui populus civitasque Carthaginensis est in tutela, teque maxime,*

Valóban így is tettek Veii Junójával és Karthago Juno Caelestisével. E felfogás nyomaival találkozunk Vergiliusnál is. Az ő Aeneasának, midőn Tróját lángokban, az ellenséget az utczákon megpillantja, első gondolata, hogy a védő istenek nincsenek többé a falak közt s így kiált fel kétségbesve:

Isteneink odahagyták mind oltáraikat, kik
Védtek eddig a hont.¹

„Eltávoztak — jegyzi meg e helyhez a szorgalmas magyarázó, Servius — mert ostrom előtt kihivta őket az ellenség a szentségtörés kikerülése céljából. Innen van, hogy a rómaiak mindig eltitkolták, kinek védelme alatt van a város, sőt a papi jog egyenesen tilalmazta, hogy a római istenek saját nevükön neveztessenek.“ Az Aeneis Junója sem egyéb, mint Karthago városi istensége; a főök, melyért Aeneas annyira üldözi s eredeti céljától eltéríteni iparkodik, az, hogy előre látja, mily harcztot indít majd Róma, ha fölépül, az ő kedves Karthagója ellen. Aeneas a szokott római módon s abban az egészen római hitben igyekszik őt kiengesztelni, hogy az istenséget le lehet kötelezni ajándékokkal. Már Helenus arra inti, hogy, mihelyt Italia partjaira ér, mindenek előtt a nagy Junóhoz fohászkodjék, tegyen neki fogadalmat s a hatalmas

ille qui urbis huius populiue tutelam recepisti, precor venerorque veniamque a vobis peto, ut vos populum civitatemque Carthaginensem deseratis, loca templa sacra urbemque eorum relinquatis . . . Si ita feceritis, voveo vobis templa ludosque facturum.“

¹ Aen. II. vs. 351—352:

Excessere omnes adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat.

úrnő ellenállását könyörgő ajándékaival igyekezzék legyőzni,¹ a mit Aeneas szokása szerint rite azaz a szertartások szigorú megtartásával elvégez² és Juno ki is engesztelődik, sőt örömmel hagy fel a trójaiak elleni gyűlöletével, midőn magától Juppitertől hallja meg, hogy nem lesz nép, mely olyannyira ünnepelné őt, mint a rómaiak.³

Továbbá, mivel a római ember az állami élet minden nyilvánulását egy titokszerű istenség működésével hozta kapcsolatba, nagyon természetes, hogy lépten-nyomon érezte, mennyire hatalmában van isteneinek. Igyekezett velök jó viszonyban állani, s ezért mit sem tett az isteni akarat megkérdezése nélkül, mely, azt hívé, az *auspiciumokban*, a megfigyelt jósjelekben, nyilatkozik. Ferdén fognók föl Róma őstörténetét, ha a későbbi kor államférfiainak eljárásából a város első századaira vonnánk következtetést, s mert oly korban, midőn philosophiai műveltségű emberek ültek a tisztségekben, azt látjuk, hogy az *auspiciumot* egyszerű eszköznek tekintik politikai céljaik kivitelére, ez alapon az ős Róma *auspiciumait* sem tekintenők egyébnek, mint alkalmas eszköznek az előkelők kezében a nép fékentartására. Mi sem jogosít fel arra, hogy a rómaiak hitének őszinteségében kételkedjünk,

¹ Aen. III. vs. 437—439 :

Junonis magnae primum prece numen adora,
Junoni cane vota libens dominamque potentem
Supplicibus supera donis.

² Aen. III. vs. 457 :

. Rite

Junoni Argivae iussos adolemus honores.

³ Aen. XII. vs. 840—841 :

„Nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.“
Adnuit his Juno et mentem laetata retorsit.

s Livius első tíz könyve is eléggé tanúskodik arról, hogy az auspiciumok nemcsak a plebs, hanem akár-hányszor a patriciusok hátrányára ütöttek ki. Az auspiciumnak elhatározó befolyása volt minden állami működésre, s magukat a tisztviselőket is ebben az időben nem annyira a nép választá, mint egyenesen az auspicium jelölé ki. Sőt még Cicero egészen komolyan mondhatta a nép előtt, természetesen éppen erre a hallgatóságra való tekintettel, ellenfelének, ki e vallásos cselekmény iránt kellő tiszteletet nem mutatott: „Te az auspiciumokat, melyekkel a várost megalapították, melyektől a köztársaság s a birodalom java függ, megvetni merészeled?”¹

Másik jellemző vonása az ősrómai vallásnak az az ismeretes nagy gond, melyet a szertartásokra fordítottak. Úgy látszik, hogy a vallás lényegét a szertartások lehető legpontosabb megőrzésében találták, abban a hitben, hogy az istenek kegye csak így nyerhető meg a város számára, miért is minden legkisebb hiba, melyet a ritus ellen elkövettek, érvénytelenné tette az illető vallásos cselekményt s valahányszor ilyet fedeztek föl, ha napokkal később is, újra kezdték az egészet. Ebben találja magyarázatát az az aggodalmas elővigyázat is, melyet szertartáskönyveik hamisítatlan megőrzésében tanúsítottak.

Az Aeneis mintegy tükörben mutatja az ősök eme felfogását. A hőskölteménynek, mint Róma legrégibb állami életének, mozgató ereje a közvetlen jóslat és az auspicium; ezek indítják a hőst cselekvésre, a ki viszont, mielőtt valami nagy dologba fogna, mindig megkérdezi az istenek akaratát. Jósjel indítja őt el

¹ In Vatinius c. 6.

Trójából, ez akadályozza meg a letelepedésben Thracia partjain, majd utóbb Krétában; ez vezérli Italiában is minden fontosabb lépésnél; ha önként nem mutatkozik, maga a hős kér jósjelt, mint például ama híres és sok gáncsra alkalmat adott helyen, midőn Evander király az etruszkok szövetségét ajánlja fel Aeneasnak: a hős megzavarodva áll mindaddig, míg kedvező jeleket nem lát feltűnni. Egy homérikus hős jellemével nem férne ez meg, de nagyon illő ama rómaiak öséhez, a kik nemcsak a köz-, hanem még a magánéletben sem fogtak semmihez az auspiciumok megkérdezése nélkül,¹ s a kiknek legrégibb államférfiai, a királyok és az első consulok, első sorban az állami istenek áldozói, tehát papi hatóság valának.

De nemcsak ily általános vonásokban igyekvék Vergilius a római vallás szellemét költeményében visszatükröztetni, hanem alkalom adtán az oly nagy gonddal őrzött szertartások hagyományait is földolgozta. E körülmény könnyen kikerülhetne volna az újkori tudósok figyelmét, de szerencsére a régieknél, kik ezt könnyen észrevehették, a magyarázók egész iskolája alakult, mely czélul tűzte ki az Aeneisben a vallásrégiségek szerepét kutatni. A ki valaha a régi magyarázókat, Serviust vagy Macrobiust olvasta, bámulva tapasztalhatta, hogy erre vonatkozólag mennyi mindent találtak vagy legalább akartak találni költőnkél. „Mindazon jelességek közt, melyeken Maro dicsősége alapszik — mondja Macrobiusnál Vettius Praetextatus — főképen azt csodálom, hogy a papi jog hagyományait, mintha csak mindig evvel foglalkozott volna, a legtudósabb módon őrzé meg műve

¹ L. Val. Max. II. 2, 1.

sok és különböző helyein; és, ha ily hosszú értekezésre időnk volna, kimutatnám, hogy Vergiliusunk megérdemelte volna a pontifex maximus méltóságát. „Költőnk — felel e szavakra ugyanott Flavius — az auguri jogban is annyira jártas volt, hogy, ha egyéb tudománnyal nem is dicsekedhetnék, ezzel az egygyel megalapíthatta volna dicsőségét”.¹ Servius, a leggondosabb magyarázó, mint régen ismeretes, elcsempelt dolgot hozza fel, hogy Vergilius, valahányszor csak alkalma akad, említést tesz a papi jogról² és hogy számos helyen ki lehet mutatni, mily pontossággal tudta költőnk a legrégibb szertartásokat leírni.³

Sőt egyes kommentátorok ennyivel sem elégedtek meg, hanem a végletekig menve Aeneasból valóságos római papot, pontifexet csináltak és nemcsak tetteit, hanem minden szavát is ily szempontból igyekeztek magyarázni. Aeneas például az első énekben anyjához, Venushoz, így szól: „Ha volna időd meghallgatni viszontagságaim évkönyveit”;⁴ itt az évkönyvek (annales) szót úgy Macrobius mint Servius arra magyarázzák, hogy Aeneas pontifex, a pontifexek pedig a régi rómaiak számára annales cím alatt adták ki az általuk feljegyzett nevezetesebb események leírását.⁵ Azt is fontosnak találják, hogy a költő hősről, midőn az a második énekben egy fényes lakoma után szenvedéseinek elbeszélésébe kezd, ezt mondja:

„Aeneas atya most így kezdte magas kerevet-

¹ Saturn. I. 24, 16.

² Serv. in Aen. II. 57; tanulságos helyek még I. 305; VIII. 552.

³ In Aen. X. 419.

⁴ Aen. I. 373:

Et vacet annales tantorum audire laborum.

⁵ Lásd Serv. in Aen. I. 373. Macrobius Saturn. III. 2, 17.

ről“,¹ mert a magas kerevettel (torus altus) azt akarta jelezni, hogy a lakomáknál a legfőbb hely a papot illette.²

Mégis legérdekesebb a negyedik éneknek, Didó szerelme gyönyörű történetének, vallásos magyarázata, a mint azt a Servius neve alatt ránk maradt jegyzet-gyűjteményben találjuk. Miután Aeneasra ráfogták s egyes szavaiból és tetteiből igazolni igyekeztek, hogy e könyvben mint pap és pedig mint flamen szerepel, ebből azt következtették, hogy Didónak flaminicának (a flamen feleségének) kell lennie. Bizonyitgatták, hogy, a hol a költő a királyné öltözetét leírja, előadása megegyezik azokkal a ritualis szabályokkal, melyek a flaminica öltözetét meghatározták, s belekapaszkodtak egyes, Aeneashoz intézett szavaiba és bennök célzásokat láttak a pap és papnő hivatalos viszonyára. Végre a viszony szomorú felbomlásának okát abban találták, hogy a hős és a királynő egybekelése abban az emlékezetes barlangban nagyon hirtelen történvén, elmulasztották megtartani a confarreatio szertartását, a mely nélkül flamen és flaminica házassága érvényes nem lehet.³

Bármily nevetségeseknek tűnjenek fel e túlzások, el kell ismernünk, hogy a magyarázóknak a dolog lényegében igazságuk van. Aeneasnak nemcsak jellemében nyilvánul jámborsága (pietas), hanem, mint a hazai istenek költöztetője (penatiger) és a kultusz feje,

¹ Aen. II. vs. 2:

Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto.

² *Summus enim semper est pontificalis locus* (Serv. in Aen. II. 2.). Tanulságos helyek még Macrobr. Saturn. III. 6, 3; Serv. in Aen. II. 57; VIII. 363; 552; XI. 2; 76.

³ Lásd Serv. in Aen. IV. 103, 137, 329, 340, 374, 518. 646.

külső viseletében is szent személynek, papnak mutatja magát. Lelkiismeretes pontossággal, rite, hajt végre minden szent cselekményt, akár csak a római pontifex, a ki tudja, hogy a szertartásoknak egyetlen szóval való elhibázása isteni haragot keltő szentségtörés (piaculum). Nézzük, midőn az égő Trójából szent feladatának teljesítésére kiindul s az ijedelmek közt sem feledi, hogy a penates-képekhez nyúlnia mindaddig nem szabad, míg az öldöklésben vérrel szennyezett kezeit folyóvízzel ¹ meg nem mossa, vagy midőn Misenust eltemeti, midőn Siciliában maradt honfitársai számára várost alapít, midőn penateseinek, atyja szellemének, Juppiternek vagy az alvilági isteneknek áldoz, midőn jósjelt kér és elfogad: be kell vallanunk, hogy ő, a mint Vergilius feltünteti, népének nemcsak királya, hanem papja is, egy római pontifex és augur példaképe. Ezzel nem azt akarjuk mondani, a mit az idézett régi magyarázók hittek, hogy a költő hőse minden szavát és tettét a papi és auguri jog szabályai szerint intézte volna, hanem egyszerűen arra akarunk utalni, hogy, valahányszor szent cselekményt végez, egészen úgy teljesíti azt, a mint egy római pap teljesitené. Csakis abból, hogy a mű részei a szertartások pontos leírását tartalmazták, magyarázható ki, hogy a későbbi papok, midőn már az államvallás hagyományai meggyengültek, a rituale vitás kérdéseiben Vergiliusra mint tekintélyre hivatkoztak.

De nemcsak Aeneas szerepében, hanem egyáltalán

¹ Aen. II. vs. 718—720:

Me bello e tanto digressum et caede recenti
 Attrectare nefas, donec me *flumine vivo*
 Abluero.

mindenütt, a hol alkalom volt reá, azon volt költőnk, hogy, ha egyébbel nem, a szertartások egyes kifejezéseinek felhasználásával római szint kölcsönözzön leírásainak. A régiek nem is győzték eléggé csodálni a szent nyelvben való jártasságát. Mikor például Sinon a második énekben elsírja a trójaiak előtt színlelt panaszait s félelmét fejezvé ki, hogy majd a görögök, miután ő megmenekült, ártatlan gyermekei vesznek boszút, így szól:

Tán rajtok fognak boszut állani majd a *szökésért*
S vérökkel fogják majd *engesztelni* ki bűnöm ¹

a rituale szentesített szavait használja, mert a *szökést* a latin *effugium* szóval fejezi ki s a papok e műki-fejezéssel éltek, ha arról volt szó, hogy az áldozat az oltártól elmenekült, a kiengesztelésre pedig a *piare* ígét alkalmazza, mely a rituale szerint a vérrel való kiengesztelést jelentette. Éppen így, mikor a hatodik énekben az alvilági isteneknek hozott áldozat leírásánál azt mondja; *az áldozati barmok alá teszik a késeket* (supponunt cultros), e helyett: *a barmokat levágják* (victimas caedunt),² a szertartás nyelvét követi, melyben a rossz előjelű (*mali ominis*) szókat a legnagyobb gonddal kerülték; és néhány sorral alább, a hol így szól:

Végül a Styx fejedelmének raka éjjeli oltárt ³

¹ Aen. II. vs. 139—140:

Quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
Effugia et culpam hanc miserorum morte *piabunt*.

² Aen. VI. vs. 248:

Supponunt alii cultros tepidumque cruorem
Succipiunt pateris.

³ Aen. VI. vs. 252:

Tum Stygio regi nocturnas incohat aras.

az oltár elkészítését jelentő elavult *incohat* igét (*perficit* helyett) ugyanonnan kölcsönzi. Vagy mikor a gyanútlanul hajózó Aeneas a nymphák a tizedik énekben a veszedelemtől megóvandók így szólítják meg: *Ébren vagy-e istenek sarja, Aeneas? Légy ébren*,¹ e szavakkal arra a szép szertartásra utalt a költő, melyet bizonyos meghatározott napon a Vesta-szüzek teljesítettek, midőn ünnepélyesen a régi királyokat helyettesítő papi tisztviselő, az úgynevezett áldozó király (*rex sacrificulus*) elé járulván így inték őt: *Ébren vagy-e király? Légy ébren!*² E néhány helyen, melyet példaképen említünk, mindenki közönyösen siklik keresztül, a ki a régi magyarázókat nem ismeri.³ Láthatjuk ebből, hány olyan hely lehet még az Aeneisben, melynél mi legfőlebb a nyelv különössége miatt állapodunk meg, de a mely római hagyományok közt felnőtt ember lelkében az ünnepélyes és megható emlékek egész sorát volt képes felidézni.

Ennyi az, a mit az Aeneisről, vallásos jellegét tekintve, szólni akartunk. Kettőről győződhattunk meg tárgyalásunk folyamában: először, hogy a mű tárgya-

¹ Aen. X. vs. 228—229:

. Vigilasne, deum gens,

Aenea? Vigila.

² *Vigilasne, rex? Vigila.* V. ö. Serv. in Aen. II. 140; III. 257; VI. 248, 252; VIII. 106; X. 228.

³ Lásd Macrob. Sat. III. 2, 1: Verborum autem proprietas tam poetae huic familiaris est, ut talis observatio in Vergilio laus esse iam desinat: nullis tamen magis proprie usus est, quam sacris vel sacrificilibus verbis; III. 4, 1: Nomina etiam sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre pontificalis observatio est. — Serv. in Aen. I. 398: Totum morem augurum exsecutus est (Vergilius) proprietate verborum.

nál fogva vallásos jellegű s hogy úgy egész szerkezetét, mint különösen a hős sokat vitatott jellemét ebből a szempontból kell megítélnünk; másodszor, hogy e vallásos jelleg keretében a szerző mindenütt *római vonásokat* emel ki, kegyelettel elevenítve fel az ősrégi szertartások maradványait s hiven tüntetve fel az ősrómai felfogást úgy a vallást, mint az evvel elválhatatlan összefüggésben levő államot illetőleg. Már itt láthatjuk a rómaiakra tett nagy hatásának egyik okát, mert a nemzet legősibb és legsajátosabb intézményeit mutatta meg nekik a költészet varázstükrében.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A latin faj szerepe az Aeneisben.

A fönnebbieken volt alkalmunk előadni, hogy az Aeneas-monda, melyre Vergilius költeményét alapítá, mennyire nemzetivé vált a rómaiaknál, s hogy mennyire tévednek azok, a kik az Aeneis meglehetősen kedvezőtlen bírálatánál a mese idegen eredetére oly nagy súlyt helyeznek. Igyekeztünk továbbá kifejteni mind azokat az előnyöket, melyekkel költőnk tapintatos tárgyválasztása járt s melyeket, úgy látszik, sokkal helyesebben fogtak fel a régi magyarázók, mint némely újabb kritikusok. Ez alkalommal azonban szándékosan elhallgattunk egy körülményt, az Aeneas mondájának egy olyan kényes oldalát, a melyen okvetetlenül segíteni kellett, ha a költő a munka véghatását kockáztatni s a rómaiak nemzeti érzületét megsérteni nem akarta. És valóban nem a legcsekélyebb érdeme Vergiliusnak, hogy ezt a tárgyban magában rejlő nehézséget nemcsak észrevette, hanem egyszerű s mind a mellett művészi módon el is tudta hárítani.

A mint mindnyájan tudjuk, élt Rómában a görögöktől átvett őstörténet mellett itáliai, nemzeti őshagyomány is, mely a latin városok körében képződött s természetesen a latin ősoket dicsőíté.

A kegyelet ezek iránt sem halt ki a nemzet szívében. Különösen Vergilius korában, midőn a görög műveltséggel együtt a görög romlottságot is átvett

nemzet mélyen érezte erkölcsi süllyedését, mélabúsan tekintettek vissza a költők Italia aranykorára, Saturnus országlásának idejére, példabeszéddé vált a latin és szabin ősök erénye, s magának Vergiliusnak sem volt egyéb szándéka, midőn gyönyörű Georgicáját megírta, mint buzdítani az elfajult utódokat, hogy az ős Italia példáját követve, hagyják oda a várost, vonuljanak ki a vidékre, műveljék az anyaföldet, tisztelve Faunust, Silvanust, Lupercust, a mezei és erdei istenségeket, valamint a házi tűzhely nyájas védő szellemeit, mert csak ezektől várható áldás a fáradtságos munkára.

Ezt az uralkodó szellemi állapotot tekintve, a legnagyobb elővigyázattal kellett költőnknek eljárnia, hogy, midőn Aeneast és a trójaiakat Róma alapítóiul tünteti fel, ezek mellett a latin népnek oly szerepet ne tulajdonítson, mely azt legyőzöttnek, alávetettnek mutatná s így a kegyeletet megsérthetné.

Vergilius, valljuk meg, a lehető legfurcsább helyzetbe jutott, midőn a trójaiak és a latinok döntő harczát kellett festenie. Szokott dolog a világirodalom valamennyi époszában, hogy két nemzet vagy két nagy párt élet-halál harczot vív egymással, de mindannyiszor, valamint csak az egyik mellett lehet az epikai végzet, épúgy csak az egyik mellett van a jog, az igazság, a költő és az olvasó rokonszenve, s bármily kiváló hősök állanak a másik részen, mégis engedniök kell úgy erkölcsi nagyság mint harci bátorság dolgában a főhősnek és környezetének. Ezt látta költőnk mesterénél, Homérnál is, de jól tudta, hogy példaképét idáig követnie nem szabad. Neki meg kellett kísértenie azt, a mi első pillanatra képtelenségnek tűnik föl: megmutatni, hogy a végzet a

trójaiak mellett van s daczára ennek egyforma rokonszenvvvel festeni mind a két nép küzdelmét és hőseit. Annyi legalább világosan állott előtte, hogy az ősi erkölcsiség, mérséklet és bátorság mintaképeiül tisztelt italusokat nem alázhatta le a Laomedon fufangjáról, Paris szerelmi kalandjairól és asszonyos elpuhultságukról híres phrygiaiak előtt. És ezt nem is tette. Akárhon olvassuk az Aeneis utolsó hat könyvét, mindenütt azt látjuk, hogy a költő a latinokat a legkedvezőbb színben tünteti föl, mint oly népet, melyet egyszerűség, tiszta erkölcs, hűség és becsület jellemeznek, mely fiait a földművelés nehéz munkájában szoktatja meg hazája földét becsülni s az erdők vadjaival való küzdelemben készíti elő a veszedelme-sebb ellenség elleni harczra, melynek még öregjei is a mértékletes élet jutalmául teljes testi-lelki épségnek örvendenek. Halljuk csak Turnus sógorát, Remulust, midőn a jövevény trójaiakra nemzeti büszkesége érzetében rátámad:

Mi bolondult elme, miféle

Istenség vezetett hozzánk? Nincs itten Ulisses,
Híres szófacsaró, se a két Atrida: de vannak
Férfiak. A kisdéd csak alig születik meg, azonnal
Bémártjuk testét a jeges folyamokba, megedzük.
A gyermek vad után szanaszéjjel futkos az erdőn,
Múlatsága lovat fékezni, feszíteni az ijjat.
Dolgos az ifjúság, megelégszik akármi kevéssel:
Vagy földet forgat vagy harczczal városokat vi;
Éltünk fegyver közt telik el; mi a lándzsa nyelével
Hajtjuk a marhát is. Sőt még a terhes öregség
Sem gyöngítheti meg lelkünk erejét: mi sisakkal
Elnyomogatjuk az ősz hajszalet: szüntelen új s új
Zsákmányt hordogatunk s szeretünk mindenha rabolni.

Ám néktek sáfrányszínű s csiga vérbe mártott
 Köntöstök; restség, puhaság, táncz minden örömtök,
 Újjas a dolmánytok, szalagoktól czifra süvegtek.
 Asszonyok és nem férfiak! Oh takarodjatok innen
 Ida hegyére szokott énektek hallani: dobbal
 És kettős hangú sippal Berecynthia szólít.
 Férfiakat szeret a fegyver; kezetekbe nem illik.¹

E ritka erővel irt sorok nemcsak Turnus híveinek
 elkeseredését fejezik ki, hanem azt a szokásos ellen-
 tétet tüntetik fel, melyben a rómaiak annyira gyö-
 nyörködtek, valahányszor őseiket, a régi jobb idők
 embereit, idegen népekkel, főleg a görögökkel és a
 phrygiaiakkal hasonlították össze.

¹ Aen. IX. vs. 601—620:

Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
 Non hic Atridae nec fandi fictor Uliesses.
 Durum a stirpe genus natos ad flumina primum
 Deferimus saevoque gelu duramus et undis;
 Venatu invigilant pueri silvasque fatigant,
 Flectere ludus equos et spicula tendere cornu;
 At patiens operum parvoque assueta iuventus
 Aut ~~rastris~~ terram domat aut quatit oppida bello;
 Omne aevum ferro teritur, versaque iuvenum
 Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
 Debilitat vires animi mutatque vigorem;
 Canitiem galea premimus semperque recentes
 Comportare iuvat praedas et vivere rapto.
 Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
 Desidiaae cordi; iuvat indulgere choreis,
 Et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
 O vere Phrygiae (neque enim Phryges), ite per alta
 Dindyma, ubi assuetis bifoem dat tibia cantum!
 Tympana vos buxusque vocat Berecynthia Matris
 Idaeae; sinite arma viris et cedite ferro.

Megjegyzem, hogy ezt az egy helyet, némi változtatással,
 a Baróti Szabó Dávid régi fordítása szerint idézem.

És mily szeretettel festi költőnk az itáliai hadakat! Mily megható az ifjú Turnus tragikus küzdelme a sors ellen és bukása, mely fölött a költő nem titkolhatja el szánalmát! Mily erővel és étellel teljes alak Camilla, a férfias szívű hősnő, kit, mert nyílt harcban győzhetetlen, csak csellel ejthetnek meg! Az egész költeménynek egyik legélesebben jellemzett alakja, Mezentius, az istenek gögös megvetője és részvétünkre érdemes fia, az ifjui hevének áldozatul eső Lausus szintén Aeneas ellenfeleihez tartoznak, de a költő őket is a kegyelet bizonyos nemével veszi körül. És csakis ebből, a latin ősök iránti kegyeletből, érthető meg az a sokat gáncsolt körülmény, hogy az éposz második részében annyi rokonszenvűnkre méltó alakot találunk a latin táborban, hogy érdeklődésünk már-már elfordul a jámbor Aeneastól és halványan rajzolt kíséretétől. Pedig ezek a végzet kiszemelt emberei, ezeknek kell végre is győzniök.

E kényes feladatnál újra az segít a költőn, a mi lehetővé tette, mint az előbbi fejezetben kimutattuk, a görög monda nemzetiesítését, t. i. a mű vallásos jellege.

Aeneasnak az égtől nyert küldetése az, hogy a trójai *penates*-t Italiába vigye, s minthogy a költemény tulajdonképeni hősei ezek, minthogy a város jövőndő nagysága csakis ezektől függ, Aeneas eleget tett feladatának, ha istenei számára alkalmas lakóhelyet keres, a nélkül, hogy kénytelen volna a latin néppel magával élet-halál harczot folytatni.

Ezt tünteti föl a költő már akkor is, midőn hőse Italiába megérkezik s Latinus királyhoz követeket küld. Nem lép föl az erős jogával vagy egy nagy hódító igényeivel; a legszerényebb kérése van, csak

annyi, hogy védő isteneinek csekély lakóhelyet adjanak s valamennyijöknek szabad letelepedést biztosítsanak:

Isteneink számára szerény lakot adj csak a parton
S légyen a víz, levegő szabad egykép mindenikünknek.¹

Különben Aeneas már csak azért sem semmisíthetné meg a latin népet mint nemzetet, mert az ő kísérete már nem annyira nép, mint túlnyomóan férfiakból álló hadcsapat. Ő mindazokat, kik az Italiába való átkelés előtt gyöngéknek mutatkoztak, főleg az aggokat, asszonyokat és gyermekeket ott hagyja Siciáliában Acestes királynál, hol várost is alapít számukra.² Végre maga a hős családja sem lehet tiszta trójai többé: ő csak úgy nyerheti el az uralmat, ha Latinus királylyal házassági rokonságot köt s az isteni gondviselés éppen azért ragadja el férje mellől a hű Creusát, hogy ez megtörténhessék; sőt, hogy a hős teljesen tisztában legyen feladatával, maga Creusa jelenti ki ezt, szellemalakban, utána búsuló férjének:

Gazdagság, hatalom s a királynak lánya arádul
Vár ott rád.³

Így a királyi család, mely később Alba-Longában uralkodik s a melyből Romulus, Róma alapítója, származik, nem Iulustól, Creusa fiától, hanem Silviustól,

¹ Aen. VII. 229—230:

Dis sedem exiguum patriis litusque rogamus
Innocuum et cunctis undamque auramque patentem.

² L. V. könyv.

³ Aen. II. vs. 783—784:

Illic res laetae regnumque et regia coniunx
Parta tibi.

Lavinia fiától veszi eredetét. Ezért Anchises, midőn a hatodik énekben bemutatja Aeneasnak az utódokat, kik reá annyi dicsőséget hoznak, kiemeli, hogy ezek italiai vérből valók:

Most, hogy a trójai fajt mi dicsőség éri jövőben
És italus vérből kik lesznek majd unokáid,
Elmondom röviden.¹

Ha Aeneasszal és társaival szemben az öreg Latinus király magaviseletét vesszük tekintetbe, még világosabban tűnik elénk a költő szándéka, hogy a latin hatalom összeütközését Aeneasszal kikerülje. A nép főhatalmának képviselője, Latinus, teljesen fölül áll a küzdelmen, mert, a mint azt látja, hogy a meg gondolatlan Turnus esztelen harczot támaszt a végzet ellen, visszavonul.

Szeretik ugyan összehasonlítani Latinus e magaviseletét a Priamuséval az Iliasban, ki szintén elhúzódik a cselekvés teréről, de ez az összehasonlítás, bátran kimondhatjuk, a lehető legtévesebb. Az Iliasban Priamus azért nem vesz részt a város védelmében, mert erre képtelenné teszi a öregség; Latinus ellenben visszavonul, mert tudja, hogy a végzet Aeneast szánta vejéül; midőn tehát azt látja, hogy népe, Turnustól fellázitva, reá többé nem hallgat, a mozgalmat részvételével törvényessé tenni, nemzeti harczzá emelni nem akarja. Még az eldöntő küzdelem előtt is megkísérti a kibékülést s felveti a tanácsban

¹ Aen. VI. vs. 756—759:

Nunc age, Dardanium prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes
Expedium dictis.

azt az indítványt, hogy Aeneasnak a trójai küldöttség kívánságához képest külön tartományt jelöljenek ki, hol isteneinek várost alapítson. Midőn Turnus ezt hevesen ellenzi, az öreg megint lelép a cselekvés teréről s bánkódik saját határozatlanságán.¹

Így azután csakugyan fölötte áll a harcznak. A trójaiak sohasem harcolnak ő ellene, Aeneas sohasem tekinti őt az ellenséges sereg vezérének, sőt a háború folyama alatt is mindég csaknem fiúi tisztelettel beszél róla. Még az utolsó harcz előtt is, midőn látja, hogy az ügyeket egészen Turnus vezeti, Latinusszal találkozáva, békeajánlatokat tesz és szerényen kimondja, hogy czélja nem a hódítás, hanem az istenek behozatala, s hogy az uralom akkor is, ha elnyeri Lavinia kezét, ipjáé marad:

Nem teszem én a latint szolgává, trójait úrrá,
Nékem a trón sem kell: egy törvény tiszteletében
Lépjen örök hűségre a két nép hősi erénye.
Vallást, isteneket hozok én: ipamé legyen a had,
Légyen a trón ipamé.²

A latinok ellenben sohasem mernek Latinus király nevében harcolni: ők csak a Turnus hivei. Szó sem

¹ Aen. XI. vs. 469—471:

Consilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit ac tristi turbatus tempore differt,
Multaque se incusat, qui non asciverit ultro
Dardanium Aenean generumque acceperit urbi.

² Aen. XII. vs. 189—193:

Non ego nec Teucris Italos parere iubebo
Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambae
Invictae gentes aeterna in foedera mittant;
Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
Imperium sollemne socer.

lehet itt egy, a latinok és trójaiak közötti nemzeti harczról, s Aeneas győzelmei sohasem ragadják el annyira, hogy magát a latin nép legyőzőjének akarná feltüntetni. Legfényesebb diadala után békülékeny nyilatkozatot tesz, melyben némi szemrehányás van ugyan Latinus király ellen, de egyszersmind világos kimondása annak, hogy ő nem a latin néppel harczol:

Nem jönnek, de e tájt jelölé ki honomnak a végzet,
És nem a nép ellen küzdök, de királya szegé meg
A vendégi jogot s Turnust tisztelte meg kegyével.¹

A küzdelem csakis Aeneas és Turnus közt folyik s magát a végeldöntést a költő helyes tapintattal nem is a két seregtől, hanem a két vezér párbajától teszi függővé.

Végre az események csomójának teljes megoldása nem a trójai nép győzelme, hanem a két nemzet testvéries egyesülése úgy, hogy idő multával a latinok számbeli előnyénél fogva a trójai faj és név elenyészik.

A megoldás, a költemény általános jellegéhez híven, az égben történik s nemcsak a földön szünteti meg a küzdelmet, hanem az égiek közti viszályt is lecsendesíti, a kérlelhetetlen Juno haragját jóakarrattá változtatja.

Midőn a két vezér párbajt vív, végre is kénytelen belátni Juno, hogy a végzet nem engedi meg Turnus győzelmét. Kárpótlásul tehát azt kéri Juppitertől, hogy

¹ Aen. XI. vs. 112—114:

Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent,
Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit
Hospitia et Turni potius se credidit armis.

az új várost ne nevezzék Trójának (főnnebb kimutattuk, hogy tulajdonképen így kellene nevezni), hogy maga a trójai faj is enyésszék el a latin közt s hogy a város jövődő nagyságát a latinok erényének köszönje :

Ámde a régi lakó, a latin, ne cserélje nevét el, Trójaivá ne legyen, Teucer faja benne ne éljen, Ősi mezét le ne vesse, ne hagyja el ősei nyelvét. Álljon fenn Latium s a király legyen albai vérből, Rómát is nagygyá latinoknak erénye emelje. Trója ledőlt; engedd dőltével veszni nevét is.¹

Juppiter szívesen beleegyezik; megígéri, hogy Italia lakóinak nyelve, szokásai, neve megmaradnak, s a trójaiak, miután kitűzött céljukat, az istenek meghonosítását, elérték, teljesen beleolvadnak a latin törzsbe :

Ím megadom, mit kívántál, s meghajlom örömmel. Megmarad Ausoniád szép nyelve, meg ősi szokása, És marad a neve is, mint volt: noha Trója vitéze Hozza a szent vallást és istenit Ausoniába, Mégis a trójai nép lesz szívre, beszédre latinná.²

¹ Aen. XII vs. 822—828 :

Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
Neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari
Aut vocem mutare viros aut vertere vestem ;
Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
Sit Romana potens Itala virtute propago,
Occidit occideritque sinas cum nomine Troia.

² Aen. XII. vs. 833—837 :

Do, quod vis, et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt

A költemény itt éri el célját, a kettős mondaszétágazó szálaít művészileg fonva össze s az ellentéteket egy magasb eszmében békítve ki. A város sorsa első sorban az istenektől függ: az isteni akarat végrehajtója Aeneas, kit éppen ezért méltán tisztelhetni úgy, mint a város alapítóját; de másod sorban a latin faj erénye teszi a várost nagygyá, e népet találták az istenek méltónak arra, hogy közéjük telepedve, védelmök alá vegyék: a latin ősökre tehát a római utód mindig kegyelettel és büszkén tekinthet.

Íme, ez volt az a gondolat, és pedig Vergilius eredeti gondolata, melylyel mint epikus teljesen kielégíthető a korabeli római hazafit, ki, már a görög műveltség uralkodó hatásánál fogva is, szívesen kapcsolta össze hazája őstörténetét a trójai mondakörrel, de sokkal jobban szerette a szép Italia földét, hogysen kegyeletét a latin hagyománytól, melyre minden város, minden folyó, minden hegy lépten-nyomon emlékeztette, teljesen meg tudta volna tagadni.

A költő egyébiránt nemcsak a mű szerkezetének fővonásaiban volt tekintettel arra, hogy az italusok ősi erényeit és nagyra hivatottságát kiemelje, hanem még epizódjaiban is a latin, illetőleg az itáliai hagyományok feldolgozására törekedett. Az Odyssea híres tizenegyedik éneke megadta neki az eszmét, hogy hőség, valamint Homér, az alvilágba szállítsa le s jóslattal erősítse meg a nagy feladat végrehajtására. Homér csak annyit mond, hogy a lelkek a világ végén

Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucrí, morem ritusque sacrorum
Adiiciam faciamque omnes uno ore Latinos.

a legszélső nyugaton tartózkodnak, hova a nap sugarai sohasem hatnak el s az egész tájra örökös, sötét köd borul.

A ki valaha olvasta a nagy görög époszt, bizonyára visszaemlékszik arra, hogy az Odysseus útja s a holtakkal való találkozása leírásánál, a mi legerősebben hatott a lélekre, éppen az a titokkal teljes homály volt, melylyel a költő elfedte a részleteket, hogy szabad tért engedjen a hallgató képzelmenek. Vergilius beleszővi ezt az epizódot művébe, de, mert az italusok az avernusi tó mellett képzeltek az alvilág bejáratát, nem a világ végére, hanem ide helyezi azt s nem késik ezért feláldozni az előadás mystikus színezetét, a hatás egyik főeszközét s nem átalja ezzel is növelni azokat a sajátságos ellentéteket, melyek az éposz e részében, a monda, a szabad inventió és a philosophiai eszmék különös vegyületében, amúgy is nagy számmal találhatók. Nem művészeti érzék hiányából, hanem szándékosan, célja tudatában teszi ezt, hogy Aeneise minél szorosabban fűződjék a szép Italia földéhez, melynek lakói a pogányság legutolsó idejéig szentborzalommal látogatták az avernusi tó mellékét s könyörögtek ott az alvilág rettentő istenségeihez. Helyesen mondja Boissier, a ki először figyelemztetett erre a körülményre: „Vergilius jól tudta, hogy mit veszít e hagyomány felhasználása által: meg lőn fosztva elbeszélése attól a titokteljességtől, mely a homéri felfogást jellemzi s mely annyira elragadja a képzeletet; de ő minden áron a közhiedelemre akart támaszkodni”.¹

¹ L. Boissier: Virgil, ford. Végh Artúr. Olcsó könyvtár, 22. sz., 71. lap.

Az Aeneis második felében, a VII—XII. énekben az egész elbeszélés át meg át van szöve itáliai helyi mondák és kultuszok leírásával. Azt az Italiát festi a költő, mely még nem szakított teljesen a Saturnus uralkodása idejének, a boldog aranykornak, emlékeivel.

Így amaz ősi egyszerűség mintaképe Evander király, ki csaknem kunyhószerű házban tartja királyi székét, hol hajnalonként a madarak csicsergése költi fel s kinek legnagyobb gyönyörűsége abban telik, ha két hű kutyája kíséretében legelésző nyájait szemlélheti. Csak arra büszke, hogy szerény lakásában vendégeül fogadhatta Herculest, s erre hivatkozik, midőn Aeneast házába bevezeti:

ez ajtón jött be a győztes
Hercules és szállást e királyi lak ad vala néki.
Vesd meg a fényt, idegen, méltóan az isteni hőshöz,
És a szegénységet jó szemmel nézni tanuld meg.¹

Ugyanekkor alkalmat talál a költő elbeszélni a legrégibb Róma földjéhez fűződő hagyományokat, a táj őrző geniusa gyanánt tisztelt Hercules kultuszát, az ennél szereplő papi családok, a Potitius- és Pinarus-nemzetség eredetét, a nyájakat pusztító óriás Cacus szörnyü végét.² A tiszteletre méltó Latinus királyt is három itáliai istentől, Saturnustól, Picustól és Faunustól származtatja, s midőn őt bemutatja, megismertet egy régi latin királyi palotával, melynek díszét

¹ Aen. VIII. vs. 362—365:

Ut ventum ad sedes: „Haec — inquit — limina victor
Alcides subiit, haec illum regia cepit.

Aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
Finge deo rebusque veni non asper egenis.“

² L. a VIII. éneket.

az ősök szobrai és az ellenségtől elvett fegyverek teszik; leírja továbbá a Faunus jóshelyét az Albunea berkében a titkos szent forrás mellett, hol a jóslatot kérő éjszakának idején lefekszik s álmában kapja az isteni kinyilatkoztatást, végre megismertet a kettős arcú Janus jelentőségével és a háborúindítás fenséges szertartásával.¹ Valahányszor csak az itáliai hőseket előszámlálja, mindannyiszor előadja a szülővárosukhoz vagy személyükhöz fűződő meséket; így ismerkedünk meg a hetedik énekben Egeria berkével, a a Virbius-mondával, Tiberinus istennel, Juppiter Anxurusszal; később az Aeneas segítségére siető etruszok ősi városaival, azok alapítóival, és így tovább. Nem lehet itt czélunk e gazdag anyagot kimeríteni s így végül költőnk eljárásának jellemzésére csak annyit említünk, hogy a tudósok, kik az ősi Italia régiségeit kutatják, Vergilius époszának utolsó hat könyvét használják, mint legjobb és legbővebb forrást.

Mindezekből a jelekből, melyeket ebben a fejezetben pontosan felsorolni igyekeztünk, következtetést vonva bátran kimondhatjuk, hogy, midőn az Aeneist vizsgáljuk s iránta igazságosak akarunk lenni, nem szabad eltévesztenünk szem előtt, hogy Vergilius nemcsak az ősvallás hagyományait akarta művében feldolgozni, hanem egyrészt a trójaiak és a latinok mint két nemzet közti összeütközés gondos kikerülésével, másrészt az itáliai hagyomány gyakori és kegyeletes felhasználásával s a latin faj jórahalóságának és nagyra-hivatottságának kiemelésével azt igyekezett elérni, hogy műve ne csak Róma védő isteneinek, ne csak magának a városnak, hanem a latin népnek és Itáliának is éposza legyen.

¹ A VII. énekben.

HUSZADIK FEJEZET.

A világbirodalmi és a monarchikus eszme az Aeneisben.

De az Aeneis nemcsak a város vallásának, nemcsak Italiának, hanem egyszersmind a római világbirodalomnak, még pedig az új monarchiának éposza.

Sokan vannak még ma is, kik, talán a köztársasági szabadság iránti elfogultságból, szeretik a római irodalom aranykorának nagy íróit aljas hízeltárgyakkal vádolni s készek aláírni mindazt, a mit a republikánus Beulé Augustus családjáról és koráról irt pamfletszerű munkájában a legnagyobb latin költők megbélyegzésére oly szónoki hévvel s természetesen annál kevesebb részrehajlatlansággal ad elő. Azonban a viszonyok elfogulatlan bírálata egyre jobban megérleli bennünk azt a meggyőződést, hogy semmi okunk sincs kételkedni az uralkodó iránt tanusított hódolatuk bensőségében, hogy mind az a dicséret, melylyel oly pazarul halmozzák el, szívükből jó, hogy, midőn őt *istennek* nevezik, mint a ki a világ megbomlott rendjét helyreállítja, ezt az ókorban oly közönséges tiszteleti czímet legalább is annyi joggal és őszinteséggel használják, a mennyivel Cicero, a ki éppen a köztársasági szabadságért szenvedett vértanú halált, az őt számkivetéséből visszahívó senatus és népgyűlés

tagjait, a nélkül, hogy a szolgálalkúség vádjától félnie kellett volna, isteneknek szólíthatá.¹

Béke és nyugalom volt az, a mi után az a nemzedék, mely a polgárháború viharai közt növe fel, a köztársaságnak csak végvonaglásait látta s áldásait nem érezte, mindenek előtt sovárgott. E nemzedékhez tartozott a római költészet két első rendű csillaga, Vergilius és Horatius, kiknek korábbi műveiben e sóvárgás oly közvetetlenül, oly hiven nyilatkozik. Olvassuk csak Vergiliusnál a birtokaiból kiűzött Meliboeus megható panaszát az első eclogában s ama hires jóslatot a negyedikben, hol a költő a bűnökkel és szerencsétlenségekkel teljes, szomorú jelenkor után az új *saeculum* hajnalát, a békés aranyidők visszatérését oly epedve várja; vagy nézzük Horatiusnál a tizenhatodik epodust, ezt az elejétől végig mély érzelemtől sugalt költeményt, a mely felszólítja a római

¹ Idézem Cicero e tanulságos helyeit számkivetéséből való visszatérése után tartott beszédeiből annak a megvilágítására, hogy mily szokásos volt nemcsak a túlzásra annyira hajló görögöknél, hanem még a komoly rómaiaknál is egymást istenek magasztalni, s hogy mily kevésbé ismerik az ó-kor gondolkozása módját azok, a kik ezen, mint a monarchia találmányán, annyira megütköznek. Íme, mivel nyilvánítja a nagy szónok háláját a nép előtt: *Primum, qua sanctissimi homines pietate ergo deos esse solent, me eadem erga populum Romanum semper fore numenque vestrum aequè mihi grave et sanctum ac deorum immortalium in omni vita futurum* (ad Quir. p. rediv. c. 8); és alább: *Atque haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut vobis, qui apud me deorum immortalium vim ac numen tenetis* (c. 10.) Hasonlókép magasztalja a consult Post rediv. in. Sen. c. 4: *Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae*; végre a tanács tagjait egyenkint és összesen: *Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo* (c. 12).

nép javát, hogy hagyja ott Italia vérrel fertőzött földjét s a város megszenteltelenített tereit, költözzék a boldogok szigetére, hol még mindig az ártatlan aranykor erkölcei uralkodnak, hol az örök béke honol.

Az ilyen hajlandóságú emberek, midőn Augustus az uralmat véglegesen elnyerte, szívesen belenyugodtak az események természetes fejlődésébe. A választás nem is volt nehéz. A sivár közelmúltat vérengző belső háborúk, számkivetések és vagyonelkobzások, borzasztó gazdasági válságok, a jogi egyenlőtlenség megszüntetésére irányuló hasztalan törekvések töltöttek be, míg az új monarchia, melynek élén az ifjúkora bűneitől megtisztult Augustus mindenben a nagy Caesar nyomdokain igyekezett haladni, nemcsak a rég óhajtott békét adta meg, de, a mennyire lehetett, megoldá az égető gazdasági kérdést s igazgatása alatt mindegyre szünni kezdtek azok az ellentétek, melyek előbb annyira elválasztották egymástól a rómaid, az italiait és a provinciabelit s melyek addig folyton megújuló viszálykodásokra adtak okot. Ehhez járult Augustus ritka ügyessége a tehetségek felhasználásában messze kiható célokra. A birodalom újjáalkotását célzó törekvéseinek részeseivé tette ő többé vagy kevésbé a kor költőit is, úgy hogy egy Vergilius vagy Horatius, kik már természeti hajlamuknál fogva a békét kedvelték s ifjúkoruk keserű tapasztalatain okulva becsülni megtanulták, a kik többnyire távol az udvartól a vidéken független magánéletet folytattak, nem érezhették magukat a császár mellett az udvari poéta lealacsonyító helyzetében, hanem joggal elmondhatták, hogy, midőn az uralkodó sugalmazásának engedtek, honuknak tettek fontos szolgálatokat.

Mégis Vergilius volt az, a kit amaz üdvös tervek fontossága, melyekért Augustus élt, leginkább áthatott. Találunk ugyan Horatius költeményei közt is akárhányat, mely, hogy úgy mondjam, Augustus szellemében van írva s talán közvetetlen befolyása alatt jött létre, de egész költészetének alaphangja, a resignatio a körülmények kényszerítő hatalmával szemben, a félrevonulás a nyilvános élet zajától, a magány és az arany középút nyugalmanak és örömeinek dicsőítése nem oly eszmék, melyek egy süllyedt nép közérzletének emelésére, önfeláldozó hazafiak képzésére alkalmasak volnának; Tibullus és Propertius tisztán az egyéni, egészen szubjektív természetű lyrai költészet képviselői, gyöngéd szerelmes poéták, a kik csak félénken és keveset szólnak a kor nagy érdekeiről s legfőleg a köteles hódolattal adóznak a fejedelemlnek; szólanunk sem kell Ovidiusról, ki ama léha nemzedék költője volt, mely szakítva a régi respublica összes hagyományaival s a fejedelemlre hagyva a haza minden gondját, csak érzeki és szellemi élvezeteknek élt, a ki egyik legdévajabb költeményében mintegy szemébe vágja annak az Augustusnak, ki az őök annyira dicsőített erkölcsösségének visszaállításáról álmodott:

Hagyjuk a régi időt! Örülök, hogy e korba születtem.
Erkölcsem kora ez; most nekem áll a világ.¹

Egészen más képet tár elénk Vergilius költészete. Ő hivatását találta abban, hogy azokat az eszméket

¹ Ov. Art. am. III. vs. 121—122:

Prisca iuvent alios, ego me nunc denique natum .
Gratulor: haec aetas moribus apta meis.

hirdesse, melyeket Augustus és kormánya emberei megvalósítani igyekeztek s a melyeken az újra szervezett birodalom létének joga és magasztos rendeltetése alapult. Az eclogák ugyan még nem vallanak határozott irányra, de már a *Georgica*, Vergilius legtökéletesebb műalkotása, teljesen Augustus eszméinek hódol, nemcsak, mert kibékül az új viszonyokkal, de, mert kettős célzata, a buzdítás egyrészt az ősi valláshoz helyreállítására, másrészt a földművelő életre, az egyetlen eszközre, mely a mélyen sülyedt itáliai fajta még megnemesítheti, az uralkodónak úgyszólván életfeladatát fejezi ki. A kor legjobbjainak törekvései tükröződnek vissza e költeményben, ugyanazok a törekvések, a melyek egyidejűleg nagyszerű templomok építésében, régi, már-már elfeledett szertartások és papi hivatalok felújításában s az annyi meghánytvetett agrár törvények végleges megállapításában nyilvánultak. Az *Aeneis* nem tagadja meg a *Georgica* irányát, mert benne is ékesen szóló kifejezést nyer Augustusnak a *Georgicában* már megörökített két fő-törekvése, egyik az ősvallás gondos leírásában és dicsőítésében, másik az ősi itáliai élet kegyeletes ábrázolásában, de az uralkodó személyéhez még több kapcsolattal fűződik. Igaz, hogy már a *Georgicában* megígéri Augustus tetteinek hőskölteményben való megörökítését,¹ már itt is tőle kér költői működésére áldást:

¹ Georg. III. vs. 46—48:

Mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.

Adj művemhez erőt, a merész munkába kitartást,
Szánd meg a gazdákat s velem együtt légy kalaúzuk,
És szokd meg már most, hogy imával szólít a néped,¹

és könyörög Róma legfőbb isteneihez, hogy tartsák
meg e rendkívüli embert a sokat szenvedett század
megváltására:

Szent honi isteneink, és Rómulus, és, ki anyánk vagy.
Vesta, a tuszki Tiberis s a Palatium öre örökké,
Hagyjátok, hogy az elgyötrött századnak ez ifjú
Megváltója legyen: vérünkkel megfizetők már
Régen az esküszegést, ős bűnét Laomedonnak,²

de az egész munka mégis Maecenasnak van ajánlva
s az ő felszólítására és befolyása alatt jött létre. Már
az Aeneis megírásához Augustus biztatásaira fogott
a költő; a császár folytonos figyelemmel kísérte a mű
elkészülését s felolvastatta magának a kiemelkedőbb
részleteket;³ a mű hőse, Aeneas, nemcsak a római
nép, hanem Augustus öse is, mert fiától, Iulustól, szár-
maztatta magát a Julius-nemzetség. Azért a költő,

¹ Georg. I. vs. 40—42:

Da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis
Ignarosque viae mecum miseratus agrestes
Ingredere et votis iam nunc adsuesce vocari.

² Georg. I. vs. 498—502:

Di patrii, Indigetes, et Romule Vestaque mater,
Quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
Hunc saltem everso iuvenem succurrere saeclo
Ne prohibete! Satis iam pridem sanguine nostro
Laomedontaeae luimus periuria Troiae.

³ Donat. Vita Verg. c. 30: Cui tamen multo post perfec-
taeque demum materia tres omnino libros recitavit, secundum,
quartum et sextum.

midőn Juppiterrel Venus előtt kitáratja a messze
jövendőt, Augustusra mutat, mint a kire a trójai hős
családjának megígért és a város penateseihez kötött
világuralom vár:

Trójai nemzetből születik majd isteni Caesar,
Kék Oceánt birodalma, dicső hire éri a mennyet,
Julius ő, nagy Iulus igaz, méltó ivadéka.¹

Ugyancsak Augustus az, kire Apollo szavai vonat-
koznak, midőn Iulust biztatva azt igéri, hogy az ő
utódai meg fognak szüntetni a világon minden háborút:

Bátran előre fiú, így jutni fel a magas égbe,
Isteni sarj és istenek őse! Ha Assaracusnak
Háza világ ura lesz, méltán csillapulnak a harcok.²

Ő az, a ki az Aeneasnak a késő utódokat bemu-
tató Anchises szerint mint gondviselészerű férfiú
fejezi be Róma dicső történetét:

Itt van im, itt a dicső, kit ígér neked isteni jóslat,
Augustus Caesar, Divus fia

mert vele kezdődik az új *saeculum*, az örök béke ideje,
melyet a költő már a negyedik eclogában megjósolt
s jóslata, úgy hívé, Augustus által teljesedésbe ment:

¹ Aen. I. vs. 286—288:

Nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.

² Aen. IX. vs. 641—643:

Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Dis genite et geniture deos. Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident.

újra aranykort

Hoz Latium földére, hol egykor a régi időben
Saturnus kormányzott.¹

Íme, így fejezte ki Vergilius az uralkodónak ket-
tős hivatását, hogy egyrészt a római világuralmat vég-
legesen biztosítá, másrészt a sokat szenvedett népek-
nek békét adott, így örökité meg pártfogójának oly
érdemeit, melyeket az elfogulatlan történetírás is tel-
jes mértékben elismer.

Mindazáltal, valahányszor a költő itt idézett és
hasonló helyeit olvassuk, önként merül fel az a kér-
dés, hogyan férhetett meg a monarchiának ilyenén
teljes elismerése és ősi jogon való igazolása a sza-
badságukra büszke rómaiak önérzetével? Hiszen nem
oly rég volt, midőn Cicero, Antonius ellen beszélve,
annyi szónoki erővel hangoztatta a nép előtt: „Nem
lehet szolgává a római nép, melyet a halhatatlan is-
tenek az összes népek urává tettek. . . . Más nem-
zetek elszenvedhetik a szolgaságot, de a római nép-
nek különös kiváltsága a szabadság“.² Sőt még később
is egészen az Antoninusok koráig nagyon sokan voltak
a polgárok javából, kik a legőszintébb kegyelettel
csüggték a régi köztársaság hagyományain. Csak a
Pharsalia költőjére, a Nero kortársára, Lucanusra
kell utalnunk, ki, midőn Pompeius és Caesar óriási
pártharczát megéneklé, könnyen érthető czélzással

¹ Aen. VI. vs. 791—794 :

Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Divi genus, aurea condet
Saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam . . .

² Phil. VI. c. 7.

állítá velük szembe Sullát, a ki szintén dictator volt Rómában, de nem az uralomért, hanem csak egy párt diadaláért küzdött:

Sulla se vágyott

Ellenségei megtapodásán kívül egyébre:

Másra törekszenek ők, már rég hatalomra jutottak

Küzdenek itt. Egyik sem kezdene párti tusába,

Sulla igényeivel ha beérné.¹

Az ő szíve mélyéből jöttek s a kor legjobbjában bánatos visszaemlékezést ébresztettek azok a meghatározó szavak, melyeket a szabadságért az utolsó csepp vérig küzdő Cato szájába ad:

Nem válunk meg előbb, Rómám, míg haldokolót bár,

Meg nem ölelhetlek; nevedet követendem azontúl

És üres árnyad után mégyek bújdosni, Szabadság!²

Az új kormánynak bizonyára ki kellett békítenie a polgárok önértetét, s ennek, mióta a köztársasági szabadság lehetetlenné vált, egyéb módja nem volt, mint a római nagyság hirdetése, melyet a monarchia annál melegebben karolt föl, minél alkalmasabbnak mutatkozott a nagy változásban való megnyugvás

¹ Phars. II. vs. 228 - 232:

Nec plus victoria Sullae

Praestitit, invisas penitus quam tollere partes.

Hos alio Fortuna vocas olimque potentes

Concurrunt. Neuter civilia bella moveret,

Contentus, quo Sulla fuit.

Úgy ezt, mint a következő idézetet Baksay Sándor fordítása szerint közlöm.

² Phars II. vs. 301—303:

Non ante revellar,

Exanimem quam te complectar, Roma, tuumque

Nomen, Libertas, et inanem prosequar umbram.

elősegítésére. Ki kellett mutatni, hogy, a mennyi megszorítást szenvedett a nép szabadsága, annyira növekedett az idegen tartományokban a birodalom tekintélye, hogy azok a nemzetek, melyek kevésnél előbb a régi kormány alatt örökös forrongásban voltak s a rómaiak uralmát már-már széttöréssel fenyegették,¹ most a legnagyobb készséggel hajolnak meg a tóga előtt s hogy a viszonyok e fordulata elválaszthatatlanul össze van forrva az uralkodó személyével. Látjuk is, mint jut e korban egyre határozottabb kifejezésre a büszke hit a város örökkévalóságában: nyíltan hirdetik, hogy Róma és a földkerekség egy, hogy a Capitolium istenei a világ penatesei, hogy a római nép már a végzettől eleve kiszemelve a világ ura.

Ezek az eszmék is a Vergilius költészetében találunk legerősebb visszhangra. Czéloz rájuk a költő mindenütt, a hol csak teheti. Már az első énekben így vigasztalja Juppiter az Aeneasért aggódó Venust, megjósolva a római birodalom nagyságát:

Nem szabadok országukra határt se időbe se térbe,
Végtelen a hatalom, mit nekik szántam.²

¹ Hogy a régi köztársaság mennyire nem volt képes a provinciák helyes kormányzására s hogy a külső országokban uralkodó folytonos zavarok mennyire elősegítették a monarchia megalakulását, mely a rossz administratio ellen egyedüli óvószernek mutatkozott, igen szépen fejti ki Bourgeois 1885-ben megjelent latin dolgozatában főleg Cicero beszédei alapján: *Quomodo provinciarum Romanarum, qualem sub fine reipublicae Tullius effinxit, condicio principatum peperisse videatur.*

² Aen. I. vs. 278—279:

His ego nec metas rerum nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi.

Magának a haragvó Junónak is ki kell békülnie a végzettel, sőt kegyébe vennie a római népet, úgy hogy Juppiter egész bizalommal mondhatja az ő legfőbb hatalmával daczoló nejéről:

Jobb szívvel lesz majd, velem együtt őrizi a várost,
Már a világnak urát s a tógás római népet.¹

Magát a hőst, mielőtt Latiumban kikötne, a nagy feladat végrehajtásában Anchises jóslata lelkesíti:

isteni Róma

Birtoka e földet, nagy erénye föléri Olympust.²

Nem sorolhatjuk itt fel mindazokat a helyeket, hol ilyen és hasonló gondolatok nyernek kifejezést, de lehetetlen figyelmen kívül hagynunk a nyolczadik könyv végén Aeneas pajzsának leírását, mert ebből legkönnyebben tisztába jöhetünk a költő eszméivel Róma multjának és jelenének felfogásában.

Vulcanus pajzsot készít Venus kérelmére Aeneasnak, mint az Iliasban Achillesnek. De, míg az Iliasban az emberi élet legkülönbözőbb jelenetei tárulnak elénk, menyegző, törvénykezés, csata, szüret és táncz egy keretben, addig a Vergilius-féle pajzs Róma történetét érzékíti meg kevés, de jellemző képben.³

Az egész érzelemez három főrészt oszlik. Az első rész a földet ábrázolja: látjuk Romulust és Remust,

¹ Aen. I. vs. 281—282:

Consilia in melius referet mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.

² Aen. VI. vs. 781—782:

incluta Roma

Imperium terris, animos aequabit Olympo.

³ Aen. VIII. vs. 626—728.

midőn isteni gondviselésből az anyafarkas megmenti őket az éhhaláltól, a sabin nők elrablását s mindjárt utána a szövetségkötést Tatiusszal, a római hatalom első növekedését, majd Mettius Fufetius kínos halálát, melylyel a király az árulót bünteti. A nép műveletlen, nyers még, de bátor, egyszerű és tiszta erkölcsű. Látjuk továbbá a köztársaság első, nehéz éveit, Porsenna háborúját s ez alkalommal Horatius és Cloelia hősi tetteit; a gallok betörését s a Capitolium megmentését; a város háláját az istenek iránt annyiszor tanusított gondviselésükért. Hazaszeretet s a szabadság áldásai teszik nagygyá a római népet a köztársaság eme legszebb korában.

Most egyszerre ott hagyja a földet a költő és a sötét Tartarosba vezet. A polgárháborúk korából vesz alakjait s az ifjabb Catótól, kit az alvilági lelkek birájává tesz, nem tagadhatja ugyan meg bámuló tiszteletét, de Catilina alakjában láttatja velünk, hogy a nép minden erénye, melynek nagyságát köszönhetette, elveszett.

De az istenek nem hagyják el népöket; a nyílt tenger tárul *Œ* most előttünk, látjuk lefolyni az actiumi ütközetet, ott áll a vezéri hajón a gondviselésszerű férfiú, Augustus:

buzdítva Italia sarját,

Véle a nép, a tanács, a Penatesek, isteneink mind,¹

vele van minden, a mi Rómának drága és szent: küzd, győz és háromszoros diadallal tér vissza a városba, teljesíti az isteneknek tett nagyszerű foga-

¹ Aen. VIII. vs. 678—679:

Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
Cum patribus, populoque, Penatibus et magnis dis.

dalmát s a világ minden népe leteszi hódolatát lábai elé.

Itt a rómaiak történetének szükségszerű betetőzése: egy a végzettől kiszemelt férfiú, mint az állam megmentője, kiengesztelődés a megsértett istenekkel s az örök időre szóló világuralom. Itt békiti ki költőnk a multat a jelennel, a köztársaságot a monarchiával, a megszorított római szabadságot a polgárháború zavarai után újra s dicsőbben föléledt római nagysággal.

A történet e felfogása kiengesztelhetette a rómaikat, de mi engesztelje ki a fegyverrel meghódított népeket? E kérdés merül föl önkéntelenül, ha Vergilius e nevezetes helyét elolvastuk. A feleletet újra a kor szellemi mozgalmaiban találta meg a költő, melyek oda irányultak, hogy a római hódítást a hellen-latin műveltségnek megfelelőleg ne az erősebb jogával, hanem bizonyos nagy és humanus czélok kitűzésével igazolják. A birodalom e nagy czéljai: a béke megszilárdítása, helyes jogrend megállapítása és a műveltség terjesztése.

A rómaiak nem oly hamar emelkedtek e gondolatig: századok tanulságainak s fokenként való szellemi fejlődésének gyümölcse volt az. Kezdetben, mikor az ókori államok hanyatlása egymás után játszakezökbe a Földközi tengert környező országok feletti uralmat, szellemök még korlátolt valamely magasabb hivatás felfogására s az oly államférfiak szemében, mint az öreg Cato, a ki minden beszéde végén Karthago feldulását kívánja,¹ vagy Mummius, a ki iszonyú kegyetlenséggel fenekestől forgatja fel a virágzó Corinthust, minden hódítás daczára sem növekszik maga

¹ Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam.

az állam, mert az egy a várossal, hanem csak az állami jószágok (ager publicus) terjedelme és a római hatóságok hatalmi körének területe (imperium Romanum) növekszik. A községi állam hagyományai szűk térre szorítják a szellemi látókört s a polgárjog még mindig oly féltékenyen őrzött kincs, melyben minél kevesebb embert szabad részesíteni.

Az első magasb eszmét egy görög, az ókornak Thucydides után legnagyobb történetírója, Polybius mondja ki. Mint hazafi sajnálja ugyan Hellas elhanyaglását, de a viszonyok beható bírálata azt a meggyőződést érleli meg benne, hogy a római hatalom a hellen műveltséggel szövetkezve van hivatva arra, hogy a Földközi tenger körül állandó birodalmat alapítson, békét adva a fejetlenségbe sülyedt népeknek. Kevéssel utóbb Caius Gracchus elhatározó lépést tesz ilyen irányban, midőn a latin városok köréből akar gyarmatot vinni az elpusztított Karthago helyére, de korát megelőzi, mert a latin faj még nem akar kilépni a maga kizárólagosságából, nem akar vegyülni az Italián kívül lakó népekkel s maga a nép buktatja meg legkitünőbb tribunusát. Időközben a községi állam kerete tágul, midőn a szövetséges háború után a polgárjogot egész Italiára kiterjesztik; a Gracchus kezdeményezését emelkedettebb szellemben folytatja Sertorius, midőn Oscában a hispaniai ifjak számára latin főiskolát alapít; lassanként a hellen-latin műveltség is kifejlődik annyira, hogy felemelkedik az emberiesség, a humanitas fogalmáig, mely Ciceróban talál buzgó terjesztőre,¹ kinél, külö-

¹ V. ö. Schneidewin *Die antike Humanität* című gyönyörű munkáját.

nösen philosophiai és államtudományi munkáiban, a római birodalom nemesebb céljai is határozottabb formulázást nyernek a világbékét és az egyetemes jogrendet illetőleg. Mintegy a kor élén áll a kormányozni képtelen köztársaság romjai fölött Julius Caesar, ki ezeknek az eszméknek akar érvényt szerezni, midőn a birodalom élére az egymással sokszorosan összekapcsolt latin és hellén fajt állítja, midőn Karthagót és Corinthust fölépíti, midőn gyarmatokkal, a később elterjedendő műveltség megannyi fészkeivel, lepi el Afrikát, Galliát, Hispaniát, midőn általános érvényű codex készítésével egy alapon akarja rendezni az egész birodalomban a jogot. Az ő személyében mindezek a reformok a monarchiával egyesülnek.¹

Augustus és a nemzet jobbjai, miután a polgárháborúk lezajlottak, ezen a nyomon igyekeztek tovább haladni s ezeket az eszméket a költők közül ugyancsak Vergilius hangoztatta legvilágosabban és legtöbb ösztönöséggel.

A béke után való vágy már természetéből folyt s így nem csodálhatjuk, hogy, midőn Augustust dicsőíti, a legnagyobb magasztalás, a melylyel illeti, az, hogy visszahozza Latiumba az aranykort.² De a béke és az engesztelés szelleme nemcsak Latiumra terjed ki. Meg kell békülnie először is a római és a görög népnek, mert a nagy birodalomban ez a kettő van vezérszerepre hivatva. Az Aeneis, midőn a trójaiakat dicsőíti, mint Róma alapítóit, első tekintetre úgy tetszik, mintha gyűlöletet hirdetne a görögök ellen; sőt ebben a

¹ L. Mommsen: *Röm. Gesch.* V. könyv, 11. fejezet.

² Aen. VI. vs. 792—794.

nézetben megerősíteni látszik az olvasót Juppiter jóslata az első könyvben, a ki azzal vigasztalja a Trója bukását sirató Venust, hogy eljő az idő, mikor a trójaiaktól származó rómaiak lesznek a görögök urai:

Eljő még az idő évek hosszú sora multán
S úr lesz Phthia terén őss Assaracusnak utóda,
Feldulván Argost, rabigába nyögözve Mycenaet ¹

és Anchises beszéde a hatodik könyvben, ki Mumiust, Corinthus feldulóját, és Aemilius Paulust, Perseus legyőzőjét, így mutatja be:

És amaz ott majdan, ha lerontja a büszke Corinthust,
A szent hegyre robog méltó diadalmi szekéren.
Argost győzi le ez s Agamemnon városa megdől,
Megtöri Aeacidát, a hatalmas Achilles utódát,
Bosszulván Tróját és Pallas temploma szennyét.²

De mi sem áll távolabb a költemény céljától, s ezért a költő egész külön epizódot szentel arra, hogy a két nép kibékülését jelképezze. Ez az epizód a tizenegyedik énekben van, Turnus követsége Diomedeshez, melynek helyét az époszban csakis úgy érthet-

¹ Aen. I. vs. 283—285:

Veniet lustris labentibus aetas,
Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenae
Servitio premet ac victis dominabitur Argis.

² Aen. VI. vs. 836—840:

Ille triumphata Capitolia ad alta Corinthe
Victor aget currum caesis insignis Achivis;
Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenae
Ipsamque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
Ultus avos Troiae templa et temerata Minervae.

jük meg, ha, mit még eddig senki sem tett, ebből a szempontból magyarázzuk.

Turnus szorongatott helyzetében követséget küld Arpiba, hogy az ott megtelepedett Diomedest új harcra szólítsa fel a régi ellenség ellen. De ugyanaz a Diomedes, a ki a Tróját ostromló görögök egyik első hőse volt, a ki oly eszeveszett haraggal üldözte Aeneast, hogy elég vakmerő volt a fiát védő Venust is megsebezni, most meghajlik a végzet előtt, óva inti a latinokat, hogy meg ne támadják az istenek előtt annyira kedves hőst, s a kiengesztelődés hangján jelenti ki, hogy Trója feldulása után nem akar többé háborút viselni a görögökkel s a régi harczokra is csak bánattal emlékezik vissza:

Nem viselek hadat én, elbukván Trója, e néppel,
És ama régi viszály emlékén sem vidul a szív.¹

De ez még nem elég. Róma arra van hivatva, hogy hatalma tetőpontján, Augustus diadalai után, megszüntessen minden háborút; akkor, a mint Juppiter jóslata mondja az első énekben, kiengesztelődik Romulus Remusszal, a becsület és méltányosság szab majd törvényeket s örökre bezáródnak Janus templomának kapui:

Elmulik akkor a harcz, a durva idők szelidülnek,
Vesta s a régi Hüség, Romulus békülve Remusszal
Szab törvényt; a harcz rettentő temploma zárul,

¹ Aen. XI. vs. 269—280:

Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama nec veterum memini laetorve malorum.

Érczretesz a kapuján : míg benn a szörnyű Dühöngés
Sok bőszt fegyver közt tehetetlen tépdesi lánczát
Hátrakötött kezein s vérlepte ajakkal üvöltöz.¹

Ugyancsak a világbirodalmi hivatás szempontjából tekinti át költőnk Róma történetét a hatodik énekben azon a helyen, hol Anchises bemutatja Aeneasnak a késő unokákat.

Az egész elbeszélés három főrésztre osztható. Az elsőben Alba Longa királyaival ismerkedünk meg egészen Romulusig : Silvius, Procas, Capys, Numitor és Silvius Aeneas vonulnak el előttünk, a kiket a költő úgy tüntet föl, mint a békés polgárosodás embereit ; ők alapítják Laviniumból Albát, Nomentumot, Gabiit, Fidenat s a többi latin városokat. Jó végre Romulus, ki megalapítja Rómát, azt a várost, mely uralomra jutva a világ felett nem zsarnokává, de gondos őrző anyjává lesz a népeknek. Ez a valódi értelme a Cybele istennővel, a városok s a békés művelődés védőjével való összehasonlításnak, mely ezt a részletet oly találóan zárja be :

. kél fenséges Róma, mely úr lesz
A nagy föld kerekén s mérkőzik erényben az éggel
S egy maga hét várat zár majd körül ősi falával
Magzatán örvendvén : így hajtát az istenek anyja,

¹ Aen. I. vs. 291—296 :

Aspera tum positis mitescent saecula bellis ;
Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Jura dabunt : dirae ferro et compagibus artis
Claudentur belli portae ; Furor impius intus
Saeva sedens super arma et centum vinctus aënis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

Falkoronás Cybelé Phrygiának városin által,
Gyermekiben boldog, megölelvén száz unokáját,
Kik mind égi lakók, mind részese mennyei üdvnek.¹

Ezután a Juliusokat és Augustust vezeti elének a költő. Lelkesedve emeli ki ama gondviselészerű férfiú érdemeit, ki Latiumba visszahozza az aranykört, ki az indusokig és a Nilus torkolatáig terjeszti ki a római nép uralmát, de a kinek diadalútját nem pusztulás, hanem áldás jelzi, éppen úgy, mint a Herculesét vagy a Bacchusét, kik közül az egyik az emberiséget a pusztító szörnyetegektől szabadította meg, a másik a termőföld áldásaival ismerteté meg s polgárosult életre szoktatá:

Ennyi temérdek utat nem járt bé Hercules, a hős,
Ő, ki az érczkörmű gimszarvast és Erymanthus
Szörnyetegét lebirá s íjjától reszkete Lerna,
Bacchus, a győztes sem, ki a kedvelt Nysa hegyéről
Tigrisein lerobog s fogatát gyeplőzi borággal.²

¹ Aen. VI. vs. 781—787:

illa incluta Roma

Imperium terris, animos acquabit Olympo
Septemque una sibi muro circumdabit arces
Felix prole virum, qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes
Laeta deum partu, centum complexa nepotes,
Omnes caelicolas, omnes super alta tenentes.

² Aen. VI. vs. 801—805:

Nec vero Alcides tantum telluris obivit,
Fixerit aripedem cervam licet aut Erymanthi
Pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu,
Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysae de vertice tigres.

Eddig csak az Aeneas családjáról szólt a költő s csak azt emelte ki, a mit Róma nekik köszönhet. A továbbiakban az egész nép dicső erényeit tünteti föl nagy férfaiiban. Ott látjuk Numát, a vallásos törvényhozót, és Tullust, a nagy harczost; a fiait halálra ítélő Brutust, a minden áldozatra kész hazaszeretet példaképét; a Deciusokat, a Drususokat, Torquatust, Camillust s a Fabiusokat, a köztársasági erények embereit; Catót, Cossust, Serranust, az ősi egyszerűség és tiszta erkölcs védőit; Görögország meghódítóit és a két Scipiót, mint a római nemzet nagyságának megalapítóit. Így áttekintve Róma történetét Romulustól a pún háborúig, a viláგuralom kezdetéig, azt a tanulságot vonja le belőle, hogy a római nép hivatása a világ kormányzatának művészete, a béke, a műveltség és a jogrend örök időre szóló megalapítása. Ezt fejezik ki azok a fenséges szavak, melyeket számtalanszor idéztek már s idézni fognak, míg az utókor a világ legnagyobb nemzetének történetén lelkesedni, magasztos hivatását megérteni képes lesz, a melyekkel mi is legméltóbban zárhatjuk be szerény fejtegetéseinket:

Lelket más ügyesebb hadd öntsön az olvatag érczbe,
A darabos márványt eleven képekre faragja,
Légyen jobb szónok, számítsa ki a magas égnek
Tengelye forgását s a kelő csillagzatok útját:
Néked, oh római nép, a világ kormányzata gondod,
Ebbe leszel művész: erkölcsre tanítani békén,
Védni a hódoltat, de porig lealázni a gőgöst.¹

¹ Aen. VI. vs. 847—853:

Excudent alii spirantia mollius aera

(Cedo equidem), vivos ducent de marmore vultus,

Ha most az utolsó három fejezetben foglalt fejtegetésekre visszatekintünk, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy az Aeneis a maga hármas célzata szerint, megfelelve a római történet három fejlődési fokának, az ős Róma hagyományait, az italiai erényeket s a világbirodalom hivatását énekli meg: az elsőt Aeneas és a penates mondájának kidolgozásában, melyet költőnk a római ősvallásnak, a régi államélet alapjának, teljes képévé egészít s egyszersmind arra használ föl, hogy összeolvassza a nemzeti tradíciót az éposz idealis-heroikus légköréhez okvetetlenül szükséges hellén hősmondákkal;¹ a másodikat a latin városok mondáinak kegyeletes fölhasználásában s az italiai faj jóra valóságának és nagyra hivatottságának kiemelésében; a harmadikat Augustushoz való viszonyában, kit a római nép magasztos rendeltetésének megvalósítására kiszemelt gondviselésszerű hősnek tekint; az elsőtől kapja vallásos és ideális, a másodiktól latin nemzeti, a harmadiktól világtörténeti jellegét s éppen, mert oly hiven megfelel mind a három célzatnak, válik a római állam nemzeti hőskölteményévé. Csoda-e, hogy annyira hatott a lelkekre?² Gyönyörűséggel olvasta az ősrómai családok sarja, hiszen azt az ős-

Orabunt causas melius caelique meatus
 Describent radio et surgentia sidera dicent:
 Tu regere imperio populos, Romane, memento
 (Hae tibi erunt artes) pacique imponere morem,
 Parcere subiectis et debellare superbos.

¹ A mennyiben az Aeneas mondája a költészettől mintegy megszentelt trójai mondakörhöz fűződik.

² V. ö. Comparetti-Düttschke: *Vergil im Mittelalter*, 11. l.: „Vergilius műve költői visszatükrözése annak a benyomásnak, melyet a római történet mindazok lelkében hátrahagyott, akik vele foglalkoztak. S a mint mindig történni szokott, ha a rég óhaj-

vallást, melylyel a régi állam elválhatatlan kapcsolatban állott, látta benne megörökítve s amaz istenek dicsőítését hallá, kiknek a város nagyságát köszönheté; hatott az italiai emberre, mert oly híven s annyi kegyelettel említé föl a szép félsziget minden hagyományát s magasztalta a latin faj ősi erényeit; bizalommal tölté el a birodalom minden lakójának szívét, midőn azt hirdette, hogy Róma, melynek részéről oly sokáig csak önkényt és lelketlen zsarolást tapasztaltak, nem a régi többé, hogy a Capitolium a nemzetek közös tűzhelyévé vált; midőn kimondá, hogy a római nép kötelességének tartja védni a meghódoltakat, céljának ismeri el a békében a műveltség áldásait terjeszteni, végre, midőn egész határozottsággal jósolta:

Vesta s a régi Hüség, Romulus békülve Remusszal
Szab törvényt,

a mit a római jog, a legbecsesb ránk maradt örökség Róma szellemi életéből, a következő két század folyamán meg ~~is~~ valósított.

Nem tudom, sikerült-e fejtegetéseim folyamán mindig világosan kitüntetnem, hogy mi volt e páratlan költemény a rómainak. Annyit azonban, úgy hiszem, elég határozottan kiemeltem, hogy Vergilius a monda keretében nemcsak népe multjának ideális képét rajzolta le, hanem össze tudta vele kapcsolni a jelen nagy érdekeit s a jövő magasztos hivatását is. Ebben

tott forma föl van találva, mely egészben fejezi ki azt, a mit öntudatlanul mindenki szívében hordott, úgy az Aeneist a római világ általános lelkesedéssel karolta föl.

áll, ismétlem, utólérhetetlen nagysága és el nem vi-
tázható eredetisége. Mert azt sorról sorra kimutathat-
ják, sőt régen kimutatták a kritikusok, hogy mennyi
hasonlatot, képet és epikai fogást vett át Homértól
vagy Apolloniustól s más görög költőktől, mint szötte
versei közé Ennius vagy Lucretius egy-egy sikerült
hexameterét; de még egy oly epikust, a ki egy tör-
ténelmi hivatásának tudatára ébredt nép minden ha-
gyományát, eszméjét és aspirációját ily költői egész-
ben tudta volna egyesíteni, se a görög, se a római
irodalomban, se az ó, se az új korban nem fognak
találni.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Vergilius helye a római irodalomban.

Végig kísértük immár Vergiliust fokozatosan emelkedő költői pályáján ifjúkorának kezdetleges kísérleteitől kezdve egészen az Aeneisig. Itt az ideje, hogy, mielőtt végképen búcsút vennénk tőle, még egy utolsó pillantást vessünk a megfutott útra s igyekezzünk meghatározni, minő hely illeti meg költőnket a római irodalomban.

Könyvünk második fejezetében részletesen előadtuk, minő hatások alatt s hogyan fejlődött a római költészet Vergilius előtt és fejtegetéseink folyamán az úgynevezett aranykor küszöbéig értünk. Ama szigorú iskola után, melyen az irodalom Livius Andronicustól fogva Catallusig két évszázad leforgása alatt keresztülment, míg a legkezdetlegesebb szárnypróbálgatásokból indulva ki, lassanként a görög művészet formáinak egyre tökéletesebb elsajátításáig emelkedett, még egy emelkedés volt lehetséges: újabb és az eddigieknél mélyebbre ható görög tanulmányokkal párosítani a régebbi római irodalom kritikai tanulmányát, elválaszthatatlanul forrasztani össze a költői alkotásban a nemzeti és a görög elemeket s így hozni létre nem ugyan egészen új műfajokat, hanem a görögöktől átvett műfajok életre való módosításait, alfajait. Ilyen műfajok, melyeket az aranykor nagy költői teremtenek meg: az allegorikus idyll, a tanító köl-

temény, a nemzeties műéposz, a szatira, az epistola, a bölcselkedő lyrika, az érzelmes elegia, melyek mind a rómaiak révén lettek a későbbi európai irodalmak közkincsévé s a melyeken az aranykor világirodalmi jelentősége alapszik. A fejlődésnek ez a foka, mely nem viseli többé magán a szolgai utánzás bélyegét, hanem a görög formák művészi elsajátításában és átalakításában nyilvánul, a legmagasabb fok, a mit egy reproductiv jellegű irodalom elérhet.

Így Vergilius már az eclogákkal — melyeket nem tekinthetünk másnak, mint a nagy költő technikai iskolájának — nemcsak oly műfajt hozott be a római irodalomba, mely addig még a görögöktől elhódítva nem volt, hanem az idyll egy új alosztályát, az allegorikus idyllt is megteremté s ezzel oly lépést tett, a mely következményeiben világirodalmi jelentőségűvé lett. Első remeke, a Georgica, már világosabban mutatja a kettős forrást, melyből szelleme táplálkozik: tanulmányozza a régibb római irodalmat, főleg Lucrétius, s felhasználja, a mi benne becses, de éppen oly jól ismeri az összes görög didaktikusokat is; jól tudja, hogy nem lehet célja gazdasági szakmunkát írni, hanem hazafias és erkölcsi irányeszmékben gazdag paraenesist kell adni Italia földmivelőinek; e vezéreszmék folytonos hangoztatásával s az ügyesen beszótt epizódokkal önt életet anyagába s ír a didaktikus nemben valódi hazafias költeményt, a leg-tökéletesebbet, a mit az ókori poesis e téren létrehozott. Még bámulatosabb az a tanulmány, melyet Aeneisére fordított: felhasználta ebben az összes görög és római epikusokat s nemcsak az apróbb műfogásokat leste el egytől egyig a mestertől, Homértól, hanem még a szerkesztésnek annyi századon át nem

értett titkát is. De minden külső hasonlóság daczára, a mi az Aeneis és a homérikus époszok közt mutatkozik, a heroikus elbeszélés formájába egészen új tartalmat tudott önteni és e helyt csak ismételhetjük azt, a mit fönntebb már bővebben kifejtettünk, hogy Homér és Vergilius az ókori epika két külön álló, a többivel össze sem hasonlítható nagysága, mert, a mint Homér megteremtette a naiv éposz örökre felülmulthatatlan mintáját, úgy sikerült legnagyobb tanítványának, Vergiliusnak, megalkotnia az éposz egy új alfaját, a nemzeties műéposzt. Ő nem elégedett meg azzal, hogy népe hősmondáit egyszerűen elbeszélje, hanem művészi czéljához képest öntudatosan átalakította azokat és így oly munkát adott a rómaiak kezébe, a mely valóságos költői tükre e nagy nemzet történetének. Olyan feladatot tűzött ki magának, a minőre a költészetben előtte példa nem volt s a minőt utána hasonló sikerrel senki meg nem oldott.

Horatius is egyformán támaszkodik Luciliusra és a görögök egész komikus és humorisztikus irodalmára, midőn végleges műformát ad a szatirának és a költői levélnek, a mely műfajok azóta maradandó helyet foglalnak el minden nemzet irodalmában. Alcaeus, Sappho és Anacreon nyomán elsajátítja az aeol és ion lantos költészet addig meg nem rómaiásított formáit, de itt sem marad egyszerű utánzó, hanem erre a műfajra is rá tudja nyomni egyéniségének bélyegét s megalapítja a görögöknél ilyen alakban ismeretlen bölcselkedő lyrikát.

Nagyon előkelő helyet foglal el az elegia is a római költészetben. Igaz, hogy ezt is az alexandriai költők kinos utánzásával kezdték művelni az első kísérletezők, a Valerius Cato iskolájához tartozó fiatal

poéták; igaz, hogy még a legnagyobb elegia-írók, Tibullus és Propertius is folyton Philetast és Callimachust emlegetik, mint a kiknek nyomdokaiba szeretnének lépni, de bátran mondhatjuk, hogy nemcsak utólérték, hanem túl is szárnyalták mintaképeiket s a mai értelemben vett elegiát mint műfajt tulajdonképpen ők alapították meg azzal, hogy benne a szubjektív, a lyrikus elemet tették uralkodóvá, míg ellenben az alexandrinusoknál az elegia jobbra az elbeszélő és az alanyi költészet közt ingadozó korcs műfaj volt. Elég e helyt annyit említenünk, hogy a Tibullus mély és meleg érzését, kedves sentimentalismusát, rajongását a természet egyszerű szépségei iránt, Propertius férfias erejét, szilaj életkedvét, izzó szenvedélyességét hiába keressük az alexandrinusoknál, a kik e nemben tudvalevőleg a mythosra s annak tudákos részletezésére helyezték a fősúlyt s a költői egyéniség kifejezését háttérbe szorították. E két poéta elegiáinak nem ártott az idő: mai napig is őket s nem az alexandrin költőket tekintjük az ókori elegia mestereinek s egyszersmind a modern elegia mintaképeinek. Tibullus és Propertius tehát az aranykori poesis elsőrendű csillagai, a kikre a római irodalommal foglalkozóknak éppen annyi figyelmet kell fordítaniok, mint Vergiliusra vagy Horatiusra.

Augustus korának e nagy költői alakjaival végződik a római költészet első nagy időszaka, melyet úgy jellemezhetünk, mint a görög műformák fokoza-
tos elsajátításának korát. Mert Livius Andronicustól kezdve egészen a legutóbb említettekig a római költészet éltető eleme a görög volt s haladása egyértelmű volt újabb és újabb görög műformák elsajátításával. Ez a nagy cél, a görög költői művészet összes főbb

fajainak elsajátítása és római szellemben való átalakítása, az aranykorban már teljesen el volt érve s a római költészet már ekkor készen állott világirodalmi hivatására, a közvetítő szerepre a görög szellem és a modern világ között. A következő időszakot, az úgynevezett ezüstkort, az előbbtől éppen az különbözteti meg, hogy többé nem kölcsönöz se újabb műfajokat, se technikai eszközöket a görögöktől, hanem, még ha a görög költészetből merített anyagot dolgoz is fel, a római költészet már elsajátított, kész formáival megelegszik.

Az átmenetet az aranykorból az ezüstkorba Ovidiusnál látjuk. Ő volt a római költői technika legnagyobb virtuóza, éppen azért, mert nem kellett többé fáradságosan ellesnie a görögöktől újabb és újabb műfogásokat, hanem szabadon dolgozhatott azokkal a művészi eszközökkel, melyeket az elegiában Tibullus és Propertius, a tanító költeményben s az elbeszélésben Vergilius adott kezébe. Még világosabb a későbbi költők függése az aranykoriaktól. Két csoportra lehet osztani csaknem valamennyit: Vergilius vagy Horatius követőire. Vergilius követője minden epikus, akár görög, akár római tárggyal foglalkozik, így Lucanus, a ki a Caesar és Pompejus polgárháborúját (Pharsalia), Silius Italicus, a ki a második pún háborút (Punica) írta le, Statius, a ki Achilles tetteiről (Achilleis) és Thebae ostromáról (Thebais), Valerius Flaccus, a ki az aranygyapjú elrablásáról (Argonautica) énekelt; minden didaktikus, így Germanicus Caesar, az Aratus fordítója, Manilius, a csillagjóslás mystikus tudományának (Astronomica) költői feldolgozója; az idyllírók, mint Calpurnius. Horatius követői a lyrikusok, mint Caesius Bassus és Statius az ő kisebb költeményeinek

(Silvae) egy részében, továbbá a szatirikusok, Persius és Juvenalis. Önállóbb jelenség, de Catullus és Ovidius hatását mégis világosan mutatja az epigramma nagy mestere, Martialis. Az egyetlen, a kinél az aranykori példák utánzása nem annyira világos, Seneca, a tragédiairó, de nem szabad felednünk, hogy éppen az Augustus korabeli drámából nem maradtak ránk még csak valamire való töredékek sem, pedig tudjuk, milyen híres volt Ovidius Medea-ja, Varius Thyestes-éről pedig olyan műbíró mondja, mint Quintilianus, hogy bármely görög tragédiával szembe lehet állítani.¹

Eddigi fejtegetéseinkből világosan kitűnik, hogy az úgynevezett aranykort méltán tartották már a régi római kritikusok is költői irodalmuk legteljesebb virágzása korának s hogy vele szemben a köztársaság korabeli költészet a reményekre jogosító bimbózás, az ezüstkor pedig a végleges hervadást megelőző másodvirágzás képét mutatja. Négy költőt emeltünk ki, mint a kiknek műveiben a római költészet görög oltóággal nemesített bokrának legpompásabb virágait ismerhetjük fel, Vergiliust, Horatiust, Tibullust és Propertiust. Működésökben azt a közös vonást láttuk, hogy nem elégedtek meg többé, mint a régibb költők, a görög műfajok változatlan átültetésével, hanem mindazt, a mit mestereiktől átvettek, római szellemben módosították. Hiábavaló dolog volna, ha most rangfokozatot akarnánk köztük megállapítani, miután eléggé kifejtettük, hogy a maga nemében mind a négy elérte azt a fokot, melynél magasabbra a római

¹ V. ö. az eddigi fejtegetésekkel *A római költészet korszakai* című értekezésemet az Egyetemes Philológiai Közlöny 1890. évi Pótkötetének 1. és köv. II.

költészet éppen reproductiv jellegénél fogva nem emelkedhetett. Honnan van tehát, hogy a rómaiak Vergiliust összes költőik közül mindig úgy emelték ki, mint a görögök Homért, mint olyan kivételes nagyságot, a kivel mást egy nap említeni sem lehet?

Kétségtelen, hogy Vergilius ezt a páratlan dicsőséget nem annak köszönhette, mintha a tisztán aesthetikai megítélés szempontjából az aranykor többi nagy költőjét felülmulta volna, hanem egyesegyedül annak, hogy ő volt valamennyi költőtársa közt a legnemzetibb, mert, míg Horatius az ő józan életbölcsestől áthatott szatiráiban, ódáiban és epistoláiban, Tibullus és Propertius legnagyobb részben erotikus tartalmú elegiáikban többnyire az általános emberi eszmék és érzelmek körében mozognak, Vergilius a Georgicában a polgárháborúk ütötte sebeiből lassanként kiépülő, a kétségbeesésből új reményre ébredő, a visszavonás okozta hosszas betegség után új erőre kapó római nemzetnek, Aeneisében pedig az Augustus alatt egysegessé lett s addig soha sem látott félelmes nagyságra emelkedő római világbirodalomnak állított örök időre szóló emléket. Nem hiába élt olyan időben, midőn nemzete súlyos és már-már létét fenyegető válságok után hirtelen a hatalom és a dicsőség tetőpontjára s ezzel egyidejűleg nagy történelmi hivatásának tudatára jutott.

Ezt a kedvező időpontot használta fel ő arra, hogy az Aeneas-monda tükrében megmutassa a nemzet multjának ideális képét s dicsőítse azokat az erényeket, melyeknek a római nép nagyságát köszönhette, hogy kibékítse a köztársasági szabadság vesztét sirató hazafiakat a monarchia eszméjével, a mi a jelen legégetőbb kérdése volt, és végre, hogy kijelölje a jövő

nagy feladatait, a világbéke biztosítását, a jogrend megállapítását s a műveltség terjesztését az idegen népek között. Ha voltak is kortársai közt olyanok, a kiknek ez a feltétlen meghajlás a dolgok új rendje előtt nem tetszett, az utókor neki adott igazat, mert minél jobban bebizonyult a következő századok folyamán az, hogy az óriás birodalomra nézve a monarchikus vezetés valóságos életszükség, minél jobban mutatkoztak a Földközi tenger összes partjain a római béke áldásai s minél nagyobb mértékben teljesíthette a rómaiság azt a civilizátori hivatást, melynek nyomait ma bámulattal fedezzük fel Észak-Afrika és Elő-Ázsia legelhagyottabb vidékein, annál inkább nőtt a nemzet szemében a Vergilius tekintélye, a ki a római nép hivatását mindjárt az actiumi csata után oly helyesen ismerte fel. Így lett ő, mint a világbiró rómaiság legigazabb és legnemesebb költői képviselője, az egész nemzet bálványa, így lett az Aeneis a rómaiak bibliája, a könyvek könyve, mert nemcsak tisztán művészi élvezettel szolgált az olvasónak, mint a többi nagy költő munkái, hanem hízelt a nemzeti büszkeségnek, táplálékot adott a hazafias érzésnek is.

De nemcsak a római, hanem az egész világirodalomban is páratlanul áll Vergilius, mint nemzeti költő. Igaz, hogy más népek irodalmában is találunk nagy műéposzokat, a melyek a nemzet multjának valamely jelentőséges eseményét énekelvén meg méltán tarthatnak számot a nemzeti éposz nevére, de nincs köztük egy sem, a melynek tartalma szegényesnek ne tűnnek fel az Aeneisé mellett, mert az Aeneis nemcsak a mult dicsőségét zengi, hanem érezteti a jelen nagyságát s előre hirdeti a jövő feladatait is. Költői kivonata ez a római nép történetének s éppen

azért nem vesztethet becséből az utókor előtt sem, a mely nem feledheti el azt a nagy hivatást, a mit ez a bámulatos nemzet teljesített az emberiség történetében. A míg érdekelni fognak bennünket a római ságnak az Euphratestől az Atlanti oczeánig, a skóciai felföldtől a Sahara sivatagáig szétszórt emlékei, a míg nem nézhetjük megilletődés nélkül a forum diadaliveit, a Trajanus és Marcus Aurelius emlékoszlopait, a római nagyság e büszke hirdetőit, mindaddig becsülni fogjuk Vergiliust is, a ki kőnél és ércznél maradandóbban, minden diadalivnél és emlékoszlopnál ékesebben örökitette meg nemzete dicsőségét.

NÉVMUTATÓ.

A

Accius 42.
Aeneas, jelleme 355, 403.
Aeneas-monda 232, 381.
Aeneis, keletkezése 236. — az egyes énekek időrendje 242. — kiadása 250. — első ének 250. — második ének 258. — harmadik ének 266. — negyedik ének 272. — ötödik ének 299. — hatodik ének 301. — hetedik ének 326. — nyolczadik ének 329. — kilenczedik ének 333. — tizedik ének 336. — tizenegyedik ének 340. — tizenkettedik ének 341. — méltatása 346. — ellenmondások 346. — mintaképei 348. — szerkezete 352. — epizódok 354. — jelleme 355. — machina 361. — nyelve 364. — archaismusa 365. — retorikai elem 366. — verselése 367. — fogatkozásai 367. — célzata 370. — az Aeneis célzatának külféle magyarázatai 384. — a vallásos elem az Aeneisben 395 — a latin faj szerepe az Aeneisben 420. — a világbirodalmi és monarchikus eszme az Aeneisben 434. — Aeneas pajzsa 444.

— Anchises jóslata a hatodik énekben 451.
Aeschylus 288.
Afranius 41.
Alcman 287.
Alexander Aetolus 93.
Alfenus Varus 79.
Amata, az Aeneisben 360.
Anacreon 287.
Andes 2.
Andromache, az Aeneisben 360.
Annales, Ennius műve 13, 35.
Antimachus 375.
Antonius 5.
Apollodorus 213.
Apollonius Rhodius 43, 351, 375.
Aratus 208, 212.
Arctinus 351, 374.
Aristoteles 374
Atilius 10.
Augustinus 114.
Augustus 228.

B

Brundisium 245.
Brundisiumi szövetség 96.

C

Caecilius, Statius 39.
Caesar, Julius 448.
Caesura bucolica 113.
Caesius Bassus 461.

Callimachus 375, 460.
 Calpurnius 461.
 Calvus, Licinius 45, 378.
 Camilla, az Aeneisben 360.
 Campania 160.
 Catalepton 8
 Cato, Censorius 205, 234.
 Catullus 7, 45, 291, 351.
 Cicero 204, 377, 447.
 Cinaethon, 374.
 Cinna, Helvius 45, 84, 379.
 Cimber, Titus Annius 9.
 Contaminatio 34.
 Cornificius 45.
 Cornificius, Vergilius ócsár-
 lója 142.
 Crassus 1.
 Cremona 4.
 Creusa, az Aeneisben 359.
 Cyclicus költők 351, 374
 Cytheris 120.

D

Dido, az Aeneisben 274, 359
 Diphilus 37.
 Domitius Afer 374.
 Donatus 13.

E

Eclogák; második ecl. 59, 128.
 — harmadik 57, 128. — ötödik
 61, 128. — hetedik 67, 129.
 — első 75, 132. — kilencedik
 82, 132. — hatodik 87, 136
 negyedik 97, 139. — nyol-
 czadik 116, 128. — tizedik
 118, 137. — az eclogák mél-
 tatása 123. — nyelve 141.
 Empedocles 211.

Ennius 13, 35, 234, 351, 377.
 Epicharmus, Ennius műve 36.
 Epicureismus 18.
 Epicurus 19.
 Epidius 5.
 Epyllion 45.
 Eratosthenes 208, 212.
 Esquilae 159
 Euhemerus, Ennius műve 36.
 Eumelus 375.
 Euphorion 45, 91.
 Euripides 289.
 Euryalus, az Aeneisben 357.
 Eusebius 114.
 Evander, az Aeneisben 359.

F

Flaccus 248.
 Furius 43, 351.

G

Gallus, Cornelius 27, 46, 90, 119.
 Georgica, keletkezése 163. —
 célzata 164. — megírásának
 ideje 165. — első könyv 164.
 — második könyv 177. —
 harmadik könyv 185. — ne-
 gyedik könyv 195. — mél-
 tatása 204. — epizódjai 218.
 — nyelve 223. — verselése
 224. — átdolgozása 224.
 Germanicus Caesar 461.
 Gracchus, Caius 447.

H

Hesiodus 207, 210.
 Homér 209, 284, 318, 348, 372.
 Horatius 110, 155, 230, 292,
 437, 459.

Hostius 43, 351.

Hyginus 206.

I

Idyll 124. — allegorikus idyll
135.

J

Juvenalis 462.

L

Lactantius 114.

Latinus, az Aeneisben 358.

Lavinia, az Aeneisben 360.

Livius Andronicus 14, 33.

Lucanus 377, 461.

Lucilius 46.

Lucretius 28, 46, 213, 351.

M

Macrobius 423.

Maecenas 27, 145.

Magia Polla 1.

Magius 1.

Mago 205.

Manilius 461.

Martialis 462.

Medea, Ovidius tragédiája 150.

Mediolanum 4.

Menander 37, 290.

Mezentius, az Aeneisben 358.

Milano 4.

Mimnermus 286.

Mimus 123.

Musaeus 375.

N

Naevius 14, 34, 234, 351, 377.

Nápoly 160, 245.

Nicander 208, 213.

Nisus, az Aeneisben 357.

Nocturnus 10.

Nola 159.

Numitorius 142.

O

Octavianus 5, 74.

Octavius Musa 9.

Ovidius 6, 292, 437, 461.

P

Pacuvius 42.

Paederastia 56.

Pallas, Evander fia, az Aeneisben 359.

Palliata, fabula 37.

Panegyricus Augusti, Varius
munkája 149

Panyassis 374, 375.

Parmenides 211.

Parthenius 93.

Penates-kultusz 396, 408.

Persius 462.

Perusiai háború 96.

Philemon 37, 290.

Philetas 460.

Philippi 42.

Pietola 2.

Pindarus 321.

Pisander 374.

Plato 311.

Plautus 36.

Pollio, Asinius 27, 49.

Polybius 447.

Pompeius 1.

Praetextata, fabula 34.

Proculus, Valerius 247, 292.

Propertius 230, 376, 437, 460.

Pythagoras 311.

Q

- Quinctio 11.
 Quintilianus 374.
 Quintilius Varus 152.
 Quintus Smyrnaeus 374.

R

- Recitatio 50, 143, 162.

S

- Sabinus 11.
 Sappho 288.
 Saturnius, versus 33.
 Selius 16.
 Seneca, idősb 6.
 Sertorius 447.
 Servius 413.
 Sextus Pompeius 112.
 Sextus Sabinus 16.
 Sibylla jóslatai 108.
 Sicilia 160.
 Silius Italicus 377, 461.
 Silo 248.
 Siro 15.
 Sophocles 288.
 Sophron 123.
 Statius 379, 461.
 Stesichorus 232.
 Stoicismus 307, 322.
 Surrentum 160.

T

- Tarquitius 16.
 Terentius 40.
 Theocritus 123.
 Thyestes, Varius tragédiája
 150, 229.
 Tibullus 291, 437, 460.
 Timaeus 233.
 Togata, fabula 39.
 Tucca 9, 153, 249.

- Turnus, az Aeneisben 358.
 Turpilius 41.

V

- Valerius Cato 44.
 Valerius Flaccus 378, 461.
 Valerius Probus 20.
 Varius 9, 84, 149, 249, 351.
 Varro, Atacinus 43, 351, 377,
 378.
 Varro, Reatinus 205, 235.
 Velleius Paterculus 376.
 Vergilius neve 1. — szülei 1.
 — születése 1. — gyermek-
 kora 2. — cremonai és me-
 diolanumi iskoláztatása 4
 — tanulmányai Rómában 5.
 — első költői kísérletei 7.
 — epicureismusa 15. — ügy-
 védi működése 23. — visz-
 szatérése Andesbe 30. — bir-
 tokából kiűzik 71. — birto-
 kát visszanyeri 74. — bir-
 tokából másodszor kiűzik 79.
 — kárpótlást nyer 86. — ba-
 rátai 149. viszonya Mae-
 cenashoz 159. — életmódja
 159. — külseje 160. — jelleme
 161. — viszonya Augustus-
 hoz 231. — hajlik a stoicis-
 mus felé 243, 323. — görög-
 országi útja 244. — halála
 245. — sirja 245. — vagyona
 246. — végrendelete 247.
 az Aeneisre vonatkozó végső
 intézkedése 249.

X

- Xenophanes 211.
 Xenophon 204.

Z

- Zeno 311.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	V.
<i>Első fejezet.</i>	
Vergilius ifjúsága	1
<i>Második fejezet.</i>	
A római költészet Vergilius előtt	31
<i>Harmadik fejezet.</i>	
A második, harmadik, ötödik és hetedik ecloga	48
<i>Negyedik fejezet.</i>	
Az első, a kilenczedik és a hatodik ecloga	71
<i>Ötödik fejezet.</i>	
A negyedik, a nyolczadik és a tizedik ecloga	96
<i>Hatodik fejezet.</i>	
Az eclogák méltatása	123
<i>Hetedik fejezet.</i>	
Vergilius és Maecenas	145
<i>Nyolczadik fejezet.</i>	
A Georgica első és második könyve	168
<i>Kilenczedik fejezet.</i>	
A Georgica harmadik és negyedik könyve	185
<i>Tizedik fejezet.</i>	
A Georgica méltatása	204
<i>Tizenegyedik fejezet.</i>	
Vergilius és Augustus	228 .

<i>Tizenkettedik fejezet.</i>	Lap
Az Aeneis első három éneke	252
<i>Tizenharmadik fejezet.</i>	
Az Aeneis negyedik éneke	272
<i>Tizennegyedik fejezet.</i>	
Az Aeneis ötödik és hatodik éneke	299
<i>Tizenötödik fejezet.</i>	
Az Aeneis utolsó hat éneke	326
<i>Tizenhatodik fejezet.</i>	
Az Aeneis méltatása	346
<i>Tizenhetedik fejezet.</i>	
Az Aeneis czélzata	370
<i>Tizennyolczadik fejezet.</i>	
A vallásos elem az Aeneisben	395
<i>Tizenkilencedik fejezet.</i>	
A latin faj szerepe az Aeneisben	420
<i>Huszdik fejezet.</i>	
A világbirodalmi és a monarchikus eszme az Aeneisben	434
<i>Huszonedik fejezet.</i>	
Vergilius helye a római irodalomban	457
Névmutató	467

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 1.146/1951 N. SZ.